

**Studia
Wschodnioeuropejskie**

**Armenia and Azerbaijan:
post-conflict realities
& peace-building**

Nr 14/2021

Studia
Wschodnioeuropejskie

Nr
14/2021

**Armenia and Azerbaijan:
post-conflict realities
& peace-building**

Warszawa 2021

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA:

dr hab. Włodzimierz Fehler, prof. UPH (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach); prof. dr hab. Igor Gretskey (Uniwersytet Państwowy w Petersburgu); prof. dr hab. Bogusław Jagusiak (Wojskowa Akademia Techniczna); dr hab. Kinga Machowicz, prof. KUL (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II); prof. dr hab. Yaqub Mahmudov (Azerbaijan National Academy of Sciences), prof. dr hab. Victor Shadurski (Białoruski Uniwersytet Państwowy); prof. dr hab. Alicja Stępień-Kuczyńska (Uniwersytet Łódzki); prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki (Uniwersytet Warszawski); prof. dr hab. Valeriy Bortnikov (Doniecki Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki); dr hab. Piotr Wawrzyk (Uniwersytet Warszawski); dr Agnieszka Bryc (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu); dr Andrey Rusakovich (Białoruski Uniwersytet Państwowy)

REDAKTOR NACZELNY

prof. dr hab. Józef Tymanowski

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO

dr Paweł Stawarz

SEKRETARZ NAUKOWY

dr Aleksandra Daniluk

CZŁONKOWIE REDAKCJI

dr Aleksandra Kulaga

dr Vadym Zheltovskyy

REDAKCJA TEMATYCZNA

Przemiany systemowe i problemy bezpieczeństwa państw Europy Środkowowschodniej
prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki, prof. dr hab. Stanisław Bieleń, prof. dr hab. Bogusław Jagusiak,
dr hab. Włodzimierz Fehler, prof. UPH

Polityka, gospodarka i współpraca zagraniczna państw Europy Środkowowschodniej
dr hab. Irina Pavlenko, dr Aleksandra Kułaga

Spółeczeństwo i kultura państw Europy Środkowowschodniej
dr hab. Magdalena Karolak-Michalska, dr hab. Wojciech Lewandowski, dr Patrycja Spytek

CZASOPISMO ZNAJDUJE SIĘ NA LIŚCIE MNiSW - 40 PKT.

INDEX COPERNICUS - ICV 2019: 60.18

COPYRIGHT BY:

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021

ISSN 2450-0267

ADRES WYDAWCY

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych

Uniwersytet Warszawski

ul. Krakowskie Przedmieście 3

00-927 Warszawa

e-mail: swe@uw.edu.pl

[http:// www.swe.uw.edu.pl](http://www.swe.uw.edu.pl)

Wersję pierwotną czasopisma *Studia Wschodnioeuropejskie* stanowi wersja elektroniczna.

Spis treści

Introduction	5
Jeyhun Rzayev, Gulana Aliyeva	
Historical, Cultural and Archeological Review of Karabakh Region of Azerbaijan	7
Nargiz Gurbanova	
The 44-day Patriotic War: background and a way forward	23
Bartłomiej Krzysztan	
The Instrumentalization of Cultural Memory as the Factor in Armenian-Azerbaijani Rivalry over the Nagorno Karabakh	32
Niftaliev Ilgar Vahid oglu	
Карабахский вопрос в период руководства Азербайджаном Гейдара Алиева (1970-80-е годы)	46
Przemysław Żurawski vel Grajewski	
Kampania jesienna 2020 r. wojny azersko-ormiańskiej – uwarunkowania historyczne i skutki polityczne	66
Nargiz Akhundova	
OSCE Minsk Group in resolving the Karabakh conflict.....	95
Krzysztof Ignatowicz, Radosław Kiejstut Kardaś	
Wojna 44-dniowa: kolejna odsłona konfliktu o Górski Karabach.....	108
Kinga Machowicz, Robert Tabaszewski	
Porozumienie Republiki Armenii i Republiki Azerbejdżanu z 9 listopada 2020 r. w sprawie Górskiego Karabachu – charakter prawny oraz implikacje polityczne.....	139
Farkhad Aliyev	
Political dimension of the second Karabakh war	154
Małgorzata Skura	
Stosunki Turcja – UE w tle konfliktu o Górski Karabach	166
Marzena Mruk	
Stanowisko Iranu wobec konfliktu w Górskim Karabachu – zarys problematyki.....	183
Iryna Pavlenko	
Актуализация конфликта Нагорного Карабаха: анализ с разных сторон и точек зрения	199
Natiq Mamedzadeh	
44-дневная война: крах оккупационной политики Армении, восстановление территориальной целостности Азербайджана и новая региональная реальность.....	221

Karabakh is a very important part of both the history and territory of Azerbaijan. The authors of the articles analyze the region from the point of view of historical sciences as well as political science and legal sciences. The first group, represented mainly by researchers from the Azerbaijan National Academy of Sciences, shows the oldest traces that prove that Karabakh belongs to the country in question. It is very important for the identity of these lands and their state identification, not only in the past period but also today. He creates an argumentation based not on the current, and therefore changing, political situation, but on historical facts which, having a perfect character, have a much more stable and unambiguous character than the current reality. The authors also refer to much more recent facts related to the Soviet period in the history of the country in question in the context of Nagorno-Karabakh. The presented content is a kind of basis for understanding the conflict between Armenia and Azerbaijan (concerning Karabakh) - as independent states. The results of research relating to this area were presented by political scientists and lawyers representing the main Polish and Azerbaijani research centers - University of Warsaw, ADA University, Polish Academy of Sciences, University of Lodz, John Paul II Catholic University of Lublin, University of Silesia in Katowice and Military University of Technology. Special thanks are expressed by the Editors of the Journal to H.E. dr. Nargiz Gurbanova Ambassador of the Extraordinary and Plenipotentiary Republic of Azerbaijan in the Republic of Poland, the article of which is also part of this issue. From the perspective of their own scientific disciplines, the authors presented the first part of the contemporary conflict over Karabakh, from the 1990s, when, as a result of military actions, Armenians, thanks to their superiority in arms, resulting from the earlier policy of the USSR's central government, and then support by Russia, led to the unlawful loss of by the Azerbaijani authorities, de facto control over the region. The authors of the articles composing this issue also referred to the recent events of 2020, called the Second Karabakh War, as a result of which (after several decades of diplomatic activities of the Republic of Azerbaijan, however, did not bring the expected effect, mainly due to the lack of actual actions from the most important actors of the international political scene), Azerbaijan regained effective control over most of its territory, so far occupied by the Armenians. The authors analyze the effects of the armistice agreement signed on the night of

November 9-10, 2020. They also refer to Turkey's relations with the European Union in the context of the conflict about Nagorno-Karabakh and to Iran's position in this regard.

The Editorial Board of the Journal, bearing in mind the importance of the issues discussed in the issue - not only for Azerbaijan but also for the security of the South Caucasus, which is a region of strategic importance, mainly due to the rich deposits of energy resources found in the Republic of Azerbaijan and due to the crossing of communication routes from the North to South and East to West, provides readers, both scientists and other people interested in the Karabakh issues, this issue, which is a contribution to Polish and Azerbaijani research on the region in question, in order to interest the indicated issues and initiate further scientific research on Karabakh.

Paweł Stawarz

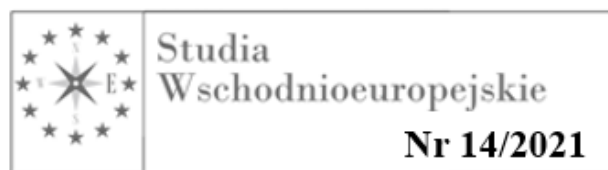
Jeyhun Rzayev

ADA University

Gulana Aliyeva

ADA University

Narodowa Akademia Nauk Azerbejdżanu

Historical, Cultural and Archeological Review of Karabakh Region of Azerbaijan

*All in green meadows, all in blooming gardens,
That's why they call it - Karabakh,
A magnificent outfit is everywhere pleasing to the eye.
Baghdad and Shiraz cannot compare in beauty with it...
...Radiant, gratifying, sparkling land,
If the world is heaven, then it is more beautiful than heaven.
A blessed shelter, a stately space,
Where ears of corn lead, rustling, conversation...*

Mir Hamza Seid Nigiyari - I thank you, Karabakh

The territory of Karabakh includes Lachin, Kalbajar, Shusha, Khankendi, Khojaly, Aghdam, Yevlakh, Barda, Terter, Aghdere, Xojavend, Fizuli, Zengilan, Gubadly and Jabrayil regions. As a result of military aggression by Armenia, more than 20% of the territory of Azerbaijan was occupied during Karabakh War I (1991-1993). During this conflict, approximately 900 settlements were plundered, burned and destroyed. More than 927 libraries, 464 historical monuments and museums, about 100 archeological monuments, 6 state theaters and concert studios were destroyed in the occupied territories of Azerbaijan. More than 40 thousand valuable items and rare exhibits were stolen from the looted museums. So, after the complete destruction of Kalbajar Historical museum, rare gold and silver jewelry, carpets woven in the past centuries, included in the museum's exposition, were taken

to Armenia. The same was the fate of Shusha Historical Museum, Agdam Museum of Bread and Zengilan Museum of Stone Monuments.

Karabakh carpets stolen from Shusha city, which had been held under occupation for almost 30 years, were displayed at National Museum-Institute of Architecture in Yerevan on February 20, 2021. These exhibits of the Shusha Carpet Museum were taken from Shusha city to Armenia on November 1, 2020. The oldest of the carpets is about 350 years old¹.

In the period of antiquity, Caspians, Utiy, Gargars and other Albanian tribes lived in the Karabakh zone, information about which has been preserved by several ancient authors. The areas of their residence were historically the territory of Caucasian Albania, as evidenced by the settlements and necropolises of the ancient period identified and investigated here, showing the absolute identity of the objects of material culture found on the right and left banks of the Kura. The territory of residence of these tribes in antiquity and the early Middle Ages was a part of the Albanian provinces of Uty, Arsag and Paytakaran. In his work "Ancient Caucasian Albania", K. Aliyev, referring to G. Khubshman's research, reports that Paytakaran corresponds to Caspian, Arsag belonged to Albania, but was later taken away, and Uty corresponds to Pliny and Ptolemy's Authena².

Since the end of the 6th century BC, ancient authors had provided information about the tribes living in the territory of Albania. The first author among them was Hecateus of Miletus. He reported on the existence of the tribes of the Mugs and Caspians in Azerbaijan³. Later, Herodotus in his work "History", telling about the Achaemenid empire, reports about the Caspian tribe, which lived on the territory of the eleventh satrapy. Herodotus reports on the population, political events, religion, social relations of the tribes of the ancient period on the territory of the future states – Albania and Atropatena. Ptolemy's work named 29 settlements of Albania. However, based on the coordinates he received; the location of these settlements was extremely difficult. According to Pliny's information, Albania covered the territory from the Caucasus Mountains to the mouth of the Kura and was called "mare Albanum". He wrote, "At the very edge of the strait lives the Scythian people of the Udins; behind them on the coast are the Albanians, who, according to a legend, came from Jason, and along which the sea in front of them is called Albanian. This tribe, settled in the Caucasian

¹ L. Ismayilova, *Armenia to Display Stolen Azerbaijani Carpets*, za: <https://www.azernews.az/aggression/176325.html> (2/02/2021).

² K. Aliyev, *Ancient Caucasian Albania*, Baku 1992, p. 7.

³ K. Trever, *Historical and Cultural Review of Caucasian Albania (IV century BC – VIII century BC)*, Moscow-Leningrad 1959, p. 48.

mountains, reaches, as it was said, the Kura River, [which is] the border of Armenia and Iberia”⁴.

Strabo is the first of the ancient authors who devoted a separate chapter to Albania in his “Geography”. His work was written after the campaigns of Lucullus and Pompey. According to various sources, he used the works of F. Mitelensky, who accompanied Pompey. In addition, Strabo described the works of Heraclides and Patroclus. It is also known that he used eyewitness accounts of the campaigns⁵.

Describing the settlement of the Albanians, Strabo wrote, “They live between the Iberians and the Caspian Sea; in the east, their country is adjacent to the sea, and in the West, it borders on the Iberians. As for the other sides, the northern one is surrounded by the Caucasus Mountains (because these mountains rise above the plains and are called, especially their parts that are near the sea, the Keravni Mountains) ...”⁶

According to the Armenian and Albanian written sources of the 5th – 8th centuries, the Nahangs of Uti, Arsag and Paytakaran in the 1st – 7th centuries were Albanian, and the territory of Albania extended in the south to the Araks River⁷.

Armenian historiography also reports that the regions of Uti, Arsag, Paytakaran were originally Albanian. In the 2nd century BC, Armenian king Artashes I annexed a number of neighboring regions to Armenia, including the right bank of the Kura – Sakasena, Uti, Arsag and Paytakaran. Paytakaran remained a part of Armenia until 338, and Arsag and Uti until 387, after which they were reunited with Albania (Strabo, M. Chamchyan, S.T. Yeremyan). It is important to notice that S.T. Yeremyan in the previously created atlas included all three regions in Albania in the 2nd century BC⁸.

Cultural Identities of the Both Banks of the Kura River

Based on researched monuments of Karabakh, such as Galatepe, Gurdtepe (Agjabedi), Garatepe, Tezekend (Beylagan), Garakopektepe (Fizuli), Uzerliktepe (Agdam), and the burial grounds of Toyretepe, Garakobar, Giyamadinli, Govurgala, Yaldili and others, the authors can conclude that on the territory of Caucasian Albania between the Kura and Araz rivers,

⁴ Pliny Secund, *Book 6 Chapter 13*, [w:] *News of Ancient Writers about Scythia and Caucasus*, V. Latishev (ed.), ‘ВДИ’ 1949, No. 2 p. 291.

⁵ L. Gratsianskaya, *Strabo’s Geography*, ‘Древнейшие государства на территории СССР’ 1988, No. 1 p. 77.

⁶ Strabo, *Geography Book XI Chapter 4,1*, p.34.

⁷ F. Mamedova, *On Some Questions about Historical Geography of Albania in the 1st Century BC*, ‘Историческая география Азербайджана’ 1987, No.2 p. 7.

⁸ S. Yeremyan, seven maps to *The History of Armenians Part 1*, Yerevan 1952.

including the lowland and mountainous parts of Karabakh, a common Albanian culture was formed in the ancient period. By the analysis of archaeological materials, the authors compare the artifacts discovered from Albania's ancient monuments located on the right side of the Kura river. These include labor instruments, weapons, glassware, decorative items, metal coins and ceramics. The analysis of archaeological materials confirms the close similarity between the material culture of Karabakh and the left bank of the Kura river and allows characterization of the cultural and economic life of the Albanian tribes in the mentioned region.

Considering that the mountainous part of Karabakh was under occupation from 1992 and there was no opportunity to conduct any research studies in that area: all the research work was done in lowland Karabakh, including the frontline. The investigation of the fortified cities, settlements and burial grounds of Lowland Karabakh shows that they, especially the fortified settlements, have identical urban planning principles and construction techniques with the settlements on the left bank of the Kura. For example, the walls of the ancient period of Galatepe are similar to the walls found in the excavations of ancient Shamakhi, Gabala, Dzhanağara (Khachmaz) by the size of bricks, the principle of masonry, etc.

The unity of the culture of both banks of the Kura river is also traced by the discovered column bases. So, on the right bank of the Kura river, the archeologists were investigating the bases of the columns found in Ağjabedi (Galatepe⁹, Gurdtepe¹⁰), Beylagan (Tezekend, Garatepe¹¹), Ağdam (Boy-Akhmedli) and Barda (Shatyrlı). The investigated column bases are similar to those found on the left bank of the Kura river, namely in Gabala¹² (Chagallı), Shamakhi¹³ (Khynisly), Shamkir¹⁴ (Gurbantepe) and Gazakh (Sarytepe).

The rich ceramic material shows the similarity of the material culture of Lowland Karabakh with the monuments throughout the territory of Caucasian Albania. For example, a jug of oinokhoya found in the village of Yeni Garadolag, Ağjabedi region, belongs to the Yaloylutepe culture and is mainly found on the left bank of the Kura.

⁹ T. Aliyev et al., *The Research Studies in Ancient City and Necropolis Galatepe (Ağjabedi)*, 'Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar – 2011', Baku 2012, p. 226-234.

¹⁰ T. Rasuloğlu, *Archeological Monuments along Gavuragh*, Materials of the Scientific Session Dedicated to the 100-Year Anniversary of the Eminent Azerbaijani Archeologist S. Gaziyeu, Baku 1994, p. 52-53.

¹¹ H. Jafarov, *On the Investigations on Garatepe Hill*, 'Археологические и этнографические изыскания в Азербайджане (1980-1981)', Baku 1986, p. 52-56.

¹² I. Aliyev & F. Gadirov, *Gabala*, Baku 1985, p. 61.

¹³ D. Akhundov, *The Architecture of Ancient and Early Medieval Azerbaijan*, Baku 1986, p. 218.

¹⁴ I. Babaev, G. Mehnert G & F. Knaus, *The Achaemenid residence on Gurban Tepe Excavated near Karajamirli*, 'Archaeologische Mitteilungen aus Iran und Turan', Berlin 2010, p. 292-294.

The analysis of the archaeological materials pictures life in the cities of Albania in the period of antiquity. These cities were administrative and trade and craft centers with a developed money circulation. In the cities of Albania were developed such types of crafts as pottery, metallurgy and metalworking, jewelry, glass making, as well as weaving and leatherworking. The development of the Albanian settlements was mainly fostered by the trade routes passing through their territory. Most of these routes went through the waterways of the Kura river.

The culture of Hellenism is known to impact the cultures of different peoples, had occupied a dominant position in Albania for a long time. Hellenistic masters worked on the orders of the Scythian kings; their products moved to Central Asia, and Greek wool stitching penetrated into Mongolia. It is not surprising that traces of such a rich culture can be tracked in the territory of Caucasian Albania. The information about the close economic and cultural ties of the inhabitants of Albania with the ancient world is available from Strabo, Pliny, Ptolemy and others.

The analysis of ceramic products enables the authors to make a number of conclusions on the history of material culture. First of all, pottery is almost always local in nature and reflects local elements of culture, according to which the influence of neighboring regions is also well determined. The classification and analysis of ceramics show that throughout the history of Albania in all its territory there was no stability in the typology and production of pottery. This mainly depended on the nature and level of productive relations which did not develop consistently throughout the country. The level of development of pottery production in the central regions of Albania was higher than in its periphery. The common traditional forms of vessels were developed in the central regions of Albania. In the 2nd – 3rd centuries, some changes were observed in the ceramic production: a number of types fell out of use, and the influence of neighboring cultures increased in the border areas. The numerous ceramic complexes extracted from the monuments of Albania contribute to the gradual study of this production, as well as help in the study of historical and cultural issues of the Albanians.

A plethora of archaeological materials shows that ceramics, glass and metal vessels, including decorative items from settlements and burial grounds both banks of the Kura are almost identical. This fact proves the existence of a common material culture of Albania within its historical borders from Southern Dagestan in the north to the Araz river in the south.

Archaeological Monuments of The Liberated Lands

As a result of the military aggression of Armenia against Azerbaijan in the years 1991-1994, the Nagorno Karabakh Autonomous Region of Azerbaijan and 7 adjacent regions (Agdam, Jabrayil, Fizuli, Kalbajar, Gubadli, Lachin and Zangilan) were occupied. Armenian aggressors had brutally destroyed the cultural masterpieces that form the cultural heritage of Azerbaijan in the occupied territories. In those lands, they plundered and set alight 12 museums, 6 art galleries and 9 palaces of historical importance; 152 sacred places and temples, including 62 mosques remaining in the occupied territories had fallen victim to Armenian aggression. About 4.6 million books and samples of rare manuscripts were destroyed in 927 libraries which were razed to the ground or set on fire. It is impossible to assess the exact damage caused by Armenian aggressors to the cultural sites of Azerbaijan in Nagorno Karabakh and neighboring regions since the plundered or destroyed riches are considered to be the exceptional masterpieces not only of Azerbaijan but also of the whole human civilization.

Besides the moral and psychological trauma caused to the population, according to the preliminary calculations, as a result of aggression of the Armenian Armed Forces, the damage inflicted on the Azerbaijani economy exceeds billions US dollars. Shusha, Agdam, Fizuli, Jabrayil, Zangilan and Gubadli cities were completely ruined and plundered by the Armed Forces of Armenia. Today's views of Agdam and Fizuli cities resemble Hiroshima and Nagasaki cities destroyed by an atomic bomb in 1945. After liberation of those lands from Armenian occupation Azerbaijan demonstrated all damages made by aggressor and the world eyewitnesses the great cultural terror. There existed over thousand Azerbaijani residential settlements, hundreds of historical and architectural monuments, caravanserais, mansions, mosques, mausoleums, cemeteries, sepulchers and tombstones. The cultural terror against Azerbaijani heritage expanded not only to the occupied territories of Azerbaijan but also to Armenia itself. As a result of the ethnic cleansing of Azerbaijanis and act of vandalism against the historical monuments committed by Armenians in the 20th century, Armenia became a monoethnic state and all the historical and architectural monuments reflecting the existence of Azerbaijanis were wiped off the map, and the cemeteries were demolished.

There are several thousand historical monuments in Karabakh. They include historical buildings, mosques and churches. The territories of Azerbaijan occupied by Armenia in the 90s, during Karabakh War I, have vivid evidence for belonging to Azerbaijan. In Karabakh, there are numerous khanagahs, monumental structures,

medieval necropolises that reveal the names of architects, scientists, sculptors, calligraphers, carvers and sheikhs of the Sufi orders, including the founders of architectural schools, who created a number of beautiful works of a peculiar architectural-constructive style of mausoleums.

After Karabakh War II in 2020 and recent liberation of the lands, Azerbaijan plans to organize archaeological research groups of local and international archeologists that will continue to study the history of Karabakh more actively. The greatest obstacle for the time being is not current pandemic situation in the world but the fact that historical monuments and even cemeteries are mined. About 800 monuments of architecture, archeology, landscape gardening and decorative and applied arts are included in the list of structures under the state protection. Among these, 13 are monuments of world importance: mausoleum of Gulu Musa oglu (1314) in Aghdam region, Genjasar (1238) and Khudaveng (13th – 17th centuries) monasteries in Kelbajar region, 11- and 15-span bridges (12th – 15th centuries) on the river Araz in the Jebrail region, a monument of medieval urban planning – the city of Shusha, Azykh and Taglar caves – the habitat of a primitive man of the Paleolithic period in Fizuli region, Chalagantepe and Leylantepe settlements of the Eneolithic period, Uzerliktepe in the Aghdam region and complexes of barrows of the Bronze and Khojali and Jabrail regions.

Azykh is the largest cave in Azerbaijan, located in Khojavand region, at a height of 900 m. There are 6 cells connected with each other. Azykh is one of those rare caves of the Palaeolithic period which started to be explored by the Azerbaijani researchers in 1960¹⁵. In 1968, there was found a fragment of a lower jaw belonging to the ancient man who lived 350 thousand years ago (Ashel period). This is one of the most ancient relics found for the time being. Several cultural layers evidencing the ancient man's long-term presence in Azykh cave were discovered during the excavations carried out in the spot¹⁶. Primitive people living there were engaged in collecting, hunting and fishing. A number fireplaces with a large amount of charcoal and ash remains were revealed there. Azykh cave confirms that the territory of Azerbaijan was obviously human inhabited 1 million years ago¹⁷. During the period of occupation of the Armenian Armed Forces, the archaeologists of the Armenian Academy of Sciences had been conducting "research" in what they used to call "Azokh". In the fall of 2020, as the outcome of Karabakh War II, Azykh village was liberated from the

¹⁵ M. Huseynov, *On the Results of the Archeological Excavations in Azerbaijan*, Baku 1965, p. 17.

¹⁶ M. Marjanli (red.), *Azykh Cave*, https://books.irs-az.com/garabagh_ru/index.html, p. 14-15 (2/02/2021).

¹⁷ V. Aliyev, *Karabakh (Ancient Times)*, Baku 2010, p. 18-19.

occupation, providing Azerbaijani researchers and archeologists with an opportunity to continue their investigation of the area.

Another historical monument in the territory of Khojavand region relating to the Mousterian culture is Taghlar cave camp, the most immense cave camp. The cave is very important in terms of remains of material culture, stratigraphy and long-term residence. Taghlar cave camp is located on the left shore of the Guruchay River. Between 1963 and 1987, the Paleolit archaeological expedition had been conducting excavations in Taghlar camp¹⁸. As a result of excavations more than 8000 stone tools and more than 2000 animal bones were found there. For the time being, 6 cultural layers have found out in sediments of Taghlar camp leaving a chance for more layers to be found in future. Unlike all the other monuments existing in the entire Caucasus and the Near East, Taghlar was the only site that had a permanent settlement.

A valuable example of the Elkhanids' memorial architecture has survived in Khachin Turbatli village of the Aghdam Region. An inscription above the front door of this site, popularly called "Sari Musa Tomb", says, "Master Shahbenzeri has built this tomb for the deceased Gulu Khaja Musa Oglu, who needs Allah's mercy". According to this inscription, the construction of the tomb was completed on July 15, 1314. Most probably, the tomb of the person, who was an influential figure of Azerbaijan's historical Khachin district, had determined the village's name. Gutlu Khaja Musa Oglu tomb has dynamic volume composition, which is typical for the tower-shaped tombs of Azerbaijan. However, the monument embraces the original features of Aran, especially Garabakh architecture in both the construction technique and artistic design of the details. The tomb has a double constitution of the under vault and overground chamber. In 1993, after the occupation of Aghdam, the Armenian vandals erased the wall paintings and inscriptions of the tomb and carved small cross paintings and Armenian inscriptions in stone instead¹⁹.

Khudavang, or Dedeveg, located in the Vang village of Kalbajar region, on the left bank of the Terterchay river, is one of the largest and most beautiful examples of Azerbaijan's Christian architecture. According to a legend, Apostle Thaddeus, the first Christian missionary in the Caucasus, was buried there. Therefore, the complex is supposed to have been founded in the 4th century. The complex was mainly constructed in the 13th century, in

¹⁸ A. Jafarov, *Multilayered Taghlar Settlement of the Mustye Period in Azerbaijan*, 'Современная археология', Baku 1978. No. 4, p. 239-245.

¹⁹ Armenian Vandalism: Azerbaijani Monuments in Captivity, https://www.armenianvandalism.az/en_aghdam.html, Presidential Library © 2015 (2/02/2021).

the reign of Albanian king Vakhtang. The monastery complex currently includes more than twenty buildings and ruins. The main church was built in 1214 by Arzu Khatun, king Vakhtang's wife. Dominating throughout the complex, its dome high and space majestic, the church is one of the Caucasian-Albanian Christian masterpieces of architecture. It is believed that Arzu Khatun and her daughters painted the interior murals. There are fine carvings on the western and northern sides of the church. The main religious part of the complex consists of seven spaces, different in terms of composition, but mutually supplementing.

The main building of the complex is the Boyuk Hasan Church. In the southern part, there are civil buildings such as a palace and working and living premises on the slope. The complex buildings fully demonstrate the centuries-old construction culture and versatile types of Azerbaijan's Christian Architecture. Many construction inscriptions have survived in the Khudavang Complex; a number of names indicated there, such as Arzu, Tursun, Seyti, Asan, Avag, Shams, Altun, Aghbuh, Garagoz, etc., are considered to refer to the builders of a Turkic ethnicity.

The Ganjasar Monastery located in Vangli village of the Kalbajar region, along with being the headquarter of the Caucasian Albanian Catholicoses, was the shrine of the Jalalids, Albanian kings and catholicoses. The Ganjasar Monastery, known as the Khaznadagh Temple in scientific literature, was mostly constructed in the 13th century. The hill on the Khachinchay river, where the monastery is located, was sacred in the pre-Christian era and turned into a pagan temple. From the 13th to the 19th century the Ganjasar Monastery had been the religious and cultural center of Caucasian Albania. The complex consists of a church, private entrance hall and supporting buildings. The complex is castle walled, the southern and western parts having a gate each. Cells and supporting rooms join the northern and southern walls. Hasan Jalal, the Albanian king, founded the church next to the southern gate of the complex in the period of 1216-1238.

The Seljuk and especially Elkhanids' periods had a considerable influence on the concept and construction of this valuable monument. Its majestic volume-and-space composition, rich and subtle artistic design, as well as the highest-quality construction relates to the economic power of Elkhanid state.

As the period of Elkhanids' reign was the top of Azerbaijan's medieval architecture, the Ganjasar Monastery was also the masterpiece of Azerbaijan's Turkic-Christian architecture. From 1511, the Ganjasar Monastery had been the headquarter of the Albanian Catholicoses. In 1836, Armenians succeeded in abolishing of the Albanian Catholicity by the decree of the Russian Empire and subordinating the Albanian churches to Echmiadzin

Catholicity. Then, falsifying the history, they presented the Albanian religious monuments as Armenian religious monuments to the world²⁰.

For 30 years, Armenians managed to replace the Albanian inscriptions on the walls of churches with their own. It should be noted that in 1836 the Russian Emperor Nicholas I liquidated the Autocephalous Albanian Church by his decree and ordered to give the temples and property to the Armenian Gregorian Church. The abolition of the Albanian Church was the beginning of the policy of aggressive appropriation of the Albanian ethnocultural heritage and its transformation into "Armenian".

It is known that in the 15th century, Armenian clergy came to the South Caucasus in search of their homeland and with the desire to create a state. Having rented the Albanian monastery "Uchmuzzin" ("three man reading azan") – the present Echmiadzin – from the ruler of Garagoyunlu Jahan Shah in 1441, they transferred the Armenian Catholicism shrine from the city of Sis in Cilicia to this monastery. After that, Armenian missionaries moved there. Later, the Armenians changed the name "Uchmuazzin" to "Echmiadzin". The monastery became the religious center of Armenians in the South Caucasus.

Another significant architectural monument of the region is Khudafarin Bridge. Though many bridges were built across Araz river for centuries, only two of them in the Jabrayil region have survived. Almost 750 meters away from each other, they are located in one of the Araz's best fords, the Khudafarin Gorge. In fact, there are large rocky massifs in the expanding bed. Those rocks made a reliable fundament for the bridge beams. The 15-arched long bridge is built of bricks and river stones. The total length is nearly 200 meters; the width is 4.5 meters; the maximum height over the river surface is 12 meters; the longest beam pass is 8.70 meters; and the shortest beam pass is 5.80 meters.

The other, 11-arched Khudafarin Bridge, located upriver, is entirely stone-built and covered with good-hewn stone plates. It is assumed that this bridge was rebuilt in the 13th century on the ruins of a more ancient one. The total length is 130 meters; the width is 6 meters; and the maximum height over the river surface is 12 meters. As only three middlespans of the bridge have survived, it is popularly called "Sinig Korpu" (the Broken Bridge).

Khudafarin Bridges are universally valuable sites due to the world-important historical events, beautiful landscape, high level engineering performance, etc. The parts

²⁰ *Ibidem*, https://www.armenianvandalism.az/en_kalbajar.html (2/02/2021).

of transcontinental roads including the Great Silk Road, the bridges were useful not only for domestic and international relations but also for those between continents.

Related to the monuments of the late Middle Ages, Garghabazar caravanserai was built in 1681 at the hillside, in the center of Garghabazar village of Fizuli district. Caravanserai building is 23.7 meters wide, 34.7 meters in length. Garghabazar caravanserai is a single-storeyed multi-yarded asymmetric building with arched rooms like corridors. The caravanserai was named Garghabazar after the village it was built in. Sometimes, this historical monument is also referred to as Shah Abbas caravanserai. The architect of the monument remains unknown. Concerning its architectural style, Garghabazar caravanserai bears resemblance to the architectural traditions of the Albanian period. There are two large slabs of stone on the right and left sides of entrance, in front of the guard rooms. Apparently, the guards used to stand on those stones and watch the loads of the caravans. Caravanserai is considered an immovable historical monument of Azerbaijan. After the occupation of Garghabazar village, the Armenians transformed this historical and architectural monument into a cowhouse.

Another architectural monument attributed to the 17th – 18th centuries is “Imam Huseyn” Mosque situated in Zangilan city. The mosque is supposed to be built in the period of the Safavids. Its area dimensions were 12x20 meters. There was a sanctuary and a niche inside the mosque. Mainly the local limestone was used in the construction. The vaulted door of the mosque was opened to the east and bore an inscription “Imam Huseyn”. The Mosque was demolished by the Armenian vandals²¹.

During the Islamic period, a large number of mosques and minarets were built in the Karabakh region of Azerbaijan. According to the official data, today there are 403 historical and religious monuments on the territory of Karabakh, of which 67 are mosques, 144 are temples, 192 are sanctuaries. Unfortunately, 63 mosques (13 in Shusha, 5 in Aghdam, 16 in Fizuli, 12 in Zangilan, 5 in Jebail, 8 in Gubadli and another 8 in Lachin) were completely destroyed, four more were partially ruined²².

The Armenians also destroyed the ancient centers of civilization in Agdam region. The monument to Uzerliktepe, the Mausoleum of Gutlu Sama Musa in the village of Khachinderbend (the 14th century), the tomb in the village of Kengerli (the

²¹ *Ibidem*, https://www.armenianvandalism.az/en_zangilan.html (2/02/2021).

²² S. Kazimova, *The Monuments of Cultural and Religious Heritage of Liberated Karabakh*, https://moscow-baku.ru/news/culture/pamyatniki_kulturnogo_i_religioznogo_naslediya_osvobozhdenogo_karabakha/ (2/02/2021).

14th century), the tomb erected in honor of the daughter of Natavan Khan and her son (the 19th century), the Shahbulag fortress and other historical and cultural objects were destroyed there.

One of the monuments, located at the intersection of the foothills of the Karabakh mountain range and the Mil-Karabakh plain, is Nargiztepe. The research studies of this great strategically important monument were conducted in a hard condition due to its location right in the frontline.

The archaeological research at Nargiztepe began in 2013. Exploratory surveys conducted to investigate the stratification of Nargiztepe in northern part of the settlement showed that the monument consists of three cultural phases: Middle Bronze, Antique and Medieval Ages. Rare Early Iron Age pottery fragments (rim, body and handle of black glossy containers) encountered in the monument are an indication for the existence of a related cultural layer of this period. The wall, as well as the Middle Bronze Age pottery sparsely found in this layer show that Nargiztepe was a fortified town site²³.

It should be mentioned that in antiquity and the Early Middle Ages, Nargiztepe was a part of the Arsag province which belonged the ancient Azerbaijanian state of Caucasian Albania and played an important role in the cultural and economic life of the country. Throughout the Middle Ages, Nargiztepe had been inhabited by Turkic tribes. Grave monuments, toponyms of Turkish origin, folklore samples and material artefacts confirm this fact.

The district center Martuni, which was under the occupation for about 30 years, the settlement of Kuropatkino and the remains of the village of Muganly, which are all destroyed and burned by vandals, are visible from this elevation.

During the prospective exploration, German experts helped the authors to implement a number of practical works: Geodesist A. Kvast used modern technical equipment to draw a topographic plan of the monument, and the geophysicists J. Fassbinder and F. Becker drafted a magnetometry map of the area. In order to create a 3D image of the Nargiztepe site, the technician J. Krumnow conducted primary works²⁴.

Primary excavations at the current site of the Nargiztepe complex showed that a necropolis of jar burials was located there. Their safe location under the hard-rocky soil at a considerable depth on a slightly slanting slope caused them to remain intact. Future

²³ T. Aliyev, B. Ibrahimli & G. Aliyeva, *The Complex of Nargiztepe Monuments in Karabakh*, Baku 2017, p. 12.

²⁴ B. Helwing, A. Ricci & T. Aliyev, *Mounds and Settlements in the Lower Garabakh – Mil Plain, Azerbaijan*, 'Human Development in Landscapes Graduate School at the University of Kiel', Bonn 2012, p. 67-77.

archaeological excavations at the ancient necropolis can play an important role in the study of the political, socioeconomic and cultural life of Caucasian Albania.

Wide scale archaeological excavations are planned to be conducted in Nargiztepe. This will allow for obtaining a wider range of materials on the monument and provision of an important new contribution to the study of the rich history of Karabakh.

One of the multi-layered settlements of Karabakh is Garakopektepe near the city of Fizuli, between the Guruchay and Kondelenchay rivers. In 1895, a German researcher of Shusha Realni School E. Roesler carried out the first surveys in Garakopektepe, when during the excavations square burnt bricks were revealed²⁵. In 1965, the Fizuli detachment of the Archeology and Ethnography Sector of the Institute of History of the Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR under the leadership of G.S. Ismailzade began a stationary study of the Garakopektepe monument, where the cultural deposits from the Early Bronze period to the early the middle ages were revealed²⁶.

As a result of the archaeological excavations in the ancient cultural layer of the monument, 3 m thick, the remains of a large settlement were discovered: the foundations of rectangular buildings made of river cobblestones, the remains of hearths, household jugs and ceramics of the 4th – 3rd centuries BC. The walls and floors had a thick layer of clay. F. Osmanov concluded that at that time the technique of construction of household and public buildings erected on stone documents had already been improved²⁷. The described premises, as well as other buildings of the Garakopektepe settlement, were filled with a thick layer of ash, charcoal, burnt earth, stones and pieces of clay, testifying that there was a strong fire, as a result of which the city ceased to exist. G. Ismayilzade suggested that the end of the city's existence was associated with the eastern campaign of Alexander Macedonian, when one of his Greco-Macedonian garrisons was able to reach the southern borders of Caucasian Albania. Taking into consideration that a medieval cultural layer, about 2.7 m thick, was also discovered as a result of archaeological excavations, it can be argued that the city was renewed and continued its existence until the Mongol invasions.

The materials found at Garakopektepe indicate a significant number of the residents in the area. The reason for selecting this monument as residential area throughout various historical periods was the advantageous strategic position of Garakopektepe. Quite

²⁵ E. Rösler, *Den archäologisch - ethnologiscien Bericht aus Schuscha*, Shusha 1897, p. 292.

²⁶ G. Ismayilzade, *Garakopektepe: The Unique Ancient Monument*, 'Azərbaycan arxeologiyası', No. 3-4, Baku 2000, p. 74-76.

²⁷ F. Osmanov, *History and Culture (IV Century BC – III Century AD)*, Baku 2006, p. 207.

a favorable location of Garakopektepe turned the city into one of the main strongholds of Caucasian Albania. It was located on the southernmost border of Albania, at the intersection of the most ancient routes connecting the Caucasus with many countries of the East, including the Iranian Highlands.

Unfortunately, due to the fact that the site had been under the Armenian occupation about 30 years, it was impossible to conduct any archaeological excavations and investigations in Karabakh. Despite the demands expressed in UN Security Council Resolutions Nos. 822, 853, 874 and 884 on the need to recognize the territorial integrity of the Republic of Azerbaijan and liberate the occupied territories of Azerbaijan without preconditions, the Republic of Armenia continued to pursue its aggressive policy. The Republic of Armenia, grossly violating the provisions of the Hague Convention "On the Protection of Cultural Property in Time of Military Conflicts" and the Paris Convention "On the Illicit Traffic in Cultural Property", was plundering the cultural property of Azerbaijan. Today almost all of the historical heritage of Karabakh needs to be restored, since during the years of the Armenian occupation they were completely or partially destroyed.

Streszczenie:

Artykuł dotyczy zabytków kultury materialnej i duchowej Azerbejdżanu położonych na terenie Karabachu, zarówno na równinie, jak i w strefie górskiej. Należy zauważyć, że ze względu na to, że terytorium to znajdowało się pod okupacją Armenii przez około 30 lat, większość zabytków została zniszczona lub mało zbadana w wyniku braku ekspedycji archeologicznych. Głównym argumentem artykułu jest fałszowanie i przywłaszczanie sobie zabytków kultury przez ludność ormiańską zarówno przed wybuchem drugiej wojny karabaskiej, jak i po jej zakończeniu. Artykuł analizuje okres od starożytności, wzmiankę o kaukaskiej Albanii w twórczości takich autorów jak Ptolemeusz, Strabon, Heraklides i in., Badania zabytków kultury materialnej związanych z epoką paleolitu, eneolitu i brązu, a kończąc na wyzwolenie terytoriów Azerbejdżanu spod okupacji ormiańskiej. Ponadto autorzy wspominają o aktach wandalizmu w wyniku ormiańskiej agresji i terroru, wyrządzeniu szkód materialnych, a także o potrzebie renowacji większości zabytków kultury materialnej.

Słowa kluczowe:

Azerbejdżan, Karabach, starożytne zabytki, dziedzictwo kulturowe, jaskinia Azykh, klasztor Khudaveng, klasztor Genjasar, Garakopektepe, Nargiztepe, most Khudafarin

Key words:

Azerbaijan, Karabakh, ancient monuments, cultural heritage, Azykh cave, Khudaveng monastery, Genjasar monastery, Garakopektepe, Nargiztepe, Khudafarin bridge

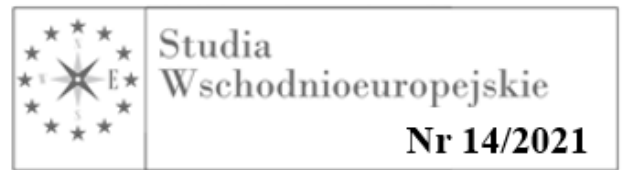
Bibliografia:

1. Akhundov D., *The Architecture of Ancient and Early Medieval Azerbaijan*, Baku 1986.
2. Aliyev I. & Gadirov F., *Gabala*, Baku 1985.
3. Aliyev K., *Ancient Caucasian Albania*, Baku 1992.
4. Aliyev T. et al., *The Research Studies in Ancient City and Necropolis Galatepe (Agjabedi)*, “Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar – 2011”, Baku 2012.
5. Aliyev T., Ibrahimli B. & Aliyeva G., *The Complex of Nargiztepe Monuments in Karabakh*, Baku 2017.
6. Aliyev V., *Karabakh (Ancient Times)*, Baku 2010.
7. Armenian Vandalism: Azerbaijani Monuments in Captivity, https://www.armenianvandalism.az/en_aghdam.html, Presidential Library © 2015 (2/02/2021).
8. Babaev I, Mehnert G. & Knaus F., *The Achaemenid residence on Gurban Tepe Excavated near Karajamirli*, ‘Archaeologische Mitteilungen aus Iran and Turan’, Berlin 2010.
9. Gratsianskaya L., *Strabo’s Geography*, “Древнейшие государства на территории СССР” 1988, No. 1.
10. Helwing B., Ricci A. & Aliyev T., *Mounds and Settlements in the Lower Garabakh – Mil Plain, Azerbaijan*, ‘Human Development in Landscapes Graduate School at the University of Kiel’, Bonn 2012.
11. Huseynov M., *On the Results of the Archeological Excavations in Azerbaijan*, Baku 1965.
12. Ismayilova L., *Armenia to Display Stolen Azerbaijani Carpets*, <https://www.azernews.az/aggression/176325.html> (2/02/2021).
13. Ismayilzade G., *Garakopektepe: The Unique Ancient Monument*, ‘Azərbaycan arxeologiyası’, No. 3-4, Baku 2000.
14. Jafarov A., *Multilayered Taghlar Settlement of the Mustye Period in Azerbaijan*, “Современная археология”, Baku 1978. No. 4.
15. Jafarov H., *On the Investigations on Garatepe Hill*, ‘Археологические и этнографические изыскания в Азербайджане (1980-1981)’, Baku 1986.
16. Kazimova S., *The Monuments of Cultural and Religious Heritage of Liberated Karabakh*, https://moscow-baku.ru/news/culture/pamyatniki_kulturnogo_i_religioznogo_naslediya_osvobodennogo_karabakha/ (2/02/2021).
17. Latishev V. (red.), “ВДИ” 1949, No. 2.
18. Mamedova F., *On Some Questions about Historical Geography of Albania in the 1st Century BC*, “Историческая география Азербайджана” 1987, No.2.

-
19. Marjanli M. (red.), *Azykh Cave*, https://books.irs-az.com/garabagh_ru/index.html (2/02/2021).
 20. Osmanov F., *History and Culture (IV Century BC – III Century AD)*, Baku 2006.
 21. Pliny Secund, *Book 6 Chapter 13*, [w:] *News of Ancient Writers about Scythia and Caucasus*, Strabo, *Geography Book XI Chapter 4,1*.
 22. Rasuloghlu T., *Archeological Monuments along Gavurargh*, Materials of the Scientific Session Dedicated to the 100-Year Anniversary of the Eminent Azerbaijani Archeologist S. Gaziyeu, Baku 1994.
 23. Rösler E., *Den archäologisch - ethnologisclien Bericht aus Schuscha*, Shusha 1897.
 24. Trever K., *Historical and Cultural Review of Caucasian Albania (IV century BC – VIII century BC)*, Moscow-Leningrad 1959.
 25. Yeremyan S., seven maps to *The History of Armenians* Part 1, Yerevan 1952.

Nargiz Gurbanova

Ambasador Nadzwyczajny i Pełnomocny
Republiki Azerbejdżanu w Rzeczypospolitej Polskiej

The 44-day Patriotic War: background and a way forward

The conflict between Armenia and Azerbaijan started at the end of 1987, when both republics were part of the former Union of Soviet Socialist Republics (USSR), with Armenia's territorial claims on the Nagorno-Karabakh region (Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast, NKAO) of Azerbaijan. Although, the Armenian side tried to disguise these claims as those driven by concerns over Armenians residing in the region, they in fact were part of a long cherished policy to annex and ethnically cleanse the territories of Azerbaijan. Between 1987 and 1988, over 250000 of Azerbaijanis were assaulted and expelled both from the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan and from the territories of the Republic of Armenia where their ancestors had lived for centuries. Moreover, contrary to the USSR Constitution²⁸, both Armenia and the extremist elements among the Armenian community of the Nagorno-Karabakh region adopted a number of decisions to institute the process of unilateral secession of the autonomous oblast from Azerbaijan, including the resolution of the Supreme Soviet of the Armenian Soviet Socialist Republic on the unification of the Armenian Soviet Socialist Republic and NKAO of 1 December 1989. Both Armenia and Azerbaijan came to independence and were recognized as such in accordance with international law within the boundaries that they had had as Republics of the USSR. Accordingly, the definition of the territory of Azerbaijan as it proceeded to independence and in the light of the applicable law clearly included the territory of the former NKAO²⁹.

²⁸ According to article 78 of the Constitution of the USSR, the territory of a Union Republic could not be altered without its consent, while the borders between the Union Republics could be altered by the mutual agreement of the Republics concerned, subject to approval by the USSR.

²⁹ For more information, see letters dated 20 September 2019 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, the President of the General Assembly and the President of the Security Council, A/74/450-S/2019/762 (23 September 2019) and Malcolm N. Shaw, "Report on the fundamental norm of the territorial integrity of States and the right to self-determination in the light of Armenia's revisionist claims", A/74/961-S/2020/729, 22 July 2020, annex, p. 154–178.

Fighting in the Nagorno-Karabakh region intensified after independence of Armenia and Azerbaijan, followed by the increased involvement of troops from the Republic of Armenia during this period. The first armed attack by the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan - an attack in which organized military formations and armoured vehicles operated against Azerbaijani targets - occurred in February 1992, when the town of Khojaly in the Republic of Azerbaijan was notoriously overrun and its population was subjected to an unprecedented genocide. This bloody tragedy, which became known as the Khojaly genocide, involved the extermination or capture of thousands of Azerbaijanis; the town was razed to the ground. Invaders destroyed Khojaly and with particular brutality implemented carnage over its peaceful population. As a result, 613 civilians were killed, including 106 women, 63 children and 70 elderly. Another 1,000 people were wounded and 1,275 taken hostage. To this day, 150 people from Khojaly remain missing³⁰.

The war claimed the lives of tens of thousands of people and ruined cities, towns and villages; all captured areas were ethnically cleansed of more than 750,000 Azerbaijanis. Likewise, about 250,000 Azerbaijanis, out of a population of once half a million who had remained in Armenia, were also brutally expelled from their ancestral lands at the end of 1980s. As a result, a significant part of the territory of Azerbaijan, including the Nagorno-Karabakh region, the seven surrounding districts (Lachyn, Kalbajar, Zangilan, Gubadly, Jabrayil, parts of Fuzuli and Aghdam) and some exclaves, was occupied by Armenia. Some of the offences committed by the Armenian side during the conflict, which constitute war crimes, also amount to the crime of genocide, as ethnic Azerbaijanis have been targeted because of their nationality and/or ethnicity, and the relevant intent has been to destroy the group in part³¹.

In its resolutions 822 (1993), 853 (1993), 874 (1993) and 884 (1993), the Security Council condemned the use of force against Azerbaijan and the occupation of its territories and reaffirmed respect for the sovereignty and territorial integrity of Azerbaijan, the inviolability of international borders and the inadmissibility of the use of force for the acquisition of territory. The Security Council reconfirmed that the Nagorno-Karabakh region and other occupied districts are an integral part of Azerbaijan and demanded the immediate, complete and unconditional withdrawal of the occupying forces from all the occupied

³⁰ Statement of the Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan on the 29th anniversary of Khojaly Genocide, 22February 2021, p. 1.

³¹ Malcolm N. Shaw, Naomi Hart, Report on war crimes in the occupied territories of the Republic of Azerbaijan and the Republic of Armenia's responsibility, United Nations document A/74/676-S/2020/90 (7 February 2020).

territories. The General Assembly, in particular in its resolution 62/243, entitled “The situation in the occupied territories of Azerbaijan”³², and other international organizations have adopted a similar position.

In its judgment of 16 June 2015 in the case of *Chiragov and Others v. Armenia*, the Grand Chamber of the European Court of Human Rights established that Armenia exercised effective control over the Nagorno-Karabakh region and other occupied territories of Azerbaijan and thus was responsible for violations of international law in those territories. The conclusion reached was that:

- The Republic of Armenia, “through its military presence and the provision of military equipment and expertise, has been significantly involved in the Nagorno-Karabakh conflict from an early date”.
- “This military support has been – and continues to be – decisive for the conquest of and continued control over the territories in issue”.
- The regime in those territories survives “by virtue of the military, political, financial and other support given to it by Armenia which, consequently, exercises effective control over Nagorno-Karabakh and the surrounding territories”³³.

Regretfully, the mediation efforts by the OSCE Minsk Group and its co-chairmen over the last three decades yielded no substantive results. Yet, Azerbaijan has a solid track-record of pushing for result-oriented substantive negotiations to achieve progress in political resolution of the conflict. To this end, Azerbaijan called for active involvement of the OSCE Minsk Group and none of the members of this group, except Turkey, reciprocated these calls. It should be noted that the primary objective of the peace process pursued within the OSCE Minsk Group had been elimination of the major consequences of the conflict, thus ensuring immediate, complete and unconditional withdrawal of the Armenia’s armed forces from the occupied territories of Azerbaijan and restoring the sovereignty and territorial integrity of Azerbaijan.

That was what international law, the UN Security Council resolutions and OSCE documents and decisions unequivocally demanded. However, Azerbaijan’s plea to resolve the conflict peacefully through negotiations fell on deaf ears. The never ending process of informal meetings that did not bring any tangible results over the past years only played

³² For more information, see 62/243. The situation in the occupied territories of Azerbaijan, <https://undocs.org/en/A/RES/62/243>

³³ *Chiragov and Others v. Armenia*, App. No. 13216/05, ECHR (Grand Chamber), 16 June 2015, p.180 and 186.

into the hands of Armenia, which pursued the obvious goal of undermining the efforts towards the political resolution of the conflict and consolidating the status-quo of occupation.

We witnessed consistent attempts by the leadership of Armenia to derail the peace process by resorting to irresponsible statements and actions, which indicate that this country chose not to seize the opportunity to engage constructively in the negotiations. Armenia continued to challenge the format of negotiations agreed upon by the OSCE participating States by consensus and endorsed by the UN Security Council. As a means of implementing its annexation policy, Armenia has encouraged and facilitated the transfer of thousands of settlers into the occupied territories from Armenia and abroad and has extensively exploited natural resources and other wealth in those territories, in clear violation of international law and in contravention of the objectives of the political settlement of the conflict.

Instead of delivering to its commitment to prepare its population for peace, the current Armenian leadership replicated its predecessors' annexationist policy, both in words and deeds. Armenian senior officials publicly denounced their adherence to the logic and understandings underlying the OSCE Minsk Group-led negotiation process for years, in an overt attempt to derail the peace process. In parallel, Armenia spared no effort to prolong the illegal occupation on the ground. In March and April 2020, Armenia staged in the occupied territories of Azerbaijan so-called "elections" in an attempt to give the puppet regime it has set up in those territories the appearance of some kind of legitimacy.

The international community once again overwhelmingly reaffirmed its consistent and principled position of collective non-recognition of the situation resulting from the occupation of the territories of Azerbaijan by rejecting and invalidating the so-called "elections", which thus have no effect whatsoever³⁴. It should be noted that these so-called "elections" were staged despite the unprecedented spread of the COVID-19 pandemic across the globe, in total disregard of public morality and in violation of international humanitarian law, which aggravated public health threats.

At the same time, Armenia attempted to exploit the COVID-19 pandemic for its political purposes, including for the propagation of the illegal puppet regime, in defiance of universal values, norms, principles and standards. Announcement on the construction of third highway linking Armenia to the occupied territories of Azerbaijan was yet another

³⁴ NAM CoB adopted Communique on so-called "elections" in the occupied territories of Azerbaijan, <https://www.namazebaijan.org/news/34>

attempt by Armenia to consolidate the occupation of territories with potential risk of escalation.

Extremely provocative statements and actions of Armenia, which pursued the obvious goal of consolidating the status-quo did not receive adequate reaction and condemnation, which, to a large extent, contributed to the all-out war with all its consequences. Over this period, Armenia has repeatedly carried out armed provocations on the ground, which have caused numerous casualties among the Azerbaijani civilians and militaries.

On 27 September 2020, Armenia perpetrated yet another act of aggression, subjecting the positions of the armed forces of Azerbaijan along the front line and the adjacent populated areas of Azerbaijan to intensive fire with the use of large-calibre weapons, artillery and mortars. The combat actions that followed have lasted for 44 day.

The report of Human Rights Watch provides the findings of its investigation of missile, rocket and artillery attacks by Armenian forces that struck Aghdam, Barda, Fuzuli, Ganja, Goranboy, Naftalan and Tartar in Azerbaijan. Investigations conducted by international non-governmental organizations (Amnesty International, Human Rights Watch also confirmed the repeated use by Armenia of the prohibited weapons. Ganja, the second largest city of Azerbaijan, was hit three times. Two strikes, on 11 and 17 October, with the use of Scud ballistic missiles were launched from the territory of Armenia, claiming the lives of 25 civilians and injuring more than 84 civilians. On 28 October, the city centre of Barda came under the massive fire with Smerch multiple-launch rocket systems, causing the death of 21 civilians and injuring more than 70 civilians. In total, as a result of direct and indiscriminate attacks carried out by the armed forces of Armenia between 27 September and 9 November 2020, 101 Azerbaijani civilians, including 12 children, were killed, 423 civilians were wounded, almost 84,000 people were forced to leave their homes and over 4,300 private houses and apartment buildings and 548 other civilian objects were either destroyed or damaged.

In order to repulse the aggression, Azerbaijan had taken counteroffensive measures in the exercise of its inherent right of self-defence. Azerbaijan acted exclusively on its sovereign soil to protect its civilian population, liberate the occupied territories from aggressors and terrorists and allow over 750,000 internally displaced persons to return to their homes and properties in dignity and safety. As a result of 'Iron Fist' counter-offensive operation launched by the Armed Forces of Azerbaijan, which lasted for 44 days, Azerbaijan liberated significant part of its occupied territories (some 10,000 km² of the territory

of Azerbaijan - more than 300 cities, towns and villages) and on 8 November by liberating the city of Shusha forced the Armenia's armed forces to capitulate.

The statement of the President of the Republic of Azerbaijan, the Prime Minister of the Republic of Armenia and the President of the Russian Federation, signed on 10 November 2020, has put an end to the almost three-decades-old armed conflict between Armenia and Azerbaijan and set agreed parameters for establishing durable peace in the region³⁵. Implementation of this agreement ensured cessation of all military activities and return of Aghdam, Kalbajar and Lachyn districts to Azerbaijan. The statement also contains an important provision related to the return of the internally displaced persons (IDPs) and refugees to their homes under the supervision of the UNHCR. On 11 January 2021, the leaders of the Republic of Azerbaijan, the Republic of Armenia and the Russian Federation signed another joint statement aimed at implementing a number of practical steps to remove obstacles to economic and transport links in the region³⁶.

The new situation has paved the way for hundreds of thousands of IDPs to exercise their right to a safe and dignified return to their places of origin and, despite the devastating consequences of the war, offers a unique opportunity and real prospects for building peace, consolidating stability, restoring peaceful coexistence, advancing the reconciliation agenda and investing in economic development and cooperation. For these reasons, sustaining peace, rehabilitation and reconstruction activities, providing humanitarian assistance to those in need, including returning IDPs and refugees, should be absolute priority. To this end, Azerbaijan is ready to work with relevant international partners, including ICRC, UNHCR and other UN agencies as well as with partner states like Poland which are willing to contribute to peace and stability in the region, in full compliance with the United Nations Guiding Principles on humanitarian assistance of 1991³⁷.

The new realities established by Azerbaijan are offering a unique opportunity to consolidate peace in the region and set it on the course of mutually beneficial comprehensive multilateral cooperation that can eradicate the risks of new wars in the region. Yet, Azerbaijan is faced with major mine contamination of its recently liberated territories,

³⁵ Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, the Prime Minister of the Republic of Armenia and the President of the Russian Federation, 9 November 2020, https://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4419267.

³⁶ Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation, 11 January 2021, <https://en.president.az/articles/50070>.

³⁷ Statement by H.E. Mr. Jeyhun Bayramov, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan at the 27th Meeting of the OSCE Ministerial Council, 3-4 December 2020, <https://mfa.gov.az/en/news/7065/view>

which represents a serious threat to the life, safety, and livelihoods of both military and civilians in the post-conflict period. The Government of Armenia refuses to share the location of these mines in order to make the region safe³⁸. At the same time, members of the armed forces of Armenia, wearing civilian dress, had been transferred to the territory of Azerbaijan through the “Lachin Corridor” in civilian trucks, including disguised among construction cargo, in an attempt to escape the control procedures of the Russian peacekeeping contingent³⁹.

By continuing to illegally deploy its armed personnel to the territory of Azerbaijan, refusing to release information regarding the minefields in the liberated areas, circulating various papers in the name of the remnants of the illegal puppet regime and the non-existent entity, referencing the localities of the Republic of Azerbaijan with fabricated names and denying its responsibility for numerous war crimes committed during the conflict, Armenia clearly demonstrates its unwillingness to comply with its international obligations and refrain from confrontational policy.

Azerbaijan considers any kind of revanchist propaganda and revisionist claims by Armenia as an attempt to undermine the trilateral agreement of 10 November 2020, an infringement upon the sovereignty and territorial integrity of Azerbaijan and a threat to the rights and legitimate interests of its people, with all the ensuing consequences under international law, for which Armenia will bear full responsibility.

We are entering a new post-conflict stage, a stage of reconstruction and rehabilitation, a stage of restoration of peaceful co-existence. Facing serious socioeconomic challenges and high levels of migration of its citizens from the country, Armenia would definitely benefit from the normalization of inter-State relations with Azerbaijan based on mutual recognition and respect for each other’s sovereignty and territorial integrity within their internationally recognized borders.

Azerbaijan is resolute to re-integrate its citizens of Armenian origin residing in the territories of the Nagorno-Karabakh region of the Republic of Azerbaijan into its political, social, economic space, guaranteeing the same rights and freedoms with all the citizens of Azerbaijan regardless of their ethnic, religious affiliation on an equal and non-

³⁸ Letter dated 23 February 2021 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/75/778-S/2021/177, 24 February 2021, annex, p. 2.

³⁹ Letter dated 2 March 2021 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/75/791-S/2021/212, 3 March 2021, annex, p. 1.

discriminatory basis. The Constitution of the Republic of Azerbaijan provides the solid legal framework in this regard.

Streszczenie:

Konflikt między Armenią a Azerbejdżanem rozpoczął się pod koniec 1987 roku, kiedy obie republiki były częścią byłego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), a Armenia wysuwała roszczenia terytorialne do regionu Górskiego Karabachu (Autonomiczny Okręg Górskiego Karabachu (AOGK)). Na początku lat 90 XX wieku Armenia i Azerbejdżan uzyskały niepodległość i zostały uznane za takie zgodnie z prawem międzynarodowym w granicach, które posiadały, jako republiki ZSRR. W związku z tym definicja terytorium Azerbejdżanu w procesie uzyskiwania niepodległości i w świetle obowiązujących przepisów, jednoznacznie obejmuje terytorium byłego AOGK. 44-dniowa wojna 2020 roku zakończyła się podpisaniem 10 listopada tego samego roku, porozumienia trójstronnego i wyzwoleniem terytoriów azerbejdżańskich spod okupacji. Dziś Azerbejdżan uważa wszelkie odwetowe, propagandowe i rewizjonistyczne roszczenia Armenii za próbę podważenia tego porozumienia i naruszenie suwerenności i integralności terytorialnej Azerbejdżanu oraz zagrożenie dla praw i uzasadnionych interesów jego narodu, zgodnie z prawem międzynarodowym, za które Armenia będzie w pełni odpowiedzialna.

Słowa kluczowe:

Karabach, Rada Bezpieczeństwa, Chodżały, Azerbejdżan, Szusza

Key words:

Karabakh, Security Council, Khojaly, Azerbaijan, Shuha

Bibliografia:

1. Chiragov and Others v. Armenia, App. No. 13216/05, ECHR (Grand Chamber), 16 June 2015, p.180 and 186.
2. Letters dated 20 September 2019 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, the President of the General Assembly and the President of the Security Council, A/74/450-S/2019/762 (23 September 2019)
3. Letter dated 23 February 2021 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/75/778–S/2021/177, 24 February 2021, annex, p. 2.
4. Letter dated 2 March 2021 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/75/791–S/2021/212, 3 March 2021, annex, p. 1.
5. Malcolm N. Shaw, “Report on the fundamental norm of the territorial integrity of States and the right to self-determination in the light of Armenia’s revisionist claims”, A/74/961-S/2020/729, 22 July 2020, annex, p. 154–178.

6. Malcolm N. Shaw, Naomi Hart, Report on war crimes in the occupied territories of the Republic of Azerbaijan and the Republic of Armenia's responsibility, United Nations document A/74/676-S/2020/90 (7 February 2020).
7. NAM CoB adopted Communique on so-called "elections" in the occupied territories of Azerbaijan, <https://www.namazerbaijan.org/news/34>
8. Statement of the Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan on the 29th anniversary of Khojaly Genocide, 22February 2021, p. 1.
9. Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, the Prime Minister of the Republic of Armenia and the President of the Russian Federation, 9 November 2020, https://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4419267.
10. Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation, 11 January 2021, <https://en.president.az/articles/50070>.
11. Statement by H.E. Mr. Jeyhun Bayramov, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan at the 27th Meeting of the OSCE Ministerial Council, 3-4 December 2020, <https://mfa.gov.az/en/news/7065/view>
12. The situation in the occupied territories of Azerbaijan, <https://undocs.org/en/A/RES/62/243>

The Instrumentalization of Cultural Memory as the Factor in Armenian-Azerbaijani Rivalry over the Nagorno Karabakh

Mythologization and instrumentalization of the history and memory play a crucial role in the Armenian-Azerbaijani Rivalry over the Nagorno Karabakh⁴⁰. The paper touches upon the topic of instrumentalization of the cultural memory which drives the dynamism of the conflict. Nagorno-Karabakh is a conflict around which two ethnos in the Post-Soviet circumstances are reconstructing themselves. To describe contemporary identities in both Armenia and Azerbaijan and to understand the symbolic elements surrounding the conflict itself it is needed to reconsider the instrumentalization of cultural memory as a factor in the conflict. Also, the definitive impact of this factor on the contemporary developments in Nagorno-Karabakh is undeniable. Magdalena Saryusz-Wolska defines cultural memory as follows: “[...] cultural memory exists beyond the collective memory and its consolidated in media, institutions and cultural texts⁴¹. In his classical approach, Jan Assmann distinguished cultural memory from communicative memory associating it with particular features. Thus, cultural memory in content is based on the mythical prehistory and the events from the absolute past and the forms are based on founded ingenious ceremonies. The mediations are based on permanent objectivizations, traditional and symbolic coding, represented through ceremonies. Time frame refers to the absolute past of the mythical time. Cultural memory

⁴⁰ See among others: B. A. Шнирельман, *Войны памяти. мифы, идентичность и политика в Закавказье*, Москва 2003; O. Geukjian, *Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus: Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy*, New York 2016; S. Radnitz, „Historical Narratives and Post-Conflict Reconciliation: An Experiment in Azerbaijan”, *Conflict Management and Peace Science* 35, no 2 (1st March 2018), p. 154–74, <https://doi.org/10.1177/0738894215618514>; S. H. Astourian, „In Search of Their Forefathers: National Identity and the Historiography and Politics of Armenian and Azerbaijani Ethnogeneses”, in *Nationalism and History: The Politics of Nation Building in Post-Soviet Armenia, Azerbaijan and Georgia*, ed. D. V. Schwartz and R. Panossian, Toronto 1994, p. 41–94; R. G. Suny, ed., *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change: Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*, Ann Arbor 1996.

⁴¹ M. Saryusz-Wolska, „Wprowadzenie”, in *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, Kraków 2009, p. 34. Translation by author.

is transmitted by professional tradition carriers⁴². To build upon the presented definitions it is important to add, that construction of the cultural memory is realized through power/knowledge interrelations within discursive practises such as ideologization, instrumentalization and attempts to achieve hegemonic ability to shape the memory. The instrumentalization of the cultural memory is misuse and abuse of the past to achieve particular political goals. The word *rivalry* is used in the understanding given to this term in the particular context by Laurence Broers. I found it more applicable than the simple conflict as far as the Armenian-Azerbaijani discursive memory war reach far beyond the conflict around the Nagorno Karabakh⁴³. Additionally, undoubtedly the result of the 2020 Second Karabakh War which should be found as inconclusive for the conflict resolution did not influence the content and form of the cultural memory narratives. In the public discourse, the instrumentalization of the past still plays a major role.

The purpose of the paper is to present three elements of the instrumentalization of cultural memory which exist as the factor in Armenian-Azerbaijani rivalry over the Nagorno Karabakh. The research question which arose from it is how cultural memory is instrumentalized to achieve political goals? Additionally, the paper attempts to answer the question of how instrumentalization stands as the factor in rivalry over contested territory? The paper intends not to present the radical positions as the leading narratives in both Armenia and Azerbaijan, but to demonstrate the pattern of instrumentalization of cultural memory and the history to some extent. What is crucial, in the paper only one vision of the perception of the cultural memory within the context of the Nagorno-Karabakh conflict is presented. It has to be underlined that in both societies, and among intellectuals it is possible to find different approaches. However, the narratives presented below should be considered relevant. The paper presents three layers of cultural memory instrumentalization: instrumentalization of cultural memory of statehood origins, the instrumentalization of the narratives about the roots of the nation and instrumentalization of the narratives of Karabakh belonging. However, the presented layers are not fulfilling the list of instrumentalized narratives in the context of rivalry. In the discussion/conclusions section, other examples of the mechanism are presented in purpose to emphasize the possibilities of further research. The analysis is done through the presentation of the exemplary narratives related to the rivalry

⁴² J. Assmann, *Pamięć kulturowa: pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, trans. A. Kryczyńska-Pham, Warszawa 2008, p. 71. Translation by author.

⁴³ L. Broers, *Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a Rivalry*, Edinburgh 2019.

in a broadly understood methodology of discourse analysis⁴⁴. The paper is also based on the preliminary findings from the fieldwork conducted in Armenia in April and May 2021. The materials used are the semi-structured expert interviews. It is combined with the results of the analysis of the content of public discourse and historiography held since the beginning of the Second Karabakh War. Through the juxtaposition of the contrary narratives within the framework of memory studies, the paper aims to describe the core cultural, discursive and mnemonic structures and mechanisms behind the Armenian-Azerbaijani rivalry.

Instrumentalization of Cultural Memory of Statehood Origins

The first layer is related to the instrumentalization of the cultural memory of state creation. The instrumentalization carried out through mythologization and abuse of ancient history is based on the creation of narratives that attest to the historical seniority of the idea of the state. At the same time, this instrumentalization affects the discourse on Nagorno Karabakh, since within the narrative of the ancient heritage of statehood, the disputed territory, occupies a central place. Those mythologizations of the historical discourse are supposed to claim the belonging of the Nagorno Karabakh.

Among the Armenian authors who represent the discourse instrumentalizing the ancient times the attention is paid by the authors to the question of the antique heritage of the Kingdom of Urartu as the basis for the rights of contemporary Armenia to the Nagorno Karabakh⁴⁵. The cultural memory instrumentalization of the Urartian heritage appears frequently even though that historical shreds of evidence remain under discussion for archaeologists and linguists researching the legacy of the Urartu kingdom and its connection with later Armenian statehoods⁴⁶. Even if the kingdom of Urartu can be considered as an ancient origin of later Armenian statehood, looking through the prism of geography it is just on the borders of the ancient Caucasian lands which currently contain the territory of Nagorno-Karabakh⁴⁷. Arsène Saparov mentions that after the Second World War: “[...]the revival of Soviet territorial claims against Turkey on behalf of Armenia resulted in the publication of a number of books that explored the history of the Armenian kingdoms

⁴⁴ See: M. W. Jorgensen, L. Phillips, *Discourse Analysis as Theory and Method*, London 2002; R. Wodak, M. Meyer, *Methods of Critical Discourse Studies*, New York 2015).

⁴⁵ See: В. А. Шнирельман, *Войны памяти. мифы, идентичность и политика в Закавказье*, Москва 2003, p. 77–100; P. Adamczewski, *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Warszawa 2012, 38–39.

⁴⁶ See: I. M. Diakonoff, „Hurro-Urartian Borrowings in Old Armenian”, *Journal of the American Oriental Society*, 1985, p. 597–603; Anne Elizabeth Redgate, *The Armenians* Oxford; Malden, MA 2000, p. 4–8; P. E. Zimansky, *Ecology and empire—the structure of the Urartian state*, Chicago 1985, p. 95–97.

⁴⁷ A. E. Redgate, *The Armenians...*, op. cit., p. 8.

located on the territory of modern Turkey, granting a sense of legitimacy to these territorial claims”⁴⁸. The revival of territorial claims was targeted against Turkey, however, at the same time, Armenian historians explored also the possibility to underline the rights to Nagorno Karabakh through historical argumentation. The less radical approach is dating back to the first Armenian statehood legacy which also includes the territory of nowadays Nagorno Karabakh in the 1st century BC and the kingdom of Tigranes the Great (95-56 BC)⁴⁹. It is strictly visible that this way of understanding is a reconstruction needed from the perspective of contemporary political goals in the war of narratives. In Armenian and Karabakhian narratives emotional approaches are replaced by recalling classical authorities and "scientific" knowledge.

Azerbaijani historians are often situating the origins of the Azerbaijani statehood in the history of Caucasian Albania, an indigenous state and ethnos living in the ancient Caucasus. The official narrative delivers a "more" antique interpretation as a response to the Armenian contradictory explanations. In this ideological discourse, this resort to history should work as proof of the continuity of statehood, but it is not based on science at all. Most of the scientists not involved in the conflict are stating that the Albanians were fully assimilated with Armenians, Georgians and other ethnicities of the Caucasus before the time the Turkic tribes arrived⁵⁰. Nevertheless, Caucasian Albania was located in the territory of contemporary Azerbaijan and included the Nagorno Karabakh. In consequence, using this narrative is crucial for the Azerbaijani perspective. As Przemysław Adamczewski underlines the most famous example of such interpretation can be found in the books written by Murad Agi who is combining Caucasian Albania with the open falsifications about Turkic presence and influence in the antique Caucasus⁵¹. Most of the sources are dating the appearance of proven settlements of Turkic people in the Caucasus to the XIth century. But the official Azerbaijani sources looking for the origins of the Azerbaijanis deeper and frequently are dating it earlier. This strategy seems to be obligatory as an opposition to the antique linguistic and ‘national heritage’ of Armenians. As an example – the official document prepared by the Embassy of Azerbaijan in Poland delivers a surprising interpretation from the perspective of historical research. The authorities who are used as the "sources" are the unnamed Assyrian historians.

⁴⁸ A. Saparov, „Re-negotiating the Boundaries of the Permissible: The National(ist) Revival in Soviet Armenia and Moscow’s Response”, *Europe-Asia Studies* 70, no 6, (3rd July 2018), p. 868, <https://doi.org/10.1080/09668136.2018.1487207>.

⁴⁹ See the map: R. H. Hewsen, *Armenia: A Historical Atlas*, Chicago 2000, p. 62.

⁵⁰ See among others: *Ibidem*, p. 73.

⁵¹ P. Adamczewski, *Górski Karabach...*, *op.cit.*, p. 36–37.

With this perspective on the territory of Azerbaijan, the state of "Gamir" is claimed to be created and populated by the Turkic tribe of Kimmers. Two indicators seem to be crucial for this standpoint. First, the name "Gamir" is on the verbal level almost like the name 'Gomer', the earlier mentioned name of Noah's grandchild. Moreover, Azerbaijani sources are counting Kimmers as a Turkic tribe whose location in the Caucasus was centred in Nagorno-Karabakh in the 14th century B.C.⁵².

Instrumentalization of the Narratives about the Roots of the Nation

The second layer of the cultural memory instrumentalization relates to the narratives about the roots of the nation. Contemporary scholarly consensus is based on the common agreement around the constructivist paradigm. Benedict Anderson brings the idea of "imagined community"⁵³, Eric Hobsbawm and Terence Ranger of "invented traditions" necessary to consolidate the nation⁵⁴, Rogers Brubaker claims that the nation is the "category of practice"⁵⁵. Anthony D. Smith defined the 'ethnos' as "nothing different than historical communities built on shared memory", which is essential for the creation of a nation⁵⁶. All of those approaches in their diversity are similar in two dimensions. First, the nation construction is never finished and is not the "entity given once and for all"⁵⁷. Second, the nation has to be based on the shared myths and symbols, or in the other words, shared, cultural memory to cause the identity to solidify. Smith describes this role of referring to the past as follows: "[i]n other words historical sequences deliver 'forms' for the later experiences and ways of their interpretation. It is not important, that common sense of shared history, sense linked with events and personalities which designate the development of the group, often are not combined with involved science"⁵⁸.

The process of nation creation is no different in the analysed cases. The modern understanding of a nation appeared in Armenian discourse with the national awakening in the romantic period in the XIXth century with the life and activity of Khachatur Abovian (1804-

⁵² See: T. Musayev, *Kosowo a roszczenia Armenii wobec region Górskiego Karabachu Azerbejdżanu. Porównawcza analiza prawna*, Warszawa 2013.

⁵³ B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Revised Edition*, London ; New York 2006, p. 5-6.

⁵⁴ E. Hobsbawm, T. Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983, p. 6-7.

⁵⁵ R. Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge 1996, p. 7.

⁵⁶ A. D. Smith, *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, New York 2009, p. 34.

⁵⁷ R. Panossian, „The Past as Nation: Three Dimensions of Armenian Identity”, *Geopolitics* 7, no 2 (1st September 2002), p. 123, <https://doi.org/10.1080/714000931>.

⁵⁸ A. D. Smith, *Ethno-Symbolism... op. cit.*, p. 35

1848) and authors who followed his work. Also, this period conceived the project of Greater Armenia commonly used by nationalistic movements, like Dashnaktsutyun, Armenakan or Hunchak. That was also the moment when the standard Armenian religious identity was replaced with the national. As Razmik Panossian underlines: “[u]ntil the age of secular nationalism in the second half of the nineteenth century, and the 1915 Genocide, it was indeed the cornerstone of what it meant to be Armenian: a member of St Gregory’s church”⁵⁹.

For most scholars the creation of the contemporary Azerbaijani nation is related to the crisis of the politics of the Russian Empire in the South Caucasus in the late XIX and early XX century⁶⁰. Analogically, the work of intellectuals like Mahammad Amin Rasulzade and early political parties like Musavat was of core importance. Additionally, it can be said, that the creation of the Democratic Republic of Azerbaijan and the Soviet policy of *korenizacya* (indigenization) was crucial for the implementation of the modern concept of nation in Azerbaijan⁶¹. Those processes caused the replacement of the religious identity. In the national awakening of Azerbaijanis, religious Islamic consideration of the terms ‘nation’ and ‘community’ has an essential role. In Arabic, those two terms are commonly described by the word *ummah* (أمة). The *ummah* has been a religious and, in consequence, a cultural barrier for Muslims to construct nationhood similar to the European understanding of it. The supra-national ‘community of believers’ has a priority over ethnic communities⁶². It would not be an exaggeration to say that before the late XIXth century an Azerbaijani identity did not exist for most of Muslim inhabitants of the South Caucasus⁶³. To illustrate the importance of the *ummah* concept the example of Southern Azerbaijanis could be used. Most of the Azerbaijanis in the northern part of Iran are well assimilated within the state Persian identity and tend to identify with the religious Shia community, rather than with the Panturkic ideology of the Greater Azerbaijan⁶⁴. Furthermore, the *ummah* forms part of a common Islamic philosophy, as opposed to the *sha’b* (شعب), which describes the ‘nation’ close to the

⁵⁹ R. Panossian, „The Past as Nation... *op. cit.*, p. 126.

⁶⁰ See: T. Świętochowski, *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community*, Cambridge 1985.

⁶¹ See: O. Geukjian, *Ethnicity... op. cit.*, p. 79–104.

⁶² M. Th. Houtsma, „Umma”, w *E.J. Brill’s First Encyclopaedia of Islam 1913-1936*, Leiden 1987, p. 125–26.

⁶³ P. Adamczewski, „Perspektywa rozwiązania problemu karabachskiego i jego geopolityczne aspekty”, in *Konflikty na obszarze byłego ZSRR*, ed. P. Adamczewski, Poznań 2009, p. 212–13.

⁶⁴ Misunderstanding of those circumstances seems to be one of the most important reasons which caused the failure of the Abulfaz Elchibey national project. The exception to the general agreement with staying within Iran is the activity of the South Azerbaijan National Liberation Movement. See: „Charter of South Azerbaijan National Liberation Movement” after: <http://guneyazerbaycan.com/en/nizamname.php> (3.05.2021).

European understanding⁶⁵. The usage of *sha'b* was an Islamic answer for the national awakenings of Christian communities. Hence, the Azerbaijani national consciousness appeared in the late XIXth century. For instance, Armenian-Azerbaijani conflicts from 1905 described in Russian sources and later works written in English are depicted as *Armenian-Tatar Massacres of 1905* or the *Armeno-Tatar War*⁶⁶. What seems to be crucial in the context of those events, the appearance of an enemy which was precisely 'physical' and geographically close became the impulse for the creation of a model of (national) identity based on ethnicity.

However, despite this rather consensual perspective of the modern nations, the late XIXth century was also the moment, when the primordial narratives of the origins of the Armenian and Azerbaijani nations have appeared. It has the continuation. The instrumentalization of the memory is based on the recalling of the historical heritage from way before the conflict was made into its current form. An example of such discourse in Azerbaijan was the works of Ziya Bunyadov, an orientalist and outstanding translator who turned into a nationalist "historian" working on the Albanian trace as the source of contemporary Azerbaijani identity and heritage. In the case of Armenia, similar activities were done by Suren Ayvazyan, the geologist, who in the later years became the promotor of the falsified theory of presenting Urartu as the first Armenian statehood. He did that through the unscientific attempt to read Urartian cuneiforms with the usage of the Armenian script. Both were harshly criticized by Viktor Shnirelman, author of the most thorough analysis of the mystifications, myths and falsifications in the historical discourse in the South Caucasus⁶⁷. These two examples are important in the context as far as both Bunyadov and Ayvazyan were deeply involved in the Nagorno Karabakh issue. Bunyadov authored the pamphlet "Why Sumgait", fulfilled with Armenophobic narratives⁶⁸. Ayvazyan rose to prominence as the author of several letters sent to the Central Committee of the Communist Party of USSR in the 1970s and 1980s. In them,

⁶⁵ Literally, it means 'people'. Even though this distinction is sufficient in the context of this article, the situation seems to be much more complicated in what is described by Suleiman who recalled Sharara. Also in Arabic important words which are confused when talking about the nation are watan means 'fatherland' and dawla means "state". It should be underlined that the influence of Arabic was not that strong in Azerbaijan (rather influence of Persian and other Turkic languages). Nevertheless it is possible to presume that in a time of a high level of illiteracy, the language of religious ceremonies impacted on social life and understanding. See: Y. Suleiman, *The Arabic language and national identity. A Study in ideology*, Washington DC 2003), p. 18.

⁶⁶ See: O. Geukjian, *Ethnicity... op. cit.*, p. 45; C. Mutafian, „The Karabagh in Twentieth Century”, in *Caucasian Knot: The History and Geopolitics of Nagorno-Karabagh*, ed. L. Chorbajian, P. Donabedian, C. Mutafian, London 1994, p. 112–13.

⁶⁷ В. А. Шнирельман, *Войны памяти... op. cit.*, p. 79, 158-159.

⁶⁸ 3. Бунуятов, Почему Сумгаит? Ситуационный анализ, after: https://web.archive.org/web/20070702093919/http://www.irs-az.com/gen/n5/n5_6.htm (3.05.2021).

he presented imaginary historical evidence to support the Armenian cause for Nagorno Karabakh⁶⁹.

These primordial approaches to the question of the origin of the nation should be considered as nothing more but a useful tool in the process of proving the own point in the context of the Karabakh conflict. The history of the contemporary construction of modern nations of Armenia and Azerbaijan is inevitably related to the question of Nagorno-Karabakh. The issue appeared simultaneously with the national awakening of both nations and the creation of national idea (late XIXth and beginning of XXth centuries). The problem with the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict is so deep because the core of the Azerbaijani and Armenian national identities are based on the idea of the conflict existence. Shortly speaking, there is no contemporary Armenia without Karabakh, there is no contemporary Azerbaijan without it either.

Instrumentalization of the Narratives of Karabakh Belonging

The third layer of instrumentalization of the cultural memory is related to narrative of the Karabakh belonging. As Svante E. Cornell emphasized, the space of ideological argument starts with the different interpretations of the name of the conflict area: „The name Karabakh is actually an amalgamation of Turkish and Persian. ‘Kara’ means Black in Turkish and ‘bağ’ means garden in Persian as well as vine in Turkish. The contemporary ending ‘bakh’ stems from the russification of the word ‘bağ’. The word ‘Nagorno’ simply means ‘mountainous’ in Russian”⁷⁰. Cornell’s interpretation is not the only one available. The word ‘bağ’ in the Azerbaijani (Turkic language) also means ‘garden’. The most probable reason for the identical form in Persian and Azerbaijani is the influence of the Persian language and culture on the Caucasus resulting from the long-lasting political hegemony of the years of the Safavid dynasty. Also, the translation of the Russian word *nagornyj* (нагорный) does not simply mean ‘mountainous’. This word seems to be the most privileged and appropriate, but a simple or direct translation is rather difficult. It seems that the most precise translation would be “lying on the tops of the mountains”. The translation could also use the word "upland". Moreover, the word ‘daglıq’ in Azerbaijani for the full name of the region means ‘mountainous’ or ‘upper’.

⁶⁹ National Archives of Armenia, fond 1159/15 „Levon Babayants Documents Collection on Artsakh Movement”, file 1159/15/3 Suren Ayvazyan Letter to Gorbachev”.

⁷⁰ S.E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, Uppsala 1999, p. 3.

At first glance, this interpretation seems to support the Azerbaijani point of view about belonging, because of the lack of any literal roots in the name which could be linked to Armenian nationhood. However, after an analysis of the websites of Azerbaijani officials, the conclusion may be more confusing:

„Garabagh is one of the ancient regions of Azerbaijan. The name of this inseparable part of Azerbaijan consists of two different Azerbaijani words: ‘gara’ (black) and ‘bag’ (garden). The combination of these two words is as ancient as the nation of Azerbaijan. The association of these two combined words with the definite part of Azerbaijan in every part of the world is an oracle. The word Karabakh given by the Azerbaijan nation to a part of their native lands was used for the first time 1,300 years ago (in the 7th century)! (...) The history of the formation of Garabagh as a name of one particular region, provides a better scientific explanation for its etymology. Because the word ‘gara’ has other meanings in Azerbaijani language (also in other Turkic languages) (...) Thus, the word ‘Karabakh’ belongs to Azerbaijani people as Karabakh does itself”⁷¹.

Azerbaijani officials are using Cornell’s most accepted interpretation as the "voice of people", but without an entirely precise approach. Azerbaijanis are underlining the Turkic etymology of the names *Karabakh*, *Artsakh* and *Urtechini*⁷². This seems to be the crux of the argument for historians to create and reconstruct the linguistic paradigm to provide proof of the autochthonic character of Azerbaijanis in the Caucasus. Confirmation is provided also through geographical argument:

„There was a general definition of Karabakh, which was not used only for ‘Daghligh Garabagh’, but for both mountainous and plain parts. In other words, the word combination of ‘Daglig Garabag’ (Mountainous Karabakh) is a product of the subsequent periods, the name given to the one of the part of Karabakh as a result of separatist intentions. Even an ordinary logic proves this fact: If there is ‘Daghligh Garabag’ then there must be flat or low-lying Karabakh too! The reality is that there are both ‘Daghligh Garabagh’ and ‘Low-lying Karabakh’ (that is flat Karabakh) in Azerbaijan! And always both ‘low-lying (flat) and Daglig (mountainous) Karabakh’ during all historical periods were the motherland of one nation - the nation of Azerbaijan, the nation who has in its language the words ‘gara’ and ‘bag’!”⁷³.

It is obvious that in this ideological writing any words with possible different origins (even if it is not Armenian) cannot be the element of an official statement. The most interesting point in this perspective is that linguistic argumentation is easily mixed with an

⁷¹ See: *Ancient History: Etymology, Territory and Borders*, after: <http://mfa.gov.az/?language=en&options=content&id=801> (3.05.2021).

⁷² H. Hasanov, ‘Wstep’ in *Kosowo... op. cit.*, p. 7-10.

⁷³ *Ancient History: Etymology... op. cit.*, after: <http://mfa.gov.az/?language=en&options=content&id=801> (3.05.2021).

open interpretation of geography. Also, the text is signed as the *Institute of History named after A. Bakykhanov of ANAS* to create the impression that the presented argument is scientific and based on sources proving the statements.

However, in the memory war abovementioned perspective does not stand as the only one available. At least two different names of the region endure in public discourse. Cornell refers to ‘Artsakh’ in Armenian and ‘Yuqarı’ or Daglıq Qarabag in Azerbaijani⁷⁴. Thus, in Armenian perspective:

„Artsakh (Karabakh) is an integral part of historic Armenia. During the Urartian era (9-6th cc. B.C.) Artsakh was known as Urtekhe-Urtekhini. As a part of Armenia Artsakh is mentioned in the works of Strabo, Pliny the Elder, Claudius Ptolemy, Plutarch, Dio Cassius, and other ancient authors. The evident testimony for it is the remained rich historic-cultural heritage. After the division of Greater Armenia (387 A.D.), Artsakh became part of the Eastern Armenian kingdom, which soon fell under the Persian rule. At that time, Artsakh was a part of the Armenian ‘marzpanutyun’ (province), then, in the period of Arabic rule, it was part of Armenia ‘kusakalutyun’ (region). Artsakh was part of the Armenian kingdom of Bagratids (9-11th cc.), then – part of Zakarid Armenia (12-13th cc.). In following centuries, Artsakh fell under the rule of various conquerors, remaining Armenian and having a semi-independent status. Since the mid-18th century the invasion of Turkic nomadic tribes to the north of Karabakh began, which led to clashes with local Armenians. During this period, the five Armenian melikdoms (Hams) are memorable which had reached the peak of their prosperity and power in the late 18th century. At the end of the Russian-Persian War of 1804-1813 and by the Gulistan treaty of 1813, Artsakh-Karabakh was annexed to Russia”⁷⁵.

And similar interpretation is delivered by the Nagorno-Karabakh side:

„Nagorno Karabakh (in Armenian - Artsakh) is located in the northeastern part of the Armenian Highlands. Since ancient times, it has been one of the provinces of historical Armenia, with Kura River, according to all ancient sources, as its northeastern border. Strabo, Pliny the Elder, Claudius Ptolemy, Plutarch, Dion Cassius, and other historians have noted in their accounts that the border between Armenia and Aghvank (Caucasian Albania, its most ancient Caucasian neighbor representing a mixture of mountainous peoples) was the Kura River. In the ancient Armenian state of Urartu (8th-5th centuries B.C.), Artsakh was referred to as Urtekhe-Urtekheni. The favorable geographic location determines the nature and climate of this mountainous region”⁷⁶.

⁷⁴ S.E. Cornell, *The Nagorno...*, p. 3.

⁷⁵ See: *Nagorno-Karabakh Issue*, “Republic of Armenia Ministry of Foreign Affairs Website”, after: <https://www.mfa.am/en/nagorno-karabakh-issue> (3.05.2021).

⁷⁶ See: *Nagorno Karabagh Republic: History and Current Realities*, “Republic of Nagorno-Karabakh Ministry of Foreign Affairs Website”, after: <http://www.nkr.am/en/history-and-current-realities/79/>, (25.10.2018). It is worth mentioning that after the 2020 war this content disappeared from the official website of the Nagorno

In this case, linguistic analysis of the name is strictly avoided and more attention is paid by the authors of propaganda to the question of antique connections of Urartu as the basis of contemporary Armenia and the land of Nagorno-Karabakh itself. It is strictly visible that this way of understanding is a reconstruction needed from the perspective of contemporary political goals in the war of narratives. In Armenian and Karabakhian discourses emotional approaches are replaced by recalling classical authorities and „scientific” knowledge.

These politically motivated versions of history are prepared for external observers, because of the language in which materials are produced (English and Russian). This shows that the discourses of war have a strictly political purpose - to convince the Western audience of the correctness of their version of events and disputed „facts”. History and its reinterpretation in historical policies among representatives of the interest groups mentioned above is the first phase of a long political strategy aimed to lead to the full implementation of a one-sided scenario for the future of Nagorno-Karabakh. Even though this objective for official historical policy stakeholders seems to be crucial for external public opinion, it also strongly shapes the popular or common opinion. Those views, supported by the cultural memory about the events of the armed phase of conflict among those still alive, create discourses of mutual animosity at the social level. These narrative hostilities are vital barriers to creating a space for conflict resolution and the peace-building process. As the 2020 war has proved this led gradually into a zero-sum game in which the solution was based on the physical conflict in which only one side can accomplish victory and the second one loses.

Discussion/Conclusions. Beyond the Instrumentalization of Cultural Memory

The analysis is not covering the entire discourse of instrumentalization of the past in the coverage of the Armenian-Azerbaijani rivalry. At least three other layers can be mentioned. First, it is the instrumentalization of suffering which is conducted through the production of narratives about one-sided suffering while the suffering of the adversary is not recognized and labelled as falsification. The second layer is the instrumentalization of historical injustice which is based on the assertion that only one side of rivalry is the victim of ongoing, repeating injustice. The third layer is related to the instrumentalization of space

which is represented in manipulated recreation of spatiality in Nagorno Karabakh. Those layers require further in-depth study.

This essay attempted to answer the question of how cultural memory is instrumentalized to achieve political goals? Additionally, the paper attempted to answer the question of how instrumentalization stands as the factor in rivalry over contested territory. In the essay, through the exemplary instrumentalized narratives, the importance of the past (in form of cultural memory) and its role as the factor in Armenian-Azerbaijani rivalry was presented. As a first conclusion it can be said, that definitely, the analysis proves the deeply-rooted antagonism that instrumentalizes the mythological past to accomplish political interests though undermining the position of the other. This antagonism, despite the newest war results still exist as a zero-sum game without the space for reconciliation and compromise. As the second conclusion, it can be said that instrumentalization of cultural memory of the statehood is based on the historical falsifications and presentation of narratives contrary to the scientific shreds of evidence. In consequence, it is expanding the differences. In effect, the possibility of overcoming the abuse of the past for building the peaceful present seems to be highly unlikely in the near future. As the third conclusion, it can be said that for building the conflict resolution platform it is necessary to minimize the impact of the primordial perceptions of a nation in politics of both Armenia and Azerbaijan. The political language of primordialism used in official propaganda crucially influences the creation and reconstruction of public opinion in both states. In consequence, the image of the enemy, contradictory positions and martial law discourses remain dominating. With passing time, the conflict is just deepening and increasing in mutual animosity. Finally, the history, and particularly its instrumentalized versions are not proving the real belonging of the Nagorno Karabakh. On contrary, only the rejection of perspectives emphasizing the importance of the past could potentially allow the appearance of the scenarios of peaceful resolution of the conflict, and in consequence, the Armenian-Azerbaijani toxic rivalry.

Streszczenie:

Mitologizacja i instrumentalizacja historii i pamięci to jeden z najważniejszych elementów rywalizacji ormiańsko-azerbejdżańskiej wokół konfliktu w Górskim Karabachu. Instrumentalizacja przeszłości służy nie tylko jako dyskursywna narracja potwierdzająca przynależność spornego terytorium. Jest także ważnym składnikiem wciąż konstruowanych i nieskonsolidowanych tożsamości narodowych w Armenii i Azerbejdżanie. Pamięć kulturowa jest również bardzo ważnym czynnikiem samego konfliktu w Górskim Karabachu, który ostatnio nasilił się jesienią 2020 roku. Celem artykułu jest przedstawienie trzech

najistotniejszych poziomów instrumentalizacji dyskursu prowadzonej przez obie strony rywalizacji aby osiągnąć określone cele polityczne. Metodologicznie artykuł opiera się na krytycznej analizie narracji publicznych i historiografii oraz wynikach wstępnych badań przeprowadzonych na Kaukazie Południowym.

Słowa kluczowe:

Górski Karabach, Kaukaz Południowy, pamięć kulturowa, rywalizacja ormiańsko-azerbejdżańska

Key words:

Nagorno Karabakh, South Caucasus, cultural memory, Armenian-Azerbaijani rivalry

Bibliografia:

1. Adamczewski P., *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*. Warszawa 2012.
2. Adamczewski P. (red.), *Perspektywa rozwiązania problemu karabachskiego i jego geopolityczne aspekty*. W *Konflikty na obszarze byłego ZSRR*, Poznań 2009.
3. Anderson B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Revised Edition*. Revised edition. London; New York 2006.
4. Assmann J., *Pamięć kulturowa: pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, trans. Anna Kryczyńska-Pham. Warszawa 2008.
5. Astourian S.H., *In Search of Their Forefathers: National Identity and the Historiography and Politics of Armenian and Azerbaijani Ethnogeneses*, [w:] *Nationalism and History: The Politics of Nation Building in Post-Soviet Armenia, Azerbaijan and Georgia*, (red.) D. V. Schwartz i Razmik Panossian, Toronto 1994.
6. Broers L., *Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a Rivalry*. Edinburgh 2019.
7. Brubaker R., *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge 1996.
8. „*Charter of South Azerbaijan National Liberation Movement*”. South Azerbaijan National Liberation Movement, 2014. <http://sanlm.org/nizamname.php>.
9. Diakonoff I. M., *Hurro-Urartian Borrowings in Old Armenian*, “*Journal of the American Oriental Society*” 1985.
10. Geukjian O., *Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus: Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy*. New York 2016.
11. Hewsen R. H., *Armenia: A Historical Atlas*. 1 edition. Chicago 2000.
12. Hobsbawm E., Ranger T., *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge 1983.
13. Houtsma M.T., *Umma*, [w:] *E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam 1913-1936*, 125–26. BRILL 1987.
14. Jorgensen M.W., Phillips L., *Discourse Analysis as Theory and Method*. 1 edition. London 2002.
15. Musayev T., *Kosowo a roszczenia Armenii wobec region Górskiego Karabachu Azerbejdżanu. Porównawcza analiza prawna*. Warszawa 2013.

16. Mutfian C., *The Karabagh in Twentieth Century*, [w:] *Caucasian Knot: The History and Geopolitics of Nagorno-Karabagh*, (red.) L. Chorbajian, P. Donabedian, C. Mutfian, London 1994.
17. Panossian R., *The Past as Nation: Three Dimensions of Armenian Identity*, "Geopolitics" 7, nr 2/2002.
18. Radnitz S., *Historical Narratives and Post-Conflict Reconciliation: An Experiment in Azerbaijan*, "Conflict Management and Peace Science" 35, nr 2/2018
19. Redgate A. E., *The Armenians*. Oxford 2000.
20. Saparov A., *Re-negotiating the Boundaries of the Permissible: The National(ist) Revival in Soviet Armenia and Moscow's Response*, "Europe-Asia Studies" 70, nr 6/2018
21. Saryusz-Wolska A., *Wprowadzenie*, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Kraków 2009.
22. Smith A. D. *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. New York 2009.
23. Suleiman Y., *The Arabic language and national identity. A Study in ideology*. Washington 2003.
24. Suny R.G. (red.), *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change: Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*. Michigan 1996.
25. Świętochowski T., *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community*. Cambridge 1985.
26. Wodak R., Meyer., *Methods of Critical Discourse Studies*. New York 2015.
27. Zimansky P. E. *Ecology and empire—the structure of the Urtian state*, Chicago 1985.
28. Шнирельман В. А., *Войны памяти. мифы, идентичность и политика в Закавказье*, Москва 2003.

Карабахский вопрос в период руководства Азербайджаном

Гейдара Алиева (1970-80-е годы)

После прихода к руководству республикой в июле 1969 года Гейдар Алиев как никто другой понимал, что в случае усиления в будущем националистических настроений в НКАО не меньшая ответственность будет лежать на партийном руководстве области. Поэтому Алиев, прежде всего, решает укрепить руководство автономной области проверенными кадрами. Осенью 1973 года он предложил избрать первым секретарем Нагорно-Карабахского обкома Компартии Азербайджана Бориса Кеворкова до этого работавшего первым секретарем Кировского райкома партии Баку. 12 октября 1973 года состоялся пленум Нагорно-Карабахского обкома КП Азербайджана, в соответствии с решением которого Гурген Мелкумян был освобожден от обязанностей первого секретаря и члена бюро Нагорно-Карабахского обкома, а на его место был избран Борис Кеворков. Мелкумяна перевели на работу в АСПС⁷⁷. Кеворков был первым руководителем армянской автономии, не имевшим карабахское происхождение (он был из Шемахи), занимал пост первого секретаря обкома НКАО дольше всех своих предшественников - 15 лет и был освобожден от должности лишь после начала конфликта в феврале 1988 года. Позже, в интервью российскому журналисту А.Караулову Г.Алиев в целом положительно оценил его деятельность на этом посту: «Все руководители Нагорно-Карабахской автономной области- армяне. Считаю, что они вели правильную политику и правильно осуществляли руководство; и я, например, каких-либо серьезных нарушений со стороны руководства НКАО не замечал»⁷⁸. Алиев провел также ряд других кадровых перестановок в руководстве Нагорного Карабаха: «Первым заместителем председателя областного совета

⁷⁷ Мирзоян Г. «Эскизы к биографии. От Геворга Алиханяна до Сурена Арутюняна» Газетная версия книги. <https://forum.hayastan.com/topic/39542-г-мирзоян-«советские-правители-армении»/>

⁷⁸ Караулов А. Вокруг Кремля. Книга политических диалогов. В 2-х частях, часть 1. М., 1990, с.251-252.

я назначил азербайджанца. Я направлял туда работать азербайджанцев»⁷⁹. Этот факт подтверждают и местные армянские партийные кадры. Мушег Оганджян, полгода проработавший с Кеворковым в должности председателя облсовета народных депутатов НКАО (1962-1974), вспоминал: «В 1973-1974 гг. все руководство области заменили «посланцами» из Баку – Кеворков, Асланов, Мурадов, Самвелов и другие «ОВ»-ы⁸⁰.

Ильгусейн Гусейнов, который долгие годы проработал на высоких должностях в органах госбезопасности республики, вспоминал : « 70-е годы были характерны уже тем, что армянские националисты открыто поднимали вопрос «об исторической принадлежности территории Карабаха Армении». Основная роль в этой «деятельности» принадлежала части интеллигенции и молодежи области, действия которых направлялись националистическими кругами Еревана. В 1972-1974 годы только на территории области по материалам КГБ Азербайджана были профилактированы 35 лиц армянской национальности, части которой было объявлено официальное предупреждение»⁸¹.

Всегда держа руку на пульсе, армянские националисты традиционно поднимали вопрос о пересмотре границ с Азербайджаном в период важных политических перемен или накануне знаменательных событий в истории страны или республики. Так произошло в 1972 году, когда вся страна готовилась к празднованию 50-летия образования СССР и в 1973 году, когда страна только оправилась от торжеств, посвященных 50-летию образования СССР, а в Азербайджанской ССР шла подготовка к празднованию 50-й годовщины образования Нагорно-Карабахской автономной области.

В своих воспоминаниях один из руководителей Международного отдела ЦК КПСС К Брутенц (армянин-И.Н.) писал : «В 1972 году руководство Армении уловив момент, когда М.Суслов был в отпуске и секретариат вел А.Кириленко, официально выступило с инициативой о воссоединении Карабаха с Арменией. Постановлением секретариата руководителям Армении и Азербайджана было поручено совместно изучить поставленный вопрос и предложить его решение. Руководящие «четверки» (1-й и 2 –й секретари ЦК, председатели Совминов и Президиумов Верховных Советов) с обеих сторон провели в один из уик-эндов двухдневную встречу (по одному дню

⁷⁹ Алиев Г. Наша независимость вечна. Многотомник. Том 23. Баку, 2008, с.95.

⁸⁰ <http://www.aniarc.am/2015/04/30/karabakh-diary-russian-kevorkov/>

⁸¹ Гусейнбейли А. Интервью с генералом разведки. Баку, 1997, с.57-58

и территории каждой из республик), но ни к какому соглашению не пришли. Азербайджанские представители, как и следовало ожидать, приняли предложение Еревана в штыки. В конце концов, под давлением армянской стороны условились, что встретятся вновь, но в более узком составе для выработки, учитывая постановление секретариата, хоть какой-то совместной записки. Однако запланированная встреча не состоялось : руководители Азербайджана съездили к отдыхавшему в Минеральных Водах Суслову и тот по возвращении в Москву добился от Брежнева указания Еревану «отозвать свою записку», что и было сделано»⁸².

В 1972 году из Еревана в Москву, Генеральному секретарю ЦК КПСС Л.Брежневу было отправлено письмо от представителей армянской интеллигенции, в которой её авторы считали нецелесообразным разъединение Армянской ССР от Нагорного Карабаха. Давая в письме краткую историческую справку вопроса, они всю вину возложили на Зиновьева, Багирова и Берия, которые якобы отменили «справедливые» решения «от 1 декабря 1920 года Бакинского Совета и июньского соглашения правительств Азербайджанской ССР и Армянской ССР от 1921 года о передаче Нагорного Карабаха Армении». Выбор этих лиц в качестве виновников был не случаен. Зиновьев, хотя и был в числе жертв сталинских репрессий, однако не был реабилитирован после XX съезда КПСС 1956 года. Багиров и Берия наоборот считались основными организаторами сталинских репрессий. Таким образом, армянам удобно было списать все ошибки большевиков в национальной политике на политических деятелей, имена которых числились в списке врагов народа. Но самое интересное, что фамилии ни одного из них никогда не фигурировали среди участников различных заседаний, не упоминались в партийных переписках 1920-х годов, касавшихся вопроса о территориальном конфликте между Арменией и Азербайджаном. В то же время авторы обращения были уверены, что «маленькое изменение республиканских границ», то есть передача Нагорного Карабаха Армении не помешает братской дружбе, поскольку « в течение пятидесяти лет Советской власти наши народы воспитывались в духе интернационализма». В качестве примера приводились указы Президиума Верховного Совета СССР от января и февраля 1972 года о частичном изменении границ между Узбекской ССР и Киргизской ССР, а также Узбекской ССР и Таджикской ССР.

⁸² Брутенц К. Тридцать лет на Старой площади. Москва, 1998, с.510

В конце письма выражалась просьба накануне 50-летия образования Советского Союза разрешить вопрос воссоединения Нагорного Карабаха с Советской Арменией⁸³.

Почти одновременно на имя Л.Брежнева было отправлено обращение от т.н. представителей общественности НКАО, содержание которой было выдержано в самых лучших традициях армянства. Авторы письма наряду с требованиями о передачи Нагорного Карабаха Армении, не забыли затронуть в ней тонкую струну о вековой преданности армян большому русскому народу, о недоверии мусульманам. Утрируя реальность, выдавая желаемое за действительное, авторы обращения полностью игнорировали успехи в развитии области за прошедшие 50 лет. Опустив традиционный армянский опус о прошлом Карабаха, приведем некоторые отрывки из письма, где авторы описывали «настоящее» состояние края: « Пользуясь доверием и невмешательством Москвы, руководство республики всячески старается урезать не только территорию, но и правовые возможности Карабаха. Оставленные Карабаху скудные земли, медленно, но планомерно урезаясь присоединяются к обширным равнинам соседних районов Азербайджана. Даже реки и ручейки не вправе орошать земли Карабаха. Только незначительная часть водных ресурсов области могут пропитать её землю. В то время, когда сады и посеы Карабаха гибнут от засухи, на дворах у населения соседних районов республики настоящий рай. И от их каприза зависит снабжение Карабаха овощами, фруктами, зерном, бахчевым и прочими. Мало того, в последнее времена усиливается заселение области азербайджанцами. Понятно, что после этого резко ускорился процесс вынужденной эмиграции армянского населения Карабаха по всему Союзу. А уходит потому, что ему очень трудно достать пропитание для своей семьи,во всей республике имеется всего один филиал высшего учебного заведения на 75 мест и два филиала техникумов,...закрыты все армянские театры и журналы, кроме одного, оставленного на хозрасчет в столице области, ...чем дальше –тем труднее сохранить свой язык и нравы» и т.д. Интересно, что авторы письма, видимо, поняв как далеко они зашли в своих фантазиях, просили не удивляться необычному тону обращения, которое они преподносили «от имени всего прогрессивного человечества». В конце письма досталось и руководителям области, вину которых видели в молчание и примирение с положением в Карабахе⁸⁴.

⁸³ Борьба армян за воссоединение НКАО с Советской Арменией. Сборник документов и материалов. Ереван. 2011, с.84-85

⁸⁴ Там же, с.85-90

Письма подобного содержания, в которых армянские националисты для обоснования своих претензий на Нагорный Карабах делали, прежде всего, упор на якобы экономическую отсталость края и низкие капиталовложения в Нагорно-Карабахскую Автономную область по сравнению с другими районами Азербайджанской ССР, ущемление политических и культурных прав армянского населения, попытки азербайджанского руководства искусственно изменить демографическую ситуацию в автономии за счет вытеснения армян и расселения здесь азербайджанцев, направлялись партийному руководству в Москве и в последующем.

Конечно, это было всего лишь ширмой, прикрытием истинной цели – дискредитировать в глазах центра партийное руководство республики и отторгнуть Нагорный Карабах от Азербайджана. В интервью российскому журналисту Андрею Караулову на вопрос о том, что можно ли отнести к причинами конфликта ущемление прав армянского населения Нагорного Карабаха, недостатки в социально-экономическом развитии области, Г.Алиев дал довольно подробный ответ, аргументировав их конкретными фактами и цифрами: «К сожалению, после того как в этой области обострилась ситуация, появилось мнение о том, что причиной конфликта стало отставание Нагорного Карабаха в социально-экономической сфере и, даже, якобы неправильное отношение к проблемам НКАО, к его населению со стороны бывшего руководства республики». Алиев привел конкретные факты, свидетельствующие о высоких показателях социально-экономического развития НКАО в 70-е-80-е годы: « По показателям социально-экономического развития НКАО превосходила среднереспубликанские показатели Азербайджана и Армении. Экономика области наиболее полное развитие получила именно в 70-80-е годы. Были построены железная дорога до центра области, прекрасный вокзал в Степанакерте, новый аэропорт-мы организовали регулярные рейсы между Степанакертом, Баку и Ереваном. Я позвонил Демирчяну, и мы договорились, что рейсы будут осуществлять Аэрофлот Азербайджана и Аэрофлот Армении,- видите до каких мелочей мы обдумывали все эти вопросы. Были созданы крупные предприятия: обувная фабрика, электротехнический завод, заводы конденсаторов электронной промышленности, сельхозмашиностроения и другие. Значительные меры были предприняты и в области сельского хозяйства. Построили два крупных водохранилища с электростанцией, оросительными каналами, что значительно улучшило водоснабжение двух районов. Производство винограда выросло с 50-60 тысяч тонн в начале 70-х годов до 120-130 тысяч тонн в 1980-м. Почти в два раза увеличилось производство животноводства.

Для небольшой области с населением в 170 тысяч человек это немало. Много было сделано и в социально-духовной сфере. В Степанакерте мы создали педагогический институт. В такой небольшой области он, может быть, и не нужен, но мы пошли навстречу пожеланиям творческой интеллигенции. Преподавание велось на армянском языке. Я уже сказал о том, что строились жилые дома, школы, поликлиники; был реконструирован и оснащен новым оборудованием драматический театр. Построили большой Дом политпросвещения, я лично был там во время строительства. Открылись новые памятники... Многим деятелям искусства были присвоены звания народных и заслуженных артистов Азербайджана. Ежегодно шел внеконкурсный прием молодежи из НКАО в высшие учебные заведения Азербайджана и страны. В городе Шуша существовала большая церковь. В 1918 году она была разрушена. Мы его полностью восстановили, пригласили мастеров из Армении. Значительно активизировались культурные связи НКАО с Арменией, и мы этому способствовали. Автономную область часто посещали руководители министерств и ведомств Армении, театры и концертные бригады, деятели культуры, ученые. Всего разговоры о каких-либо ограничениях беспочвенны»⁸⁵.

Каждая поездка Г.Алиева в Нагорный Карабах, в которой он бывал иногда по несколько раз в год, становилось знаменательным событием в жизни автономной области, поскольку сопровождалось открытием новых промышленных и социальных объектов, дорог, являлось крупным вкладом в её культурную жизнь. В октябре 1973 году Алиев находился в Степанакерте по случаю присуждения Нагорно-Карабахской автономной области переходящего Красного Знамени ЦК КПСС, СМ СССР, ВЦСПС и ЦК ВЛКСМ. Уже через месяц Гейдар Алиев участвует на торжественном заседании Нагорно-Карабахского обкома партии и областного Совета депутатов по случаю 50-ой годовщины юбилея автономной области. В честь этой даты НКАО было удостоено орденами Ленина и Дружбы народов. Позже некоторые отечественные дилетанты обвинят Алиева в особом внимании, которое он оказывал развитию НКАО. Во время своего выступления на заседании Милли Меджлиса 23 февраля 2001 года Президент Азербайджанской республики Гейдар Алиев так ответил этим несправедливым нападкам: «Когда я руководил республикой, -это открыто следует признать, мы создавали Нагорному Карабаху более благоприятные экономические условия, отдавали предпочтение развитию его экономики. Так как постоянно вставал вопрос о том, что

⁸⁵ Караулов А. Вокруг Кремля. Книга политических диалогов. В 2-х частях, часть 1, с.251-252.

якобы в Азербайджане зажимают Нагорный Карабах и армяне там не могут развиваться. Чтобы сохранить целостность Азербайджана, его территории мы в то время, повторяю, уделяли больше внимание Нагорному Карабаху. Я и сегодня признаю, что делал это, чтобы не дать возможность Нагорному Карабаху, армянам поднимать этот вопрос»⁸⁶.

21 марта 1975 года состоялся Пленум Обкома НКАО, который позже вызвал шквал критики у армянских националистов различного калибра, посылавших многочисленные письма руководству Армении и СССР с резкой критикой в адрес партийного руководства автономной области и с требованиями её отставки. Причиной подобной реакции стало выступление на пленуме первого секретаря областного комитета партии Нагорно-Карабахской автономной области Б. Кеворкова, в которой прозвучали конкретные фамилии и факты о националистических элементах, стремившихся нарушить политическую стабильность в регионе. Так затронув в начале своего доклада текущие вопросы, Кеворков далее перешел к основной теме – борьбе «рабочего класса с буржуазным национализмом и мелкобуржуазными настроениями национального эгоизма, чванства, исключительности, замкнутости». Кеворков в резкой форме осудил попытку отдельных лиц склонить армянскую молодежь к совершению действий, наносящих ущерб «дружбе советских народов», установив, что их действия перекликаются «с идейно-политическими установками дашнакских зарубежных центров, с целями идеологических служб империализма». Первый секретарь обкома призвал коммунистов «давать принципиальный отпор любым, даже малейшим проявлениям националистических пережитков» и создать обстановку «нетерпимости к проявлениям национальной ограниченности, чуждых нравов национальной исключительности, кичливости». Далее, осуждая националистические предрассудки, Кеворков расценил как политически вредные «попытки Баграта Улубабяна (председатель союза писателей НКАО -Автор) и некоторых солидаризировавшихся с ним отсталых, идейно незрелых одиночек интерпретировать с порочных позиций национального эгоизма и национальной ограниченности вопрос о Нагорном Карабахе», а армянские притязания на Карабах в 1965-1967 годах представил как «попытки отдельных идейно незрелых лиц поднять вопрос о том, где должно быть место Нагорного Карабаха». При этом Кеворков, обращаясь к досоветскому периоду истории Карабаха, отметил, что «дашнаки усиленно добивались присоединения Нагорного

⁸⁶ Алиев Г. Наша независимость вечна. Многотомник. Том 32. Баку, 2010, с.164.

Карабаха к дашнакской Армении, развили бурную деятельность в этом направлении...» и привел в качестве свидетельств выдержку из доклада В.Ленину А. И. Микояна от 22 мая 1919 г., а также ссылку на мнение одного из партийных руководителей Карабаха А. Каракозова, озвученном в докладе на бюро компартии Азербайджана 10 июля 1920 г. Отстаивая идею нераздельности, единства Нагорного Карабаха с Азербайджаном, Кеворков заявил участникам пленума: «Образованием Нагорно-Карабахской Автономной области в составе Азербайджанской ССР раз и навсегда был решен пресловутый «Карабахский вопрос», не раз использовавшийся империалистами и их дашнакскими и мусаватистскими агентами в антинародных целях», и в стремлении обосновать свою правоту, привел выступление одного из руководителей Азербайджанской партийной организации в 20-х годах Л. Мирзояна, который на чрезвычайном съезде второго Шушинского района 1 августа 1921 года отметил, что с экономической, духовной, политической и национальной точек зрения Карабах тесно связан с центром Азербайджана. «Второй факт, – продолжил Кеворков, – представляет собой постановление пленума Кавбюро ЦК РКП(б) от 5 июля 1921 года».

В выступлении Б. Кеворкова прозвучала жесткая критика в адрес исключительно представителей армянской интеллигенции и руководителей автономной области – поэта Богдана Джаняна, начальника управления культуры Жана Андрияна, директора музея Ш.Мкртчяна, начальника статуправления Захаряна, редактора областной газеты А. Аванесяна и других, а также были приведены примеры снятия с работы, исключения из партии и т. д. Особенно Кеворков возмутился чтением студентами медучилища стихотворения «Плач Карабаха» и осудил распространение среди молодежи материалов суда над Согомоном Тейлеряном, отличившимся тем, что будучи дашнакским террористом, застрелил в 1921 году в Берлине министра внутренних дел правительства младотурок Османской Турции Талят-пашу. Осудив армян за расправу над Аршадом Мамедовым в июле 1967 г., докладчик также припомнил и взрыв гранаты в 1971 г. у Степанакертской гостиницы «Карабах». Кеворков отметил грубые ошибки, допущенные бывшим первым секретарем Г. Мелкумянном и секретарем по идеологии Н. Арутюняном⁸⁷.

Выступление Б.Кеворкова, опубликованное на страницах газеты «Советский Карабах» 23 марта 1975 года, дало армянским националистам удобный повод вновь

⁸⁷ Газарян В.Только разобравшись с прошлым, можно строить будущее. <http://demonewspaper.com/russian/2008-2/n8-may-2008/>

начать шумиху вокруг Нагорного Карабаха после наступившей паузы в связи проведением торжеств, посвященных 50-летию автономии. Была начата мощная компания писем и обращений в Москву. Среди авторов писем замелькали имена армянских писателей Л.Гурунца и С.Капутикян. Интересно, что в своих письмах на имя Генерального секретаря ЦК КПСС Л.Брежнев эти деятели не нашли в себе смелости открыто ставить перед московским начальством вопрос о передачи Нагорного Карабаха Армении. Больше всего их самолюбие задело то, что Кеворков накануне 60-й годовщины событий 1915 года на территории Османской империи, затронув тему т.н. геноцида армян. По этой теме Кеворков сказал буквально следующее: "Несколько лет назад в г. Степанакерте среди некоторой части молодежи нелегально распространялся материал о судебном процессе над Согомоном Тейляряном, кстати, отпечатанный на пишущей машинке областной прокуратуры, под носом у бывших его руководителей. Чем заслужил такой интерес к своей персоне Согомон Тейлярян? Оказывается, тем, что он, будучи дашнакским террористом, застрелил в Берлине одного из главарей движения младотурок Талят-пашу.... Однако давайте попытаемся разобраться в том, насколько правомерны действия лиц, которые по существу стали пропагандистами "героизма" дашнакских террористов...". Гнев негодования авторов писем вызвало то, что Кеворков, являясь армянином, вместо того чтобы использовать высокую партийную трибуну для клеймения крепкими эпитетами виновников «геноцида армян», обошелся более мягкими выражениями при оценке личности Талята паши, назвав его «неприятным человеком»⁸⁸.(9) Еще большее негодование авторов писем вызвало передовица в газете «Правда» от 29 мая 1975 года, посвященная мартовскому партийному пленуму в НКАО и данная в ней высокая оценка выступлению Б.Кеворкова. В передовице отмечалось: «Пленум Нагорно-Карабахского обкома Компартии Азербайджана решительно осудила беспринципную позицию бывшего состава бюро по отношению к отдельным политически незрелым людям, допускавшим идеализацию старины, прославления патриархальщины, отход от партийных классовых позиций в оценке исторических событий»⁸⁹.

О последствиях выступления Б.Кеворкова в 1975 году вспоминал позже и Г.Алиев: «...Националисты вновь подняли головы и начали всевозможные провокации против партийного комитета НКАО и, в первую очередь, против Кеворкова. Пошли

⁸⁸ Там же.

⁸⁹ Правда, 1975, 29 мая

телеграммы в Москву, в другие регионы, ситуация накалялась. Через 2 месяца мы встретились в Москве с Демирчяном и поговорили с ним четыре часа. Я довел до его сведения, что все проблемы НКАО, если они есть, должно решать областное руководство и руководство Азербайджана. А вмешательство отдельных лиц в дела Карабаха может принести лишь вред нашим взаимоотношениям, и мы не можем этого позволить... Ситуация была вновь стабилизирована»⁹⁰.

В очередной раз Б.Кеворков попал в опалу своих соплеменников, когда в 1977 году в шестом номере журнала «Проблемы мира и социализма», который издавался в Праге на 32 языках и распространялся в 145 странах мира, была опубликована интервью с ним под названием «Мы видели братство наций». Авторы интервью – член национального совета Компартии Индии Сарада Митра и член ЦК Иракской компартии Адель Хаба побывали в Азербайджанской ССР по приглашению ЦК КПСС, чтобы познакомиться с развитием национальных отношений. В НКАО они встретились с первым секретарем Нагорно-Карабахского обкома партии Кеворковым и задали ему вопрос, почему Нагорный Карабах входит в состав Азербайджанской ССР, а не Армянской, от которой отделяет его лишь узкая полоска земли. Кеворков ответил: «Хотя армянская автономная область и близка к армянской союзной республике, однако они отделены высокими горами. Армянский народ Нагорного Карабаха обрел государственность в составе Азербайджана и выбрал эту долю добровольно. Край расцвел в составе Азербайджана... Только националисты могут говорить: «Пусть я буду плохо жить, но буду связан с Арменией»⁹¹.

Едва этот номер лег на стол писателя Серо Ханзадяна, как он написал открытое письмо Л. И. Брежневу. Тем более, что подвернулся удобный повод накануне подготовки принятия новой Конституции СССР в очередной раз напомнить московскому руководству о необходимости передачи Нагорного Карабаха Армении. В начале своего письма Ханзадян вновь вернулся к мартовскому пленуму обкома Нагорного Карабаха в 1975 году, расценив выступление на нем Кеворкова как попытку «облить грязью успехи и достижения социалистической Армении». Подробно остановившись над тезисом из интервью Кеворкова о том, что «армянский народ Нагорного Карабаха обрел государственность в составе Азербайджана и выбрал эту долю добровольно», Ханзадян посчитал подобную «долю», как «несправедливость,

⁹⁰ Ахундова Э. Личность и эпоха. В 4 частях, часть 2 (1969-1982), с.597-598

⁹¹ Письмо С.Ханзадяна Л.Брежневу. Июль 1977 года. <http://russia-armenia.info/node/22938>;
http://press.karabakh.info/Тринадцать_лет_назад...

которая должна быть ликвидирована». В заключение своего письма в традиционной армянской манере Ханзадян просил: «Дорогой Леонид Ильич! Это не впервые, когда нерешенная проблема Карабаха мешает укреплению дружбы между двумя народами. Вся надежда на то, что Вы решите, наконец, вопрос, который вот уже более полувека олицетворяет саму несправедливость. Находящаяся в пределах нашего единого могучего государства исконно армянская область с более чем 80-процентным армянским населением, армянскими школами, государственным армянским языком, должна находиться в составе Советской Социалистической Армении. Справедливое решение этого вопроса будет расценено народами мира как новое торжество ленинской национальной политики»⁹². В результате первому секретарю ЦК Армении К.Демирчяну пришлось держать ответ перед Москвой за дерзость своего литератора, а Азербайджан в очередной раз не поддался армянской провокации.

В 1975 году в Баку, на Дни советской литературы приехала небезызвестная Мариэтта Шагинян, которая еще в конце 40-х годов подверглась обструкции и вынуждена была просить извинения перед руководством Азербайджана во главе с М.Д. Багировым за то, что в изданной в начале 1946 года в ереванском издательстве «Арменгиз» книге «Советское Закавказье» клеветала на азербайджанское население Карабаха, приписывая ему черты отсталости и грубости, искажала факты из истории и культуры Азербайджана. Побывав в Кировабаде и НКАО, проведя встречи с представителями местной армянской интеллигенции, она приехала в Баку, где её у себя дома принял Гейдар Алиев. Во время встречи, поделившись своими наблюдениями с Алиевым, она вынуждена была признать, что армяне живут в Азербайджане превосходно и «катаются как сыр в масле». Во время встречи Шагинян отметила также, что среди армянской интеллигенции по-прежнему существуют настроения о передаче НКАО Армении⁹³.

В 1977 году в стране шла полным ходом подготовка к принятию третьей Конституции СССР, получившей в исторической литературе название «Брежневской». Начиная со времени принятия последней Конституции СССР в 1936 году, получившей название «Сталинской», партийный лидер страны по традиции возглавлял комиссию по подготовке основного закона. Накануне этого знаменательного события, армяне следуя своим прежним традициям вновь стали посылать в Москву многочисленные обращения с требованием присоединить НКАО к Армении.

⁹² Там же.

⁹³ Караулов А. Вокруг Кремля. Книга политических диалогов. В 2-х частях, часть 1, с.254

5 июля 1977 года за подписью известной армянской писательницы С.Капутикян, бывшего секретаря обкома НКАО Т.Григоряна, профессора Г.Епископосова, персонального пенсионера союзного значения С.Акопяна и других было направлено в Конституционную комиссию письмо, которым в очередной раз поднимался вопрос о необходимости передачи НКАО и Нахчыванской АССР Армении. С первых предложений авторы письма фальсифицировали исторические факты, выдавая желаемое за действительное. Чтобы обосновать идею пересмотра границ между Арменией и Азербайджаном, они пытались убедить советское руководство, что границы между Арменией и Азербайджаном были установлены в период нахождения у власти в обеих республиках националистов в 1918-1920 гг., в результате межнациональных кровопролитных войн и резни, нашествия в Закавказье германо-турецких империалистов. Опять в ход были пущены манипуляции с цифрами о геноциде армян в Турции и Азербайджане. То есть подобной односторонней информацией авторы пытались показать, что жертвами межнациональных столкновений были исключительно армяне, у которых азербайджанцы якобы захватили их земли. Полностью извращая исторические факты, авторы письма пытались доказать, что якобы исконно армянские территории Нахчыван и Нагорный Карабах, Дашкесанский, Шамхорский, Кедабекский, Ханларский и Шаумяновский районы были оккупированы турецкими войсками и переданы Азербайджану. Авторы письма не могли не знать, что именно нерешенность пограничных вопросов и стали причиной кровопролитных войн между двумя государствами, конец которым был положен лишь после установления советской власти в Азербайджане и Армении в 1920 году. Советская власть установила мораторий в этих конфликтах путем создания автономных образований в Нахчыване и Нагорном Карабахе. Авторы письма приводят текст декларации Баксовета от 1 декабря 1920 года, которое фактически было программой большевиков по решению вопроса о спорных территориях между Арменией и Азербайджаном. В декларации предлагалось передать Зангезур и Нахчыван Армении, а Нагорному Карабаху предоставить право на самоопределения. Однако при реализации этой программы в отношении Нахчывана основной помехой для Армении, как считают авторы письма, стала Турция. Однако вопрос о Нахчыване был решен на основе советско-турецкого договора о дружбе и братстве. Что же касается судьбы Нагорного Карабаха, то, по мнению авторов письма, в этом вопросе армянам не дали возможности использовать свое право на самоопределение. Однако почему-то в письме не указывается, кто помешал армянам использовать это право.

Видимо тогда пришлось бы признать, что вопрос об автономии армян Нагорного Карабаха в составе Азербайджана был решен в партийном порядке эмиссарами Москвы на Кавказе Г.Орджоникидзе и С.Кировым, а не турецко-германскими империалистами и мусаватскими националистами. Таким образом, именно Москва сыграла решающую роль в окончательном определении границ не только между Арменией и Азербайджаном, но и этих республик с Турцией.

Основным аргументом авторов письма в пользу необходимости передачи Нагорного Карабаха Армении являются якобы препятствия, которые чинило азербайджанское руководство для экономического и культурного развития армянского населения области, нехватка земельных фондов в Армении для развития экономики и размещения желающих вернуться на родину зарубежных армян. Авторы письма манипулировали итогами переписей 1926 и 1970 годов, без анализа объективных причин происходивших в НКАО демографических процессов, а именно уменьшения численности армян и увеличения численности азербайджанцев. Они сетовали на то, что подобная ситуация наблюдается и в других регионах Азербайджана, где проживают армяне, особенно в Баку и Кировабаде. Якобы армян лишают право получать образование на родном языке, иметь свой театр и т.д. Вновь была затронута тонкая струна об исторической дружбе армянского и русского народов, о вкладе армян в победу России в русско-персидских и русско-турецких войнах, в установление советской власти и победе над фашизмом в годы Великой Отечественной войны. Поэтому авторы письма делали вывод, что армянский народ имеет исключительное право, чтобы учитывались его интересы и чаяния, законные стремления сохранить свои исторические, материальные и духовные ценности, на воссоединение с Арменией тех районов, которые якобы были отторгнуты от неё турецкими нашествиями и азербайджанскими мусаватистами. При этом просто цинично звучали предложения в адрес Азербайджана пожертвовать частью своих исторических территорий в пользу Армении в знак братских интересов, от чего якобы Азербайджан несколько не пострадал бы. При этом сопоставлялись размеры территорий и численность населения двух республик, чтобы показать превосходство Азербайджана и призвать руководство страны удовлетворить территориальные притязания Армении, которой хронически не хватает пригодных земель для экономического развития, размещения армянских эмигрантов. В конце письма её авторы вновь попытались доказать, что пересмотр границ между Арменией и Азербайджаном будет соответствовать принципам демократии, коммунистическому строительству и подлинной дружбе народов. Поэтому

предлагалось внести соответствующие изменения в Конституцию СССР и рассмотреть вопрос о целесообразности включения Нахчыванской ССР и НКАО в состав Армении. В короткой справке, приложенной к письму 22 июля 1977 года, заведующий сектором Отдела организационно-партийной работы ЦК КПСС А.Санников сообщал, что с одним из авторов письма С.Акопяном по существу вопроса беседовал инструктор Отдела организационно-партийной работы ЦК КПСС Громыко, а 11 августа 1977 года о письме было доложено секретарю ЦК КПСС И.Капитонову⁹⁴.

10 ноября 1999 года, принимая в президентском дворце группу азербайджанских писателей, Гейдар Алиев так вспоминал о событиях двадцатилетней давности: «В 1977 году принималась новая Конституция СССР. Была назначена Конституционная комиссия, её председателем был Брежнев, мы были членами комиссии. Я был представителем Азербайджана. Периодически комиссия проводила обсуждения. Их в то время проводил секретарь Центрального Комитета академик Пономарев (Б.Пonomарев-секретарь ЦК). Брежнев не настолько участвовал в этом. Однажды я приехал в Москву на заседание комиссии. Увидел, что поступило значительное количество заявлений о том, что «необходимо вывести Нагорный Карабах из состава Азербайджана и передать Армении». Вижу, что Пономарев говорит, что этот вопрос надо вынести на обсуждение комиссии-армяне и на него воздействовали. Вы понимаете, что означает сам факт вынести этот вопрос на обсуждение комиссии? Ещё за день до заседания комиссии я сильно возражал против этого, но увидел что нет... Я вновь пошел к ныне покойному Брежневу. Сказал ему: что это такое? Этого не должно быть! Он позвонил Пономареву и сказал: сними его»⁹⁵.

И даже после данного решения поток заявлений и писем в Москву, которые сопровождался различными справочными материалами и иными документами от представителей так называемой армянской общественности не прекращался. Под давлением этих обращений 23 ноября 1977 года в Протокол заседания Президиума Совета Министров СССР была внесена даже следующая формулировка: «Вследствие ряда исторических обстоятельств несколько десятилетий назад Нагорный Карабах искусственно был присоединен к Азербайджану. При этом не были учтены историческое прошлое области, ее национальный состав, желание народа и экономические интересы. Прошли десятилетия и вопрос о Карабахе продолжает склоняться, вызывать беспокойство и моменты недоброжелательности между двумя

⁹⁴ Российский Государственный Архив Новейшей Истории, фонд 100, опись 5, дело 696, листы 173-183.

⁹⁵ Алиев Г. Наша независимость вечна. Многотомник. Том 23. Баку, 2008, с.96.

соседними народами, связанными вековой дружбой. Надо присоединить Нагорный Карабах к Армянской ССР. Тогда все станет на свои законные места»⁹⁶. Но вскоре, видимо, взвесив все за и против, высшее советское руководство сняла вопрос с повестки дня. Однако эти события не прошли бесследно для Г.Алиева. Как вспоминал позже академик Играр Алиев, в начале 1978 года Г.Алиев вызвал его к себе и сказал: «Армяне подняли перед руководством страны вопрос о передаче Нагорного Карабаха Армении. Надо подготовить основательную справку по этому вопросу». Академик напомнил партийному лидеру, что сразу после войны подобная справка была подготовлена для Мир Джафара Багирова, в её составлении участвовал он сам. Играр Алиев попросил отыскать данный документ в недрах партийного архива. «На следующий день Гейдар Алиев вновь принял меня. Он протянул мне справку, написанную нами 30 лет назад. В течение месяца я подготовил обширную справку об истории Нагорного Карабаха и представил её в ЦК. Назавтра основные положения справки были обсуждены и одобрены на заседании Бюро Центрального Комитета. Позднее я узнал, что Гейдару Алиеву удалось во время пресечь очередную провокацию армян против азербайджанского народа»⁹⁷.

Помнится, во время обсуждения вопроса о событиях в Сумгаите на заседании Политбюро ЦК КПСС 29 февраля 1988 года Генеральный секретарь ЦК КПСС М.Горбачев удивленно сказал: «Оказывается, секретарь Степанакертского обкома за 14 лет ни разу не был в Армении, хотя Нагорный Карабах - это ведь армянская автономия»⁹⁸. Однако Горбачев не мог не знать, что в Ереване вовсе не были рады Кеворкову. Причиной тому были имевшие место жесткие выступления Кеворкова в адрес отдельных представителей армянской «интеллигенции», которые своими националистическими высказываниями пытались обострить ситуацию в автономии. С другой стороны, НКАО постоянно посещали ученые, писатели, журналисты, деятели культуры и искусства Армении, которым оказывался здесь достойный прием, и которые уезжали из Нагорного Карабаха, убежденные в несомненной значительности тех преобразований, которые произошли во всех сферах жизни НКАО.

Очередной такой вояж произошел 5-6 сентября 1980 года. Как следует из отчета Б.Кеворков в ЦК КП Азербайджана от 26 сентября 1980 г., в порядке экскурсии

⁹⁶ Борьба армян за воссоединение НКАО с Советской Арменией. Сборник документов и материалов, с.25

⁹⁷ Гейдар Алиев и вопросы истории Азербайджана // Газета «Элм», 2002, 10 мая, № 13-16, с.15-16

⁹⁸ Заседание Политбюро ЦК КПСС от 29 февраля 1988 г. / Журнал "Родина", № 4, 1994 г., с. 82-90

в автономии побывала группа сотрудников редакции газеты «Советакан Айастан» (орган ЦК КП Армении, Верховного Совета и Совета Министров Армянской ССР), возглавляемая зам.редактором этой газеты Н.Саруханяном. Члены группы по их же просьбе были приняты секретарем обкома НКАО Б.Кеворковым. Кеворков ознакомил гостей со значительными успехами, достигнутыми в развитии экономики и культуры области, сообщил гостям о тех разительных переменах, которые произошли в НКАО после августовского пленума ЦК КП Азербайджана 1969 года. В отчете, подготовленном на имя первого секретаря ЦК КП Азербайджана Гейдара Алиева, Кеворков особо отмечал, что приехавшие журналисты «плохо представляли себе сегодняшний Нагорный Карабах, не только не знали о его достижениях в экономическом и социальном развитии, но и, будучи дезинформированы инсинуациями, распространяемыми лицами подобными Зорию Балаяну, Баграту Улубабяну, Леониду Гурунцу, поначалу были настроены по отношению к руководству и активу партийной организации области, по крайней мере, недружелюбно». Согласно отчету Кеворкова, во время первой встречи гости выражали сомнение относительно достоверности тех статистических сведений, которые характеризуют уровень нынешнего социально-экономического развития НКАО, выражали озабоченность о якобы прогрессирующем уменьшении населения НКАО. Однако, как видно из отчета, экскурсия гостей по Степанакерту и Шуше, Мардакертскому и Мартунинскому районам, знакомство с хозяйствами этих районов, произвело на них большое впечатление. Все журналисты с одобрением говорили об увиденном, подчеркивали, что их приезд в НКАО и ознакомление с ней, сняли старое, навеянное дезинформацией, неправильное представление о Нагорном Карабахе. В отчете Кеворков особо подчеркнул, что подобные встречи подтвердили правильность неоднократных указаний Г.Алиева о том, что не следует уклоняться от встреч с представителями интеллигенции Армении, когда они просят этого, а надо принимать их и использовать встречи для информации о достижениях в развитии экономики и культуры НКАО.⁹⁹

В целом в период руководства республикой Гейдар Алиев как истинный государственный стремился развивать все регионы республики и не разделял своих граждан по этнической принадлежности. Ведь все жили в едином государстве и искренне думали об общем благе страны. И в начале нагорно-карабахского

⁹⁹ Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики , фонд 1, опись 67, дело 198, листы 193-198

конфликта, и после Гейдар Алиев был убежден, что этот вопрос был задуман не в самой НКАО. В беседе с корреспондентом газеты «Вашингтон пост» в Москве Дэвидом Ремником Г.Алиев рассказывал: «За 14 лет работы на посту первого секретаря ЦК КП Азербайджана, я каждый год, иногда не один раз, бывал в Нагорном Карабахе, и ни один человек из этой автономной области не ставил передо мной вопрос о том, что НКАО нужно вывести из состава Азербайджана и передать Армении. Никто, понимаете ли! Отдельные националистические настроения были в Армении, там кое-кто вынашивал такие планы, но они не были поддержаны населением НКАО»¹⁰⁰. В то же время позже возвращаясь к своей поездке в Нагорный Карабах по случаю 50-й годовщины НКАО, Алиев вспомнил одну фразу из своего выступления, которую, как он считал, армянские националисты ему не простили: «Я сказал тогда: НКАО-неотделимая часть Азербайджана и такой она останется навсегда»¹⁰¹. После того как я уехал из Азербайджана, к сожалению, после событий 1988 года они потихоньку зашевелились. Контроль над Нагорным Карабахом был ослаблен, и они сделали это»¹⁰².

Автор книги «Черный сад» Томас де Ваал убежден, что именно отстранение Гейдара Алиева от высшего руководства Советского Союза в октябре 1987 года полностью развязала руки армянам. По мнению автора, армянские националисты имели непосредственное отношение к отставке Гейдара Алиева: «Они задумали кампанию, -как он писал- по дискредитации азербайджанского патриарха Гейдара Алиева, который, как им представлялось, мог стать главным противником идеи отделения Карабаха и заблокировать весь процесс. В одном из своих интервью Гейдар Алиев вспоминал, что в 1987 году получил письмо от одного из активистов карабахского движения Игоря Мурадяна, полный угроз и оскорблений в свой адрес. Автор письма обвинял Г.Алиева в том, что он мешает присоединению Нагорного Карабаха к Армении. Письмо сопровождалось большим списком, состоявшим из фамилий азербайджанцев и турков, ставших жертвами армянского террора»¹⁰³. Видимо, тем самым автор письма угрожал Г.Алиеву, что если он не сойдет с пути армян, его ожидает подобная участь. Интересно, что тот же Мурадян в марте 1987 года направил письмо на имя кандидата члена в Политбюро, идеолога Перестройки А.Яковлева, в котором открытым текстом обвинял Гейдара Алиева в том, что именно он виновен «

¹⁰⁰ Караулов А. Вокруг Кремля. Книга политических диалогов. В 2-х частях, часть 1, с.271

¹⁰¹ Интервью Гейдара Алиева / Журнал "Ulduz", 1990, № 6, с.69

¹⁰² Алиев Г. Наша независимость вечна. Многотомник. Том 23. Баку, 2008, с.94

¹⁰³ Интервью Гейдара Алиева / Журнал "Ulduz", 1990, № 6, с.71

укоренении раздела Восточной Армении (Армянской ССР, НКАО, Нахичеванской АССР)». В письме его автор указывал, что в Верховный суд СССР направлено обращение с заявлением об иске против Гейдара Алиева и по этому делу собран и представлен материал на 600 страниц¹⁰⁴. Данное обращение И.Мурадяна лишний раз доказывает, что после начала Перестройки армянские националисты настолько были раскрепощены в своих действиях, что могли вступать с обвинениями против действующего члена Политбюро и одного из руководителей Советского правительства. Безусловно, они не осмелились бы на подобный шаг, не имея поддержку от Генерального секретаря ЦК КПСС М.Горбачева и его армянского окружения в лице А.Аганбекяна, Г.Шахназарова и других. Не случайно Г.Шахназаров в своих воспоминаниях писал, что Г. Алиев обвинял его и других армян, близких к Горбачеву, в отторжении Карабаха от Азербайджана¹⁰⁵. Как пишет Т.де Ваал, карабахским активистам удалось даже заручиться молчаливой поддержкой руководителя компартии Армении Карена Демирчяна, который, говорят, был очень рад закату политической карьеры своего оппонента в высшем партийном руководстве СССР. Вспоминая об этом бывший первый секретарь ЦК КП Армении К.С.Демирчян в 1990 году отмечал: «Нам удалось сделать самое главное - сместить Алиева до начала (карабахского) движения. Это было очень важно»¹⁰⁶.

Таким образом, накануне начала последней фазы армяно-азербайджанского Нагорно-Карабахского конфликта в 1988 года армянские притязания на Нагорный Карабах уже носили систематический характер. Хотя они носили латентный характер, однако постоянно держали в напряжение азербайджанское руководство. Руководству Азербайджана во главе с Гейдаром Алиевым удавалось нейтрализовать их благодаря оперативному вмешательству в процессы, которые происходили вокруг автономной области. Безусловно, личный авторитет Гейдара Алиева в высшем руководстве страны являлся главным препятствием на пути реализации армянами своих экспансионистских планов.

Streszczenie:

Artykuł analizuje roszczenia terytorialne Armenii do Autonomicznego Regionu Górskiego Karabachu Azerbejdżanu w przededniu rozpoczęcia ostatniej fazy konfliktu ormiańsko-azerbejdżańskiego w Górskim Karabachu w 1988 roku. Podczas przywództwa

¹⁰⁴ Российский Государственный Архив Новейшей Истории, фонд 100, опись 5, дело 631, листы 1-2

¹⁰⁵ Шахназаров Г. С вождями и без них. Москва, 2001, с.45

¹⁰⁶ Томас де Ваал Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной. М., 2005, с.34-35

republiki Gejdara Alijewa (1969-1982), chociaż te twierdzenia były ukryte, nieustannie utrzymywały w napięciu przywództwo Azerbejdżanu. Przywództwo Azerbejdżanu, na czele z Gejdarem Alijewem, zdołało je zneutralizować dzięki szybkiej interwencji w procesy zachodzące w regionie autonomicznym. Niewątpliwie osobisty autorytet Gejdara Alijewa w ścisłym kierownictwie kraju był główną przeszkodą na drodze Ormian w realizacji ich planów ekspansjonistycznych. W artykule wykorzystano dokumenty z archiwów Federacji Rosyjskiej i Republiki Azerbejdżanu, wspomnienia Hejdara Alijew i inne znane postacie polityczne okresu sowieckiego.

Słowa kluczowe:

Górski Karabach, Azerbejdżan, Armenia, terytorium, Gejdar Alijew

Key words:

Nagorno-Karabakh, Azerbaijan, Armenia, territory, Heydar Aliyev

Bibliografia:

1. Алиев Г. Наша независимость вечна. Многотомник. Том 23. Баку, 2008.
2. Алиев Г. Наша независимость вечна. Многотомник. Том 32. Баку, 2010.
3. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, фонд 1, опись 67, дело 198.
4. Ахундова Э. Личность и эпоха. В 4 частях, часть 2 (1969-1982). Баку, 2007.
5. Борьба армян за воссоединение НКАО с Советской Арменией. Сборник документов и материалов. Ереван. 2011.
6. Брутенц К. Тридцать лет на Старой площади. Москва, 1998.
7. Газарян В. Только разобравшись с прошлым, можно строить будущее. <http://demonewspaper.com/russian/2008-2/n8-may-2008/>
8. Гейдар Алиев и вопросы истории Азербайджана // Газета «Элм», 2002, 10 мая, № 13-16
9. Гусейнбейли А. Интервью с генералом разведки. Баку, 1997.
10. Заседание Политбюро ЦК КПСС от 29 февраля 1988 г. / Журнал "Родина", 1994, № 4.
11. Интервью Гейдара Алиева / Журнал "Ulduz", 1990, № 6.
12. Караулов А. Вокруг Кремля. Книга политических диалогов. В 2-х частях, часть 1. М., 1990.
13. Мирзоян Г. «Эскизы к биографии. От Геворга Алиханяна до Сурена Арутюняна» Газетная версия книги. <https://forum.hayastan.com/topic/39542-г-мирзоян-«советские-правители-армении»/>
14. Письмо С.Ханзадяна Л.Брежневу. Июль 1977 года. <http://russia-armenia.info/node/22938>;
http://press.karabakh.info/Тринадцать_лет_назад...
15. Правда, 1975, 29 мая
16. Российский Государственный Архив Новейшей Истории, фонд 100, опись 5, дело 631.
17. Российский Государственный Архив Новейшей Истории, фонд 100, опись 5, дело 696.

-
18. Томас де Ваал Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной. М., 2005.
 19. Шахназаров Г. С вождями и без них. Москва, 2001.
 20. <http://www.aniarc.am/2015/04/30/karabakh-diary-russian-kevorkov/>

Kampania jesienna 2020 r. wojny azersko-ormiańskiej – uwarunkowania historyczne i skutki polityczne

Jesienią 2020 r. nastąpił nowy etap, ciągnącej się *de facto* od blisko 30 lat, wojny ormiańsko-azerskiej o Górski Karabach. Jak dotąd w jej ramach wystąpiły dwa okresy intensywnych walk - pierwszy w latach 1992-1994 - zwycięski dla Ormian, a poprzedzony sięgającym roku 1987 etapem narastania konfliktu i drugi – ostatni będący w istocie ofensywą azerską, przeprowadzoną w dniach 27 września-10 listopada 2020 r., a skutkującą wyzwoleniem okupowanych od trzech dekad terytoriów Azerbejdżanu i zakończoną porozumieniem pokojowym, podpisanym przez obie strony konfliktu w nocy z 9 na 10 listopada z udziałem Rosji, występującej w roli rozjemcy. Oba etapy intensywnych walk rozdzielone były okresem kruchego rozejmu, naruszanego tak przez Ormian, jak i Azerów i towarzyszących tym starciom bezowocnych negocjacji w ramach Grupy Mińskiej OBWE¹⁰⁷ (USA, Francja i Rosja z uprzywilejowaną *de facto* pozycją Rosji jako dominującej w regionie). Ormianie cieszyli się statusem *beatis possidentis* (szczęśliwych posiadaczy) i świadomości uzyskanej przewagi wojskowej, nie byli skłonni do żadnych ustępstw. Azerbejdżan zaś balansował, najpierw licząc na mediację rosyjską, potem - po 1999 r. dążąc do osłabienia wpływów Rosji, by wreszcie po bierności Zachodu w obliczu rosyjskiego ataku na Gruzję w 2008 r. wrócić znów do ostrożniejszej polityki względem Kremla¹⁰⁸. Wojna azersko-ormiańska lat 1992-2020, na żadnym jej etapie nie była jednak konfliktem zamrożonym. Między rozejmem z 1994 r. a rokiem 2003 częstotliwość incydentów zbrojnych była wprawdzie niewielka, ale nigdy one zupełnie nie ustały, a po tej dacie możemy już

¹⁰⁷ OSCE Minsk Group, <https://www.osce.org/mg>. Szerzej patrz: R. Czachor, *Dynamika inicjatyw międzynarodowych na rzecz regulacji konfliktu w Górskim Karabachu*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych, nr 3 (173)”, 2014, s. 5-19. Por.: P. Мусабеков, *Війна за Нагірний Карабах: на що перетворився старий етнотериторіальний конфлікт*, „Чорноморська безпека» Аналітичний часопис”, № 1(39)2021, s.8-9.

¹⁰⁸ Z. Shiriyev, *Azerbaijan's Relations with Russia Closer by Default? Research Paper, Russia and Eurasia Programme*, March 2019, s.12.

mówić o stopniowej choć oczywiście nie liniowej eskalacji, z okresami intensyfikacji starć, przeplatanych okresami względnego spokoju. Fakt ten skłonił mnie do uznania całego owego 29-cio letniego okresu (1992-2021) za jedną długą wojnę, a starć z jesieni 2020 r. za jej najświeższą kampanię. Termin „kampania jesienna 2020 r.” został więc w niniejszym tekście użyty celowo dla podkreślenia rzeczywistego charakteru ostatnich walk. Ma on istotne znaczenie polityczne, gdyż uniemożliwia określenie operacji armii azerbejdżańskiej, prowadzonej na międzynarodowo uznanym terytorium Azerbejdżanu, mianem agresji.

Niżej prezentowany tekst jest analizą wydarzeń wiodących do kampanii jesiennej roku 2020, jej przyczyn, sytuacji w jakiej znalazły się zarówno Armenia, jak i Azerbejdżan w wyniku podjęcia w latach 1987-1994 sporu o Górski Karabach i jej ewolucji, aż po ponowny wybuch intensywnych walk jesienią 2020 r. Podjęta w nim została także próba oceny osiągniętego rezultatu. Przedmiotem moich rozważań nie był zaś sam przebieg kampanii – opis sytuacji wojennej na froncie walk, użytej techniki wojskowej (nawet słynnych tureckich dronów i ich udziału w zwycięstwie Azerbejdżanu¹⁰⁹), nowych rozwiązań technologicznych i taktycznych zaprezentowanych w trakcie tego starcia, kierunków natarć, rozwoju sytuacji na froncie etc. Ten wymiar konfliktu w zakresie publicystycznym i w wymiarze bieżącej analizy fachowych think tanków opisany już został w serii artykułów¹¹⁰, a w wymiarze naukowym doczeka się zapewne wkrótce licznych studiów badaczy wojskowych. Niniejsza analiza nie jest więc studium operacji militarnej jako takiej. Interesować nas zaś będzie tło, przyczyny i skutki polityczne omawianej kampanii.

Emocjonalne spojrzenie na obecną odsłonę konfliktu azersko-ormiańskiego tworzy fałszywy obraz „chrześcijańskiego narodu zagrożonego eksterminacją ze strony wojującego islamu, któremu to narodowi należy się nasza solidarność”. Rzeczywistość jest zaś bardziej skomplikowana. By zatem zrozumieć naturę tego konfliktu, ujrzyć go w całej jego złożoności

¹⁰⁹ Szerzej o użyciu tureckich dronów w wojnie o Karabach patrz: J. Palowski, *Górski Karabach: Drony uderzeniowe kontra przeciwlotnicze Osy*, „Defence24”, 28 września 2020, <https://www.defence24.pl/gorski-karabach-drony-uderzeniowe-kontra-przeciwlotnicze-osy>. Por.: J. Sabak, *Czego uczy nas „wojna dronów” w Górskim Karabachu?*, „Defence24”, 16 grudnia 2020, <https://www.defence24.pl/potrzebna-zmiana-tytulu-na-yt-czego-uczy-nas-wojna-dronow-w-gorskim-karabachu-skaner-defence24> oraz Idem, *Górski Karabach: Bezzalogowce wygrywają wojnę?* [Analiza], „Defence24”, 1 października 2020, <https://www.defence24.pl/gorski-karabach-bezzalogowce-wygrywaja-wojne-analiza>.

¹¹⁰ Jako przykłady publicystyki patrz: B. Заблоцький, *Визволення Нагірного Карабаху. Військово-технічні та оперативно-тактичні Аспекти*, „Чорноморська безпека» Аналітичний часопис”, № 1(39)2021, s.27-36; M. Świerczyński, *Właśnie zobaczyliśmy, jak mogą wyglądać następne wojny*, „Polityka”, 6 grudnia 2020, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1981804,1,wlasnie-zobaczylismy-jak-moga-wygladac-nastepne-wojny.read>. Analizy think tanków: A. M. Dyner, A. Legieć, *Wojskowy wymiar konfliktu o Górski Karabach*, „Biuletyn PISM”, NR 241 (2173), 26 listopada 2020, s.1-3.

i ze stosowną perspektywą historyczną, sięgnąć musimy do epoki rozpadania się Związku Sowieckiego, przeanalizować okoliczności zainicjowania sporu, zwycięski dla Ormian etap wojny w latach 1992-1994, przyczyny nieskuteczności „procesu pokojowego” i wreszcie drogę ku nowej eskalacji walk i ich wynik. Struktura niniejszego artykułu odpowiada więc wskazanym wyżej zagadnieniom.

Wybuch wojny

Konflikt o Górski Karabach 27 września 2020 r. wkroczył w nowy etap, ale się tego dnia nie rozpoczął. Pomijając historię sprzed wcielenia tego obszaru do ZSRS i jego przynależność do spoistego jeszcze imperium sowieckiego¹¹¹, współczesne nam starcie rozpoczęło się w październiku 1987 r., kiedy to utworzony przez Ormian Komitet „Karabach” postawił sobie za cel przyłączenie istniejącego wówczas w ramach Azerbejdżańskiej SRS Górsko-Karabaskiego Obwodu Autonomicznego (GKOA) do sowieckiej Armenii i przeprowadzenia w nim czystki etnicznej w postaci wysiedlenia stamtąd wszystkich Azerów. Między listopadem 1987 r. a grudniem 1988 r. w zamieszkach ormiańsko-azerskich zginęło 220 osób a ponad 1150 zostało rannych¹¹².

7 grudnia 1988 r. Armenię nawiedziło trzęsienie ziemi, w wyniku którego zginęło 25 tys. osób. „Wszechmocna” władza sowiecka okazała się wobec tej katastrofy bezradna. Tragedia ta była dla Armenii silniejszym wstrząsem niż Czarnobyl dla Ukrainy. Zmusiła Ormian do samoorganizacji poza państwem sowieckim. Ta zaś, raz dokonana, wchłonęła także szersze cele narodowe niż doraźna pomoc po katastrofie. Przyłączenie Karabachu było jednym z nich¹¹³. Utworzony na przełomie lat 1987-1988 tzn. jeszcze przed trzęsieniem ziemi, wspomniany ormiański Komitet „Karabach” ogłosił program utworzenia Wielkiej Armenii jako państwa narodowego Ormian, (tzn. bez mniejszości narodowych), w granicach obejmujących oprócz terytorium Armeńskiej SRS, także Górski Karabach, Nachiczewan, Armawir, Gandzę, Geranboj, Achalkalaki oraz część Turcji¹¹⁴. To z jego inspiracji w GKOA doszło do gwałtownych wystąpień miejscowej większości ormiańskiej przeciw mniejszości azerskiej, która zdając sobie sprawę z własnej słabości liczebnej, nie podjęła konfrontacji

¹¹¹ Szerzej o wcześniejszej historii Górskiego Karabachu w wersji azerskiej patrz: T. Musajew, *Kosowo a roszczenia Armenii wobec regionu Górskiego Karabachu Azerbejdżanu. Porównawcza analiza prawna*, Warszawa 2013, s. 20-26. Por.: Z. Rokita, *Historia konfliktu górskokarabaskiego i jego miejsce w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, „Pisma Humanistyczne”, (7), 2010, s.135-137.

¹¹² P. Kwiatkiewicz, *Azerbejdżan: ukształtowanie niepodległego państwa*, Toruń 2009, s.64-65.

¹¹³ P. Verluise, *Armenia in Crisis: The 1988 Earthquake*, Detroit 1995, s.99-140.

¹¹⁴ P. Kwiatkiewicz, op.cit., s.65-66 i 94-97. Por.: P. Verluise, op.cit., s.133-140.

zbrojnej, ale uciekała się jedynie do pokojowych – nieskutecznych protestów¹¹⁵. Zaczęły się też wysiedlenia. Na początku nie cały przepływ ludności miał charakter gwałtowny – oparty na przemocy. Zdarzały się wypadki wymieniania się wiosek azerskich i ormiańskich domami i przeprowadzki z pomocą władz Azerów do Azerbejdżanu a Ormian do Armenii. Spirala nienawiści bez przerwy jednak narastała. Najpierw z małych wiosek a w końcu i ze Stepanakertu wyganiano Azerów siłą z pozbawieniem ich całości majątku¹¹⁶. Azerscy uchodźcy z GKOA przesiedleni zostali do Sumgaitu we wschodnim Azerbejdżanie, gdzie w lutym 1988 r. doszło z kolei do pogromu miejscowych Ormian¹¹⁷. Fala wzajemnych pogromów doprowadziła w następnych miesiącach do przemieszczenia się ok. 250 tys. ludzi - Azerów uciekających z Karabachu i Ormian z Azerbejdżanu¹¹⁸. 13 stycznia 1990 r. doszło do pogromu Ormian w Baku (kilkadziesiąt ofiar śmiertelnych), a w dniach 19-20 stycznia 1990 r. po serii prowokacji sowieckich służb, do interwencji wojskowej i pacyfikacji miasta (od 132 do 170 zabitych Azerów - cywilów)¹¹⁹. Na tym etapie sporu Moskwa poparła Ormian. Półtora roku później Kreml, dążąc do utrzymania kontroli nad obu zwaśnionymi republikami w kwietniu-czerwcu 1991 r. przeprowadził z kolei wspólnie z azerbejdżańskim OMONem operację „Pierścień”, wysiedlając 19 wiosek ormiańskich w GOKA pod hasłem konfiskaty nielegalnej broni. Był to moment szczytowy poparcia Moskwy dla Azerbejdżanu¹²⁰.

Stosunek sowieckiego centrum do konfliktu azersko-ormiańskiego był zmienny w czasie, ale mimo wyżej opisanej pacyfikacji Baku, do końca do końca istnienia ZSRS - tzn. do schyłku roku 1991, przeważało poparcie dla Azerbejdżanu. Wynikało to z szeregu nakładających się na siebie czynników. Azerbejdżan w tym czasie w odróżnieniu od Armenii, nie posiadał ambicji niepodległościowych, lecz opowiadał się za zachowaniem status quo

¹¹⁵ P. Kwiatkiewicz, op.cit., s.74-75, 80. Lista aktów przemocy ormiańskiej wymierzonych w ludność azerską według strony azerskiej patrz: F. Wagabow (red.), *Górny Karabach. Wydarzenia, fakty, liczby*, Baku-Weten, 2005, s.23-31. Pierwszymi zabitymi w tym konflikcie było dwóch Azerów w Ağdamie – dzielnicy Askeranu – miasta w GOKA. P. Mycaбеков, op.cit., s.5.

¹¹⁶ P. Mycaбеков, op.cit., s.7.

¹¹⁷ Szerzej patrz: Ibidem, s.77-81. Por.: O. Geukijan, *Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus. Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationality Policy*, Ashgate 2012, s.146-148 oraz Z. Rokita, op.cit., s.138.

¹¹⁸ T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, Warszawa 2006, s.165.

¹¹⁹ P. Kwiatkiewicz, *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie. Od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*. Toruń 2013, s.171-172. Por.: T. Świętochowski, *Azerbejdżan i Rosja. Kolonializm, islam i narodowość w podzielonym kraju*, Warszawa 1998, s.240-241 oraz W. Górecki, *Kaukaski węzeł gordyjski. Konflikt o Górski Karabach*, „Raport OSW”, 5/2020, s.36.

¹²⁰ Wywołało to gwałtowne deklaracje polityków ormiańskich. 5 maja 1991 r. przewodniczący armeńskiej Rady Najwyższej Lewon Ter-Petrosjan oświadczył, że ZSRS wypowiedział wojnę Armenii, a 17 maja na zamkniętej sesji Rady przyjęto uchwałę, w której metody stosowane przez oddziały sowieckie i azerbejdżańskie w operacji „Pierścień” określono jako noszące znamiona ludobójstwa. W. Górecki, op.cit., s.35.

w ramach ZSRS. Ormianie dążyli zaś już do utworzenia własnego państwa. W 1990 r. zmienili nazwę swego kraju z Armeńskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej na Republikę Armenii, nawiązując do tradycji Demokratycznej Republiki Armenii z lat 1918–1920. W marcu 1991 r. zbojkotowali masowo Gorbaczowowskie referendum na temat zachowania istnienia Związku Sowieckiego. Azerowie (z wyjątkiem rządzonego przez Hejdara Alijewa obwodu nachiczewańskiego), głosowali zaś w nim zgodnie z oczekiwaniami Moskwy¹²¹. Ten nurt polityki moskiewskiej załamał się jednak wraz z upadkiem sowietów, niezdolnych już do oddziaływania na bieg wydarzeń.

Podjęta przez prezydentów Rosji i Kazachstanu jeszcze w ramach rozpadającego się ZSRR, próba mediacji między Ormianami a Azerami (tzw. Proces Żeleznowodzki) załamała się wobec zestrzelenia 20 listopada 1991 r. przez terrorystów ormiańskich śmigłowca z grupą 18 wysoko postawionych polityków azerbejdżańskich, kazachskich i rosyjskich oraz czteroosobową załogą na pokładzie¹²². Rozpad ZSRR w grudniu 1991 r. postawił niepodległe już Azerbejdżan i Armenię przeciw sobie.

Secesja Górskiego Karabachu, sojusz Armenii z Rosją, czystki etniczne i zwycięstwo Ormian

Proces secesji Górskiego Karabachu z Azerbejdżańskiej SRS postępował między rokiem 1988 a 1991. 20 lutego 1988 r. władze GOKA złożyły do centralnych władz sowieckich wnioski o wyłączenie tej autonomicznej prowincji z Azerskiej SRS i przekazanie jej do Armeńskiej SRS. Skutkiem było ogłoszenie na tym obszarze stanu nadzwyczajnego i przejęcie władzy nad nim bezpośrednio przez Moskwę. Mimo to 1 grudnia 1989 r. Rada Najwyższa Armenii ogłosiła włączenie Górskiego Karabachu w skład Armeńskiej SRS, a 2 września 1991 r. władze GOKA proklamowały powstanie Republiki Górskiego Karabachu. W odpowiedzi władze Azerskiej SRS zniósły autonomię GOKA, na co Ormianie z Górskiego Karabachu zareagowali przeprowadzeniem 10 grudnia 1991 r. referendum niepodległościowego. Akt ten po dokonanych już czystkach etnicznych dał łatwy do przewidzenia rezultat. Mimo, że referendum zostało zbojkotowane przez Azerów, wzięło w nim udział 82,2% uprawnionych, a 99,9% z nich opowiedziało się za niepodległością, zaś tylko 0,02% przeciw. W konsekwencji, powołując się na te wyniki, 6 stycznia 1992 r. nowo wybrana władza ustawodawcza prowincji ogłosiła odłączenie się od Azerbejdżanu

¹²¹ Z. Rokita, op.cit., s.144.

¹²² P. Mycaбеков, op.cit., s.6-7. O zestrzeleniu śmigłowca i śmierci 22 osób patrz też: F. Wagabow, op.cit., s.26-27.

i proklamowała niepodległość Republiki Górskiego Karabachu oraz jego podmiotowość prawnomiędzynarodową, a także wprowadzenie obywatelstwa Republiki Górskiego Karabachu¹²³.

Secesja GOKA i proklamacja niepodległości doprowadziły do wybuchu wojny ormiańsko-azerskiej. Działania zbrojne weszły w fazę intensywną w lutym 1992 r. Moskwa początkowo balansowała między walczącymi stronami ze wskazaniem na Azerbejdżan. Ta względna przychylność wobec Azerbejdżanu wynikała z faktu, że w Erywaniu rządili wówczas demokraci, którzy starali się prowadzić niezależną politykę zagraniczną, natomiast w Baku u władzy pozostawali zorientowani na Rosję komuniści, na czele z Ajazem Mutałibowem¹²⁴, ostatnim pierwszym sekretarzem Komunistycznej Partii Azerbejdżanu. Przemiany w samej Rosji, gdzie Jelcyń prowadził politykę zwalczania komunistów, także wpływały jednak od końca 1991 r. na stosunek Moskwy do skonfliktowanych stron na Kaukazie.

Kłęski ponoszone przez siły azerskie na froncie walk z Ormianami skutkowały upadkiem Mutałibowa 6 marca 1992 r. i przejęciem władzy w Baku przez Ludowy Front Azerbejdżanu. Mimo prób powrotu, Mutałibow ostatecznie uciekł do Moskwy, a wybory w Azerbejdżanie (7 VI 1992). Wygrał przywódca LFA, zwolennik zbliżenia z Zachodem i orientacji na Turcję - Abulfaz Elczibiej¹²⁵. Zwrot Azerbejdżanu ku Turcji i pomoc turecka dla Baku, odrodzenie się idei panturańskich i perspektywa budowy przez konsorcjum zachodnich firm naftowych ropociągu umożliwiającego tranzyt ropy naftowej poza kontrolą Rosji z basenu Morza Kaspijskiego na Zachód, poważnie zaniepokoiły Moskwę. Kreml równolegle do zmian na scenie politycznej Azerbejdżanu zmieniał więc wektory swej polityki i ostatecznie zdecydowanie poparł wojskowo Armenię¹²⁶, której Rosja przekazała broń i sprzęt za ponad 1 mld USD (Dla ujrzenia tej pomocy we właściwej skali dodajmy, że przy kolejnej intensyfikacji walk w 2016 r. budżet wojskowy Armenii, mimo, że pochłaniał aż 3,8

¹²³ S. Kolarz, *Status prawny Górskiego Karabachu – porównanie ze statusem prawnym Kosowa*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis”, vol. 5(1), 2016, s.122.

¹²⁴ W. Górecki, op.cit., s.36-37. Odminną interpretację podaje (P. Mycaбеков, op.cit.,7), twierdząc, że sympatie Jelcyna były po stronie rządzonej przez demokratów Armenii, a nie starej nomenklatury komunistycznej, której przedstawicielem w Azerbejdżanie był Mutałibow, a z którą (choć sam się z niej wywodził) w samej Rosji Jelcyń był w konflikcie. Oba poglądy nie muszą być wzajemnie sprzeczne. Stanowisko Moskwy było niewątpliwie zmienne w czasie, podobnie jak i osoba decydenta na Kremlu – inna przed, a inna po rozpadzie ZSRR. Zmiana w Moskwie z uwagi na inercję polityczną pogrążonego w kryzysie rozpadu aparatu państwowego ZSRR/Rosji nie musiała też skutkować natychmiastową zmianą polityki Moskwy wobec konfliktu azersko-ormiańskiego.

¹²⁵ P. Kwiatkiewicz, *Przemiany polityczne...*, s. 251-253; T. Świętochowski, *Azerbejdżan...*, s. 145-147.

¹²⁶ W. Górecki, op.cit., s.36-37. Por.: Z. Shiryev, op.cit., s.6.

% PKB, wyniósł tylko 412 mln USD)¹²⁷. Potężne ilości nowoczesnego jak na warunki tej kaukaskiej wojny uzbrojenia dostarczone przez Rosję Ormianom¹²⁸, w praktyce rozstrzygnęły o wyniku walk.

W lutym 1992 r., a zatem jeszcze przed ostatecznym zwrotem polityki rosyjskiej, armia Armenii i siły Górskiego Karabachu zadały klęskę wojskom Azerbejdżanu i zajęły strategicznie ważne miasto Şuşa oraz korytarz łańciński, uzyskując tym samym terytorialne połączenie Górskiego Karabachu z Armenią właściwą¹²⁹. Postępom ofensywy ormiańskiej towarzyszyły czystki etniczne w tym masakry cywilów azerskich, z których najstraszniejsza i największa miała miejsce w Xocalı (25/26 II 1992) – 613 zabitych w tym 106 kobiet i 83 dzieci. Współodpowiedzialnym za tę zbrodnię był także rosyjski 366 pułk piechoty zmotoryzowanej, biorący udział w ataku na Xocalı i zaopatrujący Ormian w broń i amunicję¹³⁰. Okrucieństw dopuszczały się obie strony, ale zgodnie z naturą wojen etnicznych, strona zwycięska - tzn. Ormianie - dokonywała ich więcej¹³¹.

15 maja 1992 r. Armenia przystąpiła do sojuszu wojskowego z Rosją w ramach traktatu taszkienckiego jako jedno z jego państw założycielskich¹³². Wsparci i dozbrojeni przez Moskwę Ormianie pokonali Azerów w kolejnej ofensywie podjętej między czerwcem a październikiem 1993 r., w której opanowali tereny między GOKA a Armenią oraz GOKA a Iranem, na których ludność azerska stanowiła ok 90% populacji¹³³. Doprowadziło to do upadku Elczibaja, objęcia władzy w Baku przez Hejdara Alijewa (ojca obecnego prezydenta) i przystąpienia Azerbejdżanu do WNP, a zatem jego powrotu do rosyjskiej strefy wpływów¹³⁴. 24 września 1993 r. Azerbejdżan, chcąc uniknąć dalszych strat na rzecz

¹²⁷ *Armenia i Azerbejdżan – czyja armia jest silniejsza?*, „Kresy24.pl”, 7 kwietnia 2016, <https://kresy24.pl/armenia-i-azerbejdzan-czyja-armia-jest-silniejsza/>.

¹²⁸ Szczegóły o ilości i rodzajach broni i sprzętu dostarczonego przez Rosję Ormianom patrz: *Современное состояние ПВО стран – бывших советских союзных республик. Часть 6-я*, „Военное обозрение”, 14 października 2016, <https://topwar.ru/101936-sovremennoe-sostoyanie-pvo-stran-byvshih-sovetskih-soyuznyh-respublik-chast-6-ya.html>.

¹²⁹ P. Kwiatkiewicz, *Azerbejdżan...*, s.166-168. Por.: P. Мыцабеков, op.cit., s.7.

¹³⁰ *Bloodshed in the Caucasus. Escalation of the Armed Conflict in Nagorno-Karabakh*, September 1, 1992, Human Rights Watch / Helsinki (former Helsinki Watch), s. 19-24. Patrz też: F. Wagabow, op.cit., s.31. Por.: H. Womack, *Refugees and fresh graves confirm massacre by Armenians – Azeris hunted down and shot in the forest*, “The Independent”, 5 March 1992, opublikowany na portal: “Justice for Khojaly”, <https://justiceforkhojaly.org/content/refugees-and-fresh-graves-confirm-massacre-armenians-%E2%80%93-azeris-hunted-down-and-shot-forest>.

¹³¹ Szerzej patrz: *Bloodshed in the Caucasus. Escalation of the Armed Conflict in Nagorno-Karabakh...* s.19-44.

¹³² M. Sadłowski, *Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Prawno-instytucjonalne aspekty funkcjonowania*, Toruń 2017, s. 22.

¹³³ W. Górecki, op.cit., s.58

¹³⁴ Ibidem, s. 37.

sprzymierzonej z Moskwą Armenii, także przystąpił do traktatu taszkienckiego¹³⁵. W maju 1994 r., wobec załamania się azerskiej ofensywy i zagrożenia zdobyciem przez Ormian drugiego co do wielkości miasta Azerbejdżanu - Giandży, Baku poprosiło o rozejm, który skończył ten etap wojny¹³⁶.

W trakcie wyżej opisanego pierwszego etapu wojny ormiańsko-azerskiej o Górski Karabach sympatia świata była wyraźnie po stronie Ormian. Byli oni wspierani nie tylko przez Rosję, ale i przez silną diasporę ormiańską, cieszącą się dużymi wpływami politycznymi i zdolnością do kształtowania opinii publicznej w tym w tak ważnych państwach jak Stany Zjednoczone i Francja¹³⁷.

Dziel i rządź – schemat rosyjskiej rekonsolidacji przestrzeni postsowieckiej

Zwycięstwo Ormian oddało Azerbejdżan z powrotem pod wpływy Rosji. Schemat: 1) próba oderwania się od Moskwy - 2) wspierana przez Kreml secesja regionu – 3) powrót do rosyjskiej strefy wpływów - powtórzony był w tym czasie przez Rosję wobec Mołdawii (Naddniestrze i Gagauzja)¹³⁸ oraz Gruzji (Abchazja i Osetia Południowa)¹³⁹. Próbowano ten scenariusz także w relacjach polsko-litewskich, na szczęście bez powodzenia¹⁴⁰. Konflikt ormiańsko-azerski był jego pierwszym poligonem. Moskwa, stosując zasadę „dziel

¹³⁵ P. Kwiatkiewicz, *Przemiany polityczne...*, s.348.

¹³⁶ R. Czachor, op.cit., s.7.

¹³⁷ J. Potocki, *Kaukaska kwadratura*, Warszawa 2012, s. 10. J. Potocki (ibidem) twierdzi też, że USA udzieliły Armenii najwyższej poza Izraelem w przeliczeniu na jednego mieszkańca pomocy wojskowej, nie podaje jednak źródła tej informacji.

¹³⁸ Szerzej patrz: J. Darski, *Rumunia. Historia, współczesność, konflikty narodowe*, Warszawa 1993, s.123-129. Por.: M. Kuczyński, *Krwawiąca Europa. Konflikty zbrojne i punkty zapalne w latach 1990-2000. Tło historyczne i stan obecny*, Warszawa 2001, s.71-79 oraz J. Wróbel, *Naddniestrze*, [w:] K. Strachota (red.), *Konflikty na obszarze postradzieckim. Stan obecny. Perspektywy uregulowania. Konsekwencje*, „Prace OSW”, nr 9, Warszawa, czerwiec 2003, s.15-19, a także: J. Solak, *Mołdawia. Republika na trzy pęknięcia. Historyczno-społeczny, militarny i geopolityczny wymiar „zamrożonego konfliktu o Naddniestrze*, Toruń 2009, 75-91, 101-116.

¹³⁹ Szerzej patrz: W. Materski, *Gruzja*, Warszawa 2000, s.256-270. Por.: W. Bartuzi, *Gruziński kocioł między Abchazją, Osetią południową a Adżarią 1991-2006*, [w:] P. Ostaszewski (red.), *Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869-2006*, Warszawa 2006, s.801-813. Patrz też.: A. Eberhardt, *Armed Conflicts in Georgia: the Russian Factor*, [w:] A. Eberhardt i A. Iwashita (red.), *Security Challenges in the Post-Soviet Space. European and Asian Perspectives*, Warszawa-Sapporo 2007, s.136-146.

¹⁴⁰ O wstępnym etapie inicjowanego przez Moskwę procesu skłócania Polaków z Litwinami poprzez straszenie Litwinów „polskim imperializmem”, a Polaków „litewskim nacjonalizmem” w dobie *pieriestrojki* patrz: M. Maszkiewicz, *Repatriacja czy repatriotyzacja? Wybrane problemy polskich strategii politycznych wobec rodaków za wschodnią granicą (1986-1990)*, s. 133-142, 217-219, 268-270. O konflikcie wokół autonomii Wileńszczyzny w okresie rozpadania się ZSRR szerzej patrz: B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019, s. 85-272. Por.: P. Żurawski vel Grajewski, *Polska polityka wschodnia 1989-2015. Wymiar narodowy i unijny*, Kraków 2016, s.67-72 oraz P. Sobik, *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice 2017, s.143-176.

i rządź”, stała się arbitrem w tłącym się sporze jako „sojusznik Armenii” i „strategiczny partner Azerbejdżanu”¹⁴¹. Górski Karabach został „oczyszczony” z Azerów, Azerbejdżan zaś z Ormian. Z opanowanych przez Ormian terenów uciekło kilkaset tysięcy Azerów (Przed ofensywą azerską z 2020 r. status uchodźcy w Azerbejdżanie miało około 600 tysięcy osób)¹⁴². Siły ormiańskie zajęły jednak nie tylko prawie całą sporną prowincję¹⁴³, ale i obszar między nią a Armenią właściwą, jak też strefę buforową wokół Górskiego Karabachu – w sumie ok. 14 % terytorium uznawanego przez społeczność międzynarodową za integralną część Azerbejdżanu¹⁴⁴. W rękach ormiańskich znalazły się w całości rejony lacyński (71 tys. mieszkańców), kelbadżarski (74 tys.), dżebrański (66 tys.), zengelański (39,5 tys.) i kubatliński (37,9 tys.), a dodatkowo jeszcze fragmenty rejonów agdamskiego (całość regionu to 165 tys. ludzi) i fizulińskiego (całość - 146 tys.)¹⁴⁵. Poza terytorium dawnego GKOA Ormianie od 1994 r. okupowali zatem w całości pięć, a w części dwa rejony Azerbejdżanu właściwego. Dało to Górskiemu Karabachowi bezpośrednie szerokie lądowe połączenie z Armenią właściwą i kontrolę nad 200 kilometrowym pasem pogranicza azersko-irańskiego. Osiągnięta linia uznawana była przez Ormian za „optymalną z wojskowego punktu widzenia”¹⁴⁶.

Z obszarów okupowanych przez Ormian wyrzucono całą ludność nie tylko azerską, ale i w ogóle muzułmańską w tym także Kurdów. Z Armenii do Azerbejdżanu uciekło ok. 186 tys. Azerów spośród ok. 160 tys. zanotowanych tam w ostatnim przed wojną spisie z 1979 r. (różnica in plus między 1979 a 1994 wynika z silnego przyrostu demograficznego) oraz ok. 18 tys. Kurdów-muzułmanów i ok. 4 tys. Rosjan (razem ok. 208 tys. osób). Łącznie z GKOA i „terenów okupowanych” latach 1991–1994 uciekło ok. 500 tys. Azerów i Kurdów. Ponadto władze azerbejdżańskie wysiedliły w ramach ewakuacji ludności ze strefy przyfrontowej ok.

¹⁴¹ Szerzej o naturze polityki rosyjskiej wobec tego regionu patrz: M. Falkowski, *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej / Russia's policy in the Southern Caucasus and Central Asia*, „Prace OSW”, nr 23, Warszawa czerwiec 2006 / Warsaw June 2006, s.13-16 / 55-58. O polityce Azerbejdżanu – balansowania między Rosją a Zachodem patrz: Z. Shiryev, op.cit., s.6-11.

¹⁴² A. Jarosiewicz, M. Falkowski, *Wojna czterodniowa w Górskim Karabachu*, „Analizy OSW”, 6.04.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-04-06/wojna-czterodniowa-w-gorskim-karabachu>.

¹⁴³ Poza kontrolą Ormian karabaskich z dawnego terytorium GOKA pozostała jedynie część rejonu szaumianowskiego oraz mardakerckiego, które przez samozwańczą Republikę Górskiego Karabachu były uznawane za tereny okupowane przez Azerbejdżan. R. Czachor, op.cit., s.7.

¹⁴⁴ A. Jarosiewicz, K. Strachota, *Górski Karabach – rozmrażanie konfliktu*, „Komentarze OSW”, nr 65, 26.10.2011, s.1. Azerowie mówią o 20% terytorium. M. Mehdiyev, *Baku Denies Speculations About Joining Russia-led Military Bloc*, „Caspian News”, September 20, 2019, <https://caspiannews.com/news-detail/baku-denies-speculations-about-joining-russia-led-military-bloc-2019-9-20-0/>.

¹⁴⁵ A. Jarosiewicz, M. Falkowski, op.cit. Por.: F. Wagabow, op.cit., s.6.

¹⁴⁶ R. Czachor, op.cit., s.7.

30 tys. ludzi z terenów graniczących z Armenią¹⁴⁷. Armenia wraz z Karabachem i okupowanymi terenami oderwanymi od Azerbejdżanu stała się „najczystszy etnicznie” państwem na Kaukazie. W 1988 r. w GKOA obejmującym 4388 km² żyło 189 085 osób, w tym 145 450 (76,9%) Ormian, 40 688 (21,5%) Azerów, 1922 (1%) Rosjan i 1025 (0,6%) przedstawicieli innych narodowości¹⁴⁸. W wyniku ormiańskiego zwycięstwa i przeprowadzonych czystek etnicznych w trakcie wojny lat 1992-94 sam Górski Karabach pod panowaniem ormiańskim obejmujący obszar 4500 km² z ludnością liczącą 138 tys. osób stał się monoetniczny - 99,4% jego ludności to Ormianie, a według spisu powszechnego z 2005 r. zamieszkiwało go jedynie sześciu Azerów¹⁴⁹. Liczba wysiedleńców ze wszystkich obszarów zdobytych przez Ormian w Azerbejdżanie w 1994 r. sięgnęła zaś 750 tys., co stanowiło wówczas ok. 10% ludności tego kraju¹⁵⁰. Walki wygasły w 1994 r. – nastąpił rozejm, ale pokoju nigdy nie zawarto. Odtąd dziennie notowano 20-30 przypadków jego naruszenia, a rocznie ginęło ok. 200 osób. Poważniejsze incydenty miały miejsce w marcu 2008 r. (12 zabitych) i w czerwcu 2010 r. (ok. 10 zabitych)¹⁵¹, a do intensywniejszych walk doszło jeszcze w trakcie tzw. „wojny czterodniowej (2-5 kwietnia 2016 r. – ok. 110 zabitych)¹⁵² i ostatnio w kwietniu i w lipcu 2020 r.¹⁵³.

Motywy wznowienia konfliktu w 2020 r.

- gra w czworokącie: Azerbejdżan–Turcja-Armenia-Rosja

Podstawową przyczyną wybuchu walk we wrześniu 2020 r. było fiasko 30-letnich wysiłków dyplomatycznych na rzecz pokojowego rozwiązania konfliktu. Ormianie nie potrafili wykorzystać do uregulowania sporu swej chwilowej przewagi, zdobytej w latach 1992-1994, traktując ją jako rzecz trwałą. Nie zaoferowali Azerbejdżanowi nic w okresie, gdy mogli negocjować z pozycji siły i gdy częściowe choćby ustępstwa, oparte na zasadzie

¹⁴⁷ W. Górecki, op.cit., s.28. Zmiany demograficzne w GOKA na podstawie kolejnych pięciu spisów sowieckich z lat 1926-1979 patrz: P. Mycaбеков, op.cit., s.6.

¹⁴⁸ F. Wagabow, op.cit., s.4.

¹⁴⁹ Z. Rokita, op.cit., s.135.

¹⁵⁰ W. Górecki, op.cit., s.28.

¹⁵¹ R. Gusejnow, *Arytmetyka konfliktu karabaskiego*, „Portal Geopolityka.org”, 13 lipca 2010, <http://www.geopolityka.org/programy/panstwa-nieuznawane/gorski-karabach/rizwan-gusejnow-arytmetyka-konfliktu-karabaskiego>.

¹⁵² A. Jarosiewicz, M. Falkowski, op.cit. Por.: A. M. Dynier, K. Zashtowt, *Eskalacja konfliktu w Górskim Karabachu – przyczyny i prawdopodobny dalszy przebieg*, „Biuletyn PISM”, nr 26 (1376), 5 kwietnia 2016, s.1-2. Patrz też: *What Is Russia's Role in the Armenia-Azerbaijan Conflict?*, „The Moscow Times”, September 28, 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/09/28/what-is-russias-role-in-the-armenia-azerbaijan-conflict-a71567>.

¹⁵³ W. Górecki, op.cit., s.6.

dążenia do granic etnicznych i połączone ze zwrotem istotnej części okupowanych ziem azerbejdzańskich poza GOKA, mogły wieść do pacyfikacji sporu. Nie dostrzegli, że czas działa na ich niekorzyść. Tymczasem Armenia słabła, a Azerbejdżan rósł w siłę. Brak podjętego na czas rozwiązania politycznego musiał więc skutkować rozwiązaniem zbrojnym. Obok tej podstawowej przyczyny wybuchu intensywnych walk, każdy z uczestników gry wokół Górskiego Karabachu miał jednak także własne, bardziej szczegółowe i specyficzne motywy, by zaangażować się w ten czy w inny sposób w ów konflikt.

Azerbejdżan w 1999 r. - w okresie największego osłabienia Rosji pod koniec rządów Jelcyna, wystąpił z Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), w którą w międzyczasie przekształcił się układ taszkiencki, zerwał więc sojusz z Rosją i powtórnie zwrócił się ku Turcji. Armenia pozostaje w OUBZ sojusznikiem Rosji do dziś i gości na swym terytorium 102 rosyjską bazę wojskową w Giumri¹⁵⁴ oraz bazę lotniczą nr 3624¹⁵⁵. Azerbejdżan pozbył się ostatniej w 2012 r. Prorosyjski zwrot w polityce tureckiej w 2016 r. znów zwiększył wpływy Rosji w Baku. Narastanie sprzeczności rosyjsko-tureckich w Syrii, Libii i na Cyprze obecnie zaś ponownie odwróciło tę tendencję.

Prężny demograficznie i bogaty w ropę naftową Azerbejdżan od 1994 r. spotężniał, Armenia zaś zbiedniała i skurczyła się ludnościowo¹⁵⁶. Począwszy od 2005 r. skokowo rosnące dochody z ropy naftowej pozwoliły Azerbejdżanowi na intensywne zbrojenia. Jego budżet wojskowy wzrósł w latach 2003 – 2011 ze 135 mln USD do 3,12 mld USD, co stanowiło ok. 20% wydatków budżetowych tego kraju; ale wynosiło więcej niż cały budżet Armenii¹⁵⁷. Tendencja ta została wzmocniona przez przyjęcie 22 października 2010 r. ambitnego programu zbrojeń, realizowanego począwszy od roku budżetowego 2011¹⁵⁸. Broń kupowano z Rosji, Turcji i Izraela. Przy walnym udziale Turcji intensywnie szkolono

¹⁵⁴ W Armenii funkcjonuje 102. rosyjska baza wojskowa podległa dowództwu Południowego Okręgu Wojskowego. Stacjonuje tam 3 300 rosyjskich żołnierzy, a ich liczba może zostać zwiększona do 5000. Formalnie celem rosyjskiego kontyngentu wojskowego umieszczonego w tej bazie jest ochrona w ramach OUBZ południowej granicy Rosji we współpracy z siłami zbrojnymi Armenii. A. M. Dyner, *Znaczenie zagranicznych baz wojskowych dla Rosji*, „Biuletyn PISM”, nr 112 (2044), 25 maja 2020, s.1.

¹⁵⁵ E. Jafarova, *Russian military shipments to Armenia – a dangerous escalation?*, „Euractiv”, 31 sierpnia 2020, <https://www.euractiv.com/section/azerbaijan/opinion/russian-military-shipments-to-armenia-a-dangerous-escalation/>.

¹⁵⁶ J. Potocki, op.cit., s.12-14.

¹⁵⁷ A. Jarosiewicz, K. Strachota, op.cit., s.3.

¹⁵⁸ *Azerbejdżan się zbroi*, „Analizy OSW”, 27.10.2011, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-10-27/azerbejdzan-sie-zbroi>.

też wojsko, w tym kadre oficerską¹⁵⁹, której dojmujący brak zaważył na działaniach wojennych strony azerskiej w latach 1992-1994. W roku 2019 – ostatnim pełnym przed kampanią 2020 r. - bilans sił obu stron wyraźnie wskazywał na przewagę Azerbejdżanu (patrz tabela). W czerwcu 2020 r. Azerbejdżan dodatkowo wzmocnił swój potencjał wojskowy otrzymanymi z Turcji dronami TB2 Bayraktar¹⁶⁰. Ormianie nie dysponowali tego typu uzbrojeniem.

Bilans potencjału wojskowego Armenii i Azerbejdżanu w 2019 r.

Państwo	Armenia	Azerbejdżan
Wydatki na zbrojenia	673 mln USD	1,854 mld USD
Żołnierze służby czynnej	45 tys.	131 tys.
Rezerwiści	200 tys.	850 tys.
Samoloty myśliwskie	5	35
Samoloty bombowe/szturmowe	14	31
Śmigłowce szturmowe	17	38
Śmigłowce transportowe	17	43
Czołgi	320	765
Bojowe wozy piechoty	750	2600
Holowane zestawy artyleryjskie	200	285
Artyleria samobieżna	38	389
Wieloprowadnicowe wyrzutnie pocisków rakietowych	70	450
Rakietowe systemy wojsk lądowych	16	4

Źródło: A. M. Dyner, A. Legieć, Wojskowy wymiar konfliktu o Górski Karabach, „Biuletyn PISM”, NR 241 (2173), 26 listopada 2020, s. 3

Załamanie się cen ropy naftowej, podkopało jednak stabilność gospodarczą Baku i pogorszyło nastroje społeczne w Azerbejdżanie, które uległy poważnemu zachwianiu już w 2016 r.¹⁶¹. Wówczas niezadowolenie społeczne Azerów w znacznej mierze zostało rozładowane wspomnianą wyżej „wojną czterodniową”, która doprowadziła do lokalnych

¹⁵⁹ P. Мусабеков, op.cit., s.10. Por.: Г. Васадзе, *Політолог, ведучий програми «Велика гра», Тбілісі, Грузія Війна за Нагірний Карабах. Погляд з Грузії*, „Чорноморська безпека» Аналітичний часопис”, № 1(39)2021, s.24-25.

¹⁶⁰ B.E. Bekdil, *Azerbaijan to buy armed drones from Turkey*, “Defense News”, June 25, 2020, <https://www.defensenews.com/unmanned/2020/06/25/azerbaijan-to-buy-armed-drones-from-turkey/>.

¹⁶¹ A. Jarosiewicz, *Azerbejdżan – niskie ceny ropy testem dla stabilności*, „Analizy OSW”, 12.02.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-02-12/azerbejdzan-niskie-ceny-ropy-testem-dla-stabilnosci>
Por.: Ida, *Azerbejdżan – gniew ludu*, „Analizy OSW”, 20.01.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-01-20/azerbejdzan-gniew-ludu>.

sukcesów armii azerbejdżańskiej i wyzwolenia spod okupacji ormiańskiej kilkunastu kilometrów kwadratowych terytorium. Jej znaczenie materialne było więc niewielkie, ale moralne bardzo istotne. Azerowie pozbyli się kompleksu niższości wojskowej, a mit „niezwyciężonej armii ormiańskiej” został silnie nadwerżony¹⁶². Starcie z 2016 r. określone zostało mianem „rozpoznania bojem” nowych zdolności armii azerbejdżańskiej w walce z siłami ormiańskimi. Płynące z niego wnioski były dla Baku optymistyczne. Otwierały więc drogę do zaplanowania i przeprowadzenia kampanii roku 2020¹⁶³. Jednocześnie postawa Rosji w kwietniu 2016 r. stała się powodem rozczarowania obu stron konfliktu, oczekujących od Moskwy bardziej jednoznacznego stanowiska – oczywiście każda w nadziei, że to ją poprą Rosjanie. Osłabiło to prestiż Kremla i szczególnie w Azerbejdżanie wzmocniło wolę poszukiwania rozstrzygnięcia manu militari¹⁶⁴. Niezadowolenie społeczne było istotnym tłem sytuacji wewnętrznej tak w Armenii, jak i w Azerbejdżanie także w czasie wojny w 2020 r. Tym razem było ono wywołane przez nieporadną politykę rządów w Baku i w Erywaniu wobec wyzwania stworzonego przez COVID-19. Walka z pandemią koronawirusa, z powodu wprowadzonych w jej ramach restrykcji, umożliwiła przy tym zwiększenie inwigilacji opozycji w Azerbejdżanie, a jednocześnie zrodziła potrzebę zwrócenia uwagi społeczeństwa ku innym problemom, wśród których konflikt o Górski Karabach idealnie pasował do odegrania kluczowej roli¹⁶⁵. Tocząca się od sierpnia 2020 r. rewolucja na Białorusi¹⁶⁶ dodatkowo uświadomiła zaś Alijewowi, że bunt ulicy może zagrozić i jego władzy. Zwycięska wojna o utracone, okupowane przez Ormian ziemie, znakomicie służyłaby zaś jej stabilizacji¹⁶⁷.

Turcja miała podobnie motywy wewnętrzne. Od sierpnia 2018 r. przeżywa problemy gospodarcze¹⁶⁸ i skierowanie uwagi opinii publicznej na sytuację „bratniego Azerbejdżanu” -

¹⁶² A. Jarosiewicz, M. Falkowski, op.cit. Por.: M. Potocki, *Wirusowa wojna zastępcza. Konflikt Armenia - Azerbejdżan odwraca uwagę od skutków pandemii*, „Dziennik. Gazeta Prawna”, 18 lipca 2020, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1486416,konflikt-armenia-azerbejdzan-odwraca-uwage-skutki-pandemii.html>.

¹⁶³ P. Mycaбеков, op.cit., s.9.

¹⁶⁴ Z. Shiriyeu, op.cit., s.14-15.

¹⁶⁵ A. Legieć, *Państwa Kaukazu Południowego wobec COVID-19*, „Biuletyn PISM”, nr 92 (2024), 28 kwietnia 2020, s.2. Patrz też: M. Potocki, op.cit.

¹⁶⁶ O sytuacji na Białorusi w drugiej połowie września 2020 r. patrz: P. Żochowski, *Białoruski klincz. Kolejny tydzień protestów*, „Analizy OSW”, 21.09.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-09-21/bialoruski-klincz-kolejny-tydzien-protestow>.

¹⁶⁷ W. Górecki, *Nowa odsłona konfliktu o Górski Karabach*, „Analizy OSW”, 28.09.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-09-28/nowa-odslona-konfliktu-o-gorski-karabach>.

¹⁶⁸ M. Chudziak, *Marsz linoskoczka. Polityka gospodarcza Turcji w obliczu kryzysu*, „Punkt Widzenia OSW”, nr 82 23 lutego 2021, ss.47.

jego wsparcie w konflikcie z Ormianami oraz redukcja wpływów Rosji na Kaukazie wzmocniłyby autorytet Erdoğan, który potrzebował sukcesu. Zwycięstwo Baku, wspartego przez Ankarę w wojnie z Armenią sukces mu taki dostarczało¹⁶⁹.

Turecki względny zwrot ku Rosji z 2016 r.¹⁷⁰ wyczerpał swój potencjał korzyści¹⁷¹, a wycofanie przez USA poparcia dla Kurdów w 2019 r.¹⁷² usunęło główne źródło spieć w relacjach Ankara-Waszyngton, pchających Turcję ku Moskwie, nasiliło zatem rywalizację Turków w wyżej wymienionych rejonach (Syria, Libia, Cypr) z tradycyjnym wrogiem – Rosją, na dodatek sprzymierzoną z innym tradycyjnym wrogiem – Iranem. Zmuszenie Rosji do „rozciągnięcia linii” poprzez odmrożenie konfliktu o Górski Karabach leżało więc w interesie Turcji. Ankara udzieliła zatem zdecydowanego poparcia Baku, tak w postaci dostaw broni i instruktorów szkolących armię azerbejdżańską, jak i poprzez rozmieszczenie na terytorium Azerbejdżanu eskadry F-16 i rozpoczęcie wspólnych manewrów turecko-azerskich w Nachiczewaniu z równoczesnym zadeklarowaniem, że w razie wmieszania się w konflikt azersko-ormiański strony trzeciej (w praktyce mogło chodzić tylko o Rosję), Turcja automatycznie stanie się czwartą. W tej sytuacji manewry Flotylli Kaspijskiej w pobliżu Baku i rozmieszczenie rosyjskiej brygady specnazu w Dagestanie na granicy Azerbejdżanu, nie zadziałały odstrasżająco na Alijewa¹⁷³.

Armenia wygrawszy wojnę lat 1992-1994 i będąc świadoma swej narastającej słabości wobec Azerbejdżanu była krajem „syty”. Zagrabiła terytoria sąsiada. Ormianie wiedzieli, że kolejnych nie zdobędą. Ich celem było zatem zachowanie status quo w sensie geograficznym i utrwalenie go w sensie politycznym poprzez międzynarodowe uznanie niepodległości Górskiego Karabachu, a optymalnie przez aneksję wszystkich zdobytych na

¹⁶⁹ Г. Басадзе, op.cit., s.24.

¹⁷⁰ Szerzej patrz: M. Chudziak, S. Kardaś, W. Rodkiewicz, *Turcja–Rosja: partnerstwo z rozsądku*, „Analizy OSW”, 12.10.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-10-12/turcja-rosja-partnerstwo-z-rozsadku>.

¹⁷¹ Przejawy narastających sprzeczności w relacjach turecko-rosyjskich patrz: W. Rodkiewicz, *Rosyjsko-tureckie napięcia za parawanem normalizacji*, „Analizy OSW”, 15.03.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-03-15/rosyjsko-tureckie-napiecia-za-parawanem-normalizacji>; K. Strachota, M. Marszewski, *Rosyjski triumf w Syrii*, „Analizy OSW”, 24.10.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-10-24/rosyjski-triumf-w-syrii>; M. Chudziak, W. Rodkiewicz, *Walki w Idlibie: kryzys w stosunkach turecko-rosyjskich*, „Analizy OSW”, 26.02.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-02-26/walki-w-idlibie-kryzys-w-stosunkach-turecko-rosyjskich>.

¹⁷² M. Chudziak, *Zgoda USA na antykurdyjską operację Turcji w Syrii?*, „Analizy OSW”, 9.10.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-10-09/zgoda-usa-na-antykurdyjska-operacje-turcji-w-syrii>.

¹⁷³ Мысабеков, op.cit., s.10. Patrz też: *Tureckie F-16 „wsparciem” dla Azerbejdżanu*, „Defense24”, 2 sierpnia 2020, <https://www.defence24.pl/tureckie-f-16-wsparciem-dla-azerbejdzanu-wideo>.

Azerbejdżanie terytoriów do Armenii. Armenia nie miała więc nic do wygrania na wznowieniu walk. Z pewnością nie ona zatem zainicjowała kampanię roku 2020. Jednocześnie jednak przeceniała siły własne i nie doceniała azerbejdżańskich. Nie była w stanie wydawać na zbrojenia tyle co Azerbejdżan, choć w latach 2018-2019 jej wydatki zbrojeniowe sięgały 20% PKB. Broń kupowano w Rosji, a intensywność rosyjskich dostaw była tak duża, że wywołała aż protesty Azerbejdżanu w już napiętej sytuacji w sierpniu 2020 r.¹⁷⁴. Wcześniej, obok starego już dziś sprzętu otrzymanego od Rosji w trakcie wojny lat 1992-1994, dostała od niej kolejny potężny zastrzyk uzbrojenia o wartości ok 1 mld USD, przekazanego Ormianom w latach 2006-2007 z likwidowanej rosyjskiej bazy wojskowej z Achałkalaki w Gruzji, którą Rosja zamknęła ostatecznie 27 czerwca 2007 r. na podstawie porozumienia z Soczi z 2006 r. W kolejnych latach Moskwa wyposażała swego sojusznika z OUBZ w systemy rakietowe Iskander, a na przełomie lat 2019/2020 – już w trakcie intensywnych zakupów ormiańskich - także w cztery myśliwce przewagi powietrznej Su-30SM¹⁷⁵, z perspektywą dalszych dostaw kolejnych ośmiu maszyn tego typu¹⁷⁶. Pozwalało to ormiańskiej opinii publicznej (żyjącej zrodzonym w wojnie 1992-1994 mitem wyższości żołnierza ormiańskiego nad azerbejdżańskim) wierzyć w przewagę techniczną i organizacyjną własnej armii oraz w przewagę obrońców nad atakującymi, którą w poprzednich wojnach zapewniał górski charakter terenu walk, a zatem odrzucać wszelką myśl o politycznym uregulowaniu konfliktu.

Najwybitniejsi politycy ormiańscy, w tym poważany prezydent Armenii Lewon Ter-Petrosjan, już w 1997 r. zdali sobie sprawę z przejściowego charakteru przewagi Armenii nad Azerbejdżanem. Sam Ter-Petrosjan usiłował przekonać swych rodaków do polityki ustępstw i porozumienia, został jednak w 1998 r. odsunięty od władzy i zastąpiony przez Roberta Koczariana - przedstawiciela „klanu karabachskiego” reprezentującego nieprzejednaną linię twardej polityki wobec Baku¹⁷⁷. Mimo to, co najmniej od 2015 r. (od tzw. planu Ławrowa¹⁷⁸) elity ormiańskie zdawały sobie sprawę, że jakaś forma kompromisu może okazać się

¹⁷⁴ J. Kucera, *Aliyev airs grievances to Putin over arms shipments to Armenia*, „Eurasianet”, Aug 13, 2020, <https://eurasianet.org/aliyev-airs-grievances-to-putin-over-arms-shipments-to-armenia>. Por.: E. Jafarova, *Russian military shipments to Armenia – a dangerous escalation?*, „Euractiv”, 31 sierpnia 2020, <https://www.euractiv.com/section/azerbaijan/opinion/russian-military-shipments-to-armenia-a-dangerous-escalation/>.

¹⁷⁵ P. Myцабеков, op.cit., s.9. Patrz też: M. Szopa, *Su-30SM dla Armenii* „Defence24”, 5 listopada 2019, <https://www.defence24.pl/su-30sm-dla-armenii>.

¹⁷⁶ M. Hypś, *Armenia chce kolejne Su-30SM*, „Konflikty.pl”, 31 sierpnia 2020, <https://www.konflikty.pl/aktualnosci/wiadomosci/armenia-chce-kolejne-su-30sm/>. Por.: Г. Васадзе, op.cit., s.23.

¹⁷⁷ T. Świętochowski, *Azerbejdżan...*, s.176-179. Por.: Z. Rokita, op.cit., s.141.

¹⁷⁸ P.A. Świtalski, *Armeńska rewolucja*, Warszawa, 2020, s.115-116. Por.: Г. Васадзе, op.cit., s.23.

niezbędna. Po porażce w „wojnie czterodniowej” w 2016 r. świadomość ta wyraźnie narastała, ale nie przyniosło to konkretów w relacjach z Baku¹⁷⁹. Dodatkowo sytuację Ormian pogarszał fakt praktycznej izolacji geograficznej Armenii od Rosji. Państwo to bowiem, pozbawione dostępu do morza i otoczone przez wrogie jej Turcję i Azerbejdżan oraz skonfliktowaną z Rosją Gruzję, mogło być zaopatrywane przez Rosję wyłącznie drogą przez Morze Kaspijskie i Iran, co ani politycznie (Azerów jest w Iranie więcej niż w Azerbejdżanie), ani logistycznie, nie odpowiadało potrzebom wojennym¹⁸⁰.

Tymczasem nie tylko sytuacja wojskowa zmieniała się na niekorzyść Armenii. Pomysł czerpania korzyści jednocześnie z sojuszu z Rosją i ze zbliżenia z Unią Europejską okazał się niewykonalny. W 2013 r. Armenia, należąca do Partnerstwa Wschodniego¹⁸¹, stanęła wobec konieczności określenia się w stosunku do rosyjskiego projektu Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej (wówczas jeszcze formalnie nadal Unii Celnej). Pogodzenie obu kierunków integracji było niemożliwe i Erywań ostatecznie wybrał Moskwę, dystansując się od UE¹⁸². W 2018 r. ostudziły się natomiast także relacje Armenii z Rosją. Rewolucja, która wówczas odsunęła od władzy w Armenii lojalny wobec Kremla „klan karabachski” i wyniosła do władzy Nikoła Paszyniana¹⁸³, wprowadziła nieufność między Moskwą a Erywaniem¹⁸⁴. Armenia wciśnięta między Azerbejdżan i Turcję, z pamięcią o ludobójstwie Ormian z lat 1915-1917, jest jednak jedynym szczerym sojusznikiem Rosji na Kaukazie. Mit groźby powtórzenia eksterminacji narodu gra tę rolę, którą gra w Izraelu pamięć o Holocauście. Ktokolwiek zatem będzie rządził w Erywaniu i jakkolwiek będzie wobec Ormian zachowywała się Moskwa (lojalnie czy też nie), są oni skazani na sojusz z Kremlem. Innej siły zdolnej do interwencji wojskowej po stronie Ormian nie ma i nie będzie. Paszynian pod dojściu do władzy demonstrował więc wierność Armenii wobec sojuszu z Rosją. Wysłał niewielki kontyngent wojsk armeńskich do Syrii do działań u boku Rosji, zezwolił na rosyjskie inspekcje w laboratoriach bakteriologicznych w Armenii, działających przy

¹⁷⁹ P.A. Świtalski, op.cit., s.115-120.

¹⁸⁰ P. Mycaбеков, op.cit., s.10.

¹⁸¹ Szerzej o Partnerstwie Wschodnim patrz: P. Żurawski vel Grajewski, op.cit., s.260-290.

¹⁸² P.A. Świtalski, op.cit., s.130-136.

¹⁸³ Szerzej patrz: P.A. Świtalski, op.cit., s.33-114. Por.: W. Górecki, *Armenia: zwycięstwo bloku Paszyniana*, „Analizy OSW”, 10.12.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-12-10/armenia-zwyciestwo-bloku-paszyniana>. Por.: J. Benedyczak, *Wybory parlamentarne w Armenii: Polityczna (r)ewolucja i nadzieja zmian*, „Komentarz PISM”, 11 grudnia 2018, https://www.pism.pl/publikacje/Wybory_parlamentarne_w_Armenii_Polityczna_rewolucja_i_nadzieja_zmian.

¹⁸⁴ O stosunku Rosji do owej rewolucji patrz: W. Górecki, J. Strzelecki, *Rewolucja na raty. Dokąd zmierza Armenia Paszyniana?*, „Komentarze OSW”, nr 285, 10.09.2018, s.1, 7-8 oraz W. Górecki, *Armenia: nowa runda konfliktu politycznego*, „Analizy OSW”, 22.0.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-05-22/armenia-nowa-runda-konfliktu-politycznego>.

wspierciu z USA i podpisał wyżej wspomniane kontrakty na dostawy rosyjskiego uzbrojenia¹⁸⁵. Usiłował to potem zdyskontować politycznie - już w czasie trwania kampanii roku 2020 co najmniej dwukrotnie zwracał się do Putina z prośbą o wsparcie¹⁸⁶ z bardzo umiarkowanym skutkiem.

Zwycięstwo rewolucji Paszyniana w Armenii wpłynęło także, choć w sposób odłożony w czasie, na decyzję Azerbejdżanu o odwołaniu się do rozstrzygnięć wojskowych. Odsunięcie od władzy w Erywaniu „klanu karabachskiego”, zdeterminowanego utrzymać w ormiańskim ręku zdobycze wojenne z lat 1992-1994, wzbudziło początkowo nadzieję w Baku na postęp rokowań i dyplomatyczne rozwiązanie sporu. Wobec zapatrzonej w mit swej potęgi wojskowej ormiańskiej opinii publicznej nowa – porewolucyjna władza Armenii nie była jednak w stanie dokonać żadnych koncesji na rzecz Azerbejdżanu¹⁸⁷. Rozbudzone nadzieje Azerów, szybko więc zmieniły się w gorzkie rozczarowanie, ono zaś w decyzję o zbrojnym odzyskaniu zagrabionych ziem.

Rosja została zaskoczona eskalacją konfliktu, która utrudnia jej kontrolę nad obiema zwaśnionymi stronami. Dotąd sprzedawała broń tak Azerom, jak i Ormianom i tanim kosztem umacniała swe wpływy w obu państwach, zmuszając je do zabiegania o swe poparcie w obawie, by nie udzieliła go konkurentowi. Ofensywa azerska złamała ten system rosyjskiego panowania.

Moskwa formalnie zobowiązana jest do pomocy Armenii jako sojusznikowi z OUBZ, ale układ ten nie obejmuje Górskiego Karabachu i okupowanych przez Ormian terenów azerskich, które wszak w sensie prawnym nie są częścią Armenii. Putin nie omieszkiał skorzystać z tego faktu i publicznie przypominał to Ormianom już w czasie trwania azerskiej ofensywy¹⁸⁸. Stanowisko to oficjalnie potwierdził 23 października 2020 r. wiceminister spraw zagranicznych Rosji Aleksandr Pankin¹⁸⁹. W Armenii właściwej walki się nie toczyły. (Doniesienia z frontu są narzędziem wojny propagandowej obu stron i jako takie były mało wiarygodne. Wojska azerskie z pewnością jednak nie wkroczyły nigdzie na terytorium

¹⁸⁵ P.A. Świtalski, op.cit., s.139.

¹⁸⁶ *Paszynian zwrócił się do Kremla z prośbą o wsparcie*, portal Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, 5.11.2020, <https://studium.uw.edu.pl/paszynian-zwrocil-sie-do-kremla-z-prosba-o-wsparcie/>

¹⁸⁷ P.A. Świtalski, op.cit., s.115, 118-120.

¹⁸⁸ *Russia's Security Guarantees for Armenia Don't Extend to Karabakh, Putin Says*, "The Moscow Times", October 7, 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/10/07/russias-security-guarantees-for-armenia-dont-extend-to-karabakh-putin-says-a71687>.

¹⁸⁹ K. Chawryło, *Rosja wobec konfliktu w Górskim Karabachu: wykalkulowana neutralność*, „Analizy OSW”, 26.10.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-26/rosja-wobec-konfliktu-w-gorskim-karabachu-wykalkulowana-neutralnosc>.

Armenii). Kreml zaangażowany wojskowo na Ukrainie, w Syrii, nieformalnie w Libii (po przeciwnej stronie niż Turcja, ale po tej samej co Francja) i zagrożony problemami na Białorusi i w Kirgistanie, nie pragnął zaś otwierania nowego frontu na Kaukazie. Rosja ciężko dotknięta kryzysem na rynku ropy naftowej i gazu ziemnego, mająca poważne problemy wizerunkowe na Zachodzie po otruciu Nawalnego, walcząca o utrzymanie projektu Nord Stream 2, nie chciała płacić zwiększonych kosztów swej dominacji na Kaukazie. Szybka pacyfikacja konfliktu i powrót do stanu sprzed 27 września lub zbliżonego leżały więc w jej interesie, podobnie jak w interesie Armenii. Akcja zbrojna Azerbejdżanu, wspieranego materiałowo i politycznie przez Turcję, zburzyła jednak te kalkulacje moskiewskie, jeśli istotnie szły one w tym kierunku. Podejmowane przez Rosję od początku wybuchu intensywnych walk inicjatywy rozejmowe długo były bowiem nieskuteczne. Przyjęte 10 i 17 października pod wpływem Kremla doraźne porozumienia o zawieszeniu broni nie weszły w życie. Bezowocne okazały się też wizyty ministrów spraw zagranicznych Armenii Zohraba Mnacakaniana i Azerbejdżanu Dżejhuna Bajramowa w Moskwie 20 i 21 października 2020 r. (Nawiasem mówiąc – nie tylko Rosji nie wiodła się rola mediatora. Ich spotkania z sekretarzem stanu USA Mikiem Pompeo w Waszyngtonie 23 października, także nie przyniosły rozejmu¹⁹⁰). 14 października minister spraw zagranicznych Rosji Siergiej Ławrow zapowiedział, że możliwe jest wprowadzenie do strefy konfliktu rosyjskiej misji pokojowej w postaci obserwatorów wojskowych, o ile zgodzą się na to obie walczące strony. Erywań poparł tę propozycję, ale Azerbejdżan, którego wojska w zwycięskiej ofensywie z każdym dniem powiększały kontrolowany przez siebie obszar, nie miał powodu, by ją zaakceptować¹⁹¹. Rosja nie chciała angażować się w konflikt, antagonizując Azerbejdżan i Turcję, ze względów prestiżowych nie mogła jednak dopuścić do zupełnej klęski Armenii. Dalsza eskalacja (zagrożenie przez ofensywę azerbejdżańską Stepanakertu lub terytorium Armenii właściwej) zdecydowanie nie leżały więc w interesie Moskwy. Rosja musiałaby albo wystąpić zbrojnie po stronie Armenii i zapłacić tego koszty finansowe i polityczne w relacjach z Azerbejdżanem, Turcją i Zachodem, albo podważyć swą wiarygodność jako hegemon OUBZ, przez opuszczenie sojuszniczej Armenii. Ostatecznie doprowadziła więc do rozejmu z 9/10 listopada, ale mogła to uczynić nie wcześniej, jak tylko w chwili, gdy skala zdobyczy Azerbejdżanu, uzyskanych w wyniku działań wojennych, pozwalała władzom w

¹⁹⁰ *Szefowie MSZ Armenii i Azerbejdżanu spotkają się w Waszyngtonie*, portal Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, 22.10.2020, <https://studium.uw.edu.pl/szefowie-msz-armenii-i-azerbejdzanu-spotkaja-sie-w-waszyngtonie/>.

¹⁹¹ K. Chawryło, op.cit.

Baku przyjąć mediację rosyjską, nie rezygnując ze statusu oczywistego zwycięzcy. To Rosja musiała więc starać się o korzystną dla siebie decyzję Azerbejdżanu (i Turcji) i czekać na dogodny dla niej moment, by ją uzyskać, a nie odwrotnie. Oczywiście mogłaby ją wymusić wcześniej, ale ponosząc koszty, których ponieść nie chciała. Konstatacja tego faktu upoważnia do wniosku, że tania dominacja rosyjska na Kaukazie dobiegła końca.

Iran jako kolejny tradycyjnie ważny gracz w regionie, mając liczącą ponad 20 mln ludzi mniejszość azerską we własnym państwie, w chwili wybuchu walk formalnie poparł Azerbejdżan, a przywódca duchowy Iranu ogłosił wszystkich poległych w tej wojnie żołnierzy azerbejdżańskich szahidami (tzn. męczennikami za wiarę). W praktyce jednak Teheran, powiązany współpracą z Rosją i oddzielony tradycyjną wrogością od Turcji, a także świadom, że nie ma szansy na dyplomatyczny udział w rozwiązywaniu konfliktu, zachowywał się powściągliwie¹⁹².

Wynik starcia - wniosek

Konflikt o Górski Karabach w relacjach azerbejdżańsko-rosyjskich nigdy nie zajmował tak centralnej roli jak w relacjach rosyjsko-ormiańskich. Znacznie mocniej uzależniał on bowiem od Rosji Ormian niż Azerów¹⁹³. Przebieg wydarzeń z jesieni 2020 r.¹⁹⁴ potwierdził tę tezę. Wojna została wygrana przez sojusznika Turcji, a przegrana przez sojusznika Rosji. Sojusz z Rosją i to formalny – potwierdzony traktatami, okazał się nie chronić przed klęską. Fakt, że układ sojuszniczy nie obejmował odpowiedzialnością traktatową obszaru, na którym toczyły się walki, dla odbioru społecznego ma drugorzędne znaczenie. Sam sojusz był zaś świeżo zademonstrowany wspomnianym wysłaniem do Syrii armeńskiego kontyngentu wojskowego do wspólnych operacji z Rosją. Ormianie są więc zawiedzeni. W tym sensie psychologicznie kampania jesienna 2020 r. jest odwrotnością sytuacji z 2008 r., gdy to najazd rosyjski na Gruzję wykazał narodom kaukaskim, że orientacja na Stany Zjednoczone, mimo gruzińskiego kontyngentu wojskowego w Iraku, nie daje osłony – nie jest „prawdziwym sojuszem”.

Wynik starcia – postanowienia rozejmu z 9/10 listopada 2020 r. nie mają jednoznacznej oceny. Wszystkie okupowane od 26 lat tereny leżące wokół właściwego

¹⁹² Г. Васадзе, op.cit., s.25.

¹⁹³ Ibidem s.23.

¹⁹⁴ O samej kampanii 2020 r. patrz: W. Górecki, *Nowa odsłona konfliktu o Górski Karabach*, „Analizy OSW”, 28.09.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-09-28/nowa-odslona-konfliktu-o-gorski-karabach>,

Górskiego Karabachu (z wyjątkiem korytarza lacyńskiego) oraz jego południowa część wraz z Szuszą wróciły pod władzę Azerbejdżanu, natomiast część północna dawnego GKOA ze stołecznym Stepanakertem i korytarzem lacyńskim jako łącznikiem z Armenią pozostały pod kontrolą ormiańską, bez decyzji co do ich przyszłego statusu¹⁹⁵. Poza oczywistym sukcesem Azerbejdżanu i klęską Armenii odpowiedź na pytanie o wpływ ormiańsko-azerskiej kampanii jesiennej 2020 r. na pozycję Rosji i Turcji w regionie nie jest już tak jednoznaczna. Część komentatorów uznała skutki tego etapu wojny za strategiczny sukces Rosji, która bez własnego zaangażowania wojskowego uchroniła Armenię przed jeszcze głębszą klęską, zachwiała niepopularnym w Moskwie rządem Paszyniana i na dodatek wprowadziła swe wojska w charakterze „sił pokojowych” do Górskiego Karabachu i do korytarza łączącego Azerbejdżan z Nachiczewaniem, gdzie ich poprzednio nie było¹⁹⁶. To ważne argumenty. Są jednak i poważne kontrargumenty przeciw uznaniu osiągniętego rezultatu wojny za sukces Rosji.

Moskwa nie życzyła sobie wybuchu walk i nie mogąc mu zapobiec, reagowała improwizując. Unikając kosztownego dla niej bezpośredniego zaangażowania wojskowego, grożącego co najmniej nasileniem rywalizacji z Turcją, z którą już dochodziło do serii starć pośrednich lub nieoficjalnych w Syrii i w Libii, nie zawsze dla Rosji pomyślnych, nie uchroniła Armenii od klęski, ale też i zapobiegła temu, by stała się ona całkowita. Została zmuszona do wpuszczenia wpływów tureckich na obszar dotąd absolutnie zmonopolizowany przez Moskwę, ale – z drugiej strony - przynajmniej traktatowo – na mocy rozejmu, ograniczyła ich dalsze rozprzestrzenianie się (Pytanie na ile w praktyce skutecznie?)¹⁹⁷. „Postawienie butów”, czyli rozmieszczenie rosyjskich wojsk w rejonach, gdzie ich dotąd nie było może być sukcesem pozornym – raczej prestiżowym niż rzeczywistym. Wszak wszystkie kluczowe rejony (korytarz lacyński, szlak Azerbejdżan- Nchiczewań) Rosja kontrolowała dotąd pośrednio – przez sprzymierzonych z nią Ormian, którzy nie byli w dobrej pozycji, by odmawiać wykonania jakichkolwiek rosyjskich życzeń odnośnie do uczynienia użytku z tej kontroli. Czynili to jednak na własny koszt i na własne ryzyko.

¹⁹⁵ W. Górecki, *Górski Karabach: kapitulacja Armenii, sukces Rosji*, „Analizy OSW”, 10.11.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-10/gorski-karabach-kapitulacja-armenii-sukces-rosji>.

¹⁹⁶ W. Górecki, *Górski Karabach: kapitulacja Armenii*, Por.: M. Dura, *Pokój za obce wojska. Rosyjska armia w Górskim Karabachu*, „Defence24”, 22 listopada 2020, <https://www.defence24.pl/pokoj-za-obce-wojska-rosyjska-armia-w-gorskim-karabachu->, oraz *Rosyjskie „siły pokojowe” w Karabachu*, „Warsaw Institute”, 12 listopada 2020, <https://warsawinstitute.org/pl/rosyjskie-sily-pokojowe-w-karabachu/>.

¹⁹⁷ L. Broers, *Perspectives. Did Russia win the Karabakh war?*, „Eurasianet”, November 17, 2020, <https://eurasianet.org/perspectives-did-russia-win-the-karabakh-war>

Obecnie koszty te przejęła Rosja – prawda, że co do kosztów finansowych - niewielkie - zważywszy na liczebność kontyngentu pokojowego (ok. 1960 żołnierzy, 90 transporterów opancerzonych BTR-82A, 380 samochodów i sprzętu specjalnego plus funkcjonariusze pochodzących spoza resortu obrony), ale jednak zawsze większe niż dotąd.¹⁹⁸ Koszty polityczne mogą okazać się znacznie dotkliwsze. Utrzymanie statusu Federacji Rosyjskiej jako „przyjaznego mocarstwa” wobec obu stron konfliktu, przy bezpośredniej obecności wojskowej w terenie może być dla Kremla znacznie trudniejsze niż dotąd. Wszystkie te korzyści Rosji nie przesłaniają jednak faktu, że w sensie strategicznym, to woła polityczna Azerbejdżanu i Turcji, a nie Moskwy została przeprowadzona, a układ sił w regionie zrewidowany nie na mocy decyzji Kremla, lecz Baku i Ankary. Rosja poważnie oddziaływała na kierunek i skalę tej rewizji, ale to nie jej plan był wykonywany, nie ona inicjowała bieg wydarzeń, a jedynie na nie reagowała. Rosja wyraźnie zademonstrowała też niechęć do bycia uwikłaną w tę wojnę, co odbierane jest jako oznaka jej słabości. W dniu rozejmu - 10 listopada 2020 r. doszło do zestrzelenia – oficjalnie przez siły azerbejdżańskie (a ponieważ dokonano tego rakieta turecką z terytorium Nachiczewania, nie można wykluczyć, że w istocie przez siły tureckie) rosyjskiego śmigłowca Mi-24, lecącego w przestrzeni powietrznej Armenii, eskortującego konwój rosyjski, zmierzający do 102 Bazy w Giumri. Zginęło dwóch członków załogi. Reakcja Moskwy swą łagodnością drastycznie odbiegała od tej po zestrzeleniu przez Turków rosyjskiego Su-24 w listopadzie 2015 r. Tym razem szybko przyjęto przeprosiny Baku i incydent zażegnano¹⁹⁹.

Rosja utraciła monopol inicjowania rozstrzygnięć zbrojnych na obszarze byłego ZSRR. Dotąd była jedynym podmiotem, który w tej przestrzeni geopolitycznej rozpoczynał wojny i je wygrywał. Teraz dokonał tego Azerbejdżan i to z pomocą turecką, zadając klęskę sojusznikowi Rosji. Straty prestiżowe Kremla w regionie są więc poważne.

Uwagę zwraca prawie absolutna nieobecność Zachodu w toczącej się rozgrywce. Zaaferowane kampanią prezydencką Stany Zjednoczone nie angażowały się w konflikt, poza mającymi w istocie charakter wyborczy deklaracjami walczących kandydatów skierowanymi do diaspory ormiańskiej w USA. Unia Europejska nie wyszła poza standardowe wezwania do

¹⁹⁸ M. Dura, *Rosjanie rozkładają się w Górskim Karabachu. Powtórka z Naddniestrza?*, „Defence24”, 17 listopada 2020, <https://www.defence24.pl/rosjanie-rozkladaja-sie-gorskim-karabachu-powtorka-z-naddniestrza>.

¹⁹⁹ M. Galeotti, *Russian Ceasefire Deal in Nagorno-Karabakh Marks Slow, Painful End of Empire in the South Caucasus*, „The Moscow Times”, November 10, 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/11/10/russian-ceasefire-deal-marks-slow-painful-end-of-empire-in-the-south-caucasus-a72001>.

deeskalacji i poszukiwań pokojowego rozwiązania sporu²⁰⁰, a jej rola na Kaukazie uległa kompletnej marginalizacji²⁰¹. Francja, posiadająca wpływową diasporę ormiańską, ustami prezydenta Macrona silnie poparła Armenię, ale nic poza retoryką nie była w stanie jej zaoferować²⁰².

Na zakończenie niniejszych rozważań, rozwiejsmy kilka mitów funkcjonujących na temat omawianego konfliktu.

Kto jest agresorem? Azerbejdżan zapewne za wiedzą, a może i inspiracją turecką podjął próbę odzyskania kontroli nad swoim terytorium, do której ma prawo, potwierdzone czterema rezolucjami Rady Bezpieczeństwa ONZ z 1993 r.²⁰³ i Rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 2008 r.²⁰⁴. Wojska azerbejdżańskie w żadnym momencie nie operowały na terytorium Armenii, przeciwnie działały wyłącznie na obszarze prawnie uznawanym przez wszystkie państwa świata (oczywiście z wyjątkiem Armenii) za część Azerbejdżanu. W tej sytuacji sformułowania o azerskiej agresji są nie na miejscu. Ukraina odbijając Donbas i Krym nie dokonywałaby wszak agresji na Rosję, tylko wyzwalałaby swe terytoria.

Ormianom nie grozi eksterminacja. Azerbejdżan z uwagi na stanowisko Rosji nie był w stanie podbić Armenii, a zapewne nawet zdobyć Stepanakertu. Konflikt zakończył się więc w momencie, gdy Alijew uznał, że zdobycze terytorialne są dostatecznie duże, by usatysfakcjonować azerską opinię publiczną, a jemu dać wieniec zwycięzcy, zatrzymując

²⁰⁰ EU voices 'extreme concern' over Nagorno-Karabakh breaches, "Deutsche Welle", 11.10.2020, <https://www.dw.com/en/eu-voices-extreme-concern-over-nagorno-karabakh-breaches/a-55237607>

²⁰¹ N. Popescu, *How the EU became marginalised in Nagorno-Karabakh*, "European Council on Foreign Relations", [ecfr.eu](https://ecfr.eu/article/commentary_how_europe_became_marginalised_in_nagorno_karabakh/), 13 October 2020, https://ecfr.eu/article/commentary_how_europe_became_marginalised_in_nagorno_karabakh/.

²⁰² Г. Бацадзе, op.cit., s.25.

²⁰³ W 1993 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ przyjęła następujące rezolucje potwierdzające suwerenność Azerbejdżanu nad Górskim Karabachem i wzywające Armenię do powstrzymanie agresji na jego terytorium: *Resolution 822 (1993) / adopted by the Security Council at its 3205th meeting, on 30 April 1993*, United Nations Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/165604>; *Resolution 853 (1993) / adopted by the Security Council at its 3259th meeting, on 29 July 1993*, United Nations Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/170257>; *Resolution 874 (1993) / adopted by the Security Council at its 3292nd meeting, on 14 October 1993*, United Nations Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/174420>; *Resolution 884 (1993) / adopted by the Security Council at its 3313th meeting, on 12 November 1993*, United Nations Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/176731>. Por.: *1993 UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh*, U.S. Department of State, Archive, Information released online from January 20, 2001 to January 20, 2009, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm#822>.

²⁰⁴ *General Assembly Adopts Resolution Reaffirming Territorial Integrity of Azerbaijan, Demanding Withdrawal of All Armenian Forces*, GA/10693, 14 March 2008, General Assembly, Plenary, United Nations Meetings Coverage and Press Releases, <https://www.un.org/press/en/2008/ga10693.doc.htm>.

operację poniżej progu otwartej konfrontacji z Rosją, do której z wysokim prawdopodobieństwem wiódłby scenariusz zupełnego rozgromienia Armenii.

To nie jest wojna wyznaniowa. Konflikt o Górski Karabach ma charakter etniczny, nie wyznaniowy. Azerowie są wprawdzie muzułmanami, ale po 70 latach narzuconego przez Moskwę komunizmu bardzo umiarkowanymi. Są w większości szyitami, wspieranymi przez sunnickich Turków jako „etniczni krewni”, a nie jako „bracia w wierze”. Wszędzie indziej sunnici i szyici zabijają się bezlitośnie, czego Syria i Irak są bieżącymi przykładami.

„Sprawiedliwość dziejowa” nie może być rozsądnym celem polityki zagranicznej żadnego państwa. Ormianie byli na Kaukazie „od zawsze”. Turcy i Azerowie przybyli tam w X-XI w. i do XX w. zagarnęli spore części historycznej Armenii. Nic z tego dla obecnej polityki nie wynika, chyba, że logicznie uznamy, że Anglosasi powinni zostawić Anglię Walijczykom, a sami powrócić na Jutlandię, bo stamtąd przybyli. Prawdą jest, że granice Azerbejdżańskiej SRS i Armeńskiej SRS wyznaczone zostały przez Stalina. Z tego jednak także nic obecnie dla rozsądnie prowadzonej polityki nie wynika. Stalin zdecydował wszak o granicach w Europie od Finlandii po Armenię, Polski nie wykluczając. Mogą się one nie podobać, ale jedyną metodą ich przesuwania jest wojna. Ormianie zdecydowali się na tę metodę w latach 1992-1994 i jesienią 2020 r. zapłacili tego cenę. Orężnie zajęli sporne ziemie i od oręża znaczną ich część utracili, przy czym raczej „strategiczną otulinę” etnicznie ormiańskiego Górskiego Karabachu niż sam zasadniczy przedmiot konfliktu, czyli właściwy Górski Karabach, który w lwiej części pozostał pod ich kontrolą.

Streszczenie:

Prezentowany artykuł jest analizą wydarzeń wiodących do kampanii jesiennej roku 2020, będącej ostatnim jak dotąd etapem toczzonej ze zmiennym natężeniem od 1992 r. wojny azersko-ormiańskiej o Górski Karabach i przyległe doń tereny. Oglądowi poddano przyczyny konfliktu i sytuację w jakiej znalazły się zarówno Armenia, jak i Azerbejdżan w wyniku podjęcia w latach 1987-1994 zbrojnego sporu o rzeczoną prowincję. Przedstawiono też ewolucję układu sił w regionie konfliktu – stanowiska i zmianę potencjału jego stron oraz polityki mocarstw je wspierających (Rosji i Turcji), aż po ponowny wybuch intensywnych walk jesienią 2020 r. Starano się zidentyfikować motywy postępowania czterech głównych aktorów opisywanych wydarzeń: Armenii, Azerbejdżanu, Rosji i Turcji. W tekście podjęta została także próba oceny osiągniętego rezultatu. Całość wywodu wiedzie do wniosków o relatywnym osłabnięciu pozycji i prestiżu Rosji w regionie, której sojusznik – Armenia poniósł zdecydowaną klęskę przy bierności Moskwy, wzroście prestiżu i znaczenia Turcji, której sojusznik – Azerbejdżan odniósł zwycięstwo, zachowaniu przez Rosję lwiej części wpływów w regionie, ale z utratą monopolu na wszczynanie konfliktów zbrojnych na obszarze postsowieckim i wygrywania ich. Ważną konkluzją jest także stwierdzenie

absolutnej marginalizacji oddziaływania Zachodu na przebieg wydarzeń i zapadłe rozstrzygnięcie. Wpływ tak UE jak i USA na bieg spraw na Kaukazie w trakcie kampanii roku 2020 był bowiem niedostrzegalny.

Słowa kluczowe:

Armenia, Azerbejdżan, Górski Karabach, Rosja, Turcja, wojna.

Key words:

Armenia, Azerbaijan, Nagorno-Karabakh, Russia, Turkey, war

Bibliografia:

1. 1993 UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh, U.S. Department of State, Archive, Information released online from January 20, 2001 to January 20, 2009, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm#822> (15.04.2021)
2. Armenia i Azerbejdżan – czyja armia jest silniejsza?, „Kresy24.pl”, <https://kresy24.pl/armenia-i-azerbejdzan-czyja-armia-jest-silniejsza/> (23.05.2021)
3. Azerbejdżan się zbroi, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-10-27/azerbejdzan-sie-zbroi> (23.05.2021)
4. Bartuzi W., Gruziński kocioł między Abchazją, Osetią południową a Adżarią 1991-2006, [w:] P. Ostaszewski (red.), Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869-2006, Warszawa 2006,
5. Bekdil B.E., Azerbaijan to buy armed drones from Turkey, “Defense News”, June 25, 2020, <https://www.defensenews.com/unmanned/2020/06/25/azerbaijan-to-buy-armed-drones-from-turkey/> (24.03.2021)
6. Benedyczak J., Wybory parlamentarne w Armenii: Polityczna (r)ewolucja i nadzieja zmian, „Komentarz PISM”, 11 grudnia 2018, https://www.pism.pl/publikacje/Wybory_parlamentarne_w_Armenii_Polityczna_rewolucja_i_nadzieja_zmian. (24.03.2021)
7. Bloodshed in the Caucasus. Escalation of the Armed Conflict in Nagorno-Karabakh, Human Rights Watch / Helsinki (former Helsinki Watch),
8. Broers L., Perspectives. Did Russia win the Karabakh war?, “Eurasianet”, <https://eurasianet.org/perspectives-did-russia-win-the-karabakh-war> (24.03.2021)
9. Chawryło K., Rosja wobec konfliktu w Górskim Karabachu: wykalkulowana neutralność, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-26/rosja-wobec-konfliktu-w-gorskim-karabachu-wykalkulowana-neutralnosc> (25.04.2021)
10. Chudziak M., Kardaś S., Rodkiewicz W., Turcja–Rosja: partnerstwo z rozsądku, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-10-12/turcja-rosja-partnerstwo-z-rozsadku> (14.04.2021)

11. Chudziak M., Marsz linoskoczka. Polityka gospodarcza Turcji w obliczu kryzysu, „Punkt Widzenia OSW”, nr 82 23 lutego 2021
12. Chudziak M., Rodkiewicz W., Walki w Idlibie: kryzys w stosunkach turecko-rosyjskich, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-02-26/walki-w-idlibie-kryzys-w-stosunkach-turecko-rosyjskich> (4.04.2021)
13. Chudziak M., Zgoda USA na antykurdyjską operację Turcji w Syrii?, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-10-09/zgoda-usa-na-antykurdyjska-operacje-turcji-w-syrii> (24.05.2021)
14. Czachor R., Dynamika inicjatyw międzynarodowych na rzecz regulacji konfliktu w Górskim Karabachu, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych”, nr 3 (173)/2014.
15. Darski J., Rumunia. Historia, współczesność, konflikty narodowe, Warszawa 1993,
16. Dura M., Pokój za obce wojska. Rosyjska armia w Górskim Karabachu, „Defence24”, <https://www.defence24.pl/pokoj-za-obce-wojska-rosyjska-armia-w-gorskim-karabachu-> (23.05.2021)
17. Dura M., Rosjanie rozkładają się w Górskim Karabachu. Powtórka z Naddniestrza?, „Defence24”, <https://www.defence24.pl/rosjanie-rozkladaja-sie-gorskim-karabachu-powtorka-z-naddniestrza> (14.06.2021)
18. Dyner A. M., Legieć A., Wojskowy wymiar konfliktu o Górski Karabach, „Biuletyn PISM”, NR 241 (2173)/2020.
19. Dyner A. M., Zasztowt K., Eskalacja konfliktu w Górskim Karabachu – przyczyny i prawdopodobny dalszy przebieg, „Biuletyn PISM”, nr 26 (1376)/2016.
20. Dyner A. M., Znaczenie zagranicznych baz wojskowych dla Rosji, „Biuletyn PISM”, nr 112 (2044)/2020.
21. Eberhardt A., Armed Conflicts in Georgia: the Russian Factor, [w:] A. Eberhardt i A. Iwashita (red.), Security Challenges in the Post-Soviet Space. European and Asian Perspectives, Warszawa-Sapporo 2007
22. EU voices 'extreme concern' over Nagorno-Karabakh breaches, „Deutsche Welle”, <https://www.dw.com/en/eu-voices-extreme-concern-over-nagorno-karabakh-breaches/a-55237607> (02.03.2021)
23. Falkowski M., Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej / Russia's policy in the Southern Caucasus and Central Asia, „Prace OSW”, nr 23, Warszawa czerwiec 2006 / Warsaw June 2006
24. Galeotti M., Russian Ceasefire Deal in Nagorno-Karabakh Marks Slow, Painful End of Empire in the South Caucasus, „The Moscow Times”, <https://www.themoscowtimes.com/2020/11/10/russian-ceasefire-deal-marks-slow-painful-end-of-empire-in-the-south-caucasus-a72001> (12.03.2021)
25. General Assembly Adopts Resolution Reaffirming Territorial Integrity of Azerbaijan, Demanding Withdrawal of All Armenian Forces, GA/10693, 14 March 2008, General Assembly, Plenary, United Nations Meetings Coverage and Press Releases, <https://www.un.org/press/en/2008/ga10693.doc.htm>. (11.04.2021)
26. Geukijan O., Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus. Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationality Policy, Ashgate 2012.

27. Górecki W., Armenia: nowa runda konfliktu politycznego, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-05-22/armenia-nowa-runda-konfliktu-politycznego> (11.04.2021)
28. Górecki W., Armenia: zwycięstwo bloku Paszynyana, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-12-10/armenia-zwyciestwo-bloku-paszyniana>. (13.03.2021)
29. Górecki W., Górski Karabach: kapitulacja Armenii, sukces Rosji, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-10/gorski-karabach-kapitulacja-armenii-sukces-rosji> (11.04.2021)
30. Górecki W., Kaukaski węzeł gordyjski. Konflikt o Górski Karabach, „Raport OSW”, 5/2020
31. Górecki W., Nowa odsłona konfliktu o Górski Karabach, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-09-28/nowa-odslona-konfliktu-o-gorski-karabach> (11.04.2021)
32. Górecki W., Strzelecki J., Rewolucja na raty. Dokąd zmierza Armenia Paszynyana?, „Komentarze OSW”, nr 285/2018.
33. Gusejnow R., Arytmetyka konfliktu karabaskiego, „Portal Geopolityka.org”, <http://www.geopolityka.org/programy/panstwa-nieuznawane/gorski-karabach/rizwan-gusejnow-arytmetyka-konfliktu-karabaskiego> (13.03.2021)
34. Hyps M., Armenia chce kolejne Su-30SM, „Konflikty.pl”, <https://www.konflikty.pl/aktualnosci/wiadomosci/armenia-chce-kolejne-su-30sm/> (14.04.2021)
35. Jafarova E., Russian military shipments to Armenia – a dangerous escalation?, “Euractiv”, <https://www.euractiv.com/section/azerbaijan/opinion/russian-military-shipments-to-armenia-a-dangerous-escalation/> (14.04.2021)
36. Jafarova E., Russian military shipments to Armenia – a dangerous escalation?, “Euractiv”, <https://www.euractiv.com/section/azerbaijan/opinion/russian-military-shipments-to-armenia-a-dangerous-escalation/> (11.04.2021)
37. Jarosiewicz A., Azerbejdżan – gniew ludu, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-01-20/azerbejdzan-gniew-ludu> (13.04.2021)
38. Jarosiewicz A., Azerbejdżan – niskie ceny ropy testem dla stabilności, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-02-12/azerbejdzan-niskie-ceny-ropy-testem-dla-stabilnosci> (13.04.2021)
39. Jarosiewicz A., Falkowski M., Wojna czterodniowa w Górskim Karabachu, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-04-06/wojna-czterodniowa-w-gorskim-karabachu> (14.04.2021)
40. Jarosiewicz A., Strachota K., Górski Karabach – rozmrażanie konfliktu, „Komentarze OSW”, nr 65/2011.
41. Kolarz S., Status prawny Górskiego Karabachu – porównanie ze statusem prawnym Kosowa, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis”, nr 5(1)/2016
42. Kucera J., Aliyev airs grievances to Putin over arms shipments to Armenia, “Eurasianet”, <https://eurasianet.org/aliyev-airs-grievances-to-putin-over-arms-shipments-to-armenia> (13.03.2021)

43. Kuczyński M., *Krwawiąca Europa. Konflikty zbrojne i punkty zapalne w latach 1990-2000. Tło historyczne i stan obecny*, Warszawa 2001.
44. Kwiatkiewicz P., *Azerbejdżan: ukształtowanie niepodległego państwa*, Toruń 2009.
45. Kwiatkiewicz P., *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie. Od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*. Toruń 2013.
46. Legieć A., *Państwa Kaukazu Południowego wobec COVID-19*, „Biuletyn PISM”, nr 92 (2024)/2020.
47. Maszkiewicz M., *Repatriacja czy repatriotyzacja? Wybrane problemy polskich strategii politycznych wobec rodaków za wschodnią granicą (1986-1990)*, Wojnowice 2017.
48. Materski W., *Gruzja*, Warszawa 2000.
49. Mehdiyev M., *Baku Denies Speculations About Joining Russia-led Military Bloc, “Caspian News”*, <https://caspiannews.com/news-detail/baku-denies-speculations-about-joining-russia-led-military-bloc-2019-9-20-0/> (14.04.2021)
50. Musajew T., *Kosowo a roszczenia Armenii wobec regionu Górskiego Karabachu Azerbejdżanu. Porównawcza analiza prawna*, Warszawa 2013.
51. OSCE Minsk Group, <https://www.osce.org/mg> (13.02.2021)
52. Palowski J., *Górski Karabach: Drony uderzeniowe kontra przeciwlotnicze Osy, „Defence24”*, <https://www.defence24.pl/gorski-karabach-drony-uderzeniowe-kontra-przeciwlotnicze-osy> (23.06.2021)
53. Paszynian zwrócił się do Kremla z prośbą o wsparcie, portal Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, <https://studium.uw.edu.pl/paszynian-zwrocil-sie-do-kremla-z-prosba-o-wsparcie/> (13.03.2021)
54. Popescu N., *How the EU became marginalised in Nagorno-Karabakh, “European Council on Foreign Relations ecfr.eu”*, https://ecfr.eu/article/commentary_how_europe_became_marginalised_in_nagorno_karabakh/ (17.03.2021)
55. Potocki J., *Kaukaska kwadratura*, Warszawa 2012.
56. Potocki M., *Wirusowa wojna zastępcza. Konflikt Armenia - Azerbejdżan odwraca uwagę od skutków pandemii*, „Dziennik. Gazeta Prawna”, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1486416,konflikt-armenia-azerbejdzan-odwraca-uwage-skutki-pandemii.html> (17.03.2021)
57. Resolution 822 (1993) / adopted by the Security Council at its 3205th meeting, on 30 April 1993, United Nations Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/165604> (21.05.2021)
58. Resolution 853 (1993) / adopted by the Security Council at its 3259th meeting, on 29 July 1993, United Nations Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/170257> (21.05.2021)
59. Resolution 874 (1993) / adopted by the Security Council at its 3292nd meeting, on 14 October 1993, United Nations Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/174420> (21.05.2021)
60. Resolution 884 (1993) / adopted by the Security Council at its 3313th meeting, on 12 November 1993, United Nations Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/176731> (21.05.2021)

61. Rodkiewicz W., Rosyjsko-tureckie napięcia za parawanem normalizacji, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-03-15/rosyjsko-tureckie-napięcia-za-parawanem-normalizacji> (28.04.2021)
62. Rokita Z., Historia konfliktu górskokarabaskiego i jego miejsce w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej, „Pisma Humanistyczne”, (7)/2010.
63. Rosyjskie „siły pokojowe” w Karabachu, „Warsaw Institute”, <https://warsawinstitute.org/pl/rosyjskie-sily-pokojowe-w-karabachu/> (17.04.2021)
64. Russia's Security Guarantees for Armenia Don't Extend to Karabakh, Putin Says, “The Moscow Times”, <https://www.themoscowtimes.com/2020/10/07/russias-security-guarantees-for-armenia-dont-extend-to-karabakh-putin-says-a71687> (22.05.2021)
65. Sabak J., Czego uczy nas „wojna dronów” w Górskim Karabachu?, „Defence24”, <https://www.defence24.pl/potrzebna-zmiana-tytulu-na-yt-czego-uczy-nas-wojna-dronow-w-gorskim-karabachu-skaner-defence24> (27.05.2021)
66. Sadłowski M., Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Prawno-instytucjonalne aspekty funkcjonowania, Toruń 2017.
67. Shiriyevev Z., Azerbaijan's Relations with Russia Closer by Default? Research Paper, Russia and Eurasia Programme, (28.05.2021)
68. Solak J., Mołdawia. Republika na trzy pęknięcia. Historyczno-społeczny, militarny i geopolityczny wymiar „zamrożonego konfliktu o Naddniestrze, Toruń 2009.
69. Strachota K., Marszewski M., Rosyjski triumf w Syrii, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-10-24/rosyjski-triumf-w-syrii> (11.03.2021)
70. Świerczyński M., Właśnie zobaczyliśmy, jak mogą wyglądać następne wojny, „Polityka”, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1981804,1,wlasnie-zobaczyliśmy-jak-moga-wygladac-nastepne-wojny.read> (27.05.2021)
71. Świętochowski T., Azerbejdżan i Rosja. Kolonializm, islam i narodowość w podzielonym kraju, Warszawa 1998.
72. Świętochowski T., Azerbejdżan, Warszawa 2006.
73. Szefowie MSZ Armenii i Azerbejdżanu spotkają się w Waszyngtonie, portal Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, <https://studium.uw.edu.pl/szefowie-msz-armenii-i-azerbejdzanu-spotkaja-sie-w-waszyngtonie/> (22.03.2021)
74. Szopa M., Su-30SM dla Armenii „Defence24”, <https://www.defence24.pl/su-30sm-dla-armenii> (02.03.2021)
75. Tureckie F-16 „wsparcie” dla Azerbejdżanu, „Defense24”, <https://www.defence24.pl/tureckie-f-16-wsparciem-dla-azerbejdzanu-wideo> (23.04.2021)
76. Verluise P., Armenia in Crisis: The 1988 Earthquake, Detroit 1995.
77. Wagabow F. (red.), Górny Karabach. Wydarzenia, fakty, liczby, Baku-Weten 2005.
78. What Is Russia's Role in the Armenia-Azerbaijan Conflict?, “The Moscow Times”, <https://www.themoscowtimes.com/2020/09/28/what-is-russias-role-in-the-armenia-azerbaijan-conflict-a71567> (14.03.2021)

-
79. Womack H., Refugees and fresh graves confirm massacre by Armenians – Azeris hunted down and shot in the forest, “The Independent”, <https://justiceforkhojaly.org/content/refugees-and-fresh-graves-confirm-massacre-armenians-%E2%80%93-azeris-hunted-down-and-shot-forest> (11.02.2021)
 80. Wróbel, Naddniestrze J., [w:] K. Strachota (red.), Konflikty na obszarze postradzieckim. Stan obecny. Perspektywy uregulowania. Konsekwencje, „Prace OSW”, nr 9/2003.
 81. Żochowski P., Białoruski klincz. Kolejny tydzień protestów, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-09-21/bialoruski-klincz-kolejny-tydzien-protestow> (17.02.2021)
 82. Васадзе Г., Політолог, ведучий програми «Велика гра», Тбілісі, Грузія Війна за Нагірний Карабах. Погляд з Грузії, „«Чорноморська безпека» Аналітичний часопис», No 1(39)2021.
 83. Заблоцький В., Визволення Нагірного Карабаху. Військово-технічні та оперативно-тактичні Аспекти, „«Чорноморська безпека» Аналітичний часопис», No 1(39)2021.
 84. Современное состояние ПВО стран – бывших советских союзных республик. Часть 6-я, „Военное обозрение”, <https://topwar.ru/101936-sovremennoe-sostoyanie-pvo-stran-byvshih-sovetskih-soyuznyh-respublik-chast-6-ya.html> (14.04.2021)

OSCE Minsk Group in resolving the Karabakh conflict (based on digital resources)

Introduction. In the history of the twentieth and twenty-first centuries, perhaps, there was not a single case when any country was able to reclaim the territories lost during this or that war after almost 30 years, except that the Sinai Peninsula, which was lost by Egypt during the Arab-Israel war 1956, and returned thanks to the historic visit of Anwar Sadat to Israel in 1977. However, it later cost the president his life, and some of the Arab League countries broke off diplomatic relations with Egypt, nevertheless, the country's integrity was restored. Unfortunately, in the event of an Armenian-Azerbaijani conflict, Azerbaijan did not manage to liberate its territories from the occupation of Armenian troops by peaceful means. On February 26, 2021, on the day of Commemoration of the Genocide in Khojaly, during a 4-hour press conference held by the President of Azerbaijan for representatives of local and foreign media, one of the journalists, asking a question, noted that Ilham Aliyev raised the issue of peace from the Azerbaijani side, a record number of times in the history of conflicts - "23 times".²⁰⁵ This once again emphasizes that the liberation of the occupied territories by military means was an extreme measure for Azerbaijan. It came at the cost of almost 3 thousand lives of Azerbaijani soldiers. What measures have been taken by international organizations over the course of 30 years in order to help resolve this issue peacefully? What measures were taken when at the turn of the 20th century one country committed open aggression against another, occupying 20% of its territory? What measures were taken when, since the end of 1987, the first refugees in the course of the conflict appeared - Azerbaijanis expelled from Armenia and Nagorno-Karabakh?²⁰⁶ Almost 1,000,000 innocent people fled from their homes without looking back, barefoot, through the snow-capped mountains, saving

²⁰⁵ "Ilham Aliyev held a press conference for local and foreign media representatives". February 26, 2021.

<https://en.president.az/articles/50738>

²⁰⁶ Żurawski vel Grajewski, Przemysław. *A New Version of The Azerbaijani-Armenian War. A Look from Poland with a Cool Eye*. 2020. <https://www.tvp.info/50220226/nowa-odslona-wojny-azerskoarmianskiej-spojrzenie-z-polski-chlodnym-okiem-opinia>

their lives? What measures were taken when crimes against humanity, unheard of in their cruelty, were committed in Askeran and Kafan in 1990? The majority of the refugees settled in Sumgait where KGB of USSR organized the special operation.²⁰⁷ What did international organizations do when the monstrous genocide in Khojaly took place in February 1992? When in October 2020 the sleeping innocent civilians of Ganja,²⁰⁸ Barda, Tartar,²⁰⁹ and other cities located far from the military zone were bombed?²¹⁰ And, finally, what are international organizations doing now, when the infrastructure of 19 thousand square kilometers have been destroyed, and cultural monuments, once developing cities turned into the ruins?

In this article we will try to answer these questions.

The situation in NK on the edge of 1980-1990s and Azerbaijan's entry into the OSCE. Touching upon a brief background of this conflict, we will not go into details related to the resettlement policy of tsarist Russia in the 20s of 19th century and the settlement of Armenians from Turkey and Iran to the Caucasus as an outpost for Russia. There is a lot of information about this in Russian archives and in modern scientific historiography.²¹¹ Let us note only one important point from the period of the early 20th century. Recently, especially during the Second Karabakh War, spread a distorted form of information around the fact that «after the end of World War I and the Bolshevik revolution in Russia, the new Soviet rulers, as part of their divide-and-rule policy in the region, established the Nagorno-Karabakh Autonomous Region (NKAO), with an ethnic Armenian majority, within the Soviet Socialist Republic of

²⁰⁷ The events in Sumgait are still being investigated. Apparently, this was a provocation planned by the KGB, the purpose of which was the military operation of the Soviet troops in Baku, which went down in history as *Black January*. <https://youtu.be/CxDmiFzQ6Mc>

Some media outlets blamed the CIA Sumgait provocation as well. 27 people were killed, among whom were Azerbaijanis as well. "The first criminal act under the guise of an Azerbaijani was committed by a certain Grigoryan, who personally killed five Sumgait Armenians." [Григор Атанесян, Магеррам Зейналов. Как Азербайджан и Армения распространяют теории заговора о карабахском конфликте. BBC News, February 26, 2020. <https://www.bbc.com/russian/features-51549094>]

²⁰⁸ Human Rights Watch. News Release. December 11, 2020

<https://www.hrw.org/news/2020/12/11/armenia-unlawful-rocket-missile-strikes-azerbaijan>

²⁰⁹ Human Rights Watch. News Release. October 30, 2020

<https://www.hrw.org/news/2020/10/30/armenia-cluster-munitions-kill-civilians-azerbaijan>

²¹⁰ Death toll of Barda shelling goes up. October 29, 2020. Source: <https://www.eng.kavkaz-uzel.eu/articles/52607/> © Caucasian Knot

²¹¹ Information based on the official information of the report on the results of the resettlement activity made by L. Lazarev who led the resettlement organization, which he presented to the Minister of Internal Affairs, A.A. Zakrevsky (РГИАФ. 383. Оп. 29. Д.539, л.12 (об)). The special decree of Nicholas I (March 21, 1828) on creating the so-called "Armenianoblast" on the territory of Irevan and Nakhichevan khanates with its center in Irevan (АКАК, т. VII, p.253). The reports of the Russian ethnographer and historian S.P. Zelinский (Зелинский, С.П. Экономический быт государственных крестьян Зангезурского уезда Елизаветпольской губернии, (т.4, Тифлис:МИЭБГКЗК, 1886)); and etc. [See: Gozalova, Nigar. The Karabakh Issue in Relation with Armenia and Azerbaijan (1918-1920). AVİM Conference Book No: 24, 2019, pp. 39-40].

Azerbaijan in the early 1920s.»²¹² Many mass media tried to present this case as if before that the territory of NK was independent, and only after 1920 it became a part of Azerbaijan. In fact, according to Stalin's decree of 1920, it was decided not to "give up", but to keep NK as the NKAO within Soviet Azerbaijan. It is enough to look at the map posted on the same website, which makes it clear that Karabakh was also a part of Azerbaijan before 1920. Otherwise, why should Armenia occupy the rest of Azerbaijan's territories surrounding Karabakh?²¹³ As for the rights that were vested in NKAO, even if we turn to the Soviet period, the main document defining the status of NKAO was the Law "On the Nagorno-Karabakh Autonomous Region" of June 16, 1981, adopted by the Supreme Soviet of the Azerbaijan SSR in accordance with the statement of the Council People's Deputies of the NKAO. It described the basis of the organization and activity of the authorities of the autonomy, their powers, relations with the republican and union authorities. "Of great importance in the context of attempts to substantiate the separation of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region from Azerbaijan was the definition of the competence of the Council of People's Deputies of the NKAO in these documents. The powers of this body were mainly focused on socio-cultural and economic activities ... In no document was the Council of People's Deputies of the NKAO authorized to consider issues related to the secession of the region from the republic at its sessions. Such rights were granted only to the union republics ... "²¹⁴ Article 78 of the Constitution of the USSR stated that "the territory of a union republic cannot be changed without its consent"²¹⁵.

This was the legal situation at the time of the illegal announcement of the NKAO on secession from Azerbaijan and annexation to Armenia on December 1, 1989. At the same time, there was not a single case of discrimination against Armenians in Azerbaijan by that time. However, armed conflict in and around Nagorno Karabakh has been the bloodiest of the armed conflicts in the area of USSR.

In 1991, with the collapse of the USSR, within a short period of time, Azerbaijan proclaims the creation of an independent state on its territory. The Republic of Azerbaijan, including the territory of Nagorno-Karabakh, becomes recognized by all international organizations and the independent states of the world. Since the first days of independence,

²¹² Nagorno-Karabakh profile. BBC News. 18.11.2020.

<https://www.bbc.com/news/world-europe-18270325>

²¹³ Jarosiewicz A., Falkowski M.. The four-day war in Nagorno-Karabakh (Appendix). *OSW Analyses*, 20.04.06
<https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-04-06/four-day-war-nagorno-karabakh>

²¹⁴ Адамчевский, Пшемислав. Вопрос о легитимности создания «Нагорно-Карабахской Республики» в соответствии с законодательством СССР. Кавказ и Глобализация. Том 6. Выпуск 1, 2012, с. 45.

²¹⁵ Ibid, p. 47.

Azerbaijan has been developing a lot of work on foreign policy. Step by step, the country establishes diplomatic relations with other countries and enters into various international organizations. Unfortunately, the young state is embarking on its new path of independence with serious problems: with almost a million unsettled refugees and constant military attacks from Armenia and NK militant formations, as well as the hostile leadership of the Russian Federation, providing military support to Armenia. January 30 - March 2, 1992 Azerbaijan becomes a member of the OSCE. At the same time, it was the first European organization to admit Azerbaijan to membership. Azerbaijan's entry into the OSCE and other leading organizations was accompanied at that time by especially fierce battles on the border with Armenia and the gradual occupation of Azerbaijani lands by the united military forces of Armenia. It happened between 1992-1994. Azerbaijan has lost more than 20% of its territories for 30 long years. Shusha, Lachin, Kelbajar, Agdam, Fizuli, Jabrail, Gubadly, Zangilan districts. It is interesting that the area of these districts were equal to 17,000 sq. km, while the territory of NKAO itself is 4,400 sq. km.

Now let's take a look at the OSCE's attempts to resolve this conflict peacefully. In this issue, it is very important not so much the place and time of organized peacekeeping missions, but rather the subjects, that is, the countries that were involved for this, their activities and attitude to this problem.

At the very beginning of Azerbaijan's accession to the OSCE, a tragedy occurred in the Khojaly village of Azerbaijan on the night of February 25-26, 1992²¹⁶. It was the act of genocide committed by Armenia against the Azerbaijani population. As a result of the genocide, 613 civilians were killed with special brutality. Among them were 106 women 70 elders and 63 children²¹⁷.

This was the situation in Azerbaijan at the beginning of 1990s. With time UN, the Council of Europe, the OIC, and the European Parliament adopted resolutions condemning Armenia for its occupation of Azerbaijani territories. Although, in general, four UN resolutions (822, 853, 874, 884) were adopted²¹⁸ and a number of the decisions were passed confirming the territorial integrity of Azerbaijan and the inviolability of the legally recognized

²¹⁶Endless Corridor - Documentary about Khojaly Tragedy. February 26, 2018.

<http://turan.az/ext/news/2018/2/free/Culture/en/69435.htm>

²¹⁷ Ibidem.

²¹⁸1993 UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh. U.S. Department of State Archive/ Information released from January 2001 to January 2009/.

<https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>

borders of the independent Azerbaijani state, nevertheless, a mechanism of influence on the aggressor country was not developed.

Creation of the Minsk group and its activities during the Karabakh War I. The first special mission of the CSCE in Azerbaijan arrived in mid-February, 1992. On February 27-28, 1992 the first discussions on the Armenian-Azerbaijani conflict were held at a meeting of the CSCE Committee that affirmed the ownership of Nagorno-Karabakh to the Republic of Azerbaijan and called for peaceful conflict resolution, subject to no change of borders. On March 24, 1992 at the first meeting of the Council of Ministers of Foreign Affairs, the CSCE decided to convene the Minsk conference on the peaceful settlement of the Armenian-Azerbaijani conflict. The first meeting of the Minsk Group took place in Rome in July 1, 1992. Several attempts were made to overcome existing differences and define the conditions of the future world. During the summer of 1992, only 5 such meetings were organized in Rome - but without any significant result. USA, France and Russia were elected as the OSCE Minsk Group Co-Chairs. Besides USA, France, Russia, Azerbaijan and Armenia there were also the following official members of the Minsk Group: Germany, Belarus, Sweden, Italy, Kingdom of the Netherlands, Portugal, Turkey, Finland. Russia managed to bring both sides to the signing of a ceasefire agreement, which was prepared on May 4-5, 1994 in Bishkek at the initiative of the Inter-Parliamentary Assembly of the CIS countries.

For the first time in the Budapest Summit (1995), it was decided to create a peacekeeping force within the OSCE and send them to conflict zones. The concrete outcome of the work of the Budapest Summit on the Armenian-Azerbaijani conflict was the adoption of a resolution entitled "Strengthening OSCE Activities in Connection with the Nagorno-Karabakh Conflict".

At the OSCE Lisbon Summit on December 2-3, 1996, 54 member states adopted a Declaration called "Model of Common and Comprehensive Security in Europe in the 21st Century". On the Lisbon meeting, the OSCE member states agreed (except for Armenia) with the following principles for resolving the Armenian-Azerbaijani conflict:

1. Territorial integrity of the Republic of Armenia and the Republic of Azerbaijan
2. Granting the status of the highest degree of self-government within Azerbaijan to Nagorno-Karabakh
3. Ensuring the security of the entire population of Nagorno-Karabakh.

Regarding the Co-Chairs of the Minsk Group it should be noted about military cooperation between RF and Armenia. By that time it was known that the 102nd Russian military base is

stationed in Armenia (1992, 1995). However, in early 1997, the facts of the illegal transfer by Russia of modern weapons to Armenia in the amount of more than 1,000,000,000 \$ became well-known. It turned out that Russia began to supply these weapons since 1993, when hostilities were taking place between Armenia and Azerbaijan. According to the Stockholm Peace Research Institute (SIPRI), even till today the "impartial mediator" on Nagorno-Karabakh [Russia as the Co-Chairs of the Minsk Group – N.A.] remains the main supplier of weapons to Armenia.²¹⁹ This is not usual position for the official moderator.

One more attempt to reach agreement between the parties took place in Key West in 2001. The package of proposals discussed by Armenian President Robert Kocharian and Azerbaijani President Heydar Aliyev has not been made public. However there were some unclear circumstances as well. According to the memories of some officials the Azerbaijani president got acquainted with the content of the document in advance and was ready to sign it. However the conditions of the agreement were changed during the meeting in Key West. H. Aliyev refused to sign it.

In general during 1997-2005 the OSCE Minsk Group co-chairs drafted three proposals for resolving the Armenian-Azerbaijani conflict. The first two proposals were not accepted by Armenia, the last proposal was not accepted by Azerbaijan.

In November 2008 with the mediation of Russian President Dmitry Medvedev, a meeting took place between the presidents of Armenia and Azerbaijan. This event was labeled to history as the Mayendorf Declaration. Azerbaijan had only one condition – it is ready to give to NK the highest level of autonomy, but in the territorial frames of Azerbaijani Republic. Nevertheless Armenia didn't accept this condition.

On March 14, 2008, the UN General Assembly adopted a resolution demanding "The immediate, complete and unconditional withdrawal of all Armenian forces from all occupied territories of the Republic of Azerbaijan" with 39 votes in favor, 7 votes against, and 100 votes abstentions. However the co-chair countries of the Minsk Group (USA, Russia, France) were against the adoption of this resolution, since it, in their opinion, "is one-sided".

²¹⁹ Asgarli, Aynur and Abay, Emre Gürkan. "94% вооружения в Армению за 10 лет поставила Россия. Россия позиционирует себя в качестве «беспристрастного посредника» в урегулировании армяно-азербайджанского конфликта". *Anadolu Agency*. Moscow, 29.10.2020.

On July 10, 2009 the main provisions of the Madrid Principles (2005/2007) were made public by the heads of the OSCE Minsk Group co-chair states in the Italian city of L'Aquila. The conditions of the Madrid Principles were the following:

- returning the territories around Nagorno-Karabakh under the control of Azerbaijan
- provision of temporary status to Nagorno-Karabakh, guaranteeing its security and self-government
- opening a corridor between Armenia and Nagorno-Karabakh
- determining in the future the final legal status of Nagorno-Karabakh on the basis of a legally binding expression of will
- ensuring the right of all internally displaced persons and refugees to return to their places of former residence
- international security guarantees, including a peacekeeping operation.²²⁰

However, the parties could not come to a common denominator. The next meeting of the governments of Russia, Armenia and Azerbaijan took place on October 27, 2010 in Astrakhan. On March 5, 2011, the regular meeting of the presidents of Russia, Armenia and Azerbaijan in Sochi did not bring any sensations, though there were some positive meeting results. On March, 17 the parties exchanged the prisoners. In early April 2016 there were armed clashes between the Azerbaijani and Armenian forces on the contact line in Nagorno-Karabakh, which resulted in numerous casualties on both sides. The Azerbaijani side achieved certain successes at the front. However, with the intervention of Russia, these successes were suspended.

The Second Karabakh War. Regarding the political situation in Armenia, this state existed under the rule of the serious military groups for a long time. The previous presidents of Armenia Robert Kocharyan and Serzh Sargsyan were related to the massacres of Azerbaijani people. The researcher Thomas de Waal interviewed Serzh Sargsyan for his book "Black Garden". When he asked the latter about Khojali, "he [Sargsyan – N.A.] said that "a lot was exaggerated" but he did not deny that Armenians had killed Azerbaijani civilians. He told me: "Before Khojalu, the Azerbaijanis thought that they were joking with us, they thought that the Armenians were people who could not raise their hand against the civilian population".²²¹ In 2018 as a result of the Velvet Revolution new prime-minister came to the

²²⁰ Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries. L'AQUILA, Italy, 10 July 2009. <https://www.osce.org/mg/51152>

²²¹ <https://carnegieeurope.eu/2012/02/24/president-interview-and-tragic-anniversary-pub-47283>

power in Armenia. First official meeting of Azerbaijani President Ilham Aliyev with new Armenian prime-minister Nikol Pashinyan took place in Vienna, in March 29, 2019. The main obstacle in the negotiation in Vienna was the intention of Armenian prime-minister to include into the discussion the third side – out-lawed “leader” of Nagorno Karabakh. It was not acceptable for the Azerbaijani side since the “republic” of NK was not recognized by any country in the world.

After these events, a completely new stage in the development of the NK conflict began, marked by the beginning of the Second Karabakh War.

N.Pashinyan arrested a number of the representatives from the previous regime in Armenia²²², but, unfortunately, he did not change the slogans toward NK. On the contrary, the Armenian prime-minister publicly declares that “Karabakh is Armenia and the *point*”.²²³ It meant an impasse in the negotiation process. N.Pashinyan imposes negotiations with the so-called puppet regime of Nagorno-Karabakh. This is followed by a series of provocations. In May, 2019, Pashinyan visited Karabakh to celebrate invasion of Shusha. The Armenian side wants to maintain the status quo. While the co-chairs of the OSCE Minsk Group, represented by the heads of state of Russia, France and the United States, have made repeated statements that the status quo is unacceptable and that the territories under occupation should be returned to Azerbaijan.²²⁴

In February 15, 2020, Panel discussions on the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict were held as part of the Munich Security Conference,²²⁵ where both leaders openly impressed their positions.

In July 2020, Armenians launched an armed attack on the settlements of Azerbaijan in Tovuz on the state border. This is far from the conflict zone. Then one civilian and several servicemen were killed²²⁶. The clashes lasted four days. On August 23, an Armenian sabotage group penetrated into the territory of Azerbaijan, which was neutralized. Its leader was captured on the line of contact. The Armenian side is holding the so-called “inauguration” of the so-called leader of the criminal Nagorno-Karabakh regime in Shusha. For Azerbaijani people who considered Shusha as an ancient pearl of Azerbaijani culture it was treated as an

²²²Nikol Pashinyan - Prime Minister of Armenia - BBC HARDtalk. *BBC News*. August 14, 2020 // <https://youtu.be/d-mzKtQbwBM>

²²³ Сергей Строкань, Айк Халатян. “Двух точек здесь быть не может. Война слов вызвала новую эскалацию в Карабахе”. *Газета «Коммерсантъ»*. №182/П от 07.10.2019, стр. 1 // <https://www.kommersant.ru/doc/4117307>

²²⁴ Ibid.

²²⁵ https://www.youtube.com/watch?v=u_V2cafAhug

²²⁶ <https://www.interfax.ru/world/717592>

insult. Then, the Armenian side publicly and demonstratively announces the resettlement of Armenians from Lebanon to the occupied territories, to Shusha.²²⁷ In fact, this was a war crime and a violation of the Geneva Convention.²²⁸

On 27th of October, 2020, according to the statement of the president I. Aliyev, Azerbaijan was forced to give an adequate response to the military provocation by Armenia.²²⁹ It became the beginning of the Second Karabakh War.

It should be noted that, as a result of Armenian aggression, all military forces were carried out in the territories of Azerbaijan. Therefore the main casualties among the civilian population and all the destruction of infrastructure occurred on the territory of Azerbaijan.

During the course of the war, an incredible amount of false information was observed, articles by individual non-professional authors who were fans of provocations were published on many websites. Now it is called information war. Discussing these fake news and publications is pointless. However, during the Second Karabakh War, extraordinary war crimes against the civilian population took place, which can neither be concealed, nor denied, nor justified. There were the rocket attacks on sleeping civilians in Terter (September 29, 2020),²³⁰ Ganja (October 17, 2020),²³¹ Barda (October 27, 2020)²³² and other cities of Azerbaijan, which are quite far from the war zone. These facts quickly spread through all the media, however, the Minsk Group did not take any reaction or measures in relation to this aggression carried out by Armenia. There were no sanctions, no demands for an answer for these crimes.

Several Joint Statements (October 1, 5, 10, 2020) and meetings with the representatives of the Azerbaijani and Armenian states (October 25, 2020, Washington;

²²⁷ Huseynov V.. "Armenian Resettlement From Lebanon to the Occupied Territories of Azerbaijan Endangers Peace Process". *Eurasia Daily Monitor*. Volume: 17, Issue: 132, September 23, 2020. <https://jamestown.org/program/armenian-resettlement-from-lebanon-to-the-occupied-territories-of-azerbaijan-endangers-peace-process/>

²²⁸ Wilson, James. *PKK's involvement in the Armenia-Azerbaijan conflict would jeopardize European security*. September 23, 2020. <https://www.eureporter.co/frontpage/2020/09/23/pkks-involvement-in-the-armenia-azerbaijan-conflict-would-jeopardize-european-security/>

²²⁹ "President of Azerbaijan Ilham Aliyev and Prime Minister of Armenia Nikol Pashinyan answered questions from the hosts of the TV channel *Russia-1*". September 29, 2020. <https://zerkalo.az/prezident-azerbajdzhana-ilham-aliev-otvetil-na-voprosy-v-programme-60-minut-telekanala-rossiya-1/>

²³⁰ DAYLI SABAH News. October 4, 2020. https://www.dailysabah.com/politics/armenia-launches-missile-attack-on-azerbajjans-mingachevir/news?gallery_image=undefined#big

²³¹ <https://www.theguardian.com/world/2020/oct/17/nagorno-karabakh-azerbaijan-says-12-civilians-killed-by-shelling-in-ganja>

²³² BBC News. October 28, 2020. <https://www.bbc.com/news/world-europe-54722120>; <https://www.eng.kavkaz-uzel.eu/articles/52607/>

October 30, Geneva, etc.)²³³ were organized by the OSCE Minsk Group Co-Chairs during the war in order to call on the sides to cease hostilities immediately and to resume substantive negotiations to resolve the Nagorno-Karabakh conflict under the auspices of the OSCE Minsk Group Co-Chairs.

Unfortunately, all this remained on paper and did not have any results, as in the previous 30 years. None of the sides agreed to stop shooting. Azerbaijan accused Armenia in violation cease fire. Armenia accused Azerbaijan.

Azerbaijan continued to rapidly and successfully liberate its territories. When the Azerbaijani army found itself at a distance of 1-2 km from Khankendi (Stepanakert), hostilities were stopped with the mediation of one of the OSCE Minsk Group co-chairs, Russia. On the night of November 10, 2020, a peace agreement was signed. As for the other two co-chairs, the United States found itself outside the resolution of this issue due to the internal political crisis in the country at that time. France, which began to openly support revanchist sentiments in Armenia, gradually took a neutral position. After 30 years of war, France's National Assembly suddenly proposed to recognize Nagorno-Karabakh as a "republic". French Foreign Minister Jean-Yves Le Drian rejected the recognition call: "Armenia did not require it... If such a decision is made, France will remove itself from the Minsk Group and give up its mediator role". Turkey, which was not a Co-Chair, but a member of the Minsk Group, also took an active part in resolving the conflict.

Conclusion. The peace agreement was accepted differently by different countries and their societies. Someone believes in the establishment of peace, someone is mistrustful. Nevertheless, despite the fact that part of the Azerbaijani people are alarmed by the presence of Russian troops on their territory, still for Azerbaijan, which liberated most of its occupied territories, this is considered a significant victory.

Did Azerbaijan have a chance to achieve liberation peacefully? 30 years of fruitless peacekeeping activities showed that there was no such chance. Or maybe the co-chairs themselves were not interested in the quick ceasefire. 94% of weapons in Armenia were supplied by Russia in last 10 years.²³⁴ The United States has twice obstructed the adoption of resolutions. France, especially, during the last years, obstructed to achieve the peace supporting the separatism. Whatever it was, Azerbaijan emerged from this war as a winner.

²³³ Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group WASHINGTON D.C. 25 October 2020. <https://www.osce.org/minsk-group/468204>

²³⁴ Asgarli, Aynur and Abay, Emre Gürkan. "94% вооружения в Армению за 10 лет поставила Россия. Россия позиционирует себя в качестве «беспристрастного посредника» в урегулировании армяно-азербайджанского конфликта". *Anadolu Agency*. Moscow, 29.10.2020.

However, the country has big post-war problems: thousands of hectares of mined territories and tens of thousands of square km. completely destroyed infrastructure by the Armenians during the occupation. Many cities of Azerbaijan are called in the foreign Media as the “ghost towns”: Agdam²³⁵, Fizuli, Jabrail, and many others. Perhaps the Minsk Group still has a possibility to stop the deaths of civilians exploding on mines almost every day, and to get the Armenian authorities to provide Azerbaijan with mine maps...

Streszczenie:

W okresie rozpadu ZSRR grupy w Górskim Karabachu, Południowej Osetii, Abchazji i wschodniej Mołdawii prowadziły wojny, dążąc do oderwania się odpowiednio od Azerbejdżanu, Gruzji i Mołdawii. Z kolei istniejące państwa walczyły o zasadę nienaruszalności granic w swoich starciach zbrojnych z siłami separatystów. Istnieje opinia, że konflikty te były sztucznie rozwiązywane w tych regionach od czasów carskiej Rosji. Na przykład ogromna liczba mniejszości narodowych, nawet duża liczba Ormian, mieszkała i nadal żyje na terytorium Azerbejdżanu. Niemniej jednak konflikt karabachski pojawił się i zniknął, a następnie został wznowiony z nową energią, gdy był korzystny dla rządu. Po drugie, jak pokazała historia, przez dziesięciolecia Azerbejdżanie pokojowo koegzystowali z Ormianami na terytorium Azerbejdżańskiej SRR. Nie ulega wątpliwości, że w razie potrzeby wiodące kraje mogłyby powstrzymać agresję Armenii na Azerbejdżan. Zwykle w rozstrzyganiu sporów terytorialnych i międzyetnicznych dużą rolę przypisuje się krajom wiodącym, sprawującym współprzewodnictwo w organizacjach międzynarodowych. W artykule przeanalizowano działalność organizacji międzynarodowych na przykładzie Grupy Mińskiej OBWE i jej współprzewodniczących, którzy od 28 lat starają się pokojowo rozwiązać ten konflikt. Niestety, jak pokazały działania Grupy Mińskiej OBWE, przyjęcie wielu deklaracji i rezolucji, które pozostały jedynie na papierze, nie przyniosło rezultatów. W konsekwencji konieczne było zastosowanie jasno rozwiniętego mechanizmu nacisku na niektóre siły łamiące prawo międzynarodowe. Artykuł analizuje jednocześnie chronologiczny przebieg wydarzeń w wojnach karabaskich oraz działania Grupy Mińskiej na rzecz rozwiązania konfliktu.

Słowa kluczowe:

II Wojna Karabaska, sprawiedliwość dla Khojaly, „miasta duchów”, deklaracja Mayendorf, bezprawna rakietą na Gandzę

Key words:

Karabakh War II, Justice for Khojaly, “ghost towns”, Mayendorf Declaration, Unlawful Rocket on Ganja

²³⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=SZ-LyIU2jbl>

Bibliografia:

1. "Agdam 2020". December 2, 2020 // <https://www.youtube.com/watch?v=SZ-LylU2jbI>
2. "Armenia launches missile attack on Azerbaijan's Mingachevir". *Daily Sabah. Politics*. Istanbul za: https://www.dailysabah.com/politics/armenia-launches-missile-attack-on-azerbajians-mingachevir/news?gallery_image=undefined#big (4.10.2020),
3. "Armenia: Cluster Munitions Kill Civilians in Azerbaijan". *Human Rights Watch*. za: <https://www.hrw.org/news/2020/10/30/armenia-cluster-munitions-kill-civilians-azerbaijan> (30.10.2020)
4. "Armenia: Unlawful Rocket, Missile Strikes on Azerbaijan". *Human Rights Watch*. za: <https://www.hrw.org/news/2020/12/11/armenia-unlawful-rocket-missile-strikes-azerbaijan> (11.12.2020)
5. "Death toll of Barda shelling goes up" by Faik Medzhid (CK correspondent). *Caucasian Knot*. za: <https://www.eng.kavkaz-uzel.eu/articles/52607/> (29.10.2020)
6. "Ilham Aliyev held a press conference for local and foreign media representatives" za: <https://en.president.az/articles/50738> (26.02. 2021)
7. "Nagorno-Karabakh conflict: Missile strike on Azeri town kills 21 civilians". *BBC News*. za: <https://www.bbc.com/news/world-europe-54722120> (28.10 2020)
8. "Nagorno-Karabakh: Azerbaijan says 12 civilians killed by shelling in Ganja. Rescuers pull men, women and children out of rows of houses turned to rubble in latest escalation of conflict". *The Guardian. News*. za: <https://www.theguardian.com/world/2020/oct/17/nagorno-karabakh-azerbaijan-says-12-civilians-killed-by-shelling-in-ganja> (17.10.2020)
9. "В Баку заявили о возобновлении боевых действий на границе с Арменией". *Интерфакс. В мире*. za: <https://www.interfax.ru/world/717592> (16.07.2020)
10. 1993 UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh. U.S. Department of State Archive za: <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>
11. Asgarli A., Abay E. G., "94% вооружения в Армению за 10 лет поставила Россия. Россия позиционирует себя в качестве „беспристрастного посредника” в урегулировании армяно-азербайджанского конфликта". *Anadolu Agency*. Moscow, 29.10.2020.
12. De Wall, T. "Black Garden. Armenia and Azerbaijan through Peace and War". NYU Press 2003.
13. Gozalova N.. "The Karabakh Issue in Relation with Armenia and Azerbaijan (1918-1920)". *AVİM Conference Book* No: 24, 2019.
14. Huseynov V., "Armenian Resettlement From Lebanon to the Occupied Territories of Azerbaijan Endangers Peace Process". "Eurasia Daily Monitor". Volume: 17, No. 132/2020
15. Interview of prime-minister of Armenia Nikol Pashinyan to BBC HARDtalk. August 14, 2020, za: <https://youtu.be/d-mzKtQbwbM>
16. Interview with Vladimir Kalinichenko, former senior investigator under the USSR Prosecutor General. February 28, 2021 za: <https://youtu.be/CxDmiFzQ6Mc>
17. Jarosiewicz, A. Falkowski M.. "The four-day war in Nagorno-Karabakh". "OSW Analyses", za: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-04-06/four-day-war-nagorno-karabakh> (20.04.06)
18. *Justice for Khojaly*. Baku 2015.
19. Lieven A., "Bodies Mark Site of Karabakh Massacre". *The Times*. 3 March, 1992, za: <https://justiceforkhojaly.org/content/bodies-mark-site-karabakh-massacre>
20. Panel discussions on the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict were held as part of the Munich Security Conference. February 15, 2020.

-
21. Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. OSCE. Newsroom. Washington D.C. October 25, 2020 za: <https://www.osce.org/minsk-group/468204>
 22. Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries. OSCE. Newsroom. L'Aquila, July 10, 2009. za: <https://www.osce.org/mg/51152>
 23. Wilson, James. *PKK's involvement in the Armenia-Azerbaijan conflict would jeopardize European security.* za: <https://www.eureporter.co/frontpage/2020/09/23/pkks-involvement-in-the-armenia-azerbaijan-conflict-would-jeopardize-european-security/> (23.09.2020)
 24. Żurawski vel Grajewski, Przemysław. "A New Version of The Azerbaijani-Armenian War. A Look from Poland with a Cool Eye". TVP INFO za: <https://www.tvp.info/50220226/nowa-odslona-wojny-azerskoormianskiej-spojrzenie-z-polski-chlodnym-okiem-opinia>
 25. Адамчевский П., "Вопрос о легитимности создания «Нагорно-Карабахской Республики» в соответствии с законодательством СССР". „Кавказ и Глобализация". Том 6. Nr. 1/2012.
 26. Атанесян Г., Зейналов М., "Как Азербайджан и Армения распространяют теории заговора о карабахском конфликте". BBC News, za: <https://www.bbc.com/russian/features-51549094> (26.02.2020)
 27. Строкань С., Халатян А., "Двух точек здесь быть не может. Война слов вызвала новую эскалацию в Карабахе". Газета «Коммерсантъ». №182/П от 07.10.201

Wojna 44-dniowa: kolejna odsłona konfliktu o Górski Karabach²³⁶

Dzień 27 września 2020 r. w historii konfliktu o Górski Karabach pomiędzy Armenią a Azerbejdżanem zapisał się jako początek nowego „gorącego” etapu sporu. Podczas gdy świat zmagał się z kolejną falą pandemii wywołaną wirusem SARS-CoV-2, tego dnia wzdłuż całej linii kontaktowej, rozdzielającej obszary kontrolowane przez Azerbejdżan od separatystycznej Republiki Górskiego Karabachu²³⁷ rozpoczęły się gwałtowne walki między Armenią a Azerbejdżanem. Pomimo, że starcia zbrojne można było się spodziewać praktycznie w każdej chwili²³⁸ to zaskoczenie – zarówno wśród mediów, jak i ośrodków analitycznych – co do jego intensywności oraz skali było znaczne. Analizując początkową fazę konfliktu można zauważyć jak dobrze w pierwszych godzinach walk Azerowie przygotowani byli do prowadzenia nie tylko działań wojennych, ale również politycznych i informacyjnych. Z kolei Ormianie na początku starć sprawiali wrażenie zdezorientowanych, nieprzygotowanych na tak dynamicznie rozwijającą się sytuację i ewidentnie liczyli na wsparcie Rosji. W tym kontekście warto uwypuklić także interesującą sytuację w zakresie deklarowanego poparcia, faktycznego wsparcia i nieoczekiwanych sojuszy, jakie ujawniły się podczas zeszłorocznej wojny pomiędzy – wydawać by się mogło – państwami o sprzecznych interesach, jak miało to miejsce w odniesieniu do współpracy szyickiego Azerbejdżanu

²³⁶ Wojna azersko-ormiańska z 2020 roku w Górskim Karabachu jest również określana jako *wojna jesienna* lub *II wojna karabachska*.

²³⁷ Należy odnotować, iż Republika Górskiego Karabachu jest nieuznanym przez „społeczność międzynarodową” quasi-państwem. W tym kontekście interesującej analizy dokonał Krzysztof Fedorowicz. Zwraca on uwagę, że mimo braku uznania, Republika Górskiego Karabachu posiada realną i fizyczną zdolność do wypełniania podstawowych funkcji państwa dotyczących zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego, porządku publicznego, ochrony terytorium, warunków socjalno-ekonomicznych związanych z pracą, ochroną zdrowia, oświatą a także budową i utrzymaniem infrastruktury, zob. K. Fedorowicz, *Republika Górskiego Karabachu – atrybuty państwowości a realia polityczne*, w: V. Serzhanova, J. Wilk, K. Nowak, J. Plis (red.), *Problemy państw nieuznawanych we współczesnym świecie*, Warszawa 2019.

²³⁸ Pomimo zawarcia porozumienia w 1994 r. pomiędzy Armenią i Azerbejdżanem, wielokrotnie dochodziło do starć zbrojnych.

z jednej strony z Izraelem, a z drugiej z Turcją – państwami pozostającymi ze sobą w konflikcie²³⁹.

Przedmiotem analizy jest konflikt o Górski Karabach. Rozważania autorów rozpoczyna prezentacja jego genezy wraz z krótkim rysem historycznym. Następnie analizie poddano najnowszy etap walk pomiędzy Armenią a Azerbejdżanem, zwracając uwagę na międzynarodowy wymiar konfliktu ze szczególnym uwzględnieniem pozycji Rosji. Ostatnią część poświęcono rosyjskim siłom pokojowym i konsekwencjom związanym z obecnością tego kontyngentu dla regionu.

Geneza i krótki rys historyczny sporu o Górski Karabach

Źródła konfliktu azersko-ormiańskiego sięgają początków XX stulecia²⁴⁰, kiedy Górski Karabach stał się polem rywalizacji o ten obszar pomiędzy Armenią a Azerbejdżanem. Z uwagi na złożoną historię etniczną regionu pojawienie się sporów na tym tle było jedynie kwestią czasu. Wojciech Górecki, analityk Ośrodka Studiów Wschodnich, zwraca uwagę, że pierwsze niepokoje miały miejsce jeszcze za czasów Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1905–1906. Natomiast wydarzeniem, które wzmocniło niechęć pomiędzy dwoma narodami była rzeź dokonana przez – bliskich kulturowo Azerom – Turków na Ormianach w 1915 r.²⁴¹ Spór o status Górskiego Karabachu nabrał nowej dynamiki z jednej strony wraz z przejęciem władzy przez bolszewików, a z drugiej – propozycjami związanymi z zakończeniem I wojny światowej.

W konsekwencji umacniania się władzy bolszewików większego tempa nabrał proces kształtowania granic republik wchodzących w skład Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich²⁴². Przemysław Adamczewski zwraca uwagę, że w 1923 r., po dwóch latach prac różnych komisji, prezydium Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii

²³⁹ Z. Parafianowicz, *Wojna o Karabach i sojusze, które nie miały prawa zaistnieć*, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1496259,parafianowicz-wojna-o-karabach-i-sojusze-ktore-nie-mialy-prawa-zaistniec.html> (01.05.2021).

²⁴⁰ W. Górecki wskazuje, że praźródło napięć można już upatrywać w pierwszej dekadzie XIX stulecia, które były wynikiem zmian demograficznych na Kaukazie Południowym po przyłączeniu go do Rosji. W wyniku migracji z Persji i Turcji w regionie wzrósł procentowy udział chrześcijańskich Ormian, co w połączeniu z faworyzowaniem ich przez carską administrację wywoływało konflikty z ludnością azerbejdżańsko-muzułmańską. W następnych dekadach tarcia te znacznie wyostriżyło i pogłębiło zderzenie rozwijających się ruchów narodowych i nowoczesnych nacjonalizmów (ormiańskiego i azerbejdżańskiego), stymulowanych procesami modernizacyjnymi. Zob. W. Górecki, *Kaukaski węzeł gordyjski. Konflikt o Górski Karabach*, „Raport OSW”, Maj 2020, s. 55.

²⁴¹ W. Górecki, *Kaukaski węzeł...* s. 55.

²⁴² Zob. J. Zieliński, *Konflikt o Górski Karabach i próby jego rozwiązania*, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Politologica*, 2014, nr 12.

Azerbejdżanu zdecydowało się, aby z górskiej części Karabachu utworzyć Autonomiczny Obwód Górskiego Karabachu²⁴³. Później w 1936 r. nastąpiła zmiana nazwy na Górsko-Karabachski Obwód Autonomiczny, natomiast nie wiązało się to z żadnymi innymi zmianami.

Przez kolejne dziesięciolecia istnienia ZSRR nie odnotowywano walk o charakterze zbrojnym pomiędzy Armeńską SRR a Azerską SRR, co było związane z silną koncentracją władzy na poziomie centralnym w Moskwie. Sytuacja zaczęła się zmieniać wraz ze słabnięciem Związku Radzieckiego i zainicjowanym w połowie lat 80-tych XX w. przez Michaiła Gorbaczowa programem reform *pierestrojki* i głoszonymi hasłami *glasnosti*. Proces zmian w wymiarze gospodarczym był tak gwałtowny, że władze w Moskwie nie były w stanie nad nim zapanować. Dodatkowo, na wydarzenia społeczno-ekonomiczne nałożyły się kwestie polityczne i narodowościowe, które w wielu przypadkach doprowadziły do starć na tle etnicznym²⁴⁴. Wśród nich znalazły się walki o Górski Karabach w latach 1987-1991. Bliższa analiza sporu o Górski Karabach pozwala wyróżnić kilka jego etapów. Za cezurę można przyjąć stopień intensyfikacji działań wojennych od momentu ich podjęcia do wstrzymywania walk.

Pierwszy etap eskalacji konfliktu obejmuje lata 1987²⁴⁵-1991, kiedy to w konsekwencji postępującego „rozkładu” ZSRR uwidoczniły się konflikty pomiędzy poszczególnymi narodami²⁴⁶. Za początek tego etapu można uznać wydarzenia z października

²⁴³ P. Adamczewski, *Przywództwo polityczne na poradzieckim obszarze o nieustalonym statusie. Casus Górskiego Karabachu*, w: T. Bodio (red.), *Kaukaz: mechanizmy legitymacji i funkcjonowania elit politycznych*, t. 7, Warszawa 2012, s. 164.

²⁴⁴ Tadeusz Bodio przytacza dane za V. Amelin z których wynika, że w latach 1988-1987 takich konfliktów było ponad 150, z czego w 20 z nich były ofiary śmiertelne. Zob. T. Bodio, *Etnokracja w Azji Centralnej*, w: T. Bodio, W. Jakubowski (red.), *Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP*, t. 2, Warszawa 2010, s. 222.

²⁴⁵ Szymon Kardaś w swojej periodyzacji konfliktu o Górski Karabach jako początek intensyfikacji sporu przyjął rok 1988. Zob. Sz. Kardaś, *Rola elit politycznych w konfliktach na obszarze WNP (na przykładzie armeńsko-azerbejdżańskiego sporu o Górski Karabach* w: T. Bodio (red.), *Kaukaz: mechanizmy legitymacji i funkcjonowania elit politycznych*, Tom 7, Warszawa 2012, s. 417. W kontekście początków eskalacji konfliktu podobnego zdania jest Siergiej Markiedonow. Zob. С. Маркедонов, *Тридцать лет нагорно-карабахского конфликта: основные этапы и перспективы урегулирования*, «Постсоветские исследования» 2018, t. 1. № 2, s. 131.

²⁴⁶ Warto w tym miejscu odnotować, że konflikt o Górski Karabach na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX odegrał znaczącą rolę w rozpadzie ZSRR i procesie usamodzielniania się republik związkowych i rodzących się ruchów narodowych i nacjonalistycznych. W kontekście upadku ZSRR zwraca uwagę teza Hélène Carrère-d'Encausse, wskazująca, iż Związek Sowiecki rozpadł się w wyniku „podwójnego oddziaływania sił ekonomii i nacjonalizmu”. Cyt. za: E. M. Thompson, *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, tłum. A. Sierszulska, Kraków 2000, s. 5, Horyzonty Nowoczesności, t. 8. Interesującej analizy w zakresie czynnika nacjonalizmu w azersko-ormiańskim sporze wokół Górskiego Karabachu dokonała Natalia Konarzewska. Zwraca uwagę, że mobilizacja nacjonalistyczna odegrała w azersko-ormiańskim sporze istotną rolę, zaś dziedzictwo radzieckiego systemu instytucjonalizacji oraz terytorializacji etniczności ułatwiło

1987 r. kiedy doszło do pierwszych starć w Armenii. W ich wyniku kilkuset Azerbejdżan musiało uciekać do Azerbejdżanu. Spór zaczął nabierać tempa w kolejnych miesiącach i eskalował w lutym 1988 r., doprowadzając do pogromów Ormian w Sumgaicie²⁴⁷. Wydarzeniami, które pogłębiały spór były decyzje Rady Obwodowej GKO A z lipca 1988 r. o wyjściu obwodu z Azerbejdżanu oraz Rady Najwyższej Armenii z grudnia 1989 r., dotyczące zjednoczenia GKO A i Armeńskiej SRR²⁴⁸. Kolejne miesiące to różnego rodzaju zdarzenia, których dopuszczali się zarówno Ormianie, jak i Azerbejdżanie²⁴⁹. Podejmowano też próby ustabilizowania sytuacji i zmniejszenia napięcia pomiędzy zwaśnionymi stronami. Nie zakończyły się jednak one sukcesem. Jacek Zieliński przypomina, że wraz upadającym Związkiem Radzieckim władze autonomii postanowiły skorzystać z prawa do samookreślenia i wybrać tzw. trzecie rozwiązanie – nie pozostawać ani w składzie Armenii, ani Azerbejdżanu. 2 września 1991 r. władze Górskiego Karabachu uchwałyły Deklarację „*O powstaniu Republiki Górskiego Karabachu*”²⁵⁰. Azerbejdżan nie uznał tego aktu i rozpoczął ostrzał Stepanakertu, rozpoczynając działania zbrojne i tym samym walkę o Górski Karabach, likwidując w praktyce autonomię obwodu²⁵¹. W grudniu tego samego roku ogłoszono referendum w którym wzięło udział 82,2% uprawnionych z czego 99,89% ludności karabachskiej opowiedziało się za niepodległością. Następnie ogłoszono utworzenie Republiki Górskiego Karabachu, uchwalając Deklarację „*O państwowej niepodległości Republiki Górskiego Karabachu*”²⁵². Siergiej Markedonow zwraca uwagę, że był to okres konfliktu wewnątrzpaństwowego między dwiema republikami związkowymi oraz regionem autonomicznym po stronie jednej z republik, w ramach jednego państwa ZSRR. W tamtym okresie dominującym żądaniem strony ormiańskiej było zjednoczenie GKO A z Armeńską

artykulację i realizację postulatów narodowościowych. Wskazuje także na to, iż ormiańskie żądania dotyczące enklawy miały znaczny wpływ na rozwój azerskiego nacjonalizmu. Zob. N. Konarzewska *Rola nacjonalizmu w azersko-ormiańskim sporze wokół Górskiego Karabachu*, *Studia politologiczne*, 2012, vol. 23.

²⁴⁷ W. Górecki zaznacza, że przebywające w mieście wojsko i milicja nie interweniowały, wskazując, iż uprawdopodobnia to hipotezę, że pogromy te były wynikiem prowokacji – mogli za nią stać konserwatywni przeciwnicy Michaiła Gorbaczowa wśród radzieckich władz. Zob. W. Górecki, *Kaukaski węzeł...*, s. 56.

²⁴⁸ Zbigniew Rokita wskazuje, iż przyłączenie Górskiego Karabachu nie miało mocy prawnej, bowiem w zgodzie z prawodawstwem związkowym konieczna była zgoda władz centralnych na jakąkolwiek zmianę administracyjną. Zob. Z. Rokita, *Historia konfliktu górskokarabaskiego i jego miejsce w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*. *Pisma Humanistyczne* 7, 2010, s. 139.

²⁴⁹ *Ibidem*.

²⁵⁰ J. Zieliński, *Konflikt o Górski Karabach i próby jego rozwiązania*, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica* 2014, nr 12, s. 152.

²⁵¹ Zob. Z. Rokita, *op. cit.*, s. 139.

²⁵² Zob. J. Zieliński, *op. cit.* s. 152

SRR. Z kolei dla strony azerbejdżańskiej głównym priorytetem było zachowanie terytorialnej integralności republiki²⁵³.

Drugi etap przypada na lata 1991-1994 i obejmuje wojnę pomiędzy Armenią i Azerbejdżanem, która toczyła się w latach 1992-1994. Geneza konfliktu sięga jeszcze końca roku 1991, kiedy to nastąpiła eskalacja napięcia. Natomiast za początek wojny przyjmuje się rok 1992, kiedy walki nabrały regularnego charakteru. Bliższa analiza wojny pozwala wydzielić jej kilka faz. W pierwszej, trwającej od lutego do maja, siły ormiańskie przejęły kontrolę nad całym byłym obwodem. Ponadto Ormianie zajęli Laczyn wraz z tzw. korytarzem laczynskim – strategicznie ważną drogą łączącą Karabach z Armenią. Druga faza wiąże się z kontrofensywą sił Azerbejdżanu, które od czerwca do sierpnia zdobyły około połowę terytorium Karabachu, a także ziemie leżące na północ od byłego GKOA. Kolejna faza to ponowna przewaga sił armeńskich i odzyskiwanie utraconych pozycji oraz zmniejszenie dynamiki działań Azerbejdżanu²⁵⁴. Czwarta faza obejmuje zintensyfikowanie działań Armenii, które rozpoczęły się w lutym 1993 r. i trwały do października 1993 r. Sukcesy militarne doprowadziły do zajęcia prawie całego GKOA, a także Kelbadżar oraz azerbejdżańskich ziem położonych na wschód i na południe od byłego GKOA. Piąta faza wiąże się z grudniową ofensywą sił Azerbejdżanu, która zakończyła się porażką. W marcu 1994 r. Azerbejdżan zdecydował się na wycofanie żołnierzy, natomiast kwietniowa kontrofensywa sił Armenii nie doprowadziła do istotnej zmiany. Ówczesny prezydent Azerbejdżanu Hejdar Alijew zdecydował się na rozpoczęcie rozmów, przy udziale Rosji, WNP oraz Mińskiej Grupy KBWE (następnie OBWE). Ostatecznie Ormianie zwyciężyli w wojnie uzyskując kontrolę nad większą częścią obwodu i opanowując także przyległych terytoriów – rejon laczynski, dzebrailski, kubatliński, zangilański i kelbadżarski, a także częściowo rejony agdamski i fizuliński²⁵⁵. Koniec tego etapu wiąże się z podpisaniem rozejmu 12 maja 1994 r. pomiędzy Górkim Karabachem i Armenią a Azerbejdżanem. Warto odnotować, że wojna wiązała się z dramatem setek tysięcy ludzi, którzy musieli opuścić swoje domy²⁵⁶, jak również z szeregiem powstałych utrudnień w wymiarze transportowo-komunikacyjnym, czy też realną utratą korzyści z potencjalnej współpracy gospodarczej.

²⁵³ C. Маркедонов, *Тридцать лет...*, s. 131.

²⁵⁴ W. Górecki podkreśla, że wpływ na to miał konflikt w azerbejdżańskim dowództwie. Jeden z zaangażowanych weń komendantów, Suret Husejnow, po niepowodzeniach na froncie w pierwszych dniach 1993 r. wyprowadził wierne sobie oddziały do Gandzy, osłabiając w ten sposób azerbejdżańską armię.

²⁵⁵ Zob. C. Маркедонов, *op. cit.*, s. 132.

²⁵⁶ Szacuje się, w wyniku wojny liczba osób przesiedlonych wyniosła: ok. 500 tys. Azerbejdżan z Górskiego Karabachu i siedmiu przyległych rejonów, ok. 350 tys. Ormian z Azerbejdżanu i 200 tys. Azerbejdżan z

Kolejny etap obejmuje lata 1994-2016²⁵⁷ i rozpoczął się od podpisania porozumienia kończącego wojnę i przebiegał w dwóch fazach. Pierwsza, trwająca do 2004 r., cechowała się względnym spokojem i koncentracją na wymiarze politycznym i dyplomatycznym²⁵⁸. Wojciech Górecki zwraca uwagę, że był to również czas budowy struktur państwowych w obu republikach, sprzyjających stabilizacji sytuacji²⁵⁹. Analiza wydarzeń po zakończeniu wojny do pierwszych lat nowego milenium pokazuje, że pomiędzy Armenią a Azerbejdżanem rzeczywiście nie dochodziło do ostrych i intensywnych walk, choć zdarzyły się incydenty zbrojne. Druga faza obejmuje lata 2004-2016. Za jej symboliczny początek można uznać zabójstwo Gurgena Margarjana, ormiańskiego oficera przez azerbejdżańskiego oficera Ramila Safarowa, które miało miejsce 19 lutego 2004 r. w Budapeszcie podczas kursów językowych organizowanych przez NATO w ramach programu Partnerstwo dla Pokoju²⁶⁰. Po tym wydarzeniu, można było zaobserwować rosnące napięcie, którego rezultatem była zwiększająca się liczba incydentów zbrojnych. Wiązało się to m.in. z coraz większym ograniczeniem kontaktów pomiędzy mieszkańcami Azerbejdżanu i Armenii. Nie bez znaczenia była, na co zwraca uwagę Wojciech Górecki, także antyormiańska propaganda w Azerbejdżanie i antyazerbejdżańska w Armenii oraz początek prezydentury Ilhama Alijewa. Należy wskazać, że podejmowane były zewnętrzne, międzynarodowe próby załagodzenia lub rozwiązania konfliktu – m.in. przez Grupę Mińską OBWE w 2007 r.²⁶¹ czy Rosję w 2008 r.²⁶², jednak ostatecznie nie przyniosły one oczekiwanych rezultatów i konflikt

Armenii. Zob. *Сможет ли Азербайджан вернуть своих беженцев в Карабах?*, <https://www.bbc.com/russian/news-56660532> (3.05.2021).

²⁵⁷ Podobne ujęcie czasowe danego etapu prezentuje С. Маркедонов. Zob. С. Маркедонов, К. Вали, Х. Керим, *Слом статус-кво и международное измерение кризиса в Нагорном Карабахе*. Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай», Декабрь 2020, s. 7, <https://ru.valdaiclub.com/files/36258/> Z kolei W. Górecki wydziela dwa etapy: pierwszy obejmujący lata 1994-2003 to „konflikt o niskiej intensywności”, drugi przypada na lata 2003-2016 i jest określony jako „stopniowa eskalacja napięcia”. Zob. W. Górecki, *Kaukaski węzeł...*, s. 59-60.

²⁵⁸ Zob. С. Маркедонов, *Тридцать лет...*, s. 133.

²⁵⁹ W. Górecki, *Kaukaski węzeł...*, s. 59.

²⁶⁰ Zob. А. Бородихин, *Топор в ЕСПЧ. Суд вынес решение по делу азербайджанского офицера, зарубившего спящего сослуживца-армянина*, <https://zona.media/article/2020/05/26/axe> (3.05.2021)

²⁶¹ W listopadzie 2007 roku na spotkaniu państw członkowskich OBWE w stolicy Hiszpanii zostały opracowane „Zasady madryckie” - lista podstawowych zapisów określających proces pokojowego rozwiązania konfliktu w Górskim Karabachu między Armenią a Azerbejdżanem. Obejmowały one cztery kluczowe działania: wycofanie Ormian z obszarów wokół Górskiego Karabachu (wojska ormiańskie faktycznie zajmowały obszar wykraczający poza granice Górskiego Karabachu); pozostawienie Armenii korytarza łączącego ją z Górskim Karabachem (korytarz łączyński); określenie przyszłego statusu Górskiego Karabachu w drodze referendalnej; powrót uchodźców, zob. *„Мадридские принципы”*, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/160309/> (3.05.2021)

²⁶² W listopadzie 2008 r. na zamku Meiendorf prezydenci Federacji Rosyjskiej, Azerbejdżanu i Armenii podpisali pięciopunktową deklarację, która stała się pierwszą od 1994 r., zawartą przez bezpośrednich uczestników konfliktu. W dokumencie zobowiązywano się m.in. do przyczyniania się do poprawy sytuacji na

się nasilał. Szczególny wzrost napięcia na linii Azerbejdżan – Armenia spowodowało w sierpniu 2012 r. ułaskawienie przez prezydenta Azerbejdżanu, a następnie uhonorowanie Ramila Safarowa, skazanego wcześniej na Węgrzech na dożywocie za zabicie żołnierza armeńskiego podczas kursu NATO²⁶³. W następnym okresie doszło do dalszej eskalacji konfliktu i wzmożenia działań zbrojnych, które jak wskazuje Wojciech Górecki miały coraz częściej charakter nie tylko snajperski czy dywersyjny, ale także artyleryjski²⁶⁴.

Za początek czwartego etapu przyjmuje się datę 2 kwietnia 2016 r., kiedy to doszło do intensywnych walk. Straty osobowe oszacowano na około 100 zabitych i kilkuset rannych (po obu stronach). W wyniku walk Azerbejdżanowi udało się w niewielkim stopniu zmienić linię frontu na własną korzyść. Za koniec tego etapu określanego miałem wojny czterodniowej uznaje się 5 kwietnia 2016 r., kiedy to przy udziale Rosji doszło do mediacji pomiędzy Armenią i Azerbejdżanem. Głównym wygranym tych wydarzeń okazała się Rosja. Moskwa przez kilka dni zachowywała powściągliwość, następnie zaś w ciągu paru godzin doprowadziła do zawieszania konfliktu²⁶⁵. Wojciech Górecki zwraca uwagę, że doprowadzając do przerwania walk, Rosja zyskała niekwestionowaną przez innych pośredników pozycję czołowego – i niezbędnego – mediatora w konflikcie²⁶⁶. Proces mediacyjny umocnił pozycję Rosji w regionie.

Piąty etap obejmował lata 2016-2020 i charakteryzował się naprzemiennym względnym wyciszaniem napięcia i jego wzrostem. Jako przykład można wskazać zbrojne starcia w 2017 r. (z 24 na 25 lutego, z 15 na 17 maja na 16-17 Czerwiec, 4 i 7 lipca i 19

Kaukazie Południowym i zapewnieniu stworzenia stabilności i bezpieczeństwa w regionie poprzez polityczne uregulowanie konfliktu karabaskiego na podstawie zasad i norm prawa międzynarodowego. Potwierdzono także znaczenie roli Grupy Mińskiej OBWE w procesie pokojowym, zob. В.А. Захаров, А.Г. Арешев, *Майендорфская Декларация 2 ноября 2008 года и ситуация вокруг Нагорного Карабаха. Сборник статей*. Москва 2009, s. 12-13.

²⁶³ Zob. Баку ответил на критику из-за помилования офицера-убийцы, https://www.bbc.com/russian/international/2012/08/120831_hungary_azerbaijan_case (4.05.2021). Достояние республики. Азербайджанского "убийцу с топором" превратили в героя, <https://lenta.ru/articles/2012/09/03/hero/> (4.05.2021).

²⁶⁴ W. Górecki, *Kaukaski węzeł...*, s. 61.

²⁶⁵ Zob. A. Jarosiewicz, M. Falkowski, *Wojna czterodniowa w Górskim Karabachu*, „Analizy OSW” 2016-04-06, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-04-06/wojna-czterodniowa-w-gorskim-karabachu> (4.05.2021).

²⁶⁶ W. Górecki, *Kaukaski węzeł...*, s. 62.

października)²⁶⁷. Skutkiem rosnącego napięcia były wydarzenia z lipca 2020 r., które jak się okazało było wstępem do podjęcia działań wojennych²⁶⁸.

Rok 2020. Nowy „gorący” etap konfliktu

1. Preludium

Dokonując analizy najnowszego „gorącego” etapu sporu pomiędzy Armenią a Azerbejdżanem warto bliżej przyjrzeć się sytuacji jaka miała miejsce w lipcu 2020 r.²⁶⁹ Wydaje się bowiem, że właśnie wydarzenia zapoczątkowane 12 lipca tegoż roku, tj. ostre starcia pomiędzy siłami zbrojnymi tych państw, stały się katalizatorem późniejszej wojny. Krzysztof Strachota, analityk Ośrodka Studiów Wschodnich, zwraca uwagę na fakt, że chociaż obie strony obarczały się odpowiedzialnością za wybuch konfliktu (co akcentowała strona ormiańska) i eskalację walk (co podkreślał Azerbejdżan), czas i miejsce starć były z powodów politycznych zdecydowanie bardziej korzystne dla Armenii. Wskazuje on przy tym, że walki wybuchły poza Karabachem, co pozwalało przedstawiać działania Azerbejdżanu jako bezpośrednią agresję na Armenię, a tym samym odwoływać się do Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym²⁷⁰. Wzrost napięcia wyzwał zaniepokojenie „społeczności międzynarodowej”. Rosja, Stany Zjednoczone, jak również Unia Europejska wezwały obie strony konfliktu do wstrzymania walk²⁷¹.

²⁶⁷ Zob. С. Маркедонов, *Нагорный Карабах — 2018: война, мир или балансирование на грани?*, Аналитические статьи, Российский совет по международным делам, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/nagornyy-karabakh-2018-voyna-mir-ili-balansirovanie-na-grani/> (4.05.2021).

²⁶⁸ Warto wskazać, iż w maju 2018 r. w wyniku aksamitnej rewolucji władzę w Armenii przejął Nikol Paszynian, który uznał za swój priorytet uregulowanie konfliktu o Górski Karabach. Arkadiusz Legieć zwraca uwagę, że Paszynian został pierwszym od 1998 r. premierem Armenii spoza tzw. klanu karabaskiego (grupa polityków, oligarchów i wojskowych wywodząca się z GK, opowiadająca się za twardą polityką wobec Azerbejdżanu), co dawało szansę na przełom w negocjacjach z Azerbejdżanem, zob. A. Legieć *Perspektywy rozwiązania konfliktu o Górski Karabach*, Biuletyn PISM, 2019-11-29, nr 168 (1963), https://pism.pl/publikacje/Perspektywy_rozwiazania_konfliktu_o_Gorski_Karabach_ (4.05.2021).

²⁶⁹ Warto w tym miejscu odnotować, iż wpływ na rosnące napięcie pomiędzy Armenią, Republice Górskiego Karabachu a Azerbejdżanem miały m.in. czynniki wewnętrzne w obu państwach i RBK, które sprzyjały radykalizacji nastrojów, zob. *Koniec status quo? Azerska rekonkwista Górskiego Karabachu*, Ośrodek Studiów Przestrzeni Postsowieckiej, Analiza OSPP 48, 07.10.2020, https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/u/9f/68/9f68ba0b-907e-4b3c-ad30-ed8ae23448d6/analiza_ospp_pazdziernik_2020_-_koniec_status_quo_azerska_rekonkwista_gorskiego_karabachu.pdf (6.05.2021).

²⁷⁰ Zob. K. Strachota, *Ostre walki między Armenią i Azerbejdżanem*, „Analizy OSW” 2020-07-16, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-07-16/ostre-walki-miedzy-armenia-i-azerbejdzanem> (06.05.2020).

²⁷¹ Zob. K. Gadera, *Kaukaz na skraju wojny. Starcia armeńsko-azerbejdżańskie w lipcu 2020*, <https://www.konflikty.pl/historia/czasy-najnowsze/kaukaz-na-skraju-wojny-starci-armensko-azerbejdzanskie-2020/> (06.05.2021).

W kontekście wybuchu wojny 44-dniowej warto również zwrócić uwagę na informację z października 2020 r., głoszącą, że za rozpoczęciem wojny stała Turcja, która ją zaplanowała i sprowokowała. Miały o tym świadczyć wspólne ćwiczenia tureckiej i azerbejdżańskiej armii przeprowadzone w sierpniu 2020 r., po których wojskowi tureccy mieli pozostać w Azerbejdżanie²⁷². Ciężko jest wskazać czy informacje te były wiarygodne, a jeśli tak, to na ile. Niezależnie od tego, sam fakt, że pojawiły się one w renomowanym rosyjskim dzienniku, jakim jest „Kommersant” wskazuje, iż nie można takiego scenariusza wykluczać. Oczywiście trzeba mieć na uwadze, że równolegle do działań wojennych były prowadzone bardzo intensywne działania informacyjne i dezinformacyjne, nie tylko po stronie Armenii, Azerbejdżanu, ale również Turcji i Rosji. Rosji, która ewidentnie, także w wymiarze informacyjnym, próbowała przesunąć ciężar odpowiedzialności za wywołanie tej wojny na Turcję (była pośrednio stroną w konflikcie), co w przyszłości utrudniałoby jej prowadzenie mediacji.

2. Wybuch i przebieg działań wojennych

Działania wojenne rozpoczęły się 27 września 2020 r. i toczyły się na całej linii kontaktowej, rozdzielającej obszary kontrolowane przez Azerbejdżan od separatystycznej Republiki Górskiego Karabachu. Ofensywa wojsk azerbejdżańskich w pierwszych dniach przyniosła sukces w postaci zdobycia kilku wiosek niedaleko od miasta Füzuli oraz szczytu w paśmie górskim Murowdag²⁷³. Następnie dało się zauważyć spowolnienie natarcia, które ograniczyło się głównie do ostrzału artyleryjskiego oraz raketowego przy dużym udziale

²⁷² Według danych miało być to 600 żołnierzy, w tym dwuosobowa batalionowa grupa taktyczna, 50 instruktorów w regionie Nachiczewanu, 90 doradców wojskowych w Baku zajmujących się zabezpieczeniem łączności między brygadą, korpusem i sztabem generalnym, 120 technicznych specjalistów w bazie w Qəbələ, 20 operatorów dronów w bazie lotniczej w Dəllər, 50 specjalistów na lotnisku w mieście Yevlax, 50 instruktorów w czwartym korpusie armii w Pırəkəşkül oraz 20 żołnierzy w bazie wojenno-morskiej i Akademii Wojskowej im. Heydara Əliyeva w Baku. Ponadto w Azerbejdżanie również znajdowało się rzekomo 18 bojowych wozów piechoty, jedna wieloprowadnicowa wyrzutnia raketowa, 10 pojazdów i do 34 samolotów (w tym 6 samolotów, 8 śmigłowców, do 20 dronów), które zapewniały wywiad wojskowy zarówno w regionie Karabachu, jak i w Armenii, zob. E. Черненко, *Принуждение к конфликту. Источники “Ъ” рассказали, как Турция готовила почву для обострения в Нагорном Карабахе*, <https://www.kommersant.ru/doc/4537733> (06.05.2021).

²⁷³ Zob. И. Дунаевский, *Война без победы*, <https://rg.ru/2020/09/28/situaciia-v-nagornom-karabahe-prodolzhaet-uhudshatsia.html> (07.05.2021). W. Górecki, *Nowa odsłona konfliktu o Górski Karabach*, „Analizy OSW” 2020-09-28, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-09-28/nowa-odslona-konfliktu-o-gorski-karabach> (07.05.2021). *Карабах: хроника войны-2020*, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/354861/> (07.05.2021).

lotnictwa i z szerokim wykorzystaniem dronów²⁷⁴. 1 października 2020 r. prezydenci Rosji, Stanów Zjednoczonych i Francji wydali wspólne oświadczenie w sprawie Karabachu. Przywódcy potępiли eskalację przemocy w regionie, złożyli kondolencje rodzinom ofiar i wezwali strony konfliktu do natychmiastowego zakończenia działań wojennych²⁷⁵. Kolejne dni przyniosły nową odsłonę walk – wojna pozycyjna przerodziła się w ofensywę wojsk azerbejdżańskich, rozpoczynając kolejną operację lądową, w wyniku której przejęto kontrolę nad kilkoma miejscowościami²⁷⁶. Siły azerbejdżańskie nadal ostrzeliwały cele w Górskim Karabachu, w tym jego stolicę Stepanakert. Natomiast siły ormiańskie dokonały ostrzału miast leżących w Azerbejdżanie, m.in. Gandży²⁷⁷. Przedłużający się konflikt budził coraz większe zaniepokojenie społeczności międzynarodowej, w tym Rosji, która zdecydowała się na podjęcie działań rozjemczych pomiędzy Armenią a Azerbejdżanem. 8 października prezydent Rosji Władimir Putin zaproponował zawieszenie broni, którego celem miała być wymiana więźniów i ciał zmarłych, a także zaprosił na 9 października do Moskwy ministrów spraw zagranicznych Azerbejdżanu i Armenii na konsultacje, które miałyby odbyć się przy pośrednictwie rosyjskiego ministra spraw zagranicznych²⁷⁸. Po dziesięciogodzinnych negocjacjach, nocą z 9 na 10 października minister spraw zagranicznych Rosji Siergiej Ławrow ogłosił, że strony osiągnęły porozumienie w sprawie zawieszenia walk, które miało nastąpić 10 października o godzinie 12:00. Obejmowało ono cztery punkty: 1) wymianę jeńców wojennych i innych zatrzymanych oraz ciał zmarłych zgodnie z kryteriami Międzynarodowego Czerwonego Krzyża; 2) szczegóły zawieszenia broni miały zostać dodatkowo uzgodnione; 3) Armenia i Azerbejdżan, przy pośrednictwie

²⁷⁴ Zob. W. Górecki (współpraca: Katarzyna Chawryło, Mateusz Chudziak), *Górski Karabach: początek wojny pozycyjnej*, „Analizy OSW” 2020-09-30, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-09-30/gorski-karabach-poczek-wojny-pozycyjnej> (07.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 1 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4512629> (07.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 2 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4518779> (07.05.2021).

²⁷⁵ Zob. *Путин, Трамп и Макрон согласовали заявление по ситуации в Нагорном Карабахе*, <https://iz.ru/1068016/2020-10-01/putin-tramp-i-makron-soglasovali-zaiavlenie-po-situacii-v-nagornom-karabakhe> (07.05.2021).

²⁷⁶ W. Górecki wskazywał, że wśród tych miejscowości były te położone prawdopodobnie nad Madagizem na północnym wschodzie i Džebrailem na południowym wschodzie rejonu konfliktu. Strona ormiańska tym stratom – potwierdzonym przez prezydenta Azerbejdżanu Ilhama Alijewa – zaprzeczała, zob. W. Górecki, *Wojna w Górskim Karabachu: wzrost przewagi Azerbejdżanu*, „Analizy OSW” 2020-10-05, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-05/wojna-w-gorskim-karabachu-wzrost-przewagi-azerbejdżanu> (07.05.2021).

²⁷⁷ W. Górecki, *Wojna w Górskim Karabachu: wzrost przewagi...* *Бои в Карабахе. Сводка за 3 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4519221> (07.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 4 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4519416> (07.05.2021).

²⁷⁸ Zob. *Путин пригласил глав МИДов Азербайджана и Армении на переговоры в Москву*, <https://www.kommersant.ru/doc/4522178#id1962787> (07.05.2021).

współprzewodniczących Mińskiej Grupy OBWE, rozpoczęły merytoryczne negocjacje w celu jak najszybszego pokojowego uregulowania sporu; 4) strony potwierdziły niezmiennosc formatu procesu negocjacyjnego²⁷⁹. Jak szybko się okazało, rozejm nie był przestrzegany, a strony wzajemnie się oskarżały o jego łamanie i prowokacje²⁸⁰. Z uwagi na ponownie zaostrzającą się sytuację, m.in. władze Armenii informowały o ostrzale przez siły azerbejdżańskie Stepanakertu, Szuszy i 120 innych osad w Górskim Karabachu²⁸¹. Rosyjski minister spraw zagranicznych Siergiej Ławrow powiedział, że siły pokojowe powinny zostać rozmieszczone w strefie konfliktu w Górskim Karabachu. Zaznaczył także, że Moskwa uważa, że w regionie powinni być obecni rosyjscy obserwatorzy, zwracając jednocześnie uwagę, że ostatnie słowo należy do stron konfliktu. Ponadto, rosyjski minister obrony Siergiej Szojgu poinformował, że powiadomił Azerbejdżan i Armenię o konieczności spotkań również przy udziale resortów obrony w celu wypracowania mechanizmów weryfikacji rozejmu²⁸². W związku z dalszym nieprzestrzeganiem zawartego porozumienia²⁸³, Moskwa podjęła się kolejnej próby rozmów z Armenią i Azerbejdżanem i 17 października po konsultacjach telefonicznych ministrów spraw zagranicznych Rosji, Armenii i Azerbejdżanu uzgodniono zawieszenie broni, które miało zacząć obowiązywać od godziny 00:00 18 października²⁸⁴. Podobnie jak miało to miejsce w przypadku zawieszenia broni z dnia 10 października, to porozumienie również długo nie przetrwało. Już 19 października media donosiły o intensywnych walkach w kelbadżarskim rejonie, w którym siły azerbejdżańskie zdobyły 13 wsi²⁸⁵. Warto również odnotować wywiad, którego dla „Kommersanta” udzielił prezydent Armenii Armen Sarkissian, gdzie powiedział, że Erywań uzna niepodległość

²⁷⁹ Zob. П. Тарасенко, *Нагорный Карабах дождался перемирия*, <https://www.kommersant.ru/doc/4528751#id1962787> (07.05.2021).

²⁸⁰ Zob. *Лавров заявил о неполном соблюдении режима прекращения огня в Карабахе*, <https://iz.ru/1072648/2020-10-12/lavrov-zaiavil-o-nepolnom-sobliudении-rezhima-prekrashchenii-ognia-v-karabakhe> (07.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 11 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4528995> (07.05.2021). K. Chawryło, W. Górecki, *Górski Karabach: kruchy rozejm*, Analizy 2020-10-12, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-12/gorski-karabach-kruchy-rozejm> (07.05.2021).

²⁸¹ Zob. *Бои в Карабахе. Сводка за 12 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4529640> (07.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 13 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4530289> (08.05.2021).

²⁸² Zob. *Лавров заявил о необходимости присутствия миротворцев в Карабахе*, https://www.gazeta.ru/politics/news/2020/10/14/n_15078739.shtml (08.05.2021).

²⁸³ Zob. *Бои в Карабахе. Сводка за 14 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4530985> (08.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 15 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4531624> (08.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 16 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4537764> (08.05.2021).

²⁸⁴ Zob. *Армения и Азербайджан договорились о гуманитарном перемирии в Карабахе*, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9746921> (08.05.2021).

²⁸⁵ Zob. *Бои в Карабахе. Сводка за 19 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4539166> (08.05.2021);

Republiki Górskiego Karabachu, jeśli Azerbejdżan odmówi dialogu²⁸⁶. Kolejne dni to dalsze walki, które toczyły się m.in. wzdłuż linii kontaktowej oraz przy granicy Górskiego Karabachu z Iranem, w których znaczną przewagę osiągnął Azerbejdżan. Zdobył m.in. miasto Zangalen i kilkadziesiąt wsi i osad w rejonach fizulińskim, dzebrailskim i zangilańskim, co w rezultacie pozwoliło Azerbejdżanowi odciąć Górski Karabach od granicy z Iranem²⁸⁷. W międzyczasie USA zdecydowały się podjąć próby przeprowadzenia negocjacji pomiędzy walczącymi stronami, o czym 21 października 2020 r. poinformował sekretarz stanu Mike Pompeo wskazując, że 23 października 2020 r. przeprowadzi rozmowy z ministrami spraw zagranicznych Azerbejdżanu i Armenii²⁸⁸. Jak się później miało okazać rozmowy nie przyniosły oczekiwanych rezultatów²⁸⁹, o czym świadczyły toczone, choć z mniejszą intensywnością walki na różnych kierunkach w kolejnych dniach. Armenia i Azerbejdżan nawzajem obwiniały się o nieprzestrzeganie uzgodnień o zawieszeniu broni²⁹⁰. W kontekście inicjatyw pokojowego uregulowania konfliktu warto również odnotować propozycję Iranu, który poinformował o gotowości w pośredniczeniu w rozmowach pomiędzy walczącymi stronami²⁹¹ i następnie przedstawił plan rozwiązania konfliktu przy udziale Rosji i Turcji²⁹². Propozycja ta nie spotkała się jednak z zainteresowaniem Armenii, podkreślającej z jednej strony konstruktywną postawę Teheranu, ale wskazującej jednocześnie, że jedynym

²⁸⁶ Zob. «Для армянской стороны победа — это сохранить свой дом», <https://www.kommersant.ru/doc/4538437> (08.05.2021).

²⁸⁷ Zob. *Бои в Карабахе. Сводка за 20 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4539808> (08.05.2021); *Бои в Карабахе. Сводка за 21 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4540556> (08.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 22 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4541236> (08.05.2021). W. Górecki, *Górski Karabach: sukcesy militarne Azerbejdżanu*, „Analizy OSW” 2020-10-20, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-20/gorski-karabach-sukcesy-militarne-azerbejdzanu> (08.05.2021).

²⁸⁸ Zob. *Помпео заявил, что проведет 23 октября переговоры с главами МИД Азербайджана и Армении*, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9779603> (08.05.2021).

²⁸⁹ Od 26 października walczące ze sobą strony miały zawiesić prowadzenie działań wojennych.

²⁹⁰ Zob. *Бои в Карабахе. Сводка за 24 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4547686> (08.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 25 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4548064> (08.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 26 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4548860> (08.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 27 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4549548> (08.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 28 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4550297> (08.05.2021). W. Górecki, *Górski Karabach: wojna z dyplomacją w tle*, „Analizy OSW” 2020-10-29, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-29/gorski-karabach-wojna-z-dyplomacja-w-tle> (08.05.2021).

²⁹¹ Zob. А. Поплавский, *Война в Карабахе: как конфликт Еревана и Баку бьет по Тегерану*, https://www.gazeta.ru/politics/2020/10/28_a_13336159.shtml (08.05.2021).

²⁹² Zob. *Иран предложил план урегулирования в Карабахе с участием России и Турции*, <https://ria.ru/20201030/karabakh-1582253303.html> (08.05.2021).

formatem, w ramach którego konflikt może być uregulowany jest Grupa Mińska OBWE²⁹³. W kontekście toczonych walk, również na polu walki informacyjnej należy zwrócić uwagę, że Armenia wskazywała, że Turcja wysyła bojowników z Syrii i Libii do walk w Górskim Karabachu²⁹⁴. Do spotkania, właśnie pod egidą, Grupy Mińskiej OBWE doszło 30 października w Genewie. Ministrowie spraw zagranicznych Armenii i Azerbejdżanu uzgodnili, że strony konfliktu, zgodnie z międzynarodowym prawem humanitarnym nie będą celowo atakować obiektów cywilnych oraz samych cywili. Ponadto, strony oświadczyły, że będą aktywnie uczestniczyć w operacjach poszukiwania i wymiany ciał zabitych, zapewniając przy tym bezpieczeństwo podczas takiej pracy, a także zdecydowały o przekazaniu list jeńców wojennych do OBWE i Międzynarodowego Czerwonego Krzyża²⁹⁵. Wraz z początkiem listopada widać było coraz większą przewagę sił azerbejdżańskich²⁹⁶. Licząc od początku rozpoczęcia wojny – jak zwraca uwagę Wojciech Górecki – przejęły one kontrolę nad jedną trzecią separatystycznej Republiki Górskiego Karabachu²⁹⁷. 8 listopada prezydent Azerbejdżanu Ilham Alijew poinformował o zdobyciu miasta Szusza²⁹⁸. Z kolei minister obrony Armenii Arcrun Owannisjan powiedział, że walki nadal się toczą a Szusza nie została zdobyta (choć siły azerbejdżańskie dominowały). W rzeczywistości trudno było określić pod czyją kontrolą była wówczas Szusza, ponieważ sytuacja była bardzo dynamiczna,

²⁹³ Zob. *Армения отвергла посредничество Ирана и Турции в Нагорном Карабахе*, https://lenta.ru/news/2020/10/29/bez_nih/ (08.05.2021).

²⁹⁴ Zob. *Бои в Карабахе. Сводка за 29 октября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4551068> (08.05.2021).

²⁹⁵ Zob. *Баку и Ереван договорились не обстреливать мирных жителей*, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/355942/> (10.05.2021). М. Коваленко, *Переговорно-карабахский конфликт*, <https://www.kommersant.ru/doc/4556864> (10.05.2021). *В Женеве завершилась встреча глав МИД Армении и Азербайджана*, <https://iz.ru/1080898/2020-10-30/v-zheneve-zavershilas-vstrecha-glav-mid-armenii-i-azerbaidzhana> (10.05.2021).

²⁹⁶ Zob. *Бои в Карабахе. Сводка за 1 ноября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4557414> (10.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 2 ноября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4558128> (10.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 3 ноября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4558767> (10.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 4 ноября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4559094> (10.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 5 ноября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4559725> (10.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 6 ноября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4564266> (10.05.2021).

²⁹⁷ Zob. W. Górecki, *Górski Karabach: kluczowa faza azerbejdżańskiej ofensywy*, „Analizy OSW” 2020-11-06, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-06/gorski-karabach-kluczowa-faza-azerbejdzanskiej-ofensywy> (10.05.2021);

²⁹⁸ Warto nadmienić, iż Szusza to jedno z kluczowych miast Górskiego Karabachu. Znajduje się zaledwie 11 km od stolicy Republiki Górskiego Karabachu - Stepanakertu. Miasto położone jest na wzgórzu (1368 m n.p.m), co zapewnia mu dominującą pozycję w przypadku działań wojennych. W przypadku jego zdobycia otwiera drogę do stolicy Republiki Górskiego Karabachu – Stepanakertu.

a intensywne walki nadal wówczas się toczyły²⁹⁹. 9 listopada władze Republiki Górskiego Karabachu poinformowały o utracie kontroli nad Szuszą, co stało się kluczowym momentem prowadzonych walk³⁰⁰.

3. Zawieszenie walk i wspólne 9 punktowe oświadczenie

Z 9 na 10 listopada 2020 r. premier Armenii Nikol Paszynian oraz prezydenci Azerbejdżanu i Rosji Ilham Alijew i Władimir Putin podpisali 9 punktowe oświadczenie o wstrzymaniu walk w rejonie konfliktu karabaskiego. Rozejm zakładał, że walczące strony powstrzymają się od wszelkich działań wojennych w strefie konfliktu o Górski Karabach i zatrzymają się na zajmowanych przez siebie pozycjach. Punkt drugi stanowił, iż do 20 listopada 2020 r. Armenia ma przekazać Azerbejdżanowi rejon agdamski. W kolejnym punkcie była mowa, iż wzdłuż linii kontaktowej i wzdłuż korytarza lacyńskiego rozlokowany zostanie kontyngent pokojowy Federacji Rosyjskiej w liczbie 1960 żołnierzy z bronią strzelecką, 90 transporterów opancerzonych, 380 sztuk samochodów i sprzętu specjalnego. Punkt czwarty wskazywał, iż kontyngent pokojowy Federacji Rosyjskiej zostanie rozmieszczany równolegle z wycofaniem armeńskich sił zbrojnych, z określeniem 5 letniego czasu jego stacjonowania. Punkt piąty zakładał utworzenie centrum pokojowego, monitorującego zawieszenie broni, które będzie służyło zwiększeniu skuteczności sprawowania kontroli nad realizacją porozumień przez strony konfliktu. W kolejnym punkcie określono, że do 15 listopada 2020 r. Armenia zwróci Azerbejdżanowi rejon kelbadżarski, a do 1 grudnia 2020 r. rejon lacyński. Natomiast korytarz lacyński, który będzie zapewniał połączenie Górskiego Karabachu z Armenią pozostanie pod kontrolą rosyjskiego kontyngentu pokojowego. Azerbejdżan miał zagwarantować bezpieczeństwo ruchu obywateli, pojazdów i towarów w korytarzu lacyńskim w obu kierunkach. Zgodnie z siódmym punktem przesiedleńcy wewnętrzni i uchodźcy powrócą na terytorium Górskiego Karabachu i obszarów przyległych, podlegających kontroli Urzędu Wysokiego Komisarza Narodów

²⁹⁹ Zob. Э. Байназаров, А. Лавров, *Часть Шуши: как изменит ход войны в Карабахе потеря города*, <https://iz.ru/1084341/elmar-bainazarov-anton-lavrov/chast-shushi-kak-izmenit-khod-voyny-v-karabakhe-poteria-goroda> (10.05.2021); *Бои в Карабахе. Сводка за 7 ноября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4564566> (10.05.2021). *Бои в Карабахе. Сводка за 8 ноября*, <https://www.kommersant.ru/doc/4564769> (10.05.2021). W. Górecki, *Górski Karabach: Azerbejdżan na drodze do zwycięstwa*, „Analizy OSW” 2020-11-09, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-09/gorski-karabach-azerbejdzan-na-drozdze-do-zwyciestwa> (10.05.2021).

³⁰⁰ Zob. *Власти Нагорного Карабаха признали утрату контроля над Шуши*, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/356278/> (12.05.2021).

Zjednoczonych ds. Uchodźców. Punkt ósmy zakładał wymianę jeńców wojennych, zakładników i innych zatrzymanych osób oraz ciał zmarłych. Natomiast w ostatnim punkcie była mowa, iż wszystkie połączenia gospodarcze i transportowe w regionie mają zostać odblokowane. Armenia miała zagwarantować bezpieczeństwo połączeń transportowych między zachodnimi regionami Azerbejdżanu i Autonomiczną Republiką Nachiczewanu. Natomiast kontrolę komunikacji transportowej miały sprawować organy rosyjskiej Służby Granicznej FSB. Ponadto punkt ten przewidywał, iż za zgodą Stron zapewniona zostanie budowa nowej komunikacji transportowej łączącej Autonomiczną Republikę Nachiczewanu z zachodnimi regionami Azerbejdżanu³⁰¹.

Porozumienie było sukcesem Azerbejdżanu i pośrednio Turcji, a porażką Armenii, co było widać już po pierwszych reakcjach tych państw. Minister spraw zagranicznych Turcji Mevlut Cavusoglu na Twitterze pogratulował Azerbejdżanowi zwycięstwa na polu bitwy i przy stole negocjacyjnym³⁰². Prezydent Azerbejdżanu Ilham Alijew wygłosił przemówienie do narodu. Powiedział, że siłami pokojowymi będą nie tylko Rosjanie, ale także Turcy³⁰³. Natomiast podpisany dokument nazwał kapitulacją wroga³⁰⁴. Ministerstwo Obrony i Sztab Generalny Armenii wydały wspólne oświadczenie w związku z protestami po ogłoszeniu zakończenia wojny w Karabachu. Wezwali do unikania działań, które „mogą wstrząsnąć podstawami państwowości”. Ponadto, wojsko zaoferowało, że wyciągnie wnioski ze wszystkich możliwych błędów i stworzy „nieporównywalnie silniejszą i wydajniejszą armię”. Z kolei prezydent Armenii Armen Sarkissian powiedział, że dowiedział się o trójstronnym oświadczeniu w sprawie Karabachu z prasy i nie brał udziału w żadnych dyskusjach³⁰⁵.

W kontekście zawarcia porozumienia i tym samym zakończenia walk warto nadmienić, że podobnie jak wojna z lat 1992-1994, również wojna 44-dniowa spowodowała, że dziesiątki tysięcy mieszkańców Górskiego Karabachu i rejonów do niego przyległych

³⁰¹ Zob. *Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации*, <http://kremlin.ru/events/president/news/64384> (12.05.2021).

³⁰² Zob. *Глава МИД Турции поздравил Баку с «важной победой»*, <https://www.rbc.ru/politics/10/11/2020/5faa30dc9a79473e227c1aee> (12.05.2021).

³⁰³ Należy nadmienić, iż w opublikowanym dokumencie nie ma wzmianki o Turcji. Rosyjskie MSZ i rzecznik prezydenta Putina, Dmitrij Pieskow zdementowali to. Dodatkowo, Pieskow wskazał, że Turcja może pomóc Azerbejdżanowi w utworzeniu centrum monitorowania warunków zawieszenia broni. Centrum jednak będzie zlokalizowane na terytorium samego Azerbejdżanu, poza Karabachem, zob. А. Голубева, Г. Атанесян, В. Дергачев, П. Козлов, *Семь вопросов к миру в Карабахе. Кто от этого выиграл и что будет дальше?* <https://www.bbc.com/russian/features-54896303> (12.05.2021).

³⁰⁴ Zob. *Алиев счел соглашение по Карабаху капитуляцией Армении*, <https://www.rbc.ru/politics/10/11/2020/5fa9d8bc9a79471d5963b1e4> (12.05.2021).

³⁰⁵ Zob. *Армения заключила мир и пошла на уступки Азербайджану*, <https://www.rbc.ru/politics/10/11/2020/5fa9b4249a794714efa5ea83> (12.05.2021).

zmuszonych było do ucieczki³⁰⁶. W samej wojnie zginęło kilka tysięcy osób³⁰⁷ i zostało zniszczonych wiele domów mieszkalnych, obiektów użyteczności publicznej i infrastruktury³⁰⁸.

4. Postawa Rosji

Federacja Rosyjska wraz ze Stanami Zjednoczonymi oraz Francją od 1992 roku współprzewodniczy Grupie Mińskiej OBWE i od początku lat 90. XX w. odgrywa na Kaukazie istotną rolę w mediacjach między Armenią i Azerbejdżanem w sporze o Górski Karabach³⁰⁹. Rosja dzięki wykorzystaniu swoich przewag w walce informacyjnej oraz dzięki powściągliwej postawie w odniesieniu do najnowszej odsłony konfliktu potrafiła spowodować powstrzymanie działań wojennych i doprowadziła do wprowadzenia swoich wojsk do Górskiego Karabachu, umacniając tym samym swoją pozycję w regionie³¹⁰.

³⁰⁶ Georgij Bondariew przytacza dane rządu Armenii (stan na początek listopada 2020 r.), które wskazywały, że ok. 90 000 osób opuściło Górski Karabach udając się albo do Armenii albo do bezpieczniejszych rejonów Górskiego Karabachu. Według danych armeńskiego Ministerstwa Pracy i Spraw Socjalnych do Armenii przybyło ok. 40 000 osób z Górskiego Karabachu, zob. Г. Бондарев, *Ереван оставил Карабах с демографическими проблемами*, https://www.ng.ru/cis/2020-11-13/100_131120.html (20.05.2021). Z kolei według danych, które zostały przekazane 23 lutego 2021 r. przez rosyjskie siły pokojowe, 52 681 osób wróciło na terytorium Górskiego Karabachu, zob. М. Фалалеев, *Дорога домой, В Нагорный Карабах вернулось свыше 50 тысяч беженцев*, <https://rg.ru/2021/02/23/v-nagornyj-karabakh-vernulos-svyshe-50-tysiach-bezhencev.html> (20.05.2021).

³⁰⁷ W przestrzeni medialnej pojawia się szereg informacji na temat liczby osób, które poniosły śmierć w wyniku wojny. Za Jurijem Wendikiem, który kilka dni po zakończeniu walk szacował straty można przytoczyć następujące dane: Ministerstwo Obrony Armenii i Górskiego Karabachu podało liczbę 1383 Ormian, którzy zginęli, wskazując jednocześnie, że dane te mogą być niepełne; z kolei Ministerstwo Ochrony Zdrowia Armenii odnotowało liczbę 2317 żołnierzy, którzy zginęli. Natomiast były ambasador Armenii wskazywał na liczbę 4750 Ormian (3750 – zginęło, 1100 – nie wiadomo co się z nimi stało). Według prezydenta Rosji łączna liczba osób (Ormianie i Azerbejdżanie), które zginęły w wojnie to ponad 4000, a rannych zostało ponad 8000, zob. Ю. Вендик *Армения начинает считать погибших в Карабахе. В Ереване прошел многотысячный марш памяти*, <https://www.bbc.com/russian/news-54943958> (20.05.2021). Według Ministerstwa Obrony Azerbejdżanu (dane z początku grudnia 2020) liczba żołnierzy, którzy zginęli wyniosła 2783, ponad 100 zginęło a 1245 przebywało w szpitalach. Ministerstwo Zdrowia Armenii wskazało, że liczba Ormian, którzy zginęli wyniosła 2718, zob. *Азербайджан впервые раскрыл потери в войне в Карабахе*, <https://www.bbc.com/russian/news-55149056> (20.05.2021).

³⁰⁸ Zob. В ООН подняли вопрос разрушенной инфраструктуры в Карабахе, <https://az.sputniknews.ru/karabakh/20210429/426824012/un-karabakh-azerbaijan-war.html> (20.05.2021).

³⁰⁹ Grupa Mińska została utworzona w 1992 r., w jej skład oprócz państw współprzewodniczących Grupie i stron konfliktu wchodzi również: Białoruś, Niemcy, Włochy, Portugalia, Holandia, Szwecja oraz Finlandia.

³¹⁰ *Pax Russo-Turcica. Stosunki rosyjsko-tureckie po wojnie o Górski Karabach*, Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademii Sztuki Wojennej, Raport OSPP, Warszawa 2021, https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/u/84/49/84491f38-f859-45f1-9a6f-84b65011aa92/ospp_raport_marzec_2021_pax_russo_turcica_stosunki_rosyjsko_tureckie_po_wojnie_o_gorski_karabach.pdf (20.05.2021), s. 11.

Świadczy to o pewnej ewolucji w zastosowaniu rosyjskiej sztuki operacyjnej³¹¹. W przypadku jesiennej wojny karabaskiej, Moskwa zdecydowała się na zastosowanie wariantu „utrzymania pokoju” (*peacekeeping*) z wachlarza charakterystycznego dla misji i operacji pokojowych, w odróżnieniu od operacji „wymuszenia pokoju” (*peace enforcement*) podczas wojny w Gruzji w 2008 r.³¹². Dlatego też, obecność komponentu wojskowego w Górskim Karabachu ma charakter następczy³¹³. Pojawia się on w rezultacie porozumienia osiągniętego przez strony konfliktu. Do tego czasu Rosja w sporze pełniła jedynie rolę mediatora. W omawianym przypadku nie ma mowy o prewencyjnym wykorzystaniu wojsk. Cele Kremla zostały osiągnięte w wyniku umiejętnie prowadzonych negocjacji, dzięki odpowiedniej grze dyplomatycznej z Baku, Erywaniem oraz Ankarą³¹⁴.

Dziennikarze BBC zwracają uwagę na fakt, że formalnie Rosja nie miała podstaw do zaangażowania się w konflikt, ponieważ walki toczyły się na uznanym międzynarodowo terytorium Azerbejdżanu i nie przenosiły się na terytorium Armenii – państwa członkowskiego Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ). Natomiast wprowadzenie sił pokojowych, zgodnie z prawem międzynarodowym, wiązało się z uzyskaniem zgody wojujących stron, o czym wielokrotnie wspominał rzecznik Kremla – Dmitrij Pieskow. Podobnie argumentem przeciw początkowemu zaangażowaniu się w spór Rosji mogła być poważna rola Turcji, która w konflikcie opowiedziała się po stronie Baku.

³¹¹ Niektórzy eksperci identyfikują zmianę postrzegania przez Rosję operacji poprzez mocniejsze rozłożenie akcentów na wspieranie zamierzeń politycznych, które z kolei bezpośrednio wpływają na cel militarny, formę i przyjęte metody działań, zob. M. Depczyński, L. Elak, *Rosyjska sztuka operacyjna w zarysie*, Warszawa 2020, s. 395.

³¹² Moskwa tłumaczyła ówczesną agresję na Gruzję prowadzeniem operacji „wymuszania pokoju” z terytorium Osetii Południowej, zob. A. Legucka, *Operacja pokojowa Rosji w Górskim Karabachu – cele i wyzwania*, „Biuletyn PISM” 2021-01-29, nr 17; https://pism.pl/publikacje/Operacja_pokojowa_Rosji_w_Gorskim_Karabachu_cele_i_wyzwania (21.05.2021).

³¹³ Zob. *Armenia i Azerbejdżan zgodziły się na obecność rosyjskich sił pokojowych w Górskim Karabachu*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news,753707,armenia-i-azerbejdzan-zgodzily-sie-na-obecnosc-rosyjskich-sil-pokojowych-w>

³¹⁴ Jak sugeruje redaktor naczelny czasopisma „Россия в глобальной политике” Fiodor Łukianow, „Kreml od samego początku zajmował się konfliktem Rosja negocjowała z Turcją, kontaktowała się z Azerbejdżanem i nieformalnie udzielała wsparcia wojskowego Erewanowi”, cyt. za: A. Голубева, Г. Атанесян, В. Дергачев, П. Козлов, *op. cit.* Szerzej na temat „rosyjskiej szkoły negocjacyjnej” zob. S. Bieleń, *Negocjacje w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2013, s. 298-311. Również Witold Jurasz, były dyplomata, wskazuje, że trudna sytuacja Kremla była tylko iluzją. Moskwa nie mogła porzucić swojego sojusznika - Armenii, ale nie mogła też ostatecznie zaryzykować zaostżenia kursu wobec Baku. Kreml bowiem – według publicysty – rozumiał, że może „zdradzić” Armenię, ale powinien poczekać do momentu, gdy jedyną alternatywą dla przyjęcia upokarzających warunków zawieszenia broni będzie klęska, zob. W. Jurasz, *Z małej wojny na dalekim Kaukazie wypływają ważne wnioski dla Polski*, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/walki-w-gorskim-karabachu-jurasz-wazne-wnioski-dla-polski/kj9shje> (20.05.2021 r.).

Wsparcie militarne Armenii mogłoby z kolei przełożyć się na rosyjsko-turecką kooperację w Syrii i Libii³¹⁵.

Według części analityków to właśnie Rosja najczęściej zyskała w związku z ostatnią odłoną konfliktu w Górskim Karabachu³¹⁶. Moskwa może aktualnie wywierać naciski na państwa Kaukazu, biorąc pod uwagę jej obecność militarną w poszczególnych państwach (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja)³¹⁷. Można mówić również o zmianie *status quo* w regionie, biorąc pod uwagę zaangażowanie Turcji. Mimo to, dyplomacja rosyjska doprowadzając do podpisania porozumienia z 9/10 listopada 2020 r. osiągnęła sukces, choć nie brakuje krytycznych głosów wobec postępowania Moskwy³¹⁸. Putin bowiem zgodził się oddać Azerbejdżanowi 7 rejonów wokół Górskiego Karabachu zajętych przez Ormian, osłabiając pozycję Armenii.

Rosyjskie siły pokojowe – konsekwencje z tym związane dla regionu

Przed wszystkim należy postawić sobie pytanie czy rosyjski kontyngent w Górskim Karabachu realizuje misję lub operację pokojową, i czym są tzw. siły pokojowe. Jeśli za Andrzejem Czupryńskim przyjmiemy, że jest to „kontyngent wojskowy, najczęściej międzynarodowy wydzielony do wykonania operacji pokojowych bądź operacji wsparcia pokoju, z mandatu Organizacji Narodów Zjednoczonych lub innej organizacji międzynarodowej”³¹⁹, to w przypadku wojsk rosyjskich wysłanych do Karabachu nie może być mowy o wyczerpaniu przesłanek uprawniających do posługiwania się taką definicją. Stąd dla rozróżnienia, na potrzeby niniejszego artykułu, wyrażenie to jest używane zgodnie z literalnym tłumaczeniem ros. *миротворческие силы РФ*³²⁰. Tak więc, rosyjskie ”siły

³¹⁵ Trudno byłoby mówić o współpracy w Lewancie, pośrednio występując przeciw sobie w Górskim Karabachu. Zob. A. Голубева, Г. Атанесян, В. Дергачев, П. Козлов, *op. cit.*

³¹⁶ Zob. Stefan Meister, szef oddziału Fundacji Heinricha Bölla w Tbilisi, w rozmowie z redaktorem Wojciechem Wojtasiewiczem z „Nowej Europy Wschodniej” stwierdza, że wynegocjowane „porozumienie jest majstersztykiem Moskwy. Udało jej się osiągnąć wszystko, czego chciała od wielu lat. Wprowadziła wojska i żołnierzy na terytorium Górskiego Karabachu. W ten sposób będzie miała wpływ na Azerbejdżan, który sprawia jej pewne kłopoty i chce być niezależny. Udało jej się powstrzymać apetyt Turcji, jeśli chodzi o Kaukaz Południowy. I w jeszcze większym stopniu uzależniła od siebie Armenię.”, zob. *Gdzie dwóch się bije, tam... wygrywa Rosja*, „Nowa Europa Wschodnia” 2020, nr 6, s. 33.

³¹⁷ Por. Legucka, *op. cit.*; A. Bryc, *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Warszawa 2009, s. 56-89.

³¹⁸ Zob. *Pax Russo-Turcica...*, *op. cit.*, s. 25-26.

³¹⁹ Zob. A. Czupryński, *Współczesna sztuka operacyjna*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2009, s. 240-250.

³²⁰ Według definicji zamieszczonej na stronie internetowej Ministerstwa Obrony Cywilnej, Sytuacji Nadzwyczajnych oraz Likwidacji Następstw Klęsk Żywiolowych FR jest to „specjalny kontyngent wojskowy wchodzący w skład Sił Zbrojnych FR, utworzony 3 maja 1996 r. w celu udziału w działaniach na rzecz

pokoju” nie posiadają cech kontyngentu międzynarodowego, ani nie zostały wyekspediowane pod auspicjami żadnej organizacji międzynarodowej, jak np. ONZ, OBWE czy OUBZ. Mimo, że używają podobnej kolorystyki co niebieskie berety Narodów Zjednoczonych, posiadają zupełnie inny mandat i nie cieszą się taką estymą. Co znamienne, stacjonują przeważnie w przestrzeni poradzieckiej pod fasadą realizacji interesów zgodnych z oczekiwaniami „społeczności międzynarodowej” (np. zaprzestanie walk, kontrola realizacji porozumień, rozejmów, ustaleń pokojowych itp.) nieformalnie zabezpieczając partykularne interesy Moskwy.

Właściwy kontyngent wojskowy w Górskim Karabachu liczy blisko 2 tys. członków personelu, a jego trzon stanowią oddziały 15. Samodzielnej Brygady Zmechanizowanej (Pokojuwej) z Centralnego Okręgu Wojskowego FR (ros. *15-я отдельная мотострелковая Александрийская бригада «миротворческая»*)³²¹. Początkowo, 11 listopada 2020 r., w Karabachu pojawiły się pierwsze siły rozjemcze w liczbie ok. 400 rosyjskich żołnierzy piechoty przerzuconych przez samoloty Il-76 na linię rozgraniczającą wojska Armenii i Azerbejdżanu. Obecnie kontyngent składa się 1960 członków personelu wojskowego z Rosji, 90 transporterów opancerzonych, 380 sztuk sprzętu samochodowego i specjalnego³²², a jego zadaniem jest rozminowywanie terenu, pomoc w powrocie uchodźców oraz monitorowanie realizacji zawieszenia broni przez strony konfliktu³²³. Według danych Ministerstwa Obrony FR w półrocznym okresie stacjonowania zespoły inżynierów rosyjskiego kontyngentu sił pokojowych oczyściły niewybuchy na obszarze 2121 ha, 657,3 km dróg, 1844 budynki, w tym 30 obiektów o znaczeniu społecznym, a 25 613 obiektów wybuchowych zostało zneutralizowane³²⁴.

utrzymania lub przywrócenia pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego (Jugosławia, Naddniestrze, Osetia Południowa, Abchazja, Tadżykistan i in.)”, zob. *Термины МЧС России*, <https://www.mchs.gov.ru/ministerstvo/o-ministerstve/terminy-mchs-rossii/term/2704> (20.05.2021).

³²¹ Zob. *Cztery samoloty z "mirotworcami" lądowały w Armenii*, <https://defence24.pl/cztery-samoloty-z-mirotworcami-ladowaly-w-armenii> (20.05.2021 r.).

³²² Za: Oficjalna strona rosyjskiego kontyngentu w Górskim Karabachu: *Российский миротворческий контингент в Нагорном Карабахе* http://mil.ru/russian_peacekeeping_forces.htm; (20.05.2021 r.). *W górskim Karabachu są już rosyjskie siły pokojowe*, <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/w-gorskim-karabachu-sa-juz-rosyjskie-sily-pokojowe,430919.html> (20.05.2021).

³²³ A. Legucka, *op. cit.*

³²⁴ Począwszy od 23 listopada 2020 r. – stan na dzień 30 maja 2021 r., dane za: *Информационный бюллетень Министерства обороны Российской Федерации о деятельности российского миротворческого контингента в зоне нагорно-карабахского конфликта*, https://mil.ru/russian_peacekeeping_forces/news/more.htm?id=12364074@egNews (30.05.2021).

W ramach misji pokojowych oprócz tradycyjnych zadań wojskowych realizuje się także zadania cywilne, które coraz częściej stanowią główną część misji³²⁵. Zapewne i na tym polu Moskwa będzie próbowała się wykazać. Warto odnotować, że Wysoka Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka (UNHCR) Michelle Bachelet wspominała o możliwości popełnienia zbrodni wojennych w Górskim Karabachu w związku z „masowymi” atakami na ludność cywilną³²⁶. Szczególny status będzie miał tzw. korytarz lacyński, który pozostanie pod kontrolą rosyjskich sił pokojowych. Nie do końca jasne pozostają ustalenia, dotyczące powrotu uchodźców i przesiedleńców oraz funkcjonowanie drugiego korytarza łączącego zasadniczą część Azerbejdżanu z Nachiczewańską Republiką Autonomiczną przez terytorium Armenii³²⁷.

Otwartą pozostaje również kwestia podźwignięcia się w wymiarze socjalno-ekonomicznym Górskiego Karabachu zniszczonego w rezultacie działań wojennych³²⁸. Niektórzy analitycy w stacjonowaniu w regionie rosyjskich „sił pokojowych” upatrują wymiernych korzyści ekonomicznych, związanych z zaopatrywaniem i obsługą wchodzących w skład kontyngentu żołnierzy³²⁹.

Warto przeanalizować również czysto teoretyczne możliwości ewentualnego użycia siły w regionie, jakie daje Moskwie obecność wojskowa w Górskim Karabachu. Franciszek Gągor i Krzysztof Paszkowski wskazują, że „obecność wojskowa” jest charakterystyczna dla tradycyjnych operacji utrzymania pokoju, w których uczestniczą lekko uzbrojone kontyngenty wojskowe, a zastosowanie siły możliwe jest w przypadku: samoobrony (zapobieganie próbom rozbrojenia personelu sił pokojowych); obrony posterunków, obozów, pomieszczeń i pojazdów sił pokojowych, czy zaatakowanych innych jednostek sił pokojowych³³⁰. Wobec faktu, że obie strony konfliktu wyraziły zgodę na rosyjską obecność

³²⁵ Zob. B. Balcerowicz, *Siły zbrojne w stanie pokoju, kryzysu, wojny*, Warszawa 2010, s. 197.

³²⁶ Zob. UNHCR o możliwości popełnienia zbrodni wojennych w Górskim Karabachu, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news,749128,unhchr-o-mozliwosci-popelnienia-zbrodni-wojennych-w-gorskim-karabachu.html> (21.05.2021 r.).

³²⁷ Zob. W. Górecki, *Górski Karabach: normalizacja pełna niewiadomych*, „Analizy OSW”, 2020-11-26, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-26/gorski-karabach-normalizacja-pelna-niewiadomych>

³²⁸ С. Маркедонов, В. Каледжи, К. Хас, *op. cit.*

³²⁹ Zob. A. A. Məzun, *Economic impact of peacekeeping forces and the case of Karabakh*, Topchubashov Center, <https://top-center.org/en/analytics/3084/economic-impact-of-peacekeeping-forces-and-the-case-of-karabakh> (21.05.2021 r.).

³³⁰ Autorzy, z perspektywy możliwości użycia siły, dzielą operacje pokojowe na cztery kategorie: *mediacja i obserwacja; obecność wojskowa; wzmocniona obecność wojskowa; interwencja zbrojna*, zob. F. Gągor, K. Paszkowski, *Międzynarodowe operacje pokojowe w doktrynie obronnej RP*, Warszawa-Toruń 1998, za: B. Balcerowicz, *Siły zbrojne w stanie pokoju, kryzysu, wojny*, Warszawa 2010, s. 205-206. Szerzej: P. Żarkowski, *Zasady użycia sił zbrojnych w operacjach pokojowych*, „Doctrina. Studia społeczno-polityczne” 2015, nr. 12;

wojskową w Górskim Karabachu zachodzi znikome prawdopodobieństwo użycia siły przez oddziały *mirotworców*³³¹. Natomiast nie można wykluczyć, że Moskwa zechce użyć karabaskich „sił pokojowych” w przyszłości, w sytuacji, gdy zaistnieje potrzeba „wymuszenia pokoju”.

Analizując zagadnienie obecności rosyjskich *mirotworców* w Górskim Karabachu warto przywołać, zbieżne co do ogółu spostrzeżeń, twierdzenia badaczy zajmujących się historyczną perspektywą rosyjskich misji pokojowych.

Agnieszka Legucka zwraca uwagę na fakt, że rosyjskie misje z reguły odbiegały od praktyki operacji pokojowych ONZ. Władze rosyjskie nie dążyły do zapewnienia wielonarodowego składu kontyngentu ani jego neutralności, angażowały też strony konfliktu³³². Analityczka podkreśla, że we wszystkich postsowieckich konfliktach „siły pokojowe” Rosji wspierały interesy Moskwy kosztem państw na terytorium, których stacjonowały³³³. Rosja dysponuje sporym doświadczeniem w wykorzystywaniu „sił pokojowych” do wzmacniania swojej obecności w regionie. Początkowo była zwolenniczką tworzenia mieszanych komisji kontrolnych, co oznaczało, że kontyngent składał się z Rosjan i przedstawicieli walczących stron – tak było w Osetii Południowej czy Naddniestrzu. Następnie Moskwa starała się wprowadzać do swoich misji komponent międzynarodowy, co skutkowało wysyłaniem kontyngentów, w skład których wchodziłi żołnierze Wspólnoty Niepodległych Państw. Oczywiście główny trzon misji stanowili Rosjanie (Abchazja 1994 r., Tadżykistan 1997 r.). Narody Zjednoczone i OBWE do regionów, w których stacjonowały „siły pokojowe” FR wysyłały jedynie misje obserwacyjne³³⁴.

Ryszard Zięba zauważa natomiast, że Rosja już od początku lat 90 XX w. zabiegała o uzyskanie mandatu międzynarodowego oraz materialnego wsparcia dla swoich „operacji pokojowych”. W niektórych przypadkach Moskwa wykorzystywała do tego kontyngenty wysyłane wspólnie z żołnierzami Wspólnoty Niepodległych Państw lub we współpracy z członkami tej organizacji. Politolog twierdzi, że Moskwa już w 1994 roku dążyła do ograniczenia roli OBWE, sprowadzając ją do funkcji kontrolnych nawet bez konieczności

https://repozytorium.uph.edu.pl/bitstream/handle/11331/1286/Zarkowski.P_Zasady_uzycia_sil_zbrojnych.pdf?sequence=1 (21.05.2021 r.).

³³¹ Ros. *миротворец* (*mirotworiec*) - ten, kto godzi zwaśnionych, walczących, przyczynia się do zakończenia wojny, konfliktu. za: Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Институт лингвистических исследований; Под ред. А.П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. — Москва: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.

³³² A. Legucka, *op.cit.*

³³³ *Pax Russo-Turcica... op. cit.*, s. 32.

³³⁴ Zob. A. Legucka, *op.cit.* Por. Д. Данилов, *Россия в Закавказье: в поисках международной легитимации* // Б. Коппитерс (ред.), *Спорные границы на Кавказе*, Брюссель 1996, <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/rus> (21.05.2021).

wymogu obecności jej obserwatorów na miejscu konfliktu. Co w praktyce oznaczać miało pozbawienie nadzoru nad prowadzonymi przez WNP operacjami, a przez to osłabienie roli OBWE jako mediatora między walczącymi stronami. W opracowaniu zaznaczono także, że chociaż niektóre państwa zachodnie wykazywały zainteresowanie rosyjską ofertą, to zważywszy na negatywne doświadczenia z poczynaniami Moskwy podczas konfliktów w Górnym Karabachu, Gruzji i Tadżykistanie, nie były jednak gotowe udzielić Rosji bezwarunkowego poparcia³³⁵.

Spostrzeżenia Ryszarda Zięby sprzed blisko ćwierćwiecza na temat ówczesnych prób uregulowania konfliktu w Górskim Karabachu, dotyczące uzasadnionych obaw co do wykorzystania przez Moskwę OBWE dla swoich działań, pozostają aktualne również w 2021 r. Rosja konsekwentnie realizuje założenia doktryny „szczególnej odpowiedzialności” za losy stabilności i pokoju na obszarze byłego ZSRR³³⁶. Nie wykorzystuje jednak oficjalnego mandatu OBWE, a jedynie swoją pozycję w regionie, wprowadzając własne „siły pokojowe”, lakonicznie posiłkując się swoją rolą w Grupy Mińskiej³³⁷. Na fakt marginalizacji tego gremium (Grupy Mińskiej) w obecnej sytuacji zwraca również uwagę Wojciech Górecki, wskazujący przede wszystkim na Moskwę i Ankarę, jako na głównych rozgrywających jesiennej wojny w Karabachu³³⁸. Kontrola międzynarodowa poczyną *mirotwórców* pozostawia wiele do życzenia, gdyż przeważnie można mówić o jej braku lub ma ona rachityczny charakter jak np. w przypadku rosyjsko-tureckiego centrum obserwacyjnego w Górskim Karabachu³³⁹. Dlatego też najtrudniejszym momentem w relacjach między Rosją a Turcją będzie interpretacja formatu operacji pokojowej, ponieważ razem z rozmieszczeniem żołnierzy rosyjskich wzdłuż nowej linii rozgraniczenia zaproponowano utworzenie ww. centrum obserwacyjnego, które nadzorować ma wypełnienie postanowień rozejmu z udziałem przedstawicieli Ankary. Próby wtrącania się w wypełnienie gwarantującej pokój operacji i testowania pozycji Moskwy w sprawie umocnienia pozycji Turcji w regionie, wydają na wysoce prawdopodobne. Możliwe, że na fali sukcesu na kierunku karabaskim strona turecka

³³⁵ R. Zięba, *Funkcjonowanie paneuropejskiego mechanizmu bezpieczeństwa KBWE/OBWE*, „Studia Europejskie” 1998, nr 3, s. 103-104.

³³⁶ *Ibidem*.

³³⁷ Jeszcze w październiku 2020 r. utrzymywano, że mediatorem w sporze ma być Grupa Mińska OBWE, zob. *Armenia i Azerbejdżan uzgodniły zawieszenie broni w konflikcie o Górski Karabach*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news,733680,armenia-i-azerbejdzan-uzgodniły-zawieszenie-broni-w-konflikcie-o-gorski>. Natomiast dziewięciopunktowe porozumienie z listopada 2020 r. pomija tę kwestię.

³³⁸ W. Górecki, *Górski Karabach: kluczowa...*

³³⁹ *Turcy wchodzą na Kaukaz. Jest porozumienie z Rosjanami*, <https://warsawinstitute.org/pl/turcy-wchodza-na-kaukaz-jest-porozumienie-z-rosjanami/> (20.05.2021).

zaktywizuje się i w innych regionach byłego ZSRR (Centralna Azja, Ukraina)³⁴⁰. Niektórzy eksperci prognozują, że współpraca Ankary z Rosją będzie się opierać na modelu kompartmentacji, tj. wybiórczej, sektorowej współpracy w odniesieniu do jednej dziedziny, przy kontynuacji sporu, różnic i rywalizacji w innej³⁴¹.

Rekapitułując, rosyjska misja pokojowa w Górskim Karabachu może być porównywana do operacji utrzymania pokoju (*peacekeeping*) prowadzonych pod egidą ONZ chociaż nie jest z nią tożsama. Została wprowadzona na określony czas (pięć lat, z możliwością przedłużenia), po osiągnięciu zawieszenia broni i uzyskaniu akceptacji przez strony konfliktu. Jednak pozostają wątpliwości związane z jej neutralnością i brakiem międzynarodowej kontroli, np. ze strony OBWE³⁴². Rozstrzygnięcie wojny 44-dniowej nie oznacza więc rozwiązania konfliktu karabaskiego. Jest kolejnym zamrożeniem konfliktu w trzydziestoletniej historii sporu. Rosja, w myśl rzymskiej zasady *divide et impera*, znalazła sposób na oficjalne wprowadzenie swoich wojsk do Górskiego Karabachu w charakterze „sił pokojowych”, co wpisuje się w politykę Moskwy w odniesieniu do obszaru poradzieckiego i stanowi źródło nacisku w stosunku do państw, w których stacjonują tzw. rosyjskie siły pokojowe – *mirotworcy*, a także rozszerza obecność militarną w regionie³⁴³. Na obecność tą oprócz kontyngentu w Górskim Karabachu składają się bazy militarne i jednostki stacjonujące na terytorium państw poradzieckich (m.in. Mołdawia-Naddniestrze, Gruzja-Abchazja, Osetia Południowa)³⁴⁴. Kreml jednocześnie zyskał nowe możliwości bezpośredniego oddziaływania na dwa kaukaskie państwa Partnerstwa Wschodniego UE. Zatem, w szerszym kontekście, w każdym z państw członkowskich tego programu Europejskiej Polityki Sąsiedztwa

³⁴⁰ С. Маркедонов, В. Каледжи, К. Хас, *op. cit.*

³⁴¹ Zob. *Pax Russo-Turcica...* *op. cit.*, s. 46. Por. W. Górecki, *Rywalizacja poprzez współpracę. Rosyjsko-tureckie centrum obserwacyjne na Kaukazie*, „Analizy OSW” 2021-02-02, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-02-02/rywalizacja-poprzez-wspolprace-rosyjsko-tureckie-centrum-obserwacyjne> (20.05.2021).

³⁴² Zob. A. Legucka, *op. cit.*.

³⁴³ Co ciekawe, rosyjscy analitycy zauważają, że sama kwestia obecności sił pokojowych w Górskim Karabachu wywołała zaniepokojenie Iranu, który pośrednio występował przeciw rozwiązaniom popieranym przez Grupę Mińską OBWE przy jednoczesnym poparciu takiego uregulowania konfliktu, w myśl którego pokój będzie zabezpieczony przez siły samych walczących stron, a także trzech sąsiednich państw – Rosji, Turcji i Iranu. Stąd pokojowa operacja pod egidą Moskwy nie powinna wywoływać zaniepokojenia Republiki Islamskiej, zob. С. Маркедонов, В. Каледжи, К. Хас, *op. cit.*

³⁴⁴ Szerzej: A. Bryc, *op. cit.*, s. 56-89. Na terytorium stron konfliktu funkcjonuje 102 rosyjska baza w Giumri (Armenia).

(Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Ukraina, Mołdawia) Rosja obecna jest militarnie w mniejszym, bądź większym zakresie³⁴⁵.

Podsumowanie

Konflikt o Górski Karabach pomiędzy Azerbejdżanem a Armenią rozpoczął się wraz z upadkiem ZSRR, choć jego źródła sięgają początków XX w. Enklawa, zamieszkiwana w większości przez Ormian na terytorium będącym częścią Azerbejdżanu, znajdowała się pod kontrolą Armenii od czasu zwycięskiej wojny z lat początku lat 90. XX w. Przez ostatnie ponad trzydzieści lat trwania sporu można wyróżnić kilka etapów konfliktu, które cechowały się różnym stopniem intensywności walk.

Wydaje się, że zeszłoroczna jesienna eskalacja konfliktu, okazała się przełomowa nie tylko dla Armenii i Azerbejdżanu, regionu Kaukazu Południowego, ale również dla Lewantu, w którym można było zidentyfikować niecodzienną, na pierwszy rzut oka, mozaikę sojuszy. Warto obserwować rozwój sytuacji w tym zakresie, ponieważ może się okazać, że sojusze czy też współpraca nie były podejmowane w doraźnych taktycznych celach, ale kryły się za nimi strategiczne cele, które mogą skutkować większymi zmianami w wymiarze geopolitycznym.

Intensywne starcia wojsk Armenii z siłami zbrojnymi Azerbejdżanu z 2020 r. – mocno angażujące inne państwa, nie tylko w wymiarze dyplomatycznym – najcięższe, i najdłużej trwające od momentu zawarcia rozejmu 26 lat wcześniej pokazały, że groźba wybuchu nowej wojny w dalszym ciągu pozostaje realna. W szerszym ujęciu, z punktu widzenia bezpieczeństwa międzynarodowego, można zaobserwować zmianę regionalnego układu sił m.in. wzrost znaczenia Turcji w regionie, o czym świadczy wsparcie militarne Turcji dla Azerbejdżanu, dystansowanie się Rosji wobec angażowania się w pomoc militarną którejś ze stron.

Streszczenie:

Niniejszy artykuł podejmuje problematykę konfliktu w Górskim Karabachu. Przedmiotem analizy jest wojna z 2020 r. pomiędzy Armenią a Azerbejdżanem przy silnym militarnym i politycznym zaangażowaniu Turcji. W opracowaniu przedstawiono genezę oraz nakreślono tło historyczne sporu o Górski Karabach, a także wydzielono kilka jego etapów. W kolejnej części tekstu analizie poddano również międzynarodowy wymiar konfliktu, zwracając uwagę na rolę, jaką odegrała Rosja w doprowadzeniu do zaprzestania walk i zawarcia porozumienia pokojowego pomiędzy Baku i Erywaniem. Ponadto omówiono

³⁴⁵ W przypadku Ukrainy to okupacja Krymu i konflikt w Donbasie; Gruzji: nieuznawane Abchazja, Osetia Południowa; Mołdawii: nieuznawane Naddniestrze; Armenii oraz Azerbejdżanu: konflikt w Górskim Karabachu.

zagadnienie wprowadzenia kontyngentu rosyjskich „sił pokojowych” do Górskiego Karabachu wraz z konsekwencjami z tym związanymi dla regionu Kaukazu Południowego. W podsumowaniu autorzy wskazali m.in. na czasowy charakter aktualnego uregulowania sporu i możliwość wznowienia walk w przyszłości.

Słowa kluczowe:

Górski Karabach, Armenia, Azerbejdżan, Rosja, konflikt, wojna

Key words:

Nagorno-Karabakh, Armenia, Azerbaijan, Russia, conflict, war

Bibliografia:

1. Adamczewski P., *Przywództwo polityczne na poradzieckim obszarze o nieustalonym statusie. Casus Górskiego Karabachu*, w: T. Bodio (red.), *Kaukaz: mechanizmy legitymacji i funkcjonowania elit politycznych*, Tom 7, Warszawa 2012.
2. Алиев счел соглашение по Карабаху капитуляцией Армении, <https://www.rbc.ru/politics/10/11/2020/5fa9d8bc9a79471d5963b1e4>.
3. Армения заключила мир и пошла на уступки Азербайджану, <https://www.rbc.ru/politics/10/11/2020/5fa9b4249a794714efa5ea83>.
4. Армения и Азербайджан договорились о гуманитарном перемирии в Карабахе, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9746921>.
5. Армения отвергла посредничество Ирана и Турции в Нагорном Карабахе, https://lenta.ru/news/2020/10/29/bez_nih/.
6. Armenia i Azerbejdżan uzgodniły zawieszenie broni w konflikcie o Górski Karabach, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news,733680,armenia-i-azerbejdżan-uzgodniły-zawieszenie-broni-w-konflikcie-o-gorski>.
7. Armenia i Azerbejdżan zgodziły się na obecność rosyjskich sił pokojowych w Górskim Karabachu, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news,753707,armenia-i-azerbejdżan-zgodziły-sie-na-obecnosc-rosyjskich-sil-pokojowych-w>.
8. Азербайджан впервые раскрыл потери в войне в Карабахе, <https://www.bbc.com/russian/news-55149056>.
9. В Женеве завершилась встреча глав МИД Армении и Азербайджана, <https://iz.ru/1080898/2020-10-30/v-zheneve-zavershilas-vstrecha-glav-mid-armenii-i-azerbaidzhana>.
10. В ООН подняли вопрос разрушенной инфраструктуры в Карабахе, <https://az.sputniknews.ru/karabakh/20210429/426824012/un-karabakh-azerbaidzhan-war.html>.
11. Байназаров Э., Лавров А., *Часть Шуши: как изменит ход войны в Карабахе потеря города*, <https://iz.ru/1084341/elmar-bainazarov-anton-lavrov/chast-shushi-kak-izmenit-khod-voiny-v-karabakhe-poteria-goroda>.

12. Баку и Ереван договорились не обстреливать мирных жителей, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/355942/>.
13. Баку ответил на критику из-за помилования офицера-убийцы, https://www.bbc.com/russian/international/2012/08/120831_hungary_azerbaijan_case.
14. Balcerowicz B., Siły zbrojne w stanie pokoju, kryzysu, wojny, Warszawa 2010.
15. Вендик Ю. Армения начинает считать погибших в Карабахе. В Ереване прошел многотысячный марш памяти, <https://www.bbc.com/russian/news-54943958>
16. Bieleń S., Negocjacje w stosunkach międzynarodowych, Warszawa 2013.
17. Власти Нагорного Карабаха признали утрату контроля над Шуши, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/356278/>.
18. Bodio T., Etnokracja w Azji Centralnej, w: T. Bodio, W. Jakubowski (red.), Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP, t. 2, Warszawa 2010.
19. Бои в Карабахе. Сводка за 1 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4512629>.
20. Бои в Карабахе. Сводка за 2 октября <https://www.kommersant.ru/doc/4518779>.
21. Бои в Карабахе. Сводка за 3 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4519221>.
22. Бои в Карабахе. Сводка за 4 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4519416>.
23. Бои в Карабахе. Сводка за 11 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4528995>.
24. Бои в Карабахе. Сводка за 12 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4529640>.
25. Бои в Карабахе. Сводка за 13 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4530289>.
26. Бои в Карабахе. Сводка за 14 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4530985>.
27. Бои в Карабахе. Сводка за 15 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4531624>.
28. Бои в Карабахе. Сводка за 16 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4537764>.
29. Бои в Карабахе. Сводка за 19 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4539166>.
30. Бои в Карабахе. Сводка за 20 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4539808>.
31. Бои в Карабахе. Сводка за 21 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4540556>.
32. Бои в Карабахе. Сводка за 22 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4541236>.
33. Бои в Карабахе. Сводка за 24 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4547686>.
34. Бои в Карабахе. Сводка за 25 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4548064>.
35. Бои в Карабахе. Сводка за 26 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4548860>.
36. Бои в Карабахе. Сводка за 27 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4549548>.
37. Бои в Карабахе. Сводка за 28 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4550297>.
38. Бои в Карабахе. Сводка за 29 октября, <https://www.kommersant.ru/doc/4551068>.
39. Бои в Карабахе. Сводка за 1 ноября, <https://www.kommersant.ru/doc/4557414>.
40. Бои в Карабахе. Сводка за 2 ноября, <https://www.kommersant.ru/doc/4558128>.
41. Бои в Карабахе. Сводка за 3 ноября, <https://www.kommersant.ru/doc/4558767>.
42. Бои в Карабахе. Сводка за 4 ноября, <https://www.kommersant.ru/doc/4559094>.
43. Бои в Карабахе. Сводка за 5 ноября, <https://www.kommersant.ru/doc/4559725>.
44. Бои в Карабахе. Сводка за 6 ноября, <https://www.kommersant.ru/doc/4564266>.
45. Бои в Карабахе. Сводка за 7 ноября, <https://www.kommersant.ru/doc/4564566>.
46. Бои в Карабахе. Сводка за 8 ноября, <https://www.kommersant.ru/doc/4564769>.
47. Бондарев Г., Ереван оставил Карабах с демографическими проблемами, https://www.ng.ru/cis/2020-11-13/100_131120.html

48. Бородихин А. *Топор в ЕСПЧ. Суд вынес решение по делу азербайджанского офицера, зарубившего спящего сослуживца-армянина*, <https://zona.media/article/2020/05/26/axe>
49. Брыс А., *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Warszawa 2009.
50. Черненко Е., Принуждение к конфликту. Источники “Ъ” рассказали, как Турция готовила почву для обострения в Нагорном Карабахе, <https://www.kommersant.ru/doc/4537733>.
51. Chawryło K., Górecki W. *Górski Karabach: kruchy rozejm*, „Analizy OSW”, 2020-10-12, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-12/gorski-karabach-kruchy-rozejm>.
52. Сможет ли Азербайджан вернуть своих беженцев в Карабах?, <https://www.bbc.com/russian/news-56660532>
53. *Cztery samoloty z "mirotworcami" lądowały w Armenii*, <https://defence24.pl/cztery-samoloty-z-mirotworcami-ladowaly-w-armenii>.
54. Czapryński A., *Współczesna sztuka operacyjna*, Warszawa 2009.
55. Данилов Д., *Россия в Закавказье: в поисках международной легитимации* // Б. Коппитерс (ред.), *Спорные границы на Кавказе*, Брюссель 1996, <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/rus/>.
56. Держыński М., Elak L., *Rosyjska sztuka operacyjna w zarysie*, Warszawa 2020.
57. *Для армянской стороны победа — это сохранить свой дом*, <https://www.kommersant.ru/doc/4538437>.
58. *Достояние республики. Азербайджанского "убийцу с топором" превратили в героя*, <https://lenta.ru/articles/2012/09/03/hero/>.
59. Дунаевский И., *Война без победы*, <https://rg.ru/2020/09/28/situaciia-v-nagornom-karabahe-prodolzhaet-uhudshatsia.html>.
60. Фалалеев М., *Дорога домой, В Нагорный Карабах вернулось свыше 50 тысяч беженцев*, <https://rg.ru/2021/02/23/v-nagornyj-karabah-vernulos-svyshe-50-tysiach-bezhencev.html>
61. Fedorowicz K., *Republika Górskiego Karabachu – atrybuty państwowości a realia polityczne*. w: V. Serzhanova, J. Wilk, K. Nowak, J. Plis (red.), *Problemy państw nieuznawanych we współczesnym świecie*, Warszawa 2019.
62. Gadera K., *Kaukaz na skraju wojny. Starcia armeńsko-azerbejdzańskie w lipcu 2020*, <https://www.konflikty.pl/historia/czasy-najnowsze/kaukaz-na-skraju-wojny-starciarmensko-azerbejdzanskie-2020/>.
63. Gągor F., Paszkowski K., *Międzynarodowe operacje pokojowe w doktrynie obronnej RP*, Warszawa-Toruń 1998.
64. *Gdzie dwóch się bije, tam... wygrywa Rosja*, „Nowa Europa Wschodnia” 2020, nr 6.
65. Глава МИД Турции поздравил Баку с «важной победой», <https://www.rbc.ru/politics/10/11/2020/5faa30dc9a79473e227c1aee>.
66. Голубева А., Атанесян Г., Дергачев В., Козлов П., *Семь вопросов к миру в Карабахе. Кто от этого выиграл и что будет дальше?* <https://www.bbc.com/russian/features-54896303>.

-
67. Górecki W., *Górski Karabach: Azerbejdżan na drodze do zwycięstwa*, „Analizy OSW”, 2020-11-09, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-09/gorski-karabach-azerbejdżan-na-drozdze-do-zwyciestwa>.
68. Górecki W., *Górski Karabach: początek wojny pozycyjnej*, „Analizy OSW”, 2020-09-30 <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-09-30/gorski-karabach-poczatek-wojny-pozycyjnej> (współpraca: Chawryło K., Chudziak M.).
69. Górecki W., *Górski Karabach: sukcesy militarne Azerbejdżanu*, „Analizy OSW”, 2020-10-20, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-20/gorski-karabach-sukcesy-militarne-azerbejdżanu>.
70. Górecki W., *Górski Karabach: kluczowa faza azerbejdżańskiej ofensywy*, „Analizy OSW” 2020-11-06, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-06/gorski-karabach-kluczowa-faza-azerbejdżanskiej-ofensywy>.
71. Górecki W., *Kaukaski węzeł gordyjski. Konflikt o Górski Karabach*, Raport OSW, Maj 2020.
72. Górecki W., *Górski Karabach: normalizacja pełna niewiadomych*, „Analizy OSW” 2020-11-26, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-26/gorski-karabach-normalizacja-pelna-niewiadomych>.
73. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-26/gorski-karabach-normalizacja-pelna-niewiadomych>.
74. Górecki W., *Nowa odsłona konfliktu o Górski Karabach*, „Analizy OSW” 2020-09-28, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-09-28/nowa-odslona-konfliktu-o-gorski-karabach>.
75. Górecki W., *Wojna w Górskim Karabachu: wzrost przewagi Azerbejdżanu*, „Analizy OSW” 2020-10-05, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-05/wojna-w-gorskim-karabachu-wzrost-przewagi-azerbejdżanu>.
76. Górecki W., *Górski Karabach: wojna z dyplomacją w tle*, „Analizy OSW” 2020-10-29, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-29/gorski-karabach-wojna-z-dyplomacja-w-tle>.
77. Górecki W., *Rywalizacja poprzez współpracę. Rosyjsko-tureckie centrum obserwacyjne na Kaukazie*, „Analizy OSW” 2021-02-02, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-02-02/rywalizacja-poprzez-wspolprace-rosyjsko-tureckie-centrum-obszerwacyjne>.
78. Информационный бюллетень Министерства обороны Российской Федерации о деятельности российского миротворческого контингента в зоне нагорно-карабахского конфликта, https://mil.ru/russian_peacekeeping_forces/news/more.htm?id=12364074@egNews.
79. Иран предложил план урегулирования в Карабахе с участием России и Турции,
80. <https://ria.ru/20201030/karabakh-1582253303.html>.
81. Jarosiewicz A., Falkowski M., *Wojna czterodniowa w Górskim Karabachu*, „Analizy OSW”, 2016-04-06, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-04-06/wojna-czterodniowa-w-gorskim-karabachu>.
82. Jurasz W., *Z małej wojny na dalekim Kaukazie wypływają ważne wnioski dla Polski*, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/walki-w-gorskim-karabachu-jurasz-wazne-wnioski-dla-polski/kj9shje>
83. *Карабах: хроника войны-2020*, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/354861/>.

84. *Koniec status quo? Azerska rekonkwista Górskiego Karabachu*, Ośrodek Studiów Przestrzeni Postsowieckiej, Analiza OSPP 48, 07.10.2020, https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/u/9f/68/9f68ba0b-907e-4b3c-ad30-ed8ae23448d6/analiza_ospp_pazdziernik_2020_-_koniec_status_quo_azerska_rekonkwista_gorskiego_karabachu.pdf.
85. Kardaś S., *Rola elit politycznych w konfliktach na obszarze WNP (na przykładzie armeńsko-azerbejdżańskiego sporu o Górski Karabach* w: T. Bodio (red.), *Kaukaz: mechanizmy legitymacji i funkcjonowania elit politycznych*, t. 7, Warszawa 2012.
86. Konarzewska N., *Rola nacjonalizmu w azersko-ormiańskim sporze wokół Górskiego Karabachu*, „*Studia politologiczne*” 2012, vol., 23.
87. Коваленко М., *Переговорно-карабахский конфликт*, <https://www.kommersant.ru/doc/4556864>.
88. *Лавров заявил о необходимости присутствия миротворцев в Карабахе*, https://www.gazeta.ru/politics/news/2020/10/14/n_15078739.shtml.
89. *Лавров заявил о неполном соблюдении режима прекращения огня в Карабахе*, <https://iz.ru/1072648/2020-10-12/lavrov-zaiavil-o-nepolnom-sobliudenii-rezhima-prekrashcheniia-ognia-v-karabakhe>.
90. Legieć A., *Perspektywy rozwiązania konfliktu o Górski Karabach*, *Biuletyn PISM*, 2019-11-29, nr 168 (1963), https://pism.pl/publikacje/Perspektywy_rozwiazania_konfliktu_o_Gorski_Karabach_.
91. Legucka A., *Operacja pokojowa Rosji w Górskim Karabachu – cele i wyzwania*, „*Biuletyn PISM*”, 2021-01-29, nr 17, https://pism.pl/publikacje/Operacja_pokojowa_Rosji_w_Gorskim_Karabachu__cele_i_wyzwania.
92. *Мадридские принципы*, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/160309/>.
93. Маркедонов С., *Нагорный Карабах — 2018: война, мир или балансирование на грани?*, Аналитические статьи, Российский совет по международным делам, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/nagornyy-karabakh-2018-voyna-mir-ili-balansirovanie-na-grani/>
94. Маркедонов С., *Тридцать лет нагорно-карабахского конфликта: основные этапы и перспективы урегулирования*, «*Постсоветские исследования*» 2018, t. 1.
95. Маркедонов С., Каледжи В., Хас К., *Слом статус-кво и международное измерение кризиса в Нагорном Карабахе*. Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай», Декабрь 2020, <https://ru.valdaiclub.com/files/36258/>.
96. Məzun A.A., *Economic impact of peacekeeping forces and the case of Karabakh*,
97. Topchubashov Center, <https://top-center.org/en/analytics/3084/economic-impact-of-peacekeeping-forces-and-the-case-of-karabakh>.
98. Parafianowicz Z., *Wojna o Karabach i sojusze, które nie miały prawa zaistnieć*, Parafianowicz: Wojna o Karabach i sojusze, które nie miały prawa zaistnieć - GazetaPrawna.pl.
99. *Pax Russo-Turcica. Stosunki rosyjsko-tureckie po wojnie o Górski Karabach*, Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademii Sztuki Wojennej, Raport OSPP, Warszawa 2021; <https://www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/u/84/49/84491f38-f859-45f1->

- 9a6f-84b65011aa92/ospp_raport_marzec_2021_pax_russo_turcica_stosunki_rosyjsko_tureckie_po_wojnie_o_gorski_karabach.pdf.
101. Помпео заявил, что проведет 23 октября переговоры с главами МИД Азербайджана и Армении, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9779603>.
 102. Поплавский А., *Война в Карабахе: как конфликт Еревана и Баку бьет по Тегерану*, https://www.gazeta.ru/politics/2020/10/28_a_13336159.shtml.
 103. Путин пригласил глав МИДов Азербайджана и Армении на переговоры в Москву, <https://www.kommersant.ru/doc/4522178#id1962787>.
 104. Путин, Трамп и Макрон согласовали заявление по ситуации в Нагорном Карабахе,
 105. <https://iz.ru/1068016/2020-10-01/putin-tramp-i-makron-soglasovali-zaiavlenie-po-situatcii-v-nagornom-karabakhe>.
 106. Rokita Z., *Historia konfliktu górskokarabaskiego i jego miejsce w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, „Pisma Humanistyczne” 2010, nr 7.
 107. *Российский миротворческий контингент в Нагорном Карабахе*, http://mil.ru/russian_peacekeeping_forces.htm.
 108. Strachota K., *Ostre walki między Armenią i Azerbejdżanem*, „Analizy OSW” 2020-07-16, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-07-16/ostre-walki-miedzy-armenia-i-azerbejdzanem>.
 109. Тарасенко П., *Нагорный Карабах дождался перемирия*, <https://www.kommersant.ru/doc/4528751#id1962787>.
 110. *Термины МЧС России*, <https://www.mchs.gov.ru/ministerstvo/o-ministerstve/terminy-mchs-rossii/term/2704>.
 111. Thompson E.M., *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, tłum. A. Sierszulka, „Horyzonty Nowoczesności” 2000, t. 8.
 112. *Turcy wchodzą na Kaukaz. Jest porozumienie z Rosjanami*, <https://warsawinstitute.org/pl/turcy-wchodza-na-kaukaz-jest-porozumienie-z-rosjanami/>.
 113. *UNHCR o możliwości popełnienia zbrodni wojennych w Górskim Karabachu*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news,749128,unhchr-o-mozliwosci-popelnienia-zbrodni-wojennych-w-gorskim-karabachu.html>.
 114. Захаров В.А., Арешев А.Г., *Майендорфская Декларация 2 ноября 2008 года и ситуация вокруг Нагорного Карабаха. Сборник статей*, Москва 2009.
 115. *Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации*, <http://kremlin.ru/events/president/news/64384>.
 116. Zieliński J., *Konflikt o Górski Karabach i próby jego rozwiązania*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2014, nr 12.
 117. Zięba R., *Funkcjonowanie paneuropejskiego mechanizmu bezpieczeństwa KBWE/OBWE*, „Studia Europejskie” 1998, nr 3.
 118. Żarkowski P., *Zasady użycia sił zbrojnych w operacjach pokojowych*, „Doctrina. Studia społeczno-polityczne” 2015, nr 12;

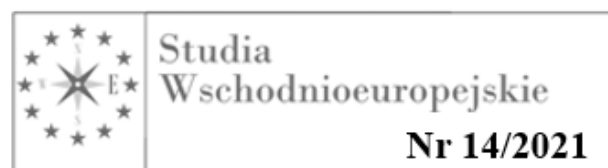
https://repozytorium.uph.edu.pl/bitstream/handle/11331/1286/Zarkowski.P_Zasady_uzycia_sil_zbrojnych.pdf?sequence=1

Kinga Machowicz

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Robert Tabaszewski

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Porozumienie Republiki Armenii i Republiki Azerbejdżanu z 9 listopada 2020 r. w sprawie Górskiego Karabachu – charakter prawny oraz implikacje polityczne

9 listopada 2020 r. w późnych godzinach wieczornych wydano oświadczenie Prezydenta Republiki Azerbejdżanu, Premiera Republiki Armenii i Prezydenta Federacji Rosyjskiej³⁴⁶. Strony wojujące (Armenia i Azerbejdżan) zobowiązały się w nim do całkowitego zawieszenia broni i ustania wszelkich działań wojennych w strefie konfliktu zbrojnego o Górski Karabach. Oświadczenie zawiera również szereg interesujących kwestii z punktu widzenia geopolitycznego, militarnego, ekonomicznego, a także prawnomiędzynarodowego. Przedmiotem tego artykułu jest analiza Porozumienia zarówno pod kątem formalno-prawnym, jak i pod względem poszczególnych merytorycznych treści kształtujących konsekwencje polityczne, jakie niosą poszczególne w nim zawarte regulacje. Z uwagi na wagę zagadnienia, jakim jest skala konfliktu w Górnym Karabachu i zaangażowanie poszczególnych stron, Porozumienie z listopada 2020 r. można porównywać z innego typu dokumentami zawieranymi przez Republikę Azerbejdżanu i Republikę Armenii, w tym kończącymi wojnę z 1994 r. oraz konflikt w Górskim Karabachu z 2016 r.³⁴⁷, a także z oświadczeniami sygnowanymi przez władze rosyjskie, w tym rozmowami prowadzonymi pod egidą grupy mińskiej OBWE³⁴⁸. Jednak, w odróżnieniu od tych dokumentów, strony konfliktu wydają się nadawać Porozumieniu jakościowo i strategicznie zupełnie nowe znaczenie. Dlatego też celem artykułu jest zbadanie charakteru prawnego i politycznego tego dokumentu, wraz z oceną, w jakim zakresie dokument ten stanowi nową jakość w procesie pokojowym.

³⁴⁶ Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation, <http://kremlin.ru/events/president/news/64384>, (17.02.2021).

³⁴⁷ A. Legieć, „Rosyjski rozejm” w Górskim Karabachu, „Polski Przegląd Dyplomatyczny”, 2021, nr 1, s. 92-93.

³⁴⁸ A. Mortazavian, M. Ghiacy, *Regional and International Cooperation to Reduce Nagorno – Karabakh Conflict*, „Journal of Politics and Law” 2017, No. 10(2), p. 138.

Postawiona została hipoteza główna, iż Porozumienie Republiki Azerbejdżanu i Republiki Armenii z 9 listopada 2020 r. burzy *status quo* w regionie Górskiego Karabachu i tworzy fundamenty dla zbudowania zupełnie nowego ładu politycznego w tej części świata. Dla jej weryfikacji autorzy postawili pytania badawcze: 1) Czy Porozumienie ma charakter prawnie zobowiązujący i wiąże wyłącznie strony wojujące? 2) Jaką postać, od strony prawnej, przyjmuje Porozumienie? 3) Czy Porozumienie zawiera instrumenty wymuszenia jego postanowień? 4) Jaki jest formalny, a jaki realny status Federacji Rosyjskiej jako głównego gwaranta tego Porozumienia? 5) W jakim zakresie intencją stron wojujących było, poprzez podpisanie Porozumienia, stworzenie nowego ładu geostrategicznego w tym regionie – jak dalece było to wypadkową od nich niezależną, reżyserowaną przez zewnętrznych graczy? 6) Czy wprowadzenie rosyjskich sił rozjemczych w wyniku zawartego Porozumienia wyklucza możliwość podjęcia szerszej interwencji humanitarnej przez społeczność międzynarodową? Badania, których wyniki przedstawiono w niniejszym artykule, zostały przeprowadzone przy wykorzystaniu metody *desk research*. Metodę tę wybrano ze względu na połączenie zalet analizy treści, analizy danych statystycznych i analizy historyczno-porównawczej³⁴⁹. Analizie poddano dokumenty z zakresu międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych (MPKZ) oraz Międzynarodowego Prawa Humanitarnego (MPH), wykorzystano także polsko- i obcojęzyczną literaturę przedmiotu. Rozważania ograniczono głównie do okresu 2020-2021 r., bezpośrednio związanego z przyjętym Porozumieniem. Praca powstała w większości na podstawie analizy dokumentów stron wojujących, a także w oparciu o analizę Porozumienia z 9 listopada 2020 r., jak również wykonującego je trójstronne Porozumienie z 11 stycznia 2021 r. Wykorzystano również dotychczasowe decyzje Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz) oraz faktyczne działania tzw. grupy mińskiej OBWE w sprawie³⁵⁰.

Geneza i okoliczności zawarcia Porozumienia

Oświadczenie najwyższych władz Republiki Armenii i Republiki Azerbejdżanu z 9 listopada 2020 r. jest kolejnym dokumentem kończącym etap konfliktu zbrojnego o Górski Karabach. Pierwsze tego typu Porozumienie będące zamrożeniem konfliktu i czasowym ustaniem walk po wyczerpującej wojnie z lat 1988 – 1994 zostało zawarte 5 maja

³⁴⁹ Z. Bednarowska, *Desk research – wykorzystanie potencjału danych zastanych w prowadzeniu badań marketingowych i badań społecznych*, „Marketing i Rynek” 2015, nr 7, s. 18-19.

³⁵⁰ Zob. A. Legieć, *op. cit.*, s. 92.

1994 r. w stolicy Kazachstanu, Biszkeku (tzw. Protokół z Biszkeku)³⁵¹. Zostało ono podpisane przez przedstawicieli władz ustawodawczych Republiki Armenii oraz Republiki Azerbejdżanu, ale również nieuznawanej na arenie międzynarodowej Republiki Górskiego Karabachu (ang. *Republic of Artsakh*) oraz Federacji Rosyjskiej, przewodniczącej (poza Francją i USA) grupie mińskiej OBWE. Od strony politycznej dokument nie stworzył podstaw do zbudowania trwałego pokoju, co potwierdziło wielokrotne łamanie kruchego zawieszenia broni pomiędzy Ormianami i Azerami w 2008 r. Otwarta eskalacja konfliktu nastąpiła 2-4 kwietnia 2016 r. Po tzw. wojnie czterodniowej strony ogłosiły zawieszenie broni i wstrzymanie ognia. Tym razem Porozumienie walczących stron miało charakter prowizorium i sprowadziło się do wydania ustnych oświadczeń przedstawicieli władz Armenii i Azerbejdżanu, które następnie zostały zakomunikowane przez moskiewskie agencje informacyjne. Oficjalne oświadczenie wydali również przedstawiciele Republiki Górskiego Karabachu. Porozumienie i utrzymanie *status quo* w regionie, po telefonicznym uzgodnieniu stanowisk obu stron, potwierdził następnie prezydent Władimir Putin.

Porozumienie podpisane w Moskwie 9 października 2020 r. przez ministrów spraw zagranicznych Azerbejdżanu i Armenii nie było trwałe i zostało szybko złamane przez obie strony konfliktu. Można wskazać przyczyny tego stanu rzeczy. Przede wszystkim o trwałości rozejmu decydują czynniki polityczne i wojskowe. W rozmowach, przynajmniej oficjalnie, nie uczestniczył przedstawiciel tzw. Republiki Górskiego Karabachu. Co interesujące, zarówno strony, jak i społeczność międzynarodowa, nie miały złudzeń co do możliwości wypracowania trwałego ustania walk. Dlatego przedstawiciele doktryny umowy zawierane 17 października (pod auspicjami grupy mińskiej OBWE) i 25 października 2020 r. (z inicjatywy USA), określali nie mianem rozejmu, czy zawieszenia broni, ale *humanitarian truce*. Miało to wskazywać na sektorowy, mający na celu wymianę jeńców oraz ciał zmarłych, charakter ewentualnego porozumienia.

Przystąpienie stron do opracowania nowego porozumienia zostało podyktowane azerskim natarciem i zajęciem miasta Szusza. Wydarzeniom tym towarzyszyła ofensywa dyplomatyczna stron konfliktu na forum międzynarodowym, jak również na płaszczyźnie sądowej. Warto zauważyć, że w tym czasie Armenia³⁵², a następnie Azerbejdżan³⁵³,

³⁵¹ J. Miklasová, *The Recent Ceasefire in Nagorno-Karabakh: Territorial Control, Peacekeepers and Question of Status*, EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law, "European Journal of International Law" <https://www.ejiltalk.org/the-recent-ceasefire-in-nagorno-karabakh-territorial-control-peacekeepers-and-unanswered-question-of-status> (17.02.2021).

³⁵² Zob. Sprawa Armenia przeciwko Azerbejdżanowi, skarga nr 42521/20.

³⁵³ Zob. Sprawa Azerbejdżan przeciwko Armenii, skarga nr 47319/20.

wzajemnie złożyły przeciwko sobie skargi międzypaństwowe do ETPCz³⁵⁴. Do 27 września Armenia wnioskowała również o zastosowania środków tymczasowych przez ETPCz. Już dwa dni później obie strony zostały wezwane przez Trybunał do powstrzymania się od jakichkolwiek środków, w szczególności działań wojskowych, które mogłyby pociągnąć za sobą naruszenie praw wynikających z Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r.³⁵⁵ dla ludności cywilnej, w tym pozbawienie jej życia i zdrowia³⁵⁶. Wdrożone środki tymczasowe okazały się mało skuteczne, o czym świadczą kolejne skargi międzypaństwowe, wniesione do ETPCz 15 stycznia 2021 r. przez Azerbejdżan³⁵⁷ i 5 lutego 2020 r. przez Armenię³⁵⁸, czyli już po zawarciu Porozumienia z 9 listopada 2020 r.³⁵⁹ Niską efektywność działań podejmowanych w ramach grupy mińskiej OBWE, instytucji Rady Europy, a także bezczynność UE, przy nasilającej się ofensywy Azerbejdżanu wykorzystała Rosja. Już na początku listopada 2020 r. jednostronnie, z pominięciem innych głównych graczy w regionie, w tym zwłaszcza Turcji, rozpoczęła własną grę dyplomatyczną. Efektem szeroko zakrojonych działań, obejmujących również działania humanitarne i operacyjne, było nakłonienie stron wojujących do wydania wspólnego „oświadczenia”³⁶⁰. Na skalę zastosowanych środków wskazuje również udział w sygnowanym Porozumieniu z 9 listopada najwyższych przedstawicieli władz: prezydenta Republiki Azerbejdżanu – Ilhama Alijewa, premiera Republiki Armenii – Nikoła Pasziniana, a także Federacji Rosyjskiej – prezydenta Władimira Putina. Było to ze wszech miar niecodzienne wydarzenie, nie tylko z racji na panujące w regionie obostrzenia związane z pandemią COVID-19. Przede wszystkim z uwagi na wzajemną niechęć przywódców Azerbejdżanu i Armenii do siebie. Dlatego też zostało podpisane podczas wideokonferencji

³⁵⁴ Warto również w tym miejscu wskazać, na inne „zamaskowane” skargi indywidualne obywateli Azerbejdżanu i Armenii składanych odpowiednio przeciwko Armenii i Azerbejdżanowi. Dokładna analiza ich treści pozwala na stwierdzenie, że praktyce były to skargi dotyczące sporu pomiędzy państwami. Należą o nich: sprawa Chiragov i inni przeciwko Armenii, skarga nr 13216/05 oraz sprawa Sargsyan przeciwko Azerbejdżanowi, skarga nr 40167/06.

³⁵⁵ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2.

³⁵⁶ Zob. ECHR Press Release, *The Court makes a statement on requests for interim measures concerning the conflict in and around Nagorno-Karabakh*, ECHR 314 (2020), 4.11.2020.

³⁵⁷ Zob. sprawa Azerbejdżan przeciwko Armenii, skarga nr 47319/20.

³⁵⁸ Zob. sprawa Armenia przeciwko Azerbejdżanowi, skarga nr 42521/20.

³⁵⁹ Zob. ECHR Press Release, *Receipt of applications in two inter-State cases related to the conflict in Nagorno-Karabakh*, ECHR 314 (2020), 4.02.2021.

³⁶⁰ Warto w tym kontekście zauważyć, że w treści porozumienia użyto sformułowania „statement”, a nie „agreement”.

i natychmiast podane na stronie internetowej Kremla. Porozumienie w części dotyczącej zaprzestania walk zostało wprowadzone ze skutkiem natychmiastowym³⁶¹.

Charakter prawny Porozumienia

Porozumienie jest zwięzłym, dziewięciopunktowym oświadczeniem, poprzedzonym jednozdaniowym wstępem. Oświadczenie zostało sygnowane przez najwyższe władze stron wojujących. Analiza Porozumienia wskazuje, że mamy do czynienia z nową jakością prawną, za którą stoją odpowiednie środki mające na celu ustanowienie nowego ładu w regionie. Rozejm i zawieszenie broni, jako porozumienia zawierane pomiędzy stronami wojującymi należą do źródeł międzynarodowego prawa humanitarnego (MPH)³⁶², a w przypadku ustanowienia rozejmu o charakterze trwałym, również do źródeł prawa międzynarodowego publicznego³⁶³. Bez wątpienia obie te gałęzie prawa oddziałują również na międzynarodowe stosunki polityczne pomiędzy Republiką Armenii a Republiką Azerbejdżanu. Mają bowiem na celu podjęcie kroków zmierzających do czasowego lub całkowitego zakończenia konfliktu³⁶⁴. W doktrynie prawa międzynarodowego wyraźnie odróżnia się rozejm od porozumienia o zawieszeniu broni. Kwestie dotyczące charakteru prawnego porozumienia stron wojujących reguluje przede wszystkim Międzynarodowa konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej z 10 października 1907 r., czyli IV Konwencja haska. Zgodnie z jej art. 37 porozumienia stron mogą być bądź ogólne (rozejmy) lub miejscowe (zawieszenia broni). Pierwsze wstrzymują wszelkie działania wojenne stron wojujących, drugie odnoszą tylko skutek pomiędzy niektórymi częściami armii wojujących, jak również na określonej przestrzeni. Zarówno rozejm, jak i porozumienia o zawieszeniu broni, w świetle MPKZ są formą porozumienia obowiązującego *inter partes* pomiędzy stronami wojującymi, ale rodzącymi również skutki o charakterze *erga omnes* na arenie międzynarodowej. Uznanie danego porozumienia za rozejm bądź porozumienie o zawieszeniu aktualizuje się przy interpretacji konkretnych postanowień porozumień stron wojujących. Ma to znaczenie przy

³⁶¹ Pomimo, że od momentu podpisania i wejścia w życie Porozumienia z 9 listopada 2020 r., doszło już wielokrotnie do złamania jego postanowień, to obecność wojsk rosyjskich, działa w sposób mrozący na strony konfliktu; zapobiegła eskalacji konfliktu. Zob. Złamane porozumienie w Górskim Karabachu. Doszło do starć. <https://www.rp.pl/Konflikty-zbrojne/201219779-Zlamane-porozumienie-w-Gorskim-Karabachu-Doszlo-do-starca.html> (17.02.2021).

³⁶² L. Antonowicz, *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Warszawa 2003, s. 242-243; J. Dobrowolska-Polak, *Ludzie w cieniu wojny. Ludność cywilna podczas współczesnych konfliktów zbrojnych*, Poznań 2011, s. 71-74.

³⁶³ K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, *Prawo międzynarodowe praw człowieka*, Warszawa 2020, s. 234.

³⁶⁴ Konwencja Dotyczącej Praw i Zwyczajów Wojny Lądowej, Haga, 18 października 1907 r., dalej jako: Konwencja haska.

wykładni oświadczenia z 9 listopada 2020 r. przerywającego od północy, 10 listopada 2020 r. czasu moskiewskiego, działania wojenne³⁶⁵.

Zdecydowanie dalej idące konsekwencje niesie uznanie danego porozumienia stron wojujących za rozejm. Według Bogusława Banaszaka, rozejmem należy nazywać zawartą na piśmie, bezterminową umowę pomiędzy państwami wojującymi, której celem jest zakończenie działań wojennych lub stanu wojny i która oprócz spraw wojskowych obejmuje również kwestie terytorialne, ekonomiczne i polityczne³⁶⁶. Rozejm zwykle poprzedza zawarcie przez strony traktatu pokojowego. Oświadczenie wstrzymuje działania wojenne za wzajemną umową stron wojujących. W praktyce ustanowienie porozumienia pomiędzy Armenią a Azerbejdżanem byłoby niemożliwe bez mediacji państw trzecich, w szczególności bezpośrednio zainteresowanej konfliktem w regionie Federacji Rosyjskiej, a wcześniej również Turcji, ostatecznie wyłączonej z procesu stabilizacyjnego w regionie³⁶⁷. Na siłę sprawczą Rosji wskazuje również to, że właśnie rosyjska a nie azerska czy ormiańska wersja językowa Porozumienia, w razie wątpliwości interpretacyjnych, ma stanowić podstawę wykładni. Za uznaniem trójstronnego Porozumienia z 9 listopada 2020 r. za rozejm (a nie za porozumienie o zawieszeniu broni) przemawia ponadto cel zastosowanych w niej środków, tj. zakładających przerwanie walk wszystkich głównych sił konfliktu o Górski Karabach, a nie tylko regularnych wojsk³⁶⁸. W międzynarodowym prawie konfliktów zbrojnych wskazuje się, że w chwili zawarcia rozejmu upór przynajmniej jednej ze stron ulega osłabieniu, co znajduje namacalny dowód w postaci strat terytorialnych jednej ze stron³⁶⁹, w tym wypadku Armenii. Również układ sił, jaki powstał wskazuje, że dokument ten jest bardziej klasycznym rozejmem, niż porozumieniem tymczasowym typu *humanitarian truce*. Porozumienie, odmiennie niż dokumenty z maja 1994 r. i kwietnia 2016 r., nie jest sygnowane przez przedstawicieli Republiki Górskiego Karabachu, co burzy również dotychczasową praktykę opisywanych dokumentów sprawie statusu tego regionu. Wszystko to z dużym prawdopodobieństwem skazuje ten samozwańczy podmiot na zapomnienie prawne i polityczną anihilację.

Porozumienie jest zatem dokumentem tylko w części będącym wypadkową sytuacji stworzonej przez strony konfliktu. W dużej mierze jego projekt został arbitralnie

³⁶⁵ P. Pieniążek, *To nie koniec konfliktu o Górski Karabach*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2021, nr 1, s. 113.

³⁶⁶ B. Banaszak, *Rozejm*, [w:] *Encyklopedia prawa*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2007, s. 724.

³⁶⁷ J. Niewiński, *Dążenie Federacji Rosyjskiej do utrzymania wpływów na obszarze postradzieckim*, „Studia Wschodnioeuropejskie” 2018, nr 9, s. 33-34.

³⁶⁸ J. Miklasová, *op. cit.*, b.p.

³⁶⁹, L. Antonowicz, *op. cit.*, s. 243.

przedstawiony przez rosyjską dyplomację tuż po zajęciu przez Azerbejdżan miasta Szusza i wobec groźby rychłego zajęcia Stepanakertu, stolicy separatystycznego Górskiego Karabachu. Azerbejdżan i Armenia zgodziły się na całkowite zawieszenie broni ze skutkiem natychmiastowym, tj. od północy 10 listopada, jak również na ustanie wszelkich działań wojennych w strefie konfliktu. Oznacza to całkowitą zmianę i ustanowienie nowego ładu terytorialnego w Górskim Karabachu. Wyrazem tej transformacji jest punkt drugi i szósty Porozumienia dotyczący zmian terytorialnych. Zakładały one „zwrócenie” Republice Azerbejdżanu regionu Kalbajar do 15 listopada 2020 r., regionu Agdam do 20 listopada 2020 r., a także regionu Lachin do 1 grudnia 2020 r. Ponadto, w świetle punktu pierwszego Azerbejdżan i Armenia miały zatrzymać się na swoich stanowiskach, które zajmowały na dzień 9 listopada 2020 r.

Polityczne implikacje zawartego Porozumienia

Treść Porozumienia sprawia, że w sumie Azerbejdżan powinien uzyskać kontrolę nad siedmioma prowincjami leżącymi dokoła Górskiego Karabachu³⁷⁰. Z punktu widzenia Azerbejdżanu, jest to powrót do macierzy ziem, które zostały utracone w trakcie pierwszej wojny z lat 1988-1994³⁷¹ i które z jego i Rady Bezpieczeństwa ONZ punktu widzenia stanowiły ziemie okupowane³⁷². Istotne jest uregulowanie dotyczące pozostawienia w obrębie jego faktycznej jurysdykcji miasta Szusza. Miasto aż do 7 listopada 2020 r. pozostawało w rękach nieuznawanej Republiki Górskiego Karabachu. Punkt drugi Porozumienia gwarantuje, że mający powstać tzw. korytarz łączący (o szerokości 5 km), który zapewni połączenie Górskiego Karabachu z Armenią, w żaden sposób nie wpłynie na miasto Szusza i pozostanie pod kontrolą kontyngentu sił pokojowych Federacji Rosyjskiej. Korytarz ten jest z kolei żywotnie istotny dla samej Armenii i diaspory armeńskiej w regionie – łączy Górski Karabach z Armenią. W świetle analizowanego dokumentu jest integralną częścią terytorium Armenii. Zgodnie z ustaleniami stron, w ciągu najbliższych trzech lat zostanie ustalony plan budowy nowej trasy w korytarzu łączącym, zapewniającej łączność między Górskim Karabachem a Armenią³⁷³. Biorąc pod uwagę pozostałe punkty Porozumienia, głównym celem de facto ma być zapewnienie połączenia Chenkendi (dla Ormian: Stepanakert) z

³⁷⁰ Zob. A. Legieć, *op. cit.*, s. 92, 94.

³⁷¹ S.S. Mammadov, *International Law and the Nagorno-Karabakh War: Opinion on Political Aspects*, “Polish Political Science Yearbook” 2016, vol. 45, p. 385–390.

³⁷² J. Miklasová, *op. cit.*, b.p.; Zob. Resolution 853 (1993) adopted by the Security Council at its 3259th meeting, on 29 July 1993, UN. Security Council (48th year : 1993), para 9.

³⁷³ Punkt 6 Porozumienia; Zob. P. Pieniążek, *op. cit.*, s. 114.

Armenią. Warto zauważyć, że samo miasto Stepanakert, czyli największe miasto w regionie obrane za stolicę nieuznaną Republiki Górskiego Karabachu, pozostanie w rękach separatystów ormiańskich.

Tekst Porozumienia stanowi wręcz *unicum* w porównywaniu z poprzednimi dokumentami przyjmowanymi w trakcie trwania konfliktu, a nawet innych tego typu konfliktów na obszarze postradzieckim. W regionie Górskiego Karabachu wojska rosyjskie nie były nigdy obecne. Teraz ich pobyt jest legitymizowany treścią trójstronnej umowy. Aż pięć z dziewięciu punktów Porozumienia dotyczy rosyjskich gwarancji służących utrzymaniu rozejmu³⁷⁴. Punkt pierwszy legitymizuje działania Prezydenta Federacji Rosyjskiej jako głównego architekta nowego układu. Zgodnie z Porozumieniem wzdłuż wspomnianego korytarza łączyńskiego rozlokowany został kontyngent pokojowy Rosji w liczbie 1960 żołnierzy z bronią strzelecką, 90 transporterów opancerzonych, 380 sztuk samochodów i sprzętu specjalnego przeznaczenia. Dodatkowo rosyjski kontyngent stabilizacyjny w regionie Kelbajar i regionie Agdam miał być rozmieszczany równolegle z wycofywaniem armeńskich sił zbrojnych³⁷⁵. Okres pobytu kontyngentu sił pokojowych Rosji wynosi pięć lat z automatycznym przedłużeniem na kolejne, pięcioletnie okresy. Teoretycznie każda ze Stron może zadeklarować zamiar zaprzestania stosowania niniejszego postanowienia, a okres takiego wypowiedzenia wynosi sześć miesięcy. Do tego czasu, w świetle przepisów prawa międzynarodowego, każdy atak na stacjonujące tam wojska rosyjskie może być uznany za agresję w rozumieniu art. 51 Karty Narodów Zjednoczonych³⁷⁶. W świetle Porozumienia kontrolę komunikacji transportowej również sprawują w regionie organy Służby Granicznej FSB Rosji. Jak widać, układ granic wraca praktycznie do stanu sprzed upadku Związku Radzieckiego.

Kolejne punkty Porozumienia stanowią jednostronne, bezwarunkowe gwarancje Azerbejdżanu dotyczące zapewnienia bezpieczeństwa ruchu obywateli, pojazdów i towarów w korytarzu łączyńskim „w obu kierunkach”. Nie określono przy tym, o obywateli którego państwa chodzi, a to nie wyklucza mieszkańców nieuznaną Republiki Górskiego Karabachu. Władze Azerbejdżanu zobowiązały się do tego, że wszystkie połączenia gospodarcze i transportowe w regionie zostają odblokowane. Również Republika Armenii zobowiązała się do zagwarantowania bezpieczeństwa połączeń transportowych między zachodnimi regionami Republiki Azerbejdżanu i Autonomiczną Republiką Nachiczewanu

³⁷⁴ J. Miklasová, *op. cit.*, b.p.; P. Pieniążek, *op. cit.*, s. 113.

³⁷⁵ J. Miklasová, *op. cit.*, b.p.; Zob. A. Legieć, *op. cit.*, s. 98.

³⁷⁶ J. Miklasová, *op. cit.*, b.p.; Karta Narodów Zjednoczonych podpisana w San Francisco, 26 czerwca 1945 r.

w celu zorganizowania niezakłóconego ruchu obywateli, pojazdów i towarów w obu kierunkach. Jedynym warunkowym fragmentem Porozumienia jest ten dotyczący zapewnienia budowy nowej komunikacji transportowej łączącej Autonomiczną Republikę Nachiczewanu z zachodnimi regionami Azerbejdżanu, co ma się odbyć „za zgodą stron”. Przy czym niewyjaśnione zostało, czy zgodę na to musi również wyrazić Rosja. Jest to element istotny z punktu widzenia żywotnych interesów Azerbejdżanu, ponieważ region ten stanowi eksklawę graniczącą z Armenią, Turcją, Gruzją oraz Iranem³⁷⁷.

Jednoznacznie pozytywnie należy ocenić część Porozumienia zawierającą mechanizmy wprowadzające postanowienia w życie, w tym te postanowienia, które dotyczą kwestii związanych z trybem udzielania pomocy humanitarnej. Strony zobowiązały się bowiem do prowadzenia wymiany jeńców wojennych, zakładników i innych zatrzymanych, jak również ciał zmarłych. Osobny punkt dotyczy kwestii migracyjnych i należy go zaliczyć do sukcesów Azerbejdżanu. Strony uznały bowiem prawo powrotu osób, które w wyniku postanowień z 1994 r. musiały opuścić strony ojczyste. Dotyczy to przesiedleńców (migrantów) wewnętrznych i uchodźców, którzy obecnie wracają na terytorium Górskiego Karabachu i obszarów przyległych. Co istotne, proces ten ma się odbywać pod ścisłą kontrolą Biura Wysokiego UNHCR. W celu zwiększenia skuteczności kontroli realizacji porozumień przez strony konfliktu, powołane zostało również Pokojowe Centrum Kontrolujące Zawieszenie Broni w Górskim Karabachu. Jednak w praktyce, to obie strony będą uzależnione przede wszystkim od pomocy żołnierzy rosyjskich decydujących w kwestiach dotyczących życia codziennego mieszkańców regionu.

Wykładnia Porozumienia z 9 listopada 2020 r., wskazuje, że jest to dokument wywierający bezpośrednie skutki prawne pomiędzy trzema stronami, w zasadniczy sposób oddziałuje na sytuację geostrategiczną całego regionu, jak również może oddziaływać na państwa regionu³⁷⁸. Porozumienie z 9 listopada 2020 r. należy oceniać nie tylko pod względem oceny formalnej treści w niej zawartej, ale również badając zamiar i charakter, jaki każda ze stron zamierza nadać takiemu dokumentowi. Niektórych istotnych postanowień *explicite* nie zawarto w treści dokumentu, od innych natomiast celowo odstąpiono. Do najważniejszych konsekwencji wynikających nie tylko z treści samego dokumentu, ale również z okoliczności faktycznych towarzyszących jego podpisaniu, należy zaliczyć: przejście pod efektywną kontrolę Azerbejdżanu ziem okalających Górski Karabach, które znajdowały się do tej pory pod kontrolą separatystów ormiańskich; powstanie nowej

³⁷⁷ J. Miklasová, *op. cit.*, b.p.; Zob. A. Legieć, *op. cit.*, s. 99.

³⁷⁸ J. Miklasová, *op. cit.*, b.p.

przestrzeni prawnej³⁷⁹; rozmieszczenie rosyjskich sił na terytorium dotychczasowego konfliktu i zamrożenie konfliktu przynajmniej na czas stacjonowania tych wojsk³⁸⁰; powstanie nowej sytuacji geostrategicznej dla państw sąsiadujących, w tym dla Turcji, Gruzji i Iranu; czasowe zażegnanie ryzyka interwencji humanitarnej w tzw. Republice Górskiego Karabachu; jak również dyplomatyczną alienację OBWE, UE i USA jako potencjalnych mediatorów w konflikcie³⁸¹.

Bez wątpienia najważniejszym i bezpośrednim skutkiem rozejmu jest zmiana układu sił w regionie, która nastąpiła poprzez przejęcie faktycznej kontroli nad siedmioma regionami przez Azerbejdżan³⁸². Powoduje to poważne konsekwencje dla prawie półmilionowej azerskiej ludności cywilnej, której zapewniono możliwość powrotu na tereny okalające Górski Karabach. W szczególności chodzi o osoby, które uciekły w czasie rozpadu ZSRR lub też zostały wysiedlone po 1994 r. oraz spadkobierców tych osób. Porozumienie nie rozstrzyga jednak wszystkich problemów dotyczących statusu całego terytorium. W szczególności nie odniesiono się – nawet w sposób pośredni – do statusu Republiki Górskiego Karabachu, którego faktyczne władztwo na posiadanym terytorium zostało znacznie okrojone³⁸³. Choć od strony prawnomiędzynarodowej, terytorium to formalnie przynależy do Azerbejdżanu, to status prawny tego obszaru nie został po 9 listopada 2020 r. – podobnie zresztą jak miało to miejsce w latach 1994-2016 – w żaden sposób potwierdzony³⁸⁴.

Porozumienie z 9 listopada 2020 r. milczy również w kwestii możliwości zastosowania interwencji humanitarnej³⁸⁵. Część ekspertów wyraża opinię, że etyczna i sprawiedliwa w swej istocie interwencja humanitarna powinna uzyskać wyraźną prawną legitymację, najlepiej w formie porozumienia, analogicznego jak Porozumienie z 2020 r.³⁸⁶ Tego rodzaju argumentacja budzi jednak obawy, iż pod pretekstem interwencji humanitarnej

³⁷⁹ W nowej sytuacji prawnej prawdopodobne staną się próby wzajemnego dochodzenia roszczeń przez obie strony na drodze sądowej i w oparciu o arbitraż międzynarodowy. Pozostaje również kwestia dochodzenia reparacji wojennych i odszkodowań dla ofiar konfliktu.

³⁸⁰ P. Pieniążek, *op. cit.*, s. 115.

³⁸¹ J. Miklasová, *op. cit.*, b.p.; A. Legieć, *op. cit.*, s. 97.

³⁸² P. Pieniążek, *op. cit.*, s. 113-114.

³⁸³ Zob. A. Legieć, *op. cit.*, s. 96-97.

³⁸⁴ Fakt ten należy traktować jako wybieg taktyczny ze strony rosyjskiej, która w przyszłości może wykorzystać ten fakt podczas konstruowania umowy o przedłużeniu obecności swoich sił na tym terenie. Por. S. Kolarz, *Status prawny Górskiego Karabachu – porównanie ze statusem prawnym Kosowa*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, vol. 5 (1), s. 124-125.

³⁸⁵ M.N. Shaw, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 2000, s. 595-596.

³⁸⁶ Wskazuje się także, iż przestrzeganie praw człowieka jest tak samo ważnym celem działania ONZ, jak zapewnienie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, zaś art. 1 (3) i art. 56 Karty NZ nakładają na państwa prawne zobowiązanie do współpracy w celu promocji praw człowieka.

niektóre państwa regionu, takie jak Rosja i Turcja, mogą dążyć do realizacji partykularnych interesów i podejmować działania, które zasługiwałyby na miano sprzecznej z prawem międzynarodowym³⁸⁷.

Warto również zauważyć, że weryfikacja przesłanek i kryteriów, których spełnienie nadawałoby danej interwencji humanitarnej cechę legalności, jest w praktyce trudna do zrealizowania. Dlatego też konieczna jest zgoda państw regionu, w którym dokonuje się interwencji, bądź w której stacjonując wojska stabilizacyjne. Ten ostatni przypadek zachodzi właśnie w Górskim Karabachu na podstawie porozumienia z 2020 r. Wydaje się, że zmiana *status quo*, nawet w razie gwałtownego wznowienia walk zbrojnych, poprzez przeprowadzenia militarnej interwencji humanitarnej wydaje się mało prawdopodobna³⁸⁸. Porozumienie z 9 listopada 2020 r. wprowadzając nie wyklucza takiej możliwości, ale faktyczne działania Rosji, w tym sprawne umiejscowienie wojsk stabilizacyjnych, przy niewielkiej aktywności pozostałych uczestników formatu mińskiego oraz bierności dyplomacji UE, ewentualną szerszą interwencję międzynarodową czyni praktycznie niemożliwą³⁸⁹. Stąd też najbardziej prawdopodobnym scenariuszem jest poszerzenie rosyjskiej obecności w regionie bądź też, co już zdecydowanie mniej prawdopodobne, poszerzenie tego formatu o obecność turecką. Jednak, aby tak się stało, musiałoby zostać zawarte nowe, poszerzone, czterostronne porozumienie uzupełniające rozejm z 2020 r.

W Porozumieniu nie zawarto również precyzyjnych regulacji dotyczących odmrażania wzajemnych azersko-armeńskich stosunków w regionie. Niestabilność stała się w ostatnich latach skutecznym narzędziem Moskwy w walce o wpływ w regionie, co widać wyraźnie nie tylko w kontekście Górskiego Karabachu, ale innych sporów terytorialnych w regionie, takich jak: Naddniestrze, Abchazja i Osetia Południowa czy Ukraina³⁹⁰. Jak do tej pory Rosja efektywnie w sferze wizerunkowej wykorzystuje otrzymany mandat, bo już 11 stycznia

³⁸⁷ Zob. A. Legieć, *op. cit.*, s. 98.

³⁸⁸ Prognoza opiera się na wyrażonym przez K. Pawłowskiego poglądzie, że ewentualna interwencja w istotny sposób zmieniłaby spoczywające na państwach prawne ograniczenia w zakresie odwołania się do zbrojnej siły w stosunkach międzynarodowych, co stanowiłoby poważny regres wobec wyraźnych w tej kwestii postanowień Karty NZ i powodowałby nieuchronną relatywizację norm prawa międzynarodowego, a dodatkowo zamiast stabilizować środowisko międzynarodowe prowadziłoby raczej do jego większej destabilizacji – zob. K. Pawłowski, *Zjawisko interwencji humanitarnej w stosunkach międzynarodowych* [w:] *Praktyka ochrony praw człowieka*, t. II, red. K. Machowicz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 105.

³⁸⁹ Prezydent Francji, Emmanuel Macron, wielokrotnie zwracał uwagę na konieczność doprecyzowania niektórych postanowień zawartego rozejmu. Ostatni raz czynił to w rozmowie telefonicznej z W. Putinem 10 stycznia 2021 r. tuż przed spotkaniem przywódców Armenii i Azerbejdżanu w Moskwie, zob. J. Miklasová, *op. cit.*, b.p.; Telephone conversation with President of France Emmanuel Macron, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64873> (17.02.2021).

³⁹⁰ P. Marcinkowska, *Russia and the Eastern Partnership*, „Studia Wschodnioeuropejskie” 2014, nr 5, s. 8.

2021 r., po trójstronnym spotkaniu przywódców Armenii, Azerbejdżanu i Rosji, wydane zostało kolejne, czteropunktowe Oświadczenie uszczegóławiające sposób wykonania rozejmu poprzez powołanie trójstronnej grupy roboczej w celu przywrócenia wszelkich stosunków gospodarczych i transportowych w regionie³⁹¹. Zatwierdzono w nim skład podgrup eksperckich. Grupa robocza odpowiada za organizację, realizację i bezpieczeństwo przewozów międzynarodowych przez terytorium Azerbejdżanu i Armenii do 1 marca 2021 r. oraz przewozów realizowanych przez Azerbejdżan i Armenię. W oparciu o wypracowane stanowisko Grupa przedstawi listę możliwych, wspólnych działań i harmonogram realizacji odbudowy i budowy nowej infrastruktury transportowej niezbędnej do zapewnienia wysokiego poziomu akceptacji Stron.

W styczniu 2021 r. ustalono również, że pozostałe kierunki udroźnienia i nadzoru nad szlakami w regionie przylegającym do Górskiego Karabachu zostaną określone w osobnym porozumieniu zawartym pomiędzy Armenią a Rosją³⁹². Umieszczenie tego punktu wskazuje na uznanie przez Azerbejdżan roli Rosji za głównego mediatora, jak również może stanowić wstęp do szerszego porozumienia się z Rosją głównego patrona Azerbejdżanu, jakim jest Turcja. Prognoza ta jest oparta na potwierdzeniu już w styczniu 2021 r. przez Prezydenta Rosji udziału Turcji w Pokojowym Centrum Kontrolującym Zawieszenie Broni w Górskim Karabachu. Rola Turcji w rozwiązaniu tego konfliktu w pewnym sensie ulegnie zatem zwiększeniu. Nadal jednak otwartą kwestią pozostaje to, na ile będzie to realne oddziaływanie, a na ile kurtuazja inspirowana przez Rosję – państwo, które przy tej samej okazji może rozgrywać swoje niełatwe do pogodzenia interesy. Z jednej strony utrzymanie roli dominującej siły sprawczej w regionie, a z drugiej – zbliżenie z Turcją.

Konkluzje

Porozumienie z 9 listopada 2020 r. jest istotnym instrumentem prawnym, wywołującym skutki prawne nie tylko pomiędzy Republiką Azerbejdżanu i Republiką Armenii. Znacząco zmienia regionalną scenę międzynarodową i tworzy nowy układ sił w regionie okalającym Górski Karabach. Ten krótki i zwięzły dokument zawiera wiele konkretnych rozwiązań, które w razie braku większych napięć i przesilenia politycznego,

³⁹¹ Press statements following talks with President of Azerbaijan Ilham Aliyev and Prime Minister of Armenia Nikol Pashinyan, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64880> (17.02.2021); Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation, 11 January 2021 <https://president.az/articles/50070> (17.02.2021).

³⁹² Meeting with Prime Minister of Armenia Nikol Pashinyan, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64883> (17.02.2021).

mogłyby wprowadzić przynajmniej w miarę trwały pokój w regionie. Analiza tekstu i okoliczności zawarcia rozejmu wskazuje, że został opracowany pod wydatnym wpływem dyplomacji rosyjskiej. Strona rosyjska jest również jego gwarantem. Zawarty rozejm odsuwa w czasie możliwość stworzenia szerszej koalicji mogącej dokonać interwencji humanitarnej w nieuznawanej Republice Górskiego Karabachu, którego obszar operacyjny został znacznie zmniejszony na rzecz Azerbejdżanu. Jednak o tym jak bardzo trwały będzie zawarty rozejm, będą decydowały nie tylko strony sporu, ale również czynniki niezależne od samych stron konfliktu, w szczególności obecność wojsk rosyjskich w regionie, poszerzona o ewentualne wsparcie tureckie w nowo powstałym Pokojowym Centrum Kontrolującym Zawieszenie Broni.

Streszczenie:

Przedmiotem artykułu uczyniono analizę rozejmu pomiędzy Armenią i Azerbejdżanem zawartego pod auspicjami Rosji. Zbadano zagadnienie, w jakim stopniu dokument ten stanowi nową jakość w procesie budowania nowego ładu politycznego w regionie Górskiego Karabachu, a w jakim jest inspirowany polityką innych graczy tego regionu. W pierwszej części przedstawiono okoliczności, w jakich doszło do porozumienia, a następnie dokonano klasyfikacji tego dokumentu pod względem prawnym. W kolejnej części dokonano szczegółowej analizy treści poszczególnych punktów porozumienia, zobowiązań stron konfliktu, jak również roli Rosji. Artykuł kończą rozważania na temat potencjalnych implikacji w sferze politycznej wynikających z realizacji poszczególnych postanowień tego porozumienia przez Armenię i Azerbejdżan.

Słowa kluczowe:

Armenia, Azerbejdżan, Górski Karabach, Porozumienie o zawieszeniu broni w Górskim Karabachu, porozumienia o zawieszeniu broni, prawo międzynarodowe, rosyjskie siły pokojowe

Key words:

Armenia, Azerbaijan, Nagorno-Karabakh, Nagorno-Karabakh ceasefire agreement, armistice agreements, international law, Russian peacekeeping forces.

Bibliografia:

1. Antonowicz L., *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Warszawa 2003
2. Banaszak B., *Rozejm*, [w:] *Encyklopedia prawa*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2007.

3. Bednarowska Z., *Desk research – wykorzystanie potencjału danych zastanych w prowadzeniu badań marketingowych i badań społecznych*, „Marketing i Rynek” 2015, nr 7.
4. Dobrowolska-Polak J., *Ludzie w cieniu wojny. Ludność cywilna podczas współczesnych konfliktów zbrojnych*, Poznań 2011.
5. ECHR Press Release, *Receipt of applications in two inter-State cases related to the conflict in Nagorno-Karabakh*, ECHR 314 (2020).
6. ECHR Press Release, *The Court makes a statement on requests for interim measures concerning the conflict in and around Nagorno-Karabakh*, ECHR 314 (2020), 4.11.2020.
7. Karta Narodów Zjednoczonych, San Francisco, 26 czerwca 1945 r.
8. Kolarz S., *Status prawny Górskiego Karabachu – porównanie ze statusem prawnym Kosowa*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, vol. 5 (1).
9. Konwencja Dotycząca Praw i Zwyczajów Wojny Lądowej, Haga, 18 października 1907 r.
10. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.
11. Legieć A., *„Rosyjski rozejm” w Górskim Karabachu*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny”, 2021, nr 1.
12. Mammadov S.S., *International Law and the Nagorno-Karabakh War: Opinion on Political Aspects*, „Polish Political Science Yearbook” 2016, vol. 45.
13. Marcinkowska P., *Russia and the Eastern Partnership*, „Studia Wschodnioeuropejskie” 2014, nr 5.
14. Miklasová J., *The Recent Ceasefire in Nagorno-Karabakh: Territorial Control, Peacekeepers and Question of Status*, „EJIL:Talk!” <<https://www.ejiltalk.org/>>.
15. Mortazavian A., M. Ghiacy, *Regional and International Cooperation to Reduce Nagorno – Karabakh Conflict*, „Journal of Politics and Law” 2017, No. 10(2).
16. Niewiński J., *Dążenie Federacji Rosyjskiej do utrzymania wpływów na obszarze postradzieckim*, „Studia Wschodnioeuropejskie” 2018, nr 9.
17. Orzeszyna K., Skwarzyński M., Tabaszewski R., *Prawo międzynarodowe praw człowieka*, Warszawa 2020.
18. Pawłowski K., *Zjawisko interwencji humanitarnej w stosunkach międzynarodowych [w:] Praktyka ochrony praw człowieka*, t. II, red. K. Machowicz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
19. Pieniążek P., *To nie koniec konfliktu o Górski Karabach*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2021, nr 1.
20. Resolution 853 (1993) adopted by the Security Council at its 3259th meeting, on 29
21. Shaw M.N., *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 2000.
22. Sprawa Armenia przeciwko Azerbejdżanowi, skarga nr 42521/20.
23. Sprawa Armenia przeciwko Azerbejdżanowi, skarga nr 42521/20.
24. Sprawa Azerbejdżan przeciwko Armenii, skarga nr 47319/20.
25. Sprawa Azerbejdżan przeciwko Armenii, skarga nr 47319/20.
26. Sprawa Chiragov i inni przeciwko Armenii, skarga nr 13216/05.
27. Sprawa Sargsyan przeciwko Azerbejdżanowi, skarga nr 40167/06.

-
28. Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation, <<http://kremlin.ru/>>.
 29. Złamane porozumienie w Górskim Karabachu. Doszło do starć, <https://www.rp.pl>.

Political dimension of the second Karabakh war

Starting approximately from the dawn of new era and through early middle ages the region of South Caucasus experienced influence of ancient empires (Sassanian and Byzantine) and Turkic tribes of Khazars, then followed by Arabs' conquests, after which until 19th century this geographical area, known today as South Caucasus, was either controlled mainly by Iranian and Turkish ruling dynasties or experienced the Persian and Turkish military, political and cultural impact. Starting from 19th century the region was conquered by Russian Empire, and since that time it had been included into the sphere of exclusive Russian military, political, economic and cultural influence.

The Karabakh problem (or Nagorno-Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia) in its contemporary form emerged approximately in the second half of the 19th century when the discourse of nationalism came to the South Caucasus. Back then various ethnic groups which populated this region started to get occupied with conceptualization of their perceptions of what had to be considered 'theirs' in terms of territorial claims, historical 'truth', political expectations, traditions, etc. It was the period of so called initial 'nation-building' that took place in the framework of the Russian Empire, which, as was mentioned above, captured all these territories after victories in Russo-Turkish and Russo-Persian wars mainly in 18th and 19th centuries (even though the first conflicts between empires started back in the 17th century).

It should be stressed specifically that the region of South Caucasus was historically extremely multi-ethnic, being a kind of 'melting pot' for various ethnic and religious groups. As an example, one can bring official results of the last Soviet census which took place in 1989. According to it, Armenians constituted 76,92% of the population of Karabakh proper³⁹³ while in Shusha (ancient city in Karabakh) Azerbaijanians constituted 92% of

³⁹³ All-union Census 1989. Distribution of city and rural population of the Soviet republics' oblasts in terms of gender and nationality, Institute of Demography of the National Research University, "Higher School of Economics", za: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/resp_nac_89.php?reg=71

population³⁹⁴ from where all of them were expelled in 1992 as a result of Armenian forces' military operations. In general, throughout observable history ethnical distribution of population in this region was very mosaic and heterogenous.

In its contemporary form the conflict was 'unfrozen' in 1987-88s when Armenians of Karabakh Autonomous Oblast of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic raised the issue of transfer of the Oblast from Soviet Azerbaijan to Soviet Armenia. This led to the first wave of Azerbaijanian refugees from Kafan (Armenia) in November of 1987³⁹⁵, then followed by tragedy in Sumgait (Azerbaijan) in February of 1988 and first wave of Armenian refugees from Azerbaijan. In autumn of 1991 (when the USSR did not already exist) full-scale military clashes in Karabakh began, which continued until May of 1994 when truce was signed. The war ended with defeat of Azerbaijan. Armenia captured not only Karabakh itself but also seven districts around Karabakh traditionally populated by Azerbaijanians. Thus, all the territories between Karabakh (surrounded by occupied seven districts) from one side and Armenia and Iran from another came under control of Armenian military forces. As a result, more than half of a million of Azerbaijanians had to leave their homes and became refugees: "roughly 40,000 from Nagorno-Karabakh and 560,000 from the surrounding seven occupied districts"³⁹⁶.

Portents of war

Since May 1994 the conflict was frozen, while parties thereto were busy with finding a peaceful solution to it in the framework of negotiations coordinated and led by Minsk group. Nevertheless, decades long negotiations did not produce any appreciable outcome. Azerbaijan insisted on necessity to obey the norms of international law and the UN Security Council's Resolutions Nos. 822 (April 30, 1993), 853 (July 29, 1993), 874 (October 14, 1993), 884 (November 12, 1993) obliging Armenia to withdraw its forces from seven occupied districts around Karabakh, while Armenia stayed firm in its intention to achieve the official international legal status for Karabakh and mainly kept the negotiations process running in circles.

³⁹⁴ E. Amirbayov, *Shusha's Pivotal Role in a Nagorno-Karabagh Settlement*, [w:] *Policy Brief*, (red.) B. Shaffer, Cambridge 2001, s. 2.

³⁹⁵ T. de Waal, *Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war*, New-York 2003, s.18-19.

³⁹⁶ *Human rights situation of internally displaced persons in Azerbaijan, Human Rights for All*, za: <https://www.humanrightsclub.net/en/news/2019/human-rights-situation-of-internally-displaced-persons-in-azerbaijan/> (19.09.2019), zob. także: *Global Report on Internal Displacement*, Internal Displacement Monitoring Center & Norwegian Refugee Council, May 2017, <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2017/#download>, s. 113.

Despite some bleak hopes which appeared after coming to power in 2018 of the current Armenian Prime-minister Nikol Pashinyan, who was not connected with previous Armenian leadership, majority of which was involved into the first Karabakh war (some of them were ‘warlords’ back then), and at first seemed to present himself as a bearer of new ideas and approaches, nevertheless, all that followed dispelled such illusions and expectations.

Armenian society (as well as Azerbaijanian one) had always been extremely sensitive to everything related to Karabakh. Moreover, for both Armenian and Azerbaijan societies the Karabakh itself traditionally had been a very significant part of national mythology. And any attempts to revise, at least a little bit, Armenia’s approaches to negotiations and to ‘soften’ even slightly its positions were perceived by the society as ‘betrayal of national interests’ (to be fair situation was the same with Azerbaijan).

All that followed allows to suggest that Prime minister Nikol Pashinyan could not change the public opinion of the Armenian society and to stand firmly against the most aggressive groups of the latter which always promoted only the idea of ‘no-concessions’, thus actually derailing the peace talks during more than twenty years.

Being unable to change the attitude of the general public in Armenia Prime minister Nikol Pashinyan in his moves and rhetoric had become even more assertive, adamant and to a certain extent aggressive if compared to his predecessors. Subsequent actions and declarations which were taken and made by Armenian leadership had finally led almost thirty years long negotiations process to the deadlock.

On March 31, 2019 Davit Tonoyan, at that time the Minister of defense of the Republic of Armenia, during the meeting with the representatives of Armenian community in New York, in the framework of his visit to the USA, “openly rebuked the Azerbaijani side’s zero-sum ‘land for peace’ formula for conflict resolution, in which a bilateral settlement would require that the Armenian side first make territorial concessions to Azerbaijan. Instead, he called on Armenia to prepare to pursue new war for new territories”³⁹⁷. The formula of ‘land for peace’ since the beginning of negotiations in 1994 was considered a kind of a cornerstone for the process of finding a peaceful resolution to the conflict, meaning that Armenia could receive Azerbaijan’s consent for Karabakh to get official legal status (highest possible autonomy within Azerbaijan) in exchange for de-occupation of territories: seven districts around Karabakh, recognized by all the international

³⁹⁷ E. Abrahamyan, *Rationalizing the Tonoyan Doctrine: Armenia’s Active Deterrence Strategy*, Eurasia Daily Monitor (Volume 16 Issue 64), May 2, 2019. za: <https://jamestown.org/program/rationalizing-the-tonoyan-doctrine-armenias-active-deterrence-strategy/> (22.05.2020)

community according to norms and principles of international law – together with Karabakh itself - as the territories of the Republic of Azerbaijan, that were occupied by Armenia at the beginning of 90s of the last century.

The whole incident was later even more aggravated by the position of the Prime minister Nikol Pashinyan, who backed his defense minister: “If Davit Tonoyan had made a different statement I would have dismissed him as defense minister. What did the defense minister say? He said that if a war breaks out our objective will be to win that war”³⁹⁸.

The reaction of the Azerbaijan was obvious and predictable: “the Azerbaijani Foreign Ministry condemned the “provocative” statement, saying that it undermined international efforts to resolve the Karabakh conflict”³⁹⁹.

Later in May of 2019 Prime-minister Pashinyan made one more provocative ‘gesture’ publicly joining national Armenian dances in Shusha, commemorated to so called ‘liberation’ of the latter by Armenians on May 9, 1992⁴⁰⁰. This episode of the first Karabakh war was one of the most tragic ones in a long line of that time calamities and losses Azerbaijanians had to pass through at the beginning of 90s of the last century. Moreover, Shusha had been traditionally accepted by Azerbaijanians as a cradle of their culture.

One year later, as if wishing to worsen situation even more, on 21 May 2020 “an ‘inauguration ceremony’ was organized in Shusha for the puppet leader of the ‘Nagorno-Karabakh Republic’, an unrecognized entity on Azerbaijan’s territories currently occupied by Armenia. While the continuing occupation and the fruitless negotiations that have been lingering for over twenty five years already, are a constant source of frustration for the Azerbaijani society, this year’s provocative move by the Armenian side brought this frustration to what may seem as all-time high”⁴⁰¹.

Needless to say, that such absolutely inappropriate, in the context of ongoing back then peace talks, actions of Armenian leadership provoked obvious very negative reaction in Azerbaijan society, resurrecting in memories of not only more than half of a million refugees

³⁹⁸ Pashinyan Backs Defense Chief’s Tough Talk On Karabakh in The Armenian Mirror-Spectator, April 2, 2019, za: <https://mirrorspectator.com/2019/04/02/pashinyan-backs-defense-chiefs-tough-talk-on-karabakh/> (15.05.2020)

³⁹⁹ Ibidem.

⁴⁰⁰ Armenian PM joins folk dance in Karabakh’s Shushi, News.am, 9 May 2019, za: <https://news.am/eng/news/511784.html> (15.05.2020)

⁴⁰¹ Huseynov R., *Shusha provocation: a fatal blow to the peace process?*, Topchubashov Center, za: <https://top-center.org/en/analytics/3022/shusha-provocation-a-fatal-blow-to-the-peace-process> (22.05.2020)

but the whole Azerbaijan society the episodes of national humiliation at the beginning of 90s of the 20th century.

All these provocative or probably ill-conceived actions and declarations on behalf of the leadership of the country with which negotiations for peaceful resolution of the conflict back then had been already taking place for more than two decades to no avail - in the context of overall slipping of peace talks at that time - could not have more negative effect on general perception by the Azerbaijan of the further 'prospects' of such 'negotiations'.

Forty-four days of war

Irregular sporadic local clashes between military forces of two countries had been taking place throughout all the years of negotiations after 1994. Nevertheless, as a rule such clashes had always taken form of occasional shootings continued for several hours at maximum. The longest escalation happened in April of 2016 when confrontation had taken form of relatively wide scale military operations conducted by armies of the two countries during four days, after which Azerbaijan claimed to return under its control some territories which previously were occupied by Armenia. As Thomas De Waal put it, "the April fighting was the worst outbreak of violence since 1994. But it was not a full-scale military offensive by Azerbaijan, which has periodically said it does not rule out the use of force to reconquer territory it lost in the conflict in the 1990s. More likely, it was a limited operation staged by Baku to shake the status quo, put the conflict back on the international agenda, and put the Armenian side under pressure. The Azerbaijani army recovered two hills, one of which, Lele Tepe, lies about 3 miles north of the Iranian border and has some strategic significance"⁴⁰².

In general, the expert community was almost unanimous in understanding of the reasons and purposes of this – the most wide-scale at that time – aggravation of the situation: "a carefully controlled escalation served to raise international awareness of the fragility of a status quo which Azerbaijan regards as unfavourable, in order to galvanize the international mediators and put pressure on Yerevan to be constructive at the negotiating table. In addition, the military escalation also destroyed any expectations Armenia might have harboured for support from the Russian-led Collective Security Treaty Organization (CSTO).

⁴⁰² T. de Waal, *Prisoners of the Caucasus: Resolving the Karabakh Security Dilemma*, June 16, 2016, Carnegie Europe, za: <https://carnegieeurope.eu/2016/06/16/prisoners-of-caucasus-resolving-karabakh-security-dilemma/j1yq> (22.05.2020).

Its response was fragmented, with Belarus, for example, openly supporting Azerbaijan's territorial integrity"⁴⁰³.

The second Karabakh war between Azerbaijan and Armenia, its consequences and expectations after it, cannot be scrutinized without understanding of interests and positions of key actors involved in different forms into the political processes in South Caucasus: European countries, Iran, Russia, Turkey, USA. All the above-mentioned centers of power tried to be very active in the region after the collapse of the USSR in the framework of negotiations and direct involvement in the framework of bilateral relations with the three countries of the region.

Three out of five above-listed international actors involved – Iran, Russia, Turkey – always had and still have quite a specific role due to their historical and cultural influence in this region.

Iran, if compared to other international actors involved, has probably been the less active during the negotiations process. Below are some of the reasons of Iran's 'diminished' direct participation in it:

- Iran's own very difficult overall political and economic situation due to decades long American sanctions against it,
- Very mixed (often negative) perception of Iran in Azerbaijanian society due to Iran's decades long constant political, economic and trade relations with Armenia,
- Extremely cautious attitude of Iranian leadership to Azerbaijan in general due to the fact that more than 20 millions of ethnic Azerbaijanians live in Iran, being often involved into various anti-governmental protests.

Despite the above-mentioned, Iran, nevertheless, also tried from time to time to raise the level of its own engagement into the process of conflict's resolution. The last such attempt took place during the second Karabakh war, when Iran suggested its plan of ending the military operations and post-war resolution with its official special representative travelling to Azerbaijan, Armenia and Russia. Even though this endeavor did not give any results it was an indicator of Iran's willingness to play more active role in the region, especially in light of rapidly changing back then situation, when the status-que (which existed for almost 30 years) had been turned upside down by Azerbaijan's victories on the battle-field, thus

⁴⁰³ Z. Shiriyevev, *Violence in Nagorny Karabakh a reflection of Azerbaijan's Security Dilemma*, 22 April 2016, Chatham House, za: <https://www.chathamhouse.org/2016/04/violence-nagorny-karabakh-reflection-azerbaijans-security-dilemma> (22.05.2020).

threatening Iran to find itself outside the forthcoming geopolitical architecture of the region with absolutely new realities after Armenia's defeat and Azerbaijan's victory.

USA, Russia and France are the co-chairs of the Minsk group, while Turkey is a member of the latter and the major strategic ally and neighbor of Azerbaijan (two nations has centuries long historical connections and ties). Turkey also has very close relations not only with Azerbaijan but also with Georgia (another neighbor of Azerbaijan and Armenia in the South Caucasus), thus balancing to a certain extent very significant Russian influence in the region.

As it was mentioned above, after North and South Caucasus were captured by the Russian Empire in 19th century, this region until now has traditionally been considered as a sphere of exclusive influence of Russia and the latter still is very sensitive to any attempts of third parties to intervene thereto. Nevertheless, after disintegration of the Soviet Union situation albeit slowly had started to change steadily.

Considering the following, together with the outcomes of the forty-four days long war, one can suggest that some kind of non-official 'agreements' and/or 'negotiations' could have taken place beforehand between Azerbaijan and Turkey from one side and Russia from another:

- endless but futile attempts of Armenia to have Russia directly involved into the war;
- Russia's quite 'passive' position (compared to the one it could actually have, especially considering Russia's military potential and influence in the region) as an Armenia's ally; even though during the war quite often divergent information appeared in different sources about covert supplies of military equipment and weapons from Russia to Armenia, including those from Russian military base in Armenia and from Russia itself, the latter did not intervene into the conflict directly and always during the course of the conflict stressed the difference between (i) the threat to Armenia as an ally of Russia and (ii) military operations in Karabakh and seven districts surrounding it (indirectly and sometimes directly pointing out that those are the territories of the Republic of Azerbaijan according to the international law, but not of the Republic of Armenia); such declarations and official position of Russian government signaled to Armenia that the latter itself is not under attack to have Russian military involvement and everything that was happening back then was taking place on the internationally recognized territory of the Republic of Azerbaijan (not Armenian territory);

- openly belligerent declarations and actions of Turkey, which had always rendered full support to Azerbaijan in all spheres after the collapse of the USSR.

Also, in light of the situation which preceded the beginning of war, the following factors should be considered seriously:

- 1) Russia's discontent with politics of the Pashinyan's government since 2018 and probably its intentions to remove him from office or run him off as a political leader in some other ways. It is a well-known fact that Russian political leadership has always been very cautious and vigilant towards post-soviet leaders which came to power as a result of fight against local corrupted regimes (which as a rule always had and still have quite close ties with Russian political and financial elites), and the same happened in Armenia in 2018.
- 2) Growing dissatisfaction of Azerbaijan with the officially 'neutral' but often seemed 'pro-Armenian' position of Minsk Group's co-chairs in the process of finding the peaceful resolution, which led to increased diplomatic pressure from Azerbaijan during last years on the co-chairs of Minsk Group and first of all on Russia as a key player in the region in the context of negotiations. The relatively recent prime example of such not so 'neutral' approach of Minsk Group's co-chairs to the position of Azerbaijan was the fact that when the UN General Assembly's Resolution 62/243 was adopted on 25 April 2008 by the votes of 39 countries, 7 countries voted against this resolution, including obviously Armenia itself but also Russia, USA and France (all the co-chairs of Minsk Group). This resolution did not even have a binding character and simply re-affirmed "continued respect and support for the sovereignty and territorial integrity" of Azerbaijan "within its internationally recognized borders", demanded the "immediate, complete and unconditional withdrawal of all Armenian forces from all the occupied territories of Azerbaijan", and emphasized that "no state shall render aid or assistance" to maintain the occupation of Azerbaijani territories" [see: UN General Assembly's Resolution 62/243]. In addition to the above-mentioned, below are listed a few other reasons explaining such extremely skeptical attitude of Azerbaijan to the process of negotiations and its general dissatisfaction with the course of events back then:
 - continuing delays in the negotiations and absence of really tangible (even initial) outcomes during almost 30 years,

-
- quite passive (or probably absence of) ‘pressure’ of the co-chairs – Russia, US and France on Armenia - in terms of necessity for Armenia to at least start to follow the requirements of international law and four Resolutions of the UN Security Council adopted back in 1993, and to set in motion the phase of substantive negotiations instead of just endless ‘table-talks’ year after year without any notable results and contours of the forthcoming real peace resolution,
 - provocative or ill-conceived actions and declarations of Armenian leadership which were mentioned above.
- 3) Turkey’s pressure on Russia, including political and military ones in Syria, Libya, Middle East in general and South Caucasus, including growing economic connections between Turkey and Georgia and decades long economic blockade of Armenia by Turkey in support of Azerbaijan.

This factor should be considered in the wider context of worsening of overall situation for and in Russia itself: (i) Western sanctions against Russia since 2014 because of annexation of Crimea and ‘hybrid war’ against Ukraine, (ii) pressure and threat of new sanctions because of Russia’s position in the events in Belarus in 2020, (iii) pressure on Russia and threat back then of sanctions because of involvement of Russia’s political leadership into poisoning of one of the Russian opposition’s leaders Alexey Navalny with his subsequent imprisonment and violent suppression of mass protests in his support in 2020-21, (iv) economic stagnation and overall serious worsening of economic situation in Russia as a result of Western sanctions since 2014.

Therefore, growing Turkish influence and pressure in the regions of Russian involvement together with the above-listed Russia’s own internal problems and significant deterioration of Russia’s positions on international arena made it to reconsider seriously its overall attitudes, approaches and potential of influence not only in the Middle East but also in South Caucasus.

- 4) Certain compatibility of intentions and interests of both Turkey and Russia in becoming key ‘peace-makers’ in South Caucasus thus ‘squeezing’ out the US and European powers from here.
- 5) Many similarities in mentality and ways of thinking and approaches to the process of problem-solving (in a wider sense) between political elites of Turkey, Russia and Azerbaijan, if compared with quite significant (at least by now) differences with those

of the political elites in the US and European countries. This factor cannot be underestimated in view of how fast certain parties can understand each other and to achieve certain agreements (it is almost similar to speaking the same 'language').

- 6) Obvious partial and temporary 'disengagement' of the USA from the regional processes in light of the events which were taking place there on the eve of the US 2020 Presidential elections. This factor should not be underestimated because the US still remains the only objectively powerful actor able to promote its own position against the one of traditionally influential in this region Russia. Considering the above-mentioned relatively 'diminished' possibilities of Iran in the process of finding peaceful resolution, it should be pointed out that unfortunately European countries still are not able to 'play' in the region 'on par' with Russia.

Thus, one can list the following consequences of the developments and factors considered above:

- temporary reduction of the US involvement into the regional affairs in the context of overall more 'weak' position of European actors in the region,
- obvious worsening of domestic (political and economic) situation in Russia together with serious ongoing crisis in Russia's relations with the Western countries and their sanctions against it,
- significantly growing influence of Turkey in the region and its above-mentioned pressure on Russia in different regions of the world,
- Russia's intention to keep others away from the region (it simply had to accept the new position and increased status of Turkey due to the above-mentioned objective circumstances).

Consequences and outcomes

Summing up and proceeding from the aforementioned, one can conclude that Azerbaijan political leadership, having full and constant support from Turkey, has chosen the right moment more than accurately and properly to change the status quo that existed for almost 30 years until October 2020.

As a result of forty-four days long effective military operations the following was achieved by Azerbaijan:

- complete turning of the previous 'status-quo' in Karabakh problem's resolution upside down,

-
- significant transformation of the strategic balance of powers in the South Caucasus,
 - establishment of absolutely new geopolitical realities in the region,
 - certain diminishing of European actors' influence in the Azerbaijan and to a certain extent in wider South Caucasus (at least temporary),
 - critical and never seen before growth of strategic influence of Turkey in the South Caucasus (since 19th century, as it was mentioned before, Russia traditionally had considered this region as its own 'back-yard', keeping 'third parties' away, first of all, Turkey that for centuries was an active actor in this region before 19th century,
 - start of diminishing of Russian influence in the South Caucasus due (i) to return of Turkey thereto and (ii) possible perspectives of reconsideration by Armenia of its 'strategic partnership' with Russia and Armenia's slow drifting towards the West (in light of ongoing mostly negative dynamics in Russo-Georgian relations).

Summing up all the above analysis herein, one should point out that Azerbaijan during forty-four days of military operations could ensure implementation of all four Resolutions of the UN Security Council adopted back in 1993 (unfortunately this has not been done during almost thirty years of futile negotiations, meetings and talks). Nevertheless, it should also be pointed out specifically that majority of these results could have been achieved much earlier and without human losses if only the Armenian leadership would be more decisive in following the norms of international law and ready to have real negotiations, and co-chairs of the Minsk Group would be more assertive in persuasion of Armenia to do so.

Streszczenie

Artykuł dotyczy analizy politycznego wymiaru niedawnej wojny w Karabachu (uwarunkowania, procesy polityczne konfliktu, jego historia, konsekwencje). Artykuł zawiera również wstępne informacje o przesłankach historycznych i tle tego prawie stuletniego konfliktu na Kaukazie Południowym. W artykule dodatkowo przeanalizowano polityczne skutki drugiej wojny karabaskiej wraz z możliwymi konsekwencjami.

Słowa kluczowe:

Armenia, Azerbejdżan, konflikt karabachski, spór terytorialny między Armenią a Azerbejdżanem

Key words:

Armenia, Azerbaijan, Karabakh conflict, Territorial dispute between Armenia and Azerbaijan.

Bibliografia:

1. Abrahamyan E., *Rationalizing the Tonoyan Doctrine: Armenia's Active Deterrence Strategy*, Eurasia Daily Monitor (Volume 16 Issue 64), May 2, 2019. <https://jamestown.org/program/rationalizing-the-tonoyan-doctrine-armenias-active-deterrence-strategy/>
2. *All-union Census 1989. Distribution of city and rural population of the Soviet republics' oblasts in terms of gender and nationality*, Institute of Demography of the National Research University, "Higher School of Economics", http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/resp_nac_89.php?reg=71
3. Amirbayov E., *Shusha's Pivotal Role in a Nagorno-Karabagh Settlement*, [w:] „Policy Brief”, B. Shaffer (red.), Cambridge 2001,
4. *Armenian Minister of Defence warns: "New war – new territories"*, March 31, 2019, <https://regnum.ru/news/polit/2602031.html>
5. *Armenian PM joins folk dance in Karabakh's Shushi*, News.am, 9 May 2019, <https://news.am/eng/news/511784.html>
6. *Global Report on Internal Displacement*, Internal Displacement Monitoring Center & Norwegian Refugee Council, May 2017, p. 113, <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2017/#download>
7. *Human rights situation of internally displaced persons in Azerbaijan*, Human Rights for All, June 19, 2019, <https://www.humanrightsclub.net/en/news/2019/human-rights-situation-of-internally-displaced-persons-in-azerbaijan/>
8. Huseynov, Rusif, *Shusha provocation: a fatal blow to the peace process?*, Topchubashov Center, 22 May 2020, <https://top-center.org/en/analytics/3022/shusha-provocation-a-fatal-blow-to-the-peace-process>
9. *Pashinyan Backs Defense Chief's Tough Talk On Karabakh* in The Armenian Mirror-Spectator, April 2, 2019, <https://mirrorspectator.com/2019/04/02/pashinyan-backs-defense-chiefs-tough-talk-on-karabakh/>
10. Shiriyev, Z., *Violence in Nagorny Karabakh a reflection of Azerbaijan's Security Dilemma*, 22 April 2016, Chatham House, <https://www.chathamhouse.org/2016/04/violence-nagorny-karabakh-reflection-azerbaijans-security-dilemma>
11. de Waal, T. *Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war*, New-York University Press 2003, 337 pp.
12. de Waal, T. *Prisoners of the Caucasus: Resolving the Karabakh Security Dilemma*, June 16, 2016, Carnegie Europe, <https://carnegieeurope.eu/2016/06/16/prisoners-of-caucasus-resolving-karabakh-security-dilemma/j1yq>
13. UN General Assembly's Resolution 62/243 dated 25 April 2008, <https://undocs.org/A/RES/62>

Stosunki Turcja – UE w tle konfliktu o Górski Karabach

Stronami w wojnie o Republikę Górskiego Karabachu - który na arenie międzynarodowej jest uznawany za terytorium Azerbejdżanu, ale jest zdominowany przez etnicznych Ormian, którzy oderwali się od Baku podczas wojny w latach 90. ubiegłego stulecia - są Azerbejdżan i Armenia. Azerbejdżan jest wspierany przez Turcję, która pierwszy raz w tak zdecydowany sposób włączyła się do walk pod koniec września 2020 r. i to jej zaangażowanie w postaci wsparcia militarnego, retorycznego i moralnego, przyczyniło się do zwycięstwa Azerbejdżanu⁴⁰⁴. Można powiedzieć, że Republika Turcji była drugim zwycięzcą tego starcia, gdyż wzmocniła swoją rolę w regionie - na strategicznie ważnym Kaukazie Południowym⁴⁰⁵; trzecim zwycięzcą – mediacyjnym (dyplomatycznym) - była Rosja, która pośredniczyła w podpisaniu rozejmu z 9 na 10 listopada 2020 r.⁴⁰⁶. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że Turcja jako jedyna nawoływała Azerbejdżan do walki i zapewniała o swoim wsparciu. Tak jednoznaczne stanowisko spotkało się z dużą dezaprobatą ze strony Stanów Zjednoczonych, państw Zachodu, Rosji, Iranu oraz NATO, które nakłaniały strony konfliktu do zaprzestania krwawych walk⁴⁰⁷.

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie aktualnej taktyki, jaką stosuje Turcja w polityce zagranicznej oraz wobec Unii Europejskiej na podstawie dwóch wydarzeń: konfliktu w Górskim Karabachu oraz spotkania Rady Europejskiej (analizie poddano lata 2020 – 2021); a także podjęcie próby prognozy dla stosunków Turcja – UE (w latach 2021 –

⁴⁰⁴ P. Keddie, *What's Turkey's role in the Nagorno-Karabakh conflict?* za: <https://www.aljazeera.com/features/2020/10/30/whats-turkeys-role-in-the-nagorno-karabakh-conflict> (11.05.2021).

⁴⁰⁵ A. Gabuev, *Viewpoint: Russia and Turkey - unlikely victors of Karabakh conflict*, za: <https://www.bbc.com/news/world-europe-54903869> (11.05.2021).

⁴⁰⁶ W. Repetowicz, *Rozejm w Górskim Karabachu to nowy układ rosyjsko-turecki*, Defence24, 2020 [Relacja z Erywania], za: <https://www.defence24.pl/rozejm-w-gorskim-karabachu-to-nowy-uklad-rosyjsko-turecki-relacja-z-erywania> (11.05.2021).

⁴⁰⁷ P. Keddie, *What's Turkey's role...*, *op. cit.* oraz A. Kaushik, *Turkey's role complicates Nagorno-Karabakh peace proces*, za: <https://www.wionews.com/opinions-blogs/turkeys-role-complicates-nagorno-karabakh-peace-process-350838> (12.05.2021).

2026, gdyż okres ten zdaniem autorki będzie zdeterminowany zarówno przez nasilające się procesy migracyjne, jak i podmiotową politykę zagraniczną Republiki Turcji) oraz przedstawienie najbardziej i najmniej prawdopodobnym scenariuszy dla omawianych relacji.

W dostępnych opracowaniach dotyczących konfliktu w Górskim Karabachu skupiono się na stosunkach Turcja – Rosja⁴⁰⁸, w tym na domniemaniach, że przed podpisaniem porozumienia Rosja i Turcja zawarły nieformalne porozumienia, dzieląc się wpływami na Południowym Kaukazie⁴⁰⁹; na kwestiach co tak naprawdę zyskał a co stracił Azerbejdżan i co straciła Armenia⁴¹⁰; jaka była rola armii tureckiej i jakie czynniki zadecydowały o zwycięstwie Azerbejdżanu⁴¹¹ oraz na tym, że zwycięstwo militarne Turcji nie przełożyło się na sukces dyplomatyczny i czy ta sytuacja może ulec zmianie⁴¹²? Brak jest natomiast opracowań, które odpowiadałyby na postawione w niniejszym artykule pytanie badawcze: Czy zaangażowanie Turcji w konflikt w Górskim Karabachu, jest zwiastunek rosnącej potęgi Turcji w jej relacjach z Unią Europejską?

W odpowiedzi na powyższe pytanie badawcze pomoże weryfikacja postawionej hipotezy badawczej: Turcja angażując się w konflikt w Górskim Karabachu i wzmacniając swoją pozycję w regionie, jednocześnie utrzymała dobrą pozycję negocjacyjną z UE i ma szansę zostać równorzędnym partnerem UE.

W artykule zastosowanie znalazło podejście realistyczne (realizm neoklasyczny)⁴¹³, wykorzystano metodę dedukcji⁴¹⁴, opierając się na wybranych - pod kątem przedstawienia odmiennych stanowisk oraz opinii dotyczących konfliktu i polityki zagranicznej Turcji - oświadczeniach, komunikatach, komentarzach, publikacjach naukowych i materiałach

⁴⁰⁸ A. Borshchevskaya, *Russia and Turkey in Nagorno-Karabakh: A recipe for long-term instability*, za: <https://www.mei.edu/publications/russia-and-turkey-nagorno-karabakh-recipe-long-term-instability> (11.05.2021).

⁴⁰⁹ M. Ciecierski, *Chińskie zaangażowanie ekonomiczne w regionie Kaukazu Południowego na tle konfliktu azersko-ormiańskiego*, s.7, za <https://instytutboyma.org/wp-content/uploads/2021/01/M.-Ciecierski-Chi%C5%84skie-zaanga%C5%BCowanie-ekonomiczne-w-regionie-Kaukazu-Po%C5%82udniowego-na-tle-konfliktu-azersko-ormia%C5%84skiego-1.pdf> (11.05.2021).

⁴¹⁰ W. Repetowicz, *Rozejm w Górskim Karabachu to nowy...., op. cit.*

⁴¹¹ H. Yalçınkaya, *Turkey's Overlooked Role in the Second Nagorno-Karabakh War*, za: <https://www.gmfus.org/publications/turkeys-overlooked-role-second-nagorno-karabakh-war> (11.05.2021).

⁴¹² B. Kayaoglu, *Nagorno-Karabakh conflict tests Turkey's hard power without diplomacy*, za: <https://www.al-monitor.com/originals/2020/10/turkey-russia-azerbaijan-armenia-nagorno-karabakh-conflict.html> (11.05.2021).

⁴¹³ J. Czaputowicz, *Mapa współczesnego realizmu: realizm klasyczny, neorealizm, realizm neoklasyczny*, s.33, za: <http://ptsm.edu.pl/wp-content/uploads/publikacje/teoria-realizmu-w-nauce-o-stosunkach-miedzynarodowych/J.Czaputowicz.pdf> (11.05.2021).

⁴¹⁴ K. J. Helnarska, *Podstawowe metody badawcze w politologicznych, pracach doktorskich* [w:] Zeszyty Naukowe AON nr 3(76) 2009, s. 325, za: <http://31.186.81.235:8080/api/files/view/40419.pdf> (11.05.2021).

prasowych oraz zastosowano metodę scenariuszową⁴¹⁵ do stworzenia najbardziej i najmniej prawdopodobnych scenariuszy dla stosunków Turcja – UE na tle konfliktu w Górskim Karabachu.

Ewoluuująca strategia Turcji w konflikcie o Górski Karabach

Turcja od samego początku wybuchu konfliktu w Górskim Karabachu popierała Azerbejdżan i jego roszczenia względem spornego terytorium, jednak nie angażowała się w zdecydowany sposób, ani militarny ani retoryczny⁴¹⁶.

Bezpośrednio po zimnej wojnie, Republika Turcji prowadziła bardzo zachowawczą politykę zagraniczną w stosunku do Górskiego Karabachu, współpracując ze swoimi sojusznikami z NATO i opowiadając się za status quo spornego terenu. Dlatego w 1990 r. po wybuchu walk między Azerbejdżanem a Armenią, odmówiła bezpośredniego zaangażowania w konflikt. Przyjęła ona do tego stopnia bezpieczną linię postępowania, że nawet gdy Armenia zdobywała przewagę w walce, Turcja ograniczyła się tylko do zamknięcia granicy z Armenią i przeszkolenia azerbejdżańskich oficerów. Warto podkreślić, że Ankara wspierała również wysiłki dyplomatyczne zmierzające do rozwiązania konfliktu⁴¹⁷.

Pewnym przełomem w tym podejściu było niepowodzenie dyplomatyczne na linii Turcja – Armenia w roku 2008 i od tego momentu relacje militarne między Azerbejdżanem i Turcją uległy zacieśnieniu⁴¹⁸. Nie znaczyło to jednak, że Turcja została zwolennikiem starć zbrojnych. Potwierdzeniem jest sytuacja z lutego 2011 r., kiedy to Międzynarodowa Grupa Kryzysowa wydała raport, w którym zasygnalizowała niepokój wywołany możliwością wybuchu konfliktu w Karabachu i wyraziła swoją opinię, że jeśli Turcja pod presją publiczną zaangażuje się w konflikt to będzie to niekorzystne posunięcie dla jej polityki zagranicznej; tego samego zdania byli tureccy urzędnicy⁴¹⁹.

Dlaczego więc nastąpiła zmiana polityki zagranicznej tego kraju z bezkonfliktowej tzw. „zerowych problemów z sąsiadami” na agresywną?

⁴¹⁵ Dong-ho Han, *Scenario Construction and Its Implications for International Relations Research*, The Korean Journal of International Studies, 2011, Vol. 9, No. 1, p. 44; 2011 The Korean Association of International Studies.

⁴¹⁶ P. Keddie, *What's Turkey's role...*, *op. cit.*

⁴¹⁷ N. Danforth, *What did Turkey gain from the Armenia-Azerbaijan war?*, za: <https://eurasianet.org/perspectives-what-did-turkey-gain-from-the-armenia-azerbaijan-war> (11.05.2021).

⁴¹⁸ P. Keddie, *What's Turkey's role...*, *op. cit.*

⁴¹⁹ N. Danforth, *What did Turkey.....*, *op. cit.*

Wśród zdarzeń niejako go usprawiedliwiających, że obecnie stosuje bardziej „awanturniczą” politykę zewnętrzną można wymienić: wybuch wojny domowej w Syrii, gwałtowny powrót konfliktu kurdyjskiego w Turcji i próbę zamachu stanu w roku 2016⁴²⁰. Jednak z drugiej strony, nie sposób nie zauważyć, że jak mówi K. Strachota „to co podnoszono w Arabskiej Wiośnie” AKP realizowała od 10 lat w Turcji”⁴²¹.

Zarówno więc wewnętrzne przemiany w Republice Turcji, jak i okoliczności zewnętrzne, zmieniły spojrzenie tego państwa na wszelkie procesy zachodzące na arenie międzynarodowej i ewentualne sojusze, co spowodowało zmianę strategii w polityce zewnętrznej. Punkt kulminacyjny ewolucji dotyczącej polityki zagranicznej Turcji - realizowanej równolegle z zacieśnianiem relacji na linii Turcja - Azerbejdżan, co obserwujemy już od ponad 10 lat – świat zobaczył podczas drugiej wojny w Górskim Karabachu.

27 września 2020 r., jako podało BBC, doszło do silnych starć między wojskami Azerbejdżanu i Armenii w Górskim Karabachu⁴²² i w trakcie tej wojny, która trwała 44 dni i zakończyła się podpisaniem porozumienia w sprawie rozejmu w Górskim Karabachu⁴²³, Turcja pokazała się jako nawołująca do walk i wspierająca militarnie jedną ze stron, a nie jak we wcześniejszych okresach unikająca zbrojnego zaangażowania. Warto dodać, że w lipcu 2020 r. po wybuchu walk między siłami azerskimi i armeńskimi na północ od Górskiego Karabachu w pobliżu gazociągów, Turcja zobowiązała się do „bezwarunkowego” poparcia dla Azerbejdżanu. W lipcu i sierpniu kraje te przeprowadziły wspólne ćwiczenia wojskowe, a Ankara w azerskim mieście Ganja pozostawiła dwa ze swoich myśliwców F-16⁴²⁴.

Chociaż konflikt trwa od prawie trzech dekad, to ten z 2020 roku okazał się największym (rozprzestrzenił się na sąsiadujący Iran) i pochłaniającym najwięcej ofiar. I to wsparcie prezydenta Turcji dla Azerbejdżanu odegrało kluczową rolę w zwiększeniu skali i odwróceniu sytuacji na korzyść Azerbejdżanu⁴²⁵. Konflikt wywołał również dyskusje o programie zbrojeniowym Azerbejdżanu oraz o wkładzie Turcji w ten program, z której wysnuto wniosek, że „największym wkładem Turcji w zwycięstwo Azerbejdżanu w drugiej wojnie o Górski Karabach nie były ani drony, które dostarczała, ani doradcy wojskowi,

⁴²⁰ *Ibidem*

⁴²¹ K. Strachota, *Polityka zagraniczna Turcji*, OSW, odcinek podcastu, komentarze 2021 <https://open.spotify.com/episode/0shphSEhj1GoGIb154dH5F?si=85cb20c44a4c42c4&nd=1> (20.05.2021).

⁴²² M. Ciecierski, *Chińskie zaangażowanie ekonomiczne.....*, op. cit.

⁴²³ W. Repetowicz, *Rozejm w Górskim...*, op. cit.

⁴²⁴ P. Keddzie, *What's Turkey's...*, op. cit.

⁴²⁵ A. Borshchevskaya, *Russia and Turkey...*, op. cit.

których rzekomo zapewniała, ale trzy dekady skrupulatnego budowania armii”⁴²⁶. Turcja jest bowiem dopiero trzecim co do wielkości dostawcą broni do Azerbejdżanu po Izraelu i Rosji⁴²⁷, czy jak podaje Sztokholmski Międzynarodowy Instytut Badań nad Pokojem czwartym (Turcję w dostawach wyprzedza jeszcze Białoruś)⁴²⁸.

Walki w Górskim Karabachu, były niewątpliwie pokazem siły Turcji, której wkładu w zwycięstwo Azerbejdżanu, nikt nie kwestionuje. A jeśli dodamy do tego słowa prezydenta Turcji Recep Tayyip Erdogana wypowiedziane podczas grudniowej wizyty w Baku, „walki prowadzone na obszarach politycznych i wojskowych będą odtąd kontynuowane na wielu innych frontach⁴²⁹”, to chyba nie wątpliwości, że Ankara nie zamierza poprzestać w rozbudowywaniu swoich wpływów w tym rejonie.

Co ujawnił konflikt w Górskim Karabachu w relacjach Turcja – UE? Ocena i próba prognozy

Konflikt w Górskim Karabachu, jak w soczewce ujawnił pozycję i ambicje Turcji oraz jej relacje (animozje) z Zachodem, w tym z UE. I trzeba stwierdzić, że z tego starcia Turcja wyszła zwycięsko, gdyż poza dezaprobatą ze strony Zachodu (np. prezydent Emmanuel Macron oskarżył Turcję o wysyłanie dzihadystów z Syrii do Azerbejdżanu, czemu Ankara zaprzeczyła⁴³⁰) czy wręcz jego biernością⁴³¹, żadne sankcje z tytułu zaogniania konfliktu Turcji nie spotkały.

Konflikt o Górski Karabach mimo, że jest konfliktem regionalnym, może prowadzić do destabilizacji w systemie międzynarodowym, nawet o zasięgu globalnym. I zdaniem autorki artykułu, tutaj można upatrywać taktyki przyjętej przez Turcję, która ma ambicje zostać mocarstwem globalnym⁴³². Działania Turcji są sprzeczne ze standardami UE, coraz bardziej ją odsuwają od wspólnoty unijnej i to obserwujemy już od dłuższego czasu⁴³³. W dostępnych opracowaniach możemy spotkać się ze stanowiskami, że oddalanie się Ankary

⁴²⁶ H. Yalçinkaya, *Turkey's Overlooked...*, op. cit.

⁴²⁷ P. Keddle, *What's Turkey's role...*, op. cit.

⁴²⁸ H. Yalçinkaya, *Turkey's Overlooked...*, op. cit.

⁴²⁹ A. Kaushik, *Turkey's role complicates...*, op. cit.

⁴³⁰ B. Kayaoglu, *Nagorno-Karabakh conflict...*, op. cit.

⁴³¹ W. Repetowicz, *Rozejm w Górskim...*, op. cit.

⁴³² J. Rösler, *Turcja - w procesie ewolucji od mocarstwa regionalnego do wielkiego mocarstwa*, *Alcumena*, nr 1(1)/2020, s. 124, za: <http://alcumena.fundacijapsc.pl/index.php/alcumena/article/view/79/22> (26.05.2021).

⁴³³ S. Ananicz, *Samotność w cnocie. Ideologia nowoturecka w polityce zagranicznej Turcji*. Punkt Widzenia OSW, Warszawa, Nr 49, s. 31 Pobrane z: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_49_pl_samotnosc_cnocie_net.pdf. (1.06.2021).

od Zachodu przyniosło temu krajowi same straty⁴³⁴ i że napięte relacje z UE, mogą doprowadzić do konfliktu i pozostania przez Turcję „niespełnionym” mocarstwem⁴³⁵.

Zdaniem autorki prezydent Recep Tayyip Erdogan wcale nie obawia się samotności czy marginalizacji na arenie międzynarodowej, najwyraźniej ma to wkalkulowane w swoje poczynania, a swoje interesy realizuje wchodząc w „doraźne sojusze”. Dobrym przykładem, jak Turcja „rozgrywa” swoich partnerów/konkurentów/oponentów (wymienne nazewnictwo użyte celowo, co ma uświadomić możliwy zmieniający się stosunek Turcji do organizacji, w zależności od interesu Turcji) są jej stosunki z UE.

Od roku 1995 w którym została zawarta unia celna Turcji z UE, poprzez nadanie Turcji statusu państwa kandydującego do pełnego członkowskiego w UE (szczyt Rady Europejskiej, Helsinki 10-11.12.1999) po dzień dzisiejszy, kiedy przesuwane są negocjacje akcesyjne przez część przywódców państw unijnej „piętnastki”⁴³⁶, wiele zmieniło się w relacjach między Ankarą a wspólnotą państw unijnych.

Obecnie wydaje się, że Turcja mimo, iż oficjalnie jest krajem kandydującym do wstąpienia do UE, coraz mniej jest zainteresowana byciem drugorzędnym członkiem UE, a postanowiła zostać równorzędnym partnerem UE⁴³⁷. To stanowisko K. Strachoty podziela autorka.

Zdaniem autorki zarówno UE, jak i Turcja nie mają złudzeń, że Republika Turcji nie zostanie członkiem wspólnoty, gdyż stanowiska obu stron są rozbieżne w wielu kwestiach, m.in. zaangażowania zbrojnego w konflikty regionalne, którego przykładem jest konflikt o Górski Karabach.

W poniższej części artykułu autorka skupiła się analizie relacji Turcji z UE na tle omawianego konfliktu oraz prognozach dotyczących stosunków na linii Turcja – UE. Wśród znaczących oświadczeń wydanych przez wspólnotę dotyczących konfliktu i Turcji należy wymienić: *oświadczenie wysokiego przedstawiciela wydane w imieniu Unii Europejskiej, które dotyczyło Górskiego Karabachu*⁴³⁸, *WSPÓLNY KOMUNIKAT DO RADY*

⁴³⁴ A. Adamczyk, *Quo Vadis Turcja - koniec europejskiego kierunku w polityce zagranicznej Turcji?* „Rocznik Integracji Europejskiej” 2017, nr 11, s. 272, DOI: 10.14746/rie.2017.11.19

⁴³⁵ J. Rösler, *Turcja - w procesie ewolucji...*, op. cit., s. 122.

⁴³⁶ M. Dahl, *Polityka zagraniczna Turcji – uwarunkowania wewnętrzne subiektywne*, *Studia Orientalne* 2019, nr 2 (16), s. 94-95, za: <https://doi.org/10.15804/so2019206> (5.06.2021).

⁴³⁷ K. Strachota, *Polityka zagraniczna Turcji...*, op. cit.

⁴³⁸ Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, *Górski Karabach: oświadczenie wysokiego przedstawiciela wydane w imieniu Unii Europejskiej*, Komunikat prasowy, 11.10.2020, za: <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2020/10/11/nagorno-karabakh-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union/> (4.06.2021).

*EUROPEJSKIEJ dotyczący Stanu stosunków politycznych, gospodarczych i handlowych między UE a Turcją*⁴³⁹, *Oświadczenie członków Rady Europejskiej*⁴⁴⁰ oraz *Oświadczenie prezydent von der Leyen po spotkaniu z prezydentem Turcji Erdoğanem*⁴⁴¹.

W oświadczeniu wydanym w imieniu UE, czytamy, że „UE apeluje do stron, by ściśle przestrzegały porozumienia, i wzywa wszystkie podmioty, w tym strony zewnętrzne, by powstrzymały się od działań, które mogłyby doprowadzić do dalszych ofiar. W tym względzie z ogromnym niepokojem odnotowujemy doniesienia o kontynuowaniu działań wojskowych, w tym skierowanych przeciwko obiektom cywilnym, a także o ofiarach wśród ludności cywilnej. Apelujemy do stron, by zapewniły pełne respektowanie porozumienia w terenie⁴⁴²”.

We *WSPÓLNYM KOMUNIKACIE DO RADY EUROPEJSKIEJ dotyczącym Stanu stosunków politycznych, gospodarczych i handlowych między UE a Turcją*⁴⁴³, który został wystosowany przez sekretarza generalnego Komisji Europejskiej, znalazły się zapisy, że „Coraz bardziej asertywna polityka Turcji koliduje z priorytetami UE w ramach wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa (WPZiB). Istnieją wprowadzone ramy instytucjonalne umożliwiające Turcji udział w WPZiB i wspólnej polityce bezpieczeństwa i obrony (WPBiO), jednak w 2020 r. Turcja wykazała bardzo niski wskaźnik dostosowania, wynoszący około 11 %. Turcja nadal nie stosowała się do większości decyzji Rady (w sprawie środków ograniczających), w tym dotyczących Rosji, Wenezueli, Syrii i Libii, oraz deklaracji UE, np. w sprawie Górskiego Karabachu (...).

Niedawne wsparcie Turcji dla działań zbrojnych w Kaukazie podczas konfliktu w Górskim Karabachu stawia pod znakiem zapytania rolę Turcji w regionie. Kraj ten zaprzestał promowania działań pokojowych i poparł dążenia Azerbejdżanu do zbrojnego rozwiązania konfliktu. Granica między Turcją a Armenią pozostaje zamknięta od kwietnia 1993 r. UE zachęca Turcję do otwarcia granicy z Armenią”.

⁴³⁹ Komisja Europejska, *WSPÓLNY KOMUNIKAT DO RADY EUROPEJSKIEJ, Stan stosunków politycznych, gospodarczych i handlowych między UE a Turcją*, Bruksela, dnia 20.3.2021 r.

⁴⁴⁰ Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, *Oświadczenie członków Rady Europejskiej*, 25.03.2021, za: <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2021/03/25/statement-of-the-members-of-the-european-council-25-march-2021/> (4.06.2021).

⁴⁴¹ European Commission, *Statement by President von der Leyen following the meeting with Turkish President Erdoğan*, za: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_21_1603 (4.06.2021).

⁴⁴² Rada UE, *Górski Karabach: oświadczenie.....*, *op. cit.*

⁴⁴³ Komisja Europejska, *WSPÓLNY KOMUNIKAT.....*, *op. cit.*

Nie ma więc żadnych wątpliwości, że organizacje unijne jednoznacznie negatywnie oceniły poczynania Republiki Turcji w omawianym konflikcie. Warto nadmienić, że podobnych kwestii spornych na linii Turcja – UE jest więcej (m.in: kwestia cypryjska czy grecka); a z tego można wnioskować, że kraj ten idzie „na starcie” z UE.

Napięte relacje Turcja – UE, znalazły odzwierciedlenie w rozmowach, które odbywały się w przeddzień posiedzenia Rady Europejskiej (posiedzenie odbyło się 25.03.2021 r.), podczas których otwarcie podnoszono konieczność obrania twardego kursu wobec Republiki Turcji, włącznie ze spekulacjami dotyczącymi możliwości wprowadzenia sankcji wobec niepokornego kraju⁴⁴⁴.

Jednak w wydanym po marcowym posiedzeniu unijnym *Oświadczeniu członków Rady Europejskiej*⁴⁴⁵ nie znalazł się żaden zapis o nałożeniu sankcji na Turcję, a najbardziej krytyczna opinia dotyczyła praworządności i praw człowieka, gdyż w tym aspekcie Turcja odbiega od standardów unijnych. Pozostałe wnioski są korzystne dla Turcji, a dotyczą rozwijania współpracy UE z Turcją (cel strategiczny wspólnoty) oraz jej zacieśniania (UE zastrzegła jednak, że jest to proces warunkowy i odwracalny). Zacieśnianie ma przebiegać w trzech obszarach: modernizacji unii celnej, która łączy UE z Turcją (Turcja zabiegała o to od wielu lat), rozpoczęcia dialogu na wysokim szczeblu (zagadnienia dotyczące zdrowia publicznego, klimatu, zwalczania terroryzmu, a także kwestii regionalnych) oraz rozwoju kontaktów międzyludzkich i mobilności (np. ruch turystyczny w czasach pandemii na linii Turcja – kraje unijne). Unia doceniła rolę Turcji w przyjmowaniu syryjskich uchodźców, zapewniając o dalszym wsparciu finansowym i zadeklarowała wzmocnienie współpracy z Turcją, w szczególności w kwestiach ochrony granic, przeciwdziałania nielegalnej migracji, a także powrotach uchodźców z terenów unijnych do Turcji.

Stanowisko Rady Europejskiej zostało potwierdzone na początku kwietnia, kiedy Ankarę odwiedziła szefowa Rady Europejskiej⁴⁴⁶. Warto podkreślić, że w rozmowach z przedstawicielami unijnymi prezydent Erdogan wyraźnie zaznaczył, że pomoc Turcji w sprawie uchodźców uzależnia od otwarcia dwóch kolejnych rozdziałów akcesyjnych. Zdaniem autorki Ankarze wcale na tym nie zależy, a jedynie będzie chciała wysądować, jak bardzo kraje unijne są „pod ścianą” w kwestiach migracyjnych. A to z kolei zapewni

⁴⁴⁴ A. Michalski, K. Strachota, *UE wobec Turcji – marchewka zamiast kija*, 2021, OSW, Publikacje/Analizy/Komentarz 2021-03-29, za: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-03-29/ue-wobec-turcji-marchewka-zamiast-kija> (9.06.2021).

⁴⁴⁵ Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, *Oświadczenie członków ...*, *op. cit.*

⁴⁴⁶ European Commission, *Statement by President...*, *op. cit.*

władzom Turcji lepszą pozycję negocjacyjną w rozmowach dotyczących kwestii migracyjnych, co może przełożyć się np. na otrzymanie większego wsparcia finansowego z funduszy unijnych. I mimo występujących w przeszłości niesnasek i prowokacji ze strony tureckiej (np. „wbrew oświadczeniu UE-Turcja z marca 2016 r., pod koniec lutego 2020 r., Turcja aktywnie zachęcała migrantów i uchodźców do przedostania się na teren UE, co doprowadziło to do aktów przemocy na greckich granicach lądowych i morskich”⁴⁴⁷) to obydwie strony doskonale zdają sobie sprawę, że muszą ze sobą współpracować w kwestiach migracyjnych. I to właśnie te kwestie zadecydowały o korzystnych ustaleniach, jakie zapadły dla Turcji na marcowym posiedzeniu Rady Europejskiej. Czy mocna karta migracyjna (umowa o współpracy unijno-tureckiej w sprawie uchodźców wygasła w marcu 2021 r.⁴⁴⁸), którą trzyma w ręku prezydent Erdogan doprowadzi Turcję do osiągnięcia sukcesu w stosunkach z UE i na arenie międzynarodowej?

Zdaniem J. Röslera same procesy migracyjne nie utorują Turcji drogi do bycia mocarstwem, gdyż na przeszkodzie może stanąć pogłębiający się kryzys gospodarczy Turcji (spotęgowany jeszcze przez pandemię), której gospodarka jest w dużym stopniu uzależniona od UE⁴⁴⁹. Autorka niniejszego artykułu polemizowałaby z tym stwierdzeniem, gdyż powiązanie gospodarcze Turcji z UE jest obusieczną bronią i nie można powiedzieć, że gospodarczy kryzys Turcji jest i będzie dla Unii obojętny. Dlatego w tej kwestii autorka przychyliła się do opinii K. Strachota⁴⁵⁰, który w kryzysie gospodarczym Turcji upatruje również problemów dla UE. Poza tym, może powtórzyć się scenariusz, że Turcja za wsparcie unijne, przyjmie uchodźców, którzy mieliby potencjalnie pojawić się w krajach UE (np. w Niemczech). Dlatego zdaniem autorki kwestie migracyjne, które są obecnie najtrudniejsze do rozwiązania dla UE, utorują Turcji drogę do budowania swojej potęgi na arenie międzynarodowej, a jeśli dodamy do tego liczne konflikty regionalne w których Turcja aktywnie uczestniczy, to UE będzie wolała mieć w Ankarze równorzędnego partnera do interesów i do rozwiązywania konkretnych problemów niż wroga.

Zestawienie tych dwóch niewątpliwie bardzo znaczących wydarzeń, tj. konfliktu w Górskim Karabachu i spotkania Rady Europejskiej w pełni oddaje taktykę, jaką stosuje Turcja na arenie międzynarodowej. Z jednej strony bardzo agresywną (Turcja zachęcała

⁴⁴⁷ Komisja Europejska, *WSPÓLNY KOMUNIKAT*..., *op. cit.*

⁴⁴⁸ Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, *Oświadczenie UE-Turcja (18 marca 2016)*, za: <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/> (15.06.2021).

⁴⁴⁹ J. Rösler, *Turcja - w procesie ewolucji*..., *op. cit.*, s. 125.

⁴⁵⁰ K. Strachota, *Polityka zagraniczna Turcji*..., *op. cit.*

Azerbejdżan do walki, a po podpisaniu porozumienia podczas grudniowej wizyty w Baku prezydent Erdogan zapowiedział kontynuację tej walki na wielu innych frontach), ale z drugiej potrafiącą zrobić krok w tył, aby uzyskać to na czym jej w danej chwili zależy (kilka tygodni przez spotkaniem unijnym ograniczyła swoje poczynania na Morzu Śródziemnym oraz wyraziła gotowość do pełnej liberalizacji polityki wewnętrznej⁴⁵¹). Dlatego zdaniem autorki choć polityka Turcji jest uważana za „awanturniczą”, to jest ona bardzo przemyślana i jak na razie skuteczna.

Tak zdecydowane stanowisko Turcji w omawianym konflikcie jest jasnym sygnałem dla Europy i reszty świata, że Turcja ma własne zdanie, jeśli chodzi o politykę zagraniczną, własne ambicje i nie zamierza poddawać się presji innych państw czy instytucji. To z pewnością budzi respekt innych graczy na arenie międzynarodowej, chociaż głośno się o tym nie mówi. Można stwierdzić, że Turcja swoje ewentualne sojusze z innymi państwami czy współdziałanie w ramach instytucji europejskich i światowych, traktuje jako elementy (schody) swojej drogi do wzmacniania pozycji na arenie międzynarodowej, na co dobrym przykładem są jej zmieniające się na przestrzeni lat relacje z UE.

To czy Turcja będzie konsekwentnie podążała tą drogą, w dużej mierze będzie zależało od sytuacji wewnętrznej kraju. Obecna polityka może w perspektywie dłuższego czasu przynieść Turcji profity, ale przy założeniu że ustrój pozostanie taki jaki jest z prezydentem Erdoganem na czele, który niewątpliwie jest bardzo charyzmatycznym przywódcą i ma poparcie dużej części społeczeństwa. Nawet pogarszająca się sytuacja gospodarcza Turcji najprawdopodobniej nie będzie w stanie zawrócić kraju z tej ryzykownej, suwerennościowej, odważnej i podmiotowej polityki zagranicznej, gdyż w Turcji występuje nazwijmy to kult Erdogana i społeczeństwo jest w stanie wiele znieść w zamian za to, że Turcja będzie wzmacniała swoją pozycję na zewnątrz kraju. Reasumując, autorka uważa, że Turcja ma duże szanse zostać równorzędnym partnerem UE, która w konflikcie o Górski Karabach okazała bezsilność wobec Ankary.

Możliwe scenariusze stosunków UE – Turcja na tle konfliktu w Górskim Karabachu

W pracy podjęto dodatkowo próbę stworzenia przyszłych scenariuszy opisujących relacje Turcja – UE na tle konfliktu w Górskim Karabachu. Robert Lempert zwięźle podsumował proces tworzenia scenariuszy w następujący sposób: „praktyka scenariuszowa zaczyna się od wyzwania stojącego przed decydentami, szereguje najważniejsze siły

⁴⁵¹ A. Michalski, K. Strachota, *UE wobec Turcji...*, op. cit.

napędowe według ich poziomu niepewności i ich wpływu na trendy, które wydają się istotne dla tej decyzji, a następnie tworzy garść scenariuszy, które badają różne przejawy tych sił napędowych. Jak wskazuje Lempert, proces tworzenia scenariuszy składa się z kilku etapów, takich jak: identyfikacja problemu, określenie sił napędowych w oparciu o rozważenie zarówno poziomu niepewności, jak i wpływu na trendy, artykułowanie i tworzenie możliwych i prawdopodobnych scenariuszy”⁴⁵².

W analizowanym temacie wyzwaniem są: stosunki UE – Turcja na tle konfliktu w Górskim Karabachu, a siłami napędowymi są:

- Sytuacja w Górskim Karabachu
- Stanowisko Zachodu
- Procesy migracyjne
- Sytuacja gospodarcza Turcji i UE
- Sytuacja wewnętrzna Turcji

Scenariusz najbardziej prawdopodobny: **Turcja zostaje równorzędnym partnerem Unii Europejskiej**

Wariant A:

- Sytuacja w Górskim Karabachu – bez zmian
- Stanowisko Zachodu – bez zmian
- Procesy migracyjne – nasilone (UE potrzebuje wsparcia i pomocy Turcji)
- Sytuacja gospodarcza Turcji i UE – lekko pogłębiający się kryzys gospodarczy
- Sytuacja wewnętrzna Turcji – bez zmian (rządy Erdogana).

Jeśli w Górskim Karabachu sytuacja pozostanie nadal w zawieszeniu, naturalnym jest, że konflikt ten nie będzie oddziaływał w żaden sposób bezpośrednio na stosunki UE – Turcja, nie nastąpi ingerencja Zachodu, natomiast siłą napędową i decydującą, która może doprowadzić do uzyskania przez Turcję statusu równorzędnego partnera UE będą procesy migracyjne. I jest to bardzo prawdopodobny scenariusz, gdyż kraje unijne nie poradzą sobie z napływem uchodźców. Wśród neutralnych czynników wpływających na relacje Turcja – UE można wskazać lekko pogłębiający się kryzys gospodarczy, który jednak z uwagi, że gospodarka Republiki Turcji, jest ściśle powiązana z gospodarkami państw unijnych, nie

⁴⁵² Dong-ho Han, *Scenario Construction...* op. cit., p. 44.

będzie stanowiła elementu osłabiającego pozycję Turcji w relacjach z UE. Ważnym czynnikiem jest stałość władzy w Turcji, która na najbliższe lata, wydaje się być stabilna.

Wariant B:

- Sytuacja w Górskim Karabachu – wznowienie walk między Azerbejdżanem i Armenią, zaangażowanie się Turcji po stronie Azerbejdżanu; Rosja próbuje „dogadać” się z Turcją w sprawie podziału wpływów na Kaukazie Południowym (bez działań militarnych).
- Stanowisko Zachodu – bez zmian (dezaprobata, obojętność).
- Procesy migracyjne – nasilone (UE potrzebuje wsparcia i pomocy Turcji).
- Sytuacja gospodarcza Turcji i UE – pogłębianie się kryzysu gospodarczego.
- Sytuacja wewnętrzna Turcji – bez zmian (rządy Erdogana).

Ponowny wybuch walk w Górskim Karabachu z całą pewnością spowodowałby zbrojne zaangażowanie Turcji w konflikt i najprawdopodobniej ponowny brak namacalnej reakcji ze strony Zachodu. Można przypuszczać, że również Rosja nie chciałaby się oficjalnie angażować w konflikt zbrojny i szukałaby ‘poza protokołem” dojściem do porozumienia z Turcją (z którą ma bardzo złożone relacje) w sprawie podziału wpływów w tym rejonie. Od skali konfliktu mógłby być uzależniony kolejny sukces Ankary, gdyż konflikt regionalny mógłby spowodować destabilizację na arenie międzynarodowej. Jeśli dodamy do tego, neutralny czynnik kryzysu gospodarczego, stałość władzy w republice Turcji i nasilające się procesy migracyjne, z którymi UE nie będzie w stanie sobie poradzić, to ten konflikt znacząco wzmocniłby pozycję Turcji w stosunkach z UE, która Ankarę może postrzegać jako groźną i nieobliczalną.

Scenariusz najmniej prawdopodobny: **Turcja zostaje członkiem UE**

Wariant A:

- Sytuacja w Górskim Karabachu – wznowienie walk między Azerbejdżanem i Armenią, bez zaangażowania się Turcji po stronie Azerbejdżanu. Rosja angażuje się militarne po stronie Armenii.
- Stanowisko Zachodu – bez zmian (dezaprobata, obojętność).
- Procesy migracyjne – nasilone (UE potrzebuje wsparcia i pomocy Turcji).
- Sytuacja gospodarcza Turcji i UE – pogłębianie się kryzysu gospodarczego.

-
- Sytuacja wewnętrzna Turcji – zmiana władzy, AKP i Erdogan nie są u władzy.

Bardzo mało prawdopodobnym scenariuszem jest wstąpienie Turcji do UE. Główną siłą napędową takiej sytuacji byłaby zmiana władzy - odchodzi Erdogan i AKP. Jeśli do rządów dochodzą środowiska euroentuzjastów, którzy powróciliby na drogę „zerowych problemów z sąsiadami”, to wybuch konfliktu w górskim Karabach nie spowodowałby zaangażowania Turcji, a jeśli korzystając z bierności Ankary Rosja chciałaby ponownie wzmocnić swoją pozycję w tym rejonie i odzyskać monopol na spornym terenie, to angażując się militarnie jeszcze bardziej osłabiłaby pozycję Turcji na arenie międzynarodowej. Nasilone procesy migracyjne w tej sytuacji właściwie nie miałyby znaczenia, gdyż najprawdopodobniej nowe władzy tureckie doszłyby do porozumienia z UE bez stawiania nadmiernych wymagań. Natomiast mógłby mieć w tej sytuacji dość duże znaczenie kryzys gospodarczy, gdyż spora część społeczeństwa tureckiego popierała Erdogana i AKP i w imię zasad i wyznawanych wartości mogła znosić pewne niedogodności w tej materii, ale przy zmianie władzy nie byłaby już tak wyrozumiała.

Wariant B:

- Sytuacja w Górskim Karabachu – wznowienie walk między Azerbejdżanem i Armenią, bez zaangażowania się Turcji po stronie Azerbejdżanu, Rosja angażuje się po stronie Armenii
- Stanowisko Zachodu – zaangażowanie NATO
- Procesy migracyjne – nasilone (UE potrzebuje wsparcia i pomocy Turcji).
- Sytuacja gospodarcza Turcji i UE – pogłębianie się kryzysu gospodarczego
- Sytuacja wewnętrzna Turcji – zmiana ustroju, AKP i Erdogan nie są u władzy.

Kolejnym wariantem nieprawdopodobnego scenariusza jest splot wydarzeń opisanych w poprzednim nieprawdopodobnym scenariuszu (wariant A), dodatkowy wzbogacony zbrojnym zaangażowaniem ze strony NATO. Co w tej sytuacji doprowadziłoby do konfliktu międzynarodowego o charakterze globalnym. A jedynym krajem pokojowo nastawionym i nieangażującym się w walki zbrojnym byłaby Turcja.

Wnioski

Zdecydowane zaangażowanie Turcji w konflikt w Górskim Karabachu potwierdziło mocną pozycję tego kraju w relacjach z UE, czego efektem był brak sankcji ze strony unijnej

instytucji oraz korzystne ustalenia dla Republiki Turcji, które zapadły na marcowym posiedzeniu Rady Europejskiej i zostały potwierdzone przez szefową Rady Europejskiej podczas Jej kwietniowego spotkania z prezydentem Erdoganem w Ankarze.

Stanowisko Turcji w konflikcie o Górski Karabach i tuż przed spotkaniem Rady Europejskiej w pełni oddają taktykę, jaką stosuje Turcja w polityce zagranicznej – agresywną, ale potrafiącą cofnąć się o krok.

Mocną pozycję w stosunkach z UE Turcja zawdzięcza problemom migracyjnym, których Europa bez pomocy i wsparcia ze strony Ankary nie rozwiąże. Jeśli dodamy do tego konflikty regionalne (jak np. konflikt w Górskim Karabachu), w których Turcja aktywnie uczestniczy, to z dużym prawdopodobieństwem można sądzić, że UE postawi na współpracę z Turcją a nie na prowadzenie z nią sporów. Nie znaczy to jednak, że Republika Turcji zostanie przyjęta w szeregi państw unijnych, gdyż przy obecnych rządach prezydenta Erdogana i AKP, nie ma na to szans - nie chce tego zarówno UE, jak i Republika Turcji. Turcja dąży bowiem do przeformatowania stosunków z UE, najwyraźniej nie jest już zainteresowana byciem drugorzędnym członkiem tej instytucji, a chce zostać jej równorzędnym partnerem na co, jak wskazują przytoczone w artykule argumenty, ma duże szanse.

Ponowny wybuch walk w Górskim Karabachu, tylko umocniłby pozycję Turcji w regionie i poza nim oraz w stosunkach z UE. Przeprowadzona analiza i wysnute wnioski pozwoliły na pozytywne zweryfikowanie hipotezy badawczej.

Streszczenie:

Turcja w zdecydowany sposób, mimo dezaprobaty ze strony Zachodu, zaangażowała się militarnie i retorycznie w 2020 r. w walki o Górski Karabach, przyczyniając się do zwycięstwa Azerbejdżanu. Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie aktualnej taktyki, jaką stosuje Turcja w polityce zagranicznej oraz wobec Unii Europejskiej na podstawie dwóch wydarzeń: konfliktu w Górskim Karabachu oraz spotkania Rady Europejskiej (analizie poddano lata 2020 – 2021); a także podjęcie próby prognozy dla stosunków Turcja – UE (w latach 2021 – 2026, gdyż okres ten zdaniem autorki będzie zdeterminowany zarówno przez nasilające się procesy migracyjne, jak i podmiotową politykę zagraniczną Republiki Turcji) i przedstawienie najbardziej i najmniej prawdopodobnym scenariuszy dla omawianych relacji. W pracy postawiono hipotezę badawczą: Turcja angażując się w konflikt w Górskim Karabachu i wzmacniając swoją pozycję w regionie, jednocześnie utrzymała dobrą pozycję negocjacyjną z UE i ma szansę zostać równorzędnym partnerem UE. W artykule znalazło zastosowanie podejście realistyczne, zastosowano metodę dedukcji i wykorzystano wybrane - pod kątem przedstawienia odmiennych stanowisk i opinii dotyczących konfliktu i polityki zagranicznej Turcji – oświadczenia, komunikaty,

komentarze, publikacje naukowe oraz materiały prasowe. Główny wniosek z przeprowadzonej analizy brzmi: Turcja ma duże szanse, aby stać się równorzędnym partnerem UE pod warunkiem, że w polityce krajowej nie nastąpią nieoczekiwane zmiany.

Słowa kluczowe:

Konflikt o Górski Karabach, Turcja, Unia Europejska, Rada Europejska, stosunki międzynarodowe, procesy migracyjne, sytuacja wewnętrzna Turcji

Key words:

Nagorno-Karabakh conflict, Turkey, European Union, European Council, international relations, migration processes, internal situation of Turkey

Bibliografia:

1. Adamczyk A., *Quo Vadis Turcjo - koniec europejskiego kierunku w polityce zagranicznej Turcji?* „Rocznik Integracji Europejskiej” 2017, nr 11, s. 263-277, DOI: 10.14746/rie.2017.11.19.
2. Ananicz S., *Samotność w cnocie. Ideologia nowoturecka w polityce zagranicznej Turcji*. Punkt Widzenia OSW, Warszawa, Nr 49, za: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_49_pl_samotnosc_cnocie_net.pdf. (1.06.2021).
3. Borshchevskaya A., *Russia and Turkey in Nagorno-Karabakh: A recipe for long-term instability*, za: <https://www.mei.edu/publications/russia-and-turkey-nagorno-karabakh-recipe-long-term-instability> (11.05.2021).
4. Ciecierski M., *Chińskie zaangażowanie ekonomiczne w regionie Kaukazu Południowego na tle konfliktu azersko-ormiańskiego* za: <https://instytutboyma.org/wp-content/uploads/2021/01/M.-Ciecierski-Chi%C5%84skie-zaanga%C5%BCowanie-ekonomiczne-w-regionie-Kaukazu-Po%C5%82udniowego-na-tle-konfliktu-azersko-ormia%C5%84skiego-1.pdf> (11.05.2021).
5. Czaputowicz J., *Mapa współczesnego realizmu: realizm klasyczny, neorealizm, realizm neoklasyczny*, s. 25-41, za: <http://ptsm.edu.pl/wp-content/uploads/publikacje/teoria-realizmu-w-nauce-o-stosunkach-miedzynarodowych/J.Czaputowicz.pdf> (11.05.2021).
6. Dahl M., *Polityka zagraniczna Turcji – uwarunkowania wewnętrzne subiektywne*, *Studia Orientalne* 2019, nr 2 (16), s. 91 - 101, za: <https://doi.org/10.15804/so2019206> (5.06.2021).
7. Danforth N., *What did Turkey gain from the Armenia-Azerbaijan war?*, za: <https://eurasianet.org/perspectives-what-did-turkey-gain-from-the-armenia-azerbaijan-war> (11.05.2021).
8. Dong-ho Han, *Scenario Construction and Its Implications for International Relations Research*, *The Korean Journal of International Studies*, 2011, Vol. 9, No. 1, pp. 39-65; 2011 The Korean Association of International Studies. za:

- https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_21_1603 (4.06.2021).
9. European Commission, *Statement by President von der Leyen following the meeting with Turkish President Erdoğan*, za: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_21_1603 (4.06.2021).
 10. Gabuev A., *Viewpoint: Russia and Turkey - unlikely victors of Karabakh conflict*, za: <https://www.bbc.com/news/world-europe-54903869> (11.05.2021).
 11. Helnarska K.J., *Podstawowe metody badawcze w politologicznych, pracach doktorskich* [w:] Zeszyty Naukowe AON nr 3(76) 2009, s. 316 – 328, za: <http://31.186.81.235:8080/api/files/view/40419.pdf> (11.05.2021).
 12. Kaushik A., *Turkey's role complicates Nagorno-Karabakh peace proces*, za: <https://www.wionews.com/opinions-blogs/turkeys-role-complicates-nagorno-karabakh-peace-process-350838> (12.05.2021).
 13. Kayaoglu B., *Nagorno-Karabakh conflict tests Turkey's hard power without diplomacy*, za: <https://www.al-monitor.com/originals/2020/10/turkey-russia-azerbaijan-armenia-nagorno-karabakh-conflict.html> (11.05.2021).
 14. Keddie P., *What's Turkey's role in the Nagorno-Karabakh conflict?* za: <https://www.aljazeera.com/features/2020/10/30/whats-turkeys-role-in-the-nagorno-karabakh-conflict> (11.05.2021).
 15. Komisja Europejska, *WSPÓLNY KOMUNIKAT DO RADY EUROPEJSKIEJ, Stan stosunków politycznych, gospodarczych i handlowych między UE a Turcją*, Bruksela, dnia 20.3.2021 r.
 16. Michalski A, Strachota K., *UE wobec Turcji – marchewka zamiast kija*, 2021, OSW, Publikacje/Analizy/Komentarz 2021-03-29, za: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-03-29/ue-wobec-turcji-marchewka-zamiast-kija> (9.06.2021).
 17. Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, *Górski Karabach: oświadczenie wysokiego przedstawiciela wydane w imieniu Unii Europejskiej*, Komunikat prasowy, 11.10.2020, za: <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2020/10/11/nagorno-karabakh-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union/> (4.06.2021).
 18. Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, *Oświadczenie członków Rady Europejskiej*, 25.03.2021, za: <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2021/03/25/statement-of-the-members-of-the-european-council-25-march-2021/> (4.06.2021).
 19. Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, *Oświadczenie UE–Turcja (18 marca 2016)*, za: <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/> (15.06.2021).
 20. Repetowicz W., *Rozejm w Górskim Karabachu to nowy układ rosyjsko-turecki*, Defence24, 2020, [Relacja z Erywania], za: <https://www.defence24.pl/rozejm-w-gorskim-karabachu-to-nowy-uklad-rosyjsko-turecki-relacja-z-erywania> (11.05.2021).

-
21. Rösler J., *Turcja - w procesie ewolucji od mocarstwa regionalnego do wielkiego mocarstwa*, „Alcumena”, nr 1(1)/2020, s. 109-130, DOI: 10.34813/psc.1.2020.7 za: <http://alcumena.fundacjapsc.pl/index.php/alcumena/article/view/79/22> (26.05.2021).
 22. Strachota K., *Polityka zagraniczna Turcji*, OSW, odcinek podcastu, komentarze 2021 <https://open.spotify.com/episode/0shphSEhj1GoGIb154dH5F?si=85cb20c44a4c42c4&nd=1> (20.05.2021).
 23. Yalçinkaya H., *Turkey's Overlooked Role in the Second Nagorno-Karabakh War*, za: <https://www.gmfus.org/publications/turkeys-overlooked-role-second-nagorno-karabakh-war> (11.05.2021).

Stanowisko Iranu wobec konfliktu w Górskim Karabachu – zarys problematyki

Spory terytorialne bezsprzecznie stanowią zagrożenia dla ładu i bezpieczeństwa międzynarodowego. Historia wielokrotnie pokazywała, że z założenia niegroźny spór o przynależność danego terytorium może przyczynić się do eskalacji konfliktu na skalę międzynarodową. Niemniej, spory terytorialne stanowią zagrożenie dla bezpieczeństwa państw ościennych stron zaangażowanych w konflikt. Za bardzo dobry przykład takiego stanu rzeczy można uznać pozycję Islamskiej Republiki Iranu wobec konfliktu o Górski Karabach między Armenią a Azerbejdżanem.

Specyficzne położenie geopolityczne Iranu oraz sytuacja wewnątrz państwa, szczególnie w kontekście znaczącego zróżnicowania etnicznego warunkuje fakt, że każda zmiana w obrębie państwa ościennych wpływa na bezpieczeństwo Islamskiej Republiki Iranu. Iran w swojej historii stał się już ofiarą konfliktu na tle przynależności terytorialnej, gdy w 1980 roku Irak dokonał agresji na Iran w wyniku sporu o Szatt al-Arab. Kwestia przynależności Górskiego Karabachu nie jest obojętna władzom irańskim od kilkudziesięciu lat. Oprócz problematycznej kwestii udzielenia poparcia któreś ze stron sporu, dla Iranu wyzwaniem jest funkcjonowanie na swoim terytorium mniejszości azerskiej, która od lat wzywa do odłączenia irańskiej części Azerbejdżanu i przyłączenia jej do Republiki Azerbejdżanu. Wszelkie sytuacje konfliktowe między Armenią a Azerbejdżanem dotyczące Górskiego Karabachu stanowią impuls dla irańskich Azerów do podjęcia bardziej zdecydowanych działań na rzecz połączenia ze swoimi braćmi w Azerbejdżanie.

Powyższemu zagadnieniu jest poświęcony niniejszy artykuł: stanowisku Iranu wobec konfliktu o Górski Karabach. Wśród najważniejszych pytań badawczych dotyczących tego zagadnienia należy wymienić: Jak zmieniał się stanowisko Teheranu wobec powyższego konfliktu? Jakie działania podejmowały irańskie władze w celu zapobiegnięciu eskalacji przemocy? Jaki wpływ na bezpieczeństwo Iranu mają irańscy Azerowie? Jakie zagrożenia i wyzwania dla bezpieczeństwa Islamskiej Republiki Iranu ma spór między Armenią a Azerbejdżanem? Za główną hipotezę artykułu można uznać stwierdzenie, że Iran od

kilkudziesięciu lat stanowi jednego z najważniejszych mediatorów w sporze o Górski Karabach. W niniejszym artykule w celu analizy powyższego problemu zostały wykorzystane następujące metody badawcze: analiza historyczna, metoda decyzyjna oraz synteza.

Artykuł został podzielony na trzy części. W pierwszej części zostało przedstawione stanowisko Iranu wobec problematyki Górskiego Karabachu w XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem lat 90. XX wieku po rozpadzie ZSRR. Druga część stanowi zarys polityki Teheranu wobec spornego obszaru w czasie dwóch pierwszych dekad XXI wieku. Trzecia część z kolei odnosi się do wydarzeń, do których doszło w 2020 roku w Górskim Karabachu i stanowiska Iranu wobec sytuacji w regionie w tamtym okresie.

Górski Karabach w polityce Iranu w XX wieku

Na początku należy wskazać powody przez które kwestia sporu o Górski Karabach jest tak istotna dla władz w Teheranie. Za główną przyczynę zainteresowania tym problemem przez Iran uznaje się działania militarne prowadzone w tym regionie, które niejednokrotnie zbliżały się do granic Islamskiej Republiki Iranu. Dla Teheranu wszystkie działania zbrojne prowadzone przy jego granicach są uznawane za bezpośrednie zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego oraz bezpieczeństwa jego interesów w regionie. Drugą przesłanką irańskiego zaangażowania w spór o Górski Karabach jest problem bezpieczeństwa w rejonie Morza Kaspijskiego, szczególnie jeśli chodzi o kwestie polityki energetycznej. W sytuacji zachwiania stabilności w tym obszarze, Iran obawiałby się potencjalnego zaangażowania Federacji Rosyjskiej, która dążyłaby do rozwiązania kwestii spornych bez wzięcia pod uwagę interesów Teheranu⁴⁵³. Kolejnym czynnikiem jest problem w relacjach Iranu z Armenią i Azerbejdżanem. Iran i Azerbejdżan łączy przynależność do tego samego odłamu islamu – szyizmu, co jednak nie stanowi przesłanki do udzielania oficjalnego wsparcia Baku w sporze o Górski Karabach. Teheran udzielając poparcia Armenii odczuwa obawy wynikające z rosnącego zainteresowania irańskich Azerów, co do połączenia irańskich ostanów Azerbejdżan Wschodni i Azerbejdżan Zachodni dla Republiki Azerbejdżanu. Skutkowałoby to nie tylko zmianami granic Iranu, ale także zachwianiem równowagi w regionie. Ostatnią przyczyną działań Teheranu jest obawa przed napływem dużej liczby uchodźców na

⁴⁵³ Teheran dąży do uzyskania równego podziału dostępu do Morza Kaspijskiego między pięcioma zainteresowanymi państwami, natomiast Baku jest zwolennikiem podziału ze względu na długość linii brzegowej. Zob. M. Franz, *Czy Azji grozi kolejna wojna, tym razem w basenie Morza Kaspijskiego?*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2013, nr 2, s. 54-60.

terytorium Iranu, co przyczyniłoby się do zmiany struktury społecznej społeczeństwa oraz pogorszenia sytuacji gospodarczej państwa⁴⁵⁴.

Sam konflikt armeńsko-azerbejdżański sięga lat 20. XX wieku, kiedy to Górski Karabach został włączony do Azerbejdżańskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Ormianie na terytorium Kaukazu Południowego znaleźli się po wojnie rosyjsko-perskiej trwającej w latach 1826-1828. Doszło wówczas do wymieszania się ludności pochodzenia perskiego i osmańskiego, a ponadto Rosja opowiadała się za chrystianizacją tego regionu, co skutkowało przesiedleniem Ormian z terenów Persji na Kaukaz⁴⁵⁵.

Do XX wieku nie dochodziło do bezpośrednich starć między Ormianami a Azerami. Dopiero w chwili wysiedlenia przez Rosję Ormian z terenów Persji i Imperium Osmańskiego na ziemiach zabranych od muzułmanów, w 1905 roku doszło do walk między muzułmanami a chrześcijanami⁴⁵⁶. Konflikt o Górski Karabach obejmuje ponad 20% powierzchni całego Azerbejdżanu i stanowi wyzwanie dla całego regionu Kaukazu Południowego. Jeszcze w czasie istnienia Związku Radzieckiego, Azerowie i Ormianie odrzucili możliwość współistnienia obu grup w jednym państwie. Pod koniec lat 80. XX wieku doszło do wypędzenia Azerów Górno-Karabaskiego Obwodu Autonomicznego, a następnie Azerów zamieszkujących Armenię. Wraz z rozpadem ZSRR konflikt azersko-ormiański wszedł w nową fazę. Do jednego z najpoważniejszych kryzysów między Armenią a Azerbejdżanem doszło w 1988 roku, kiedy to Rada Delegatów Górnego Karabachu przyjęła rezolucję o zjednoczeniu z Armenią. Decyzja Górnego Karabachu skutkowałą masakrą Ormian przez Azerów⁴⁵⁷. Należy pamiętać, że region Górskiego Karabachu nigdy nie należał do spokojnych i bezpiecznych, ale w okresie zimnej wojny, Związek Radziecki starał się ukrywać przypadki ataków na tle narodowościowym, przypisując im charakter przestępstw kryminalnych⁴⁵⁸.

19 stycznia 1990 roku Michaił Gorbaczow podpisał dekret wprowadzający w Baku stan wyjątkowy, o którym Azerowie nie zostali poinformowani, co skutkowało chaosem wśród azerskiej ludności cywilnej. Wywołało to reakcję Iranu, którego 160 z 270 parlamentarzystów zasiadających w Madżlesie wysłało list do rosyjskiego przywódcy, w którym wyrazili

⁴⁵⁴ C. Mahmudlu, S. Abilov, *The peace-making process in the Nagorno-Karabakh conflict: why did Iran fail in its mediation effort?*, „Journal of Contemporary Central and Eastern Europe” 2018, nr 26, s. 37-38.

⁴⁵⁵ W 1978 roku wzniesiono we wsi Maraga pomnik upamiętniający przesiedlenie Ormian z Iranu na Kaukaz. Zob. R. Mechtijew, *Dziesięć lat, które zmieniły Azerbejdżan 2003-2013*, Toruń 2016, s. 166-168.

⁴⁵⁶ D. Tarasiuk, *Procesy narodotwórcze, narody i problemy narodowościowe w regionie* [w:] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich. Tom 4. Armenia, Azerbejdżan, Gruzja – przeszłość i teraźniejszość*, M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec (red.), Lublin 2013, s. 171-172.

⁴⁵⁷ J. Modrzejewska-Leśniewska, *Konflikt armeńsko-azerbejdżański 1990-2006* [w:] *Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869-2006*, P. Ostaszewski (red.), Warszawa 2006, s. 557-558.

⁴⁵⁸ P. Kwiatkiewicz, *Azerbejdżan: ukształtowanie niepodległego państwa*, Toruń 2009, s. 73.

niepokój o politykę Kremla wobec ludności muzułmańskiej⁴⁵⁹. Po ogłoszeniu 2 września 1991 roku niepodległości Górskiego Karabachu Iran próbował stworzyć swoją strefę wpływów w Azerbejdżanie wspierając mniejszość Tałyszy, stanowiącą lud pochodzenia irańskiego. W 1993 roku Islamska Republika Iranu zainicjowała utworzenie autonomicznej republiki Tałysz-Mughan. Ponadto, Iran próbował wpłynąć na szyickich Azerów dzięki swoim emisariuszom, którzy mieli namawiać ubogie azerskie rodziny do posyłania swoich dzieci do irańskich szkół koranicznych⁴⁶⁰. 29 grudnia 1991 roku przeprowadzone zostało referendum niepodległościowe w Azerbejdżanie, które zatwierdziło niepodległość państwa. Iran wraz z Turcją, Pakistanem czy Stanami Zjednoczonymi był w grupie państw, które uznawały niepodległość Azerbejdżanu jeszcze przed referendum. Po upadku Suszy w maju 1992 roku, pełniący obowiązki prezydenta Azerbejdżanu, Jakub Mamedow zaapelował do Rosji i państw muzułmańskich w regionie o użycie ich autorytetu do zapobiegnięcia nowemu ludobójstwu na Azerach, aneksji jego ziem oraz zmiany granic Azerbejdżanu przez władze w Baku.

Iran aktywnie uczestniczy w rozmowach między Armenią i Azerbejdżanem od 1992 roku, gdy ONZ poparł udział Teheranu jako mediatora w konflikcie. Islamska Republika Iranu wraz z Konferencją Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie i przy wsparciu Rady Bezpieczeństwa rozpoczęła prowadzenie rozmów pokojowych. Zaangażowanie Iranu w proces pokojowy wynikało z faktu, że Azerowie są jedną z licznych grup zamieszkujących Islamską Republikę Iranu i Teheran nie mógł być bierny wobec wydarzeń w Azerbejdżanie, niezależnie od relacji łączących Teheran i Baku. W czasie procesu pokojowego Iran nie udzielał wsparcia Azerbejdżanowi, ale także powstrzymał się od oficjalnego wsparcia dla Armenii. Zastępca ministra spraw zagranicznych Iranu, Mahmud Vaezi oznajmił w tamtym okresie, że Teheran uznaje Górski Karabach za integralną część Azerbejdżanu⁴⁶¹.

W marcu 1992 roku w Teheranie zorganizowano spotkanie przedstawicieli Armenii i Azerbejdżanu w celu rozpoczęcia rozmów pokojowych, w tym zawieszenia broni i wymiany więźniów. 15 marca 1992 roku zawarto w Teheranie porozumienie o wstrzymaniu działań wojennych, które trwało 7 dni. W maju 1992 roku w Teheranie rozpoczęły się kolejne

⁴⁵⁹ *Ibidem*, s. 150-157.

⁴⁶⁰ A. Curanović, *Religie, kościoły i konflikty międzywyznaniowe w regionie Kaukazu* [w:] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich. Tom 4. Armenia, Azerbejdżan, Gruzja – przeszłość i teraźniejszość*, M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec (red.), Lublin 2013, s. 220.

⁴⁶¹ P. Kwiatkiewicz, *Azerbejdżan: ukształtowanie...*, *op.cit.*, s. 230-233.

rozmowy pokojowe między stronami. Podpisano wówczas trójstronne porozumienie o wstrzymaniu ognia i odblokowaniu komunikacji między krajami⁴⁶².

Azerbejdżan jako państwo muzułmańskie, które znajduje się na geopolitycznym skraju cywilizacji islamskiej utrzymywał dobre relacje z Islamską Republiką Iranu, szczególnie w zakresie współpracy w Islamskiej Organizacji Współpracy. Relacje Azerów z Persami naznaczone były względami historycznymi, które powodują chwilowe napięcia między państwami, szczególnie w zakresie budowania ładu regionalnego i budowania wzajemnych relacji⁴⁶³. Nie zmieniło to jednak fakt, że azerski prezydent, İlham Alijew wielokrotnie podkreślał, że Azerbejdżan nigdy nie udostępni swojego terytorium dla państw, które planują dokonać ataku militarnego na jego sąsiadów⁴⁶⁴. Wydaje się, że Islamska Republika Iranu powinna wspierać Azerbejdżan, którego obywatele również są wyznawcami szyizmu, zwłaszcza, że Azerbejdżan sąsiaduje z Kaukazem Północnym, który źródłem radykalnych doktryn sunnickich, a to z kolei zagraża rządowi obu państw. Brak wsparcia dla azerskich muzułmanów wynika z tego, że w czasie zimnej wojny duchowieństwo muzułmańskie w Azerbejdżanie było podporządkowane aparatowi państwowemu. Negatywny wpływ na relacje azersko-irańskie mają też stosunki Baku z Izraelem, więc w sporze między Armenią a Azerbejdżanem o Górski Karabach, Teheran wspiera chrześcijańską Armenię, co wynika z idei zapoczątkowanej przez Chomeiniego, które głosi obronę słabszych i prześladowanych⁴⁶⁵. Dla Iranu zagrożeniem płynącym z konfliktu o Górski Karabach jest problem azerskich uchodźców. Gdy w 1993 roku Armenia zaczęła zajmować tereny nadbrzeżne Araksu, rzeki oddzielającej Iran i Azerbejdżan, ponad 200 tysięcy Azerów ciekło do Islamskiej Republiki Iranu. Wyzwaniem dla władz irańskich było nie tylko zapewnienie im pomocy humanitarnej, a obawa przed rozbudzeniem aspiracji niepodległościowych Azerów zamieszkujących północny Iran, którzy w przeszłości wielokrotnie występowali przeciwko władzom irańskim. Irańska armia w celu stworzenia strefy bezpieczeństwa przekroczyła granicę z Azerbejdżanem 2 września 1993 roku i stworzyła tam obozy dla azerskich uchodźców⁴⁶⁶. Poparcie Iranu dla rozwiązania konfliktu między Armenią a Azerbejdżanem było widoczne w zaangażowaniu władz irańskich w ochronę zabytków i dziedzictwa narodowego na terenach objętych konfliktem. Na prośbę Kościoła ormiańskiego

⁴⁶² P. Adamczewski, *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Warszawa 2012, s. 361-362.

⁴⁶³ M. Franz, *Czy Azji grozi kolejna wojna...*, op. cit., s. 54-60.

⁴⁶⁴ R. Mechtijew, *Dziesięć lat, które...*, op. cit., s. 156-157.

⁴⁶⁵ M. Rzepka, *Polityka zagraniczna Islamskiej Republiki Iranu* [w:] *Wprowadzenie do polityki zagranicznej muzułmańskich państw Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, M. Woźniak-Bobińska, A. M. Solarz (red.), Warszawa 2018, s. 205.

⁴⁶⁶ P. Kwiatkiewicz, *Azerbejdżan: ukształtowanie...*, op. cit., s. 307-309.

konserwatorzy zabytków z Iranu mieli podjąć się odrestaurowania meczetu w Szuszy, czemu jednak sprzeciwił się rząd azerbejdżański. Azerbejdżan przeciwstawiał się irańskiemu zaangażowaniu w ochronę kultury na terenach Górskiego Karabachu, ponieważ obawiał się przypisania Armenii wszystkich zasług w tym zakresie. Za to Erywań chętnie korzystało z pomocy Teheranu przy odbudowie muzułmańskich zabytków na swoim terytorium⁴⁶⁷.

XX wiek, a szczególnie lata 90. To okres, w którym Islamska Republika Iranu próbowała dostosować się do nowopowstałego ładu geopolitycznego po upadku Związku Radzieckiego i powstania nowych oraz niepodległych państw tuż przy jej granicach. Konflikt zbrojny przy granicach niestabilnej Islamskiej Republiki Irańskiej, która zmagala się z wewnętrznym kryzysem spowodowanym wojną iracko-irańską, falą afgańskich uchodźców czy też sankcjami międzynarodowymi stanowił realne zagrożenie dla Teheranu. Skutkowało to koniecznością zwiększenia aktywności dyplomatycznej władz irańskich, tak aby jak odsunąć w czasie potencjalny konflikt zbrojny. Ponadto, skupienie się na pomocy w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa społeczno-kulturowego problematycznego regionu jednoznacznie wskazuje, że Islamska Republika Iranu w latach 90. XX wieku była orędowniczką wykorzystania w kwestiach spornych instrumentów z zakresu *soft power*, aniżeli uciekanie się do rozwiązywania problemów w stosunkach międzynarodowych z wykorzystaniem siły zbrojnej.

Iran wobec problemu Górskiego Karabachu w XXI wieku

W XXI wieku Iran zaczął odczuwać zdecydowanie większe zagrożenie płynące ze sporu o Górski Karabach w porównaniu do ostatnich dekad XX wieku. Iran ze względu na swoje usytuowanie geopolityczne mógłby odegrać kluczową rolę w budowaniu bezpieczeństwa międzynarodowego w regionie Kaukazu, szczególnie, że Teheran jest zwolennikiem poszanowania i nienaruszalności granic państw uznanych przez społeczność międzynarodową⁴⁶⁸. Wzrost zainteresowania Iranu rozwiązaniem napięć między Armenią a Azerbejdżanem w XXI wieku można uznać za wypadkową dwóch innych konfliktów toczących się przy irańskich granicach: w Afganistanie od października 2001 roku oraz w Iraku od marca 2003 roku. Dla Iranu działania zbrojne przy wschodniej i zachodniej granicy stanowiły zagrożenie dla bezpieczeństwa, szczególnie w kontekście obecności zachodnich, wrogich sił w tych państwach. Rozpoczęcie kolejnego konfliktu przy granicy,

⁴⁶⁷ *Ibidem*, s. 318-319.

⁴⁶⁸ A. Ramezanzadeh, *Iran's Role as Mediator in the Nagorno-Karabakh Crisis*, za: <https://www.vub.be/sites/vub/files/nieuws/users/bcoppet/135ramezanzadeh.pdf>, (11.02.2021), s. 6.

było by odebrane przez Teheran jako możliwość okrażenia go z niemal każdej strony przez siły Stanów Zjednoczonych. Należy wskazać, że w tamtym czasie Departament Stanu USA pomimo napiętych relacji z Iranem stwierdził, że Iran jako sąsiad Armenii i Azerbejdżanu posiada prawo do uzyskiwania informacji o działaniach w ramach procesu pokojowego prowadzanego w ramach Grupy Mińskiej⁴⁶⁹.

Aktywizacja Teheranu jeśli chodzi o kwestię karabaską, nastąpiła w 2007 roku, szczególnie w kontekście współpracy z Armenią, z którą dąży do poszerzenia koordynacji projektów z zakresu energetyki oraz obronności. Początek współpracy energetycznej datuje się na rok 1992. W listopadzie 2008 roku zakończono budowę drugiej części gazociągu irańsko-armeńskiego. W 2007 roku Iran i Armenia podpisały memorandum o wsparciu logistycznym Iranu dla ormiańskiej armii. W memorandum znalazł się zapis o możliwości dostarczenia Armenii przez Iran szeroko pojętych „innych produktów”, co wywołało niepokój w Azerbejdżanie, ponieważ zakładano, że Teheran może dostarczać Armenii sprzęt ofensywny⁴⁷⁰. Teheran jest w stanie odpowiedzieć na niektóre potrzeby armeńskiej armii, ale problemem jest współpraca Armenii ze Stanami Zjednoczonymi i NATO, szczególnie w kontekście programu Partnerstwo dla Pokoju. Armenia jednak stara się równoważyć swoje stosunki między Teheranem i Moskwą a Waszyngtonem. Rząd Armenii wielokrotnie sprzeciwił się amerykańskim naciskom, by ograniczyć współpracę z Iranem oraz opowiadał się za prawem Islamskiej Republiki Iranu do pokojowego wykorzystania energii atomowej⁴⁷¹. W czerwcu 2007 roku Iran ogłosił, że jest gotów mediuować między Armenią a Azerbejdżanem w sprawie Górskiego Karabachu. Kwestia współpracy Iranu i społeczności międzynarodowej w sprawie spornego regionu okazała się niemożliwa ze względu na kryzys spowodowany irańskim programem nuklearnym⁴⁷².

W 2010 roku pojawiła się informacja o rozmieszczeniu w Górskim Karabachu wielonarodowych sił pokojowych z udziałem USA. Władze irańskie wyraziły oficjalny sprzeciw wobec obecności sił amerykańskich, szczególnie w dystrykcie Füzuli w Azerbejdżanie, który bezpośrednio graniczy z Iranem. Teheran nie doprecyzował wówczas,

⁴⁶⁹ Grupa Mińska powstała w 1992 roku w ramach OBWE w celu zakończenia sporu o górski Karabach. Zob. C. Migdalovitz, *Armenia-Azerbaijan Conflict*, za: https://www.everycrsreport.com/files/20030325_IB92109_9903b2aae5d085a21bb813dbe0a2e937e029032e.pdf, (11.02.2021), s. 14.

⁴⁷⁰ P. Kwiatkiewicz, *Azerbejdżan: ukształtowanie...*, op.cit., s. 366-367.

⁴⁷¹ E. Koolae, M. H. Hafezian, *The Islamic Republic of Iran and the South Caucasus Republics*, „Iranian Studies” 2010, nr 3, s. 396.

⁴⁷² A. Dzisiów - Szuszczykiewicz, *Polityka Iranu wobec Azerbejdżanu*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2007, nr 5-6, s. 334.

czy jest w stanie zgodzić się na obecność innych sił międzynarodowych – rosyjskich czy francuskich na tym obszarze, ale podkreślił, że obecność sił międzynarodowych w Górskim Karabachu wymaga jeszcze wielu rozmów w ramach Grupy Mińskiej⁴⁷³.

Podczas prezydentury Mahmuda Ahmadineżada doszło do dwóch wydarzeń, które wpłynęły na relacje irańsko-azerskie. Pierwszym była organizacja przez Azerbejdżanie w 2012 roku konkursu Eurowizji, który został określony przez irańskich szyickich duchownych jako wydarzenie niemoralne i niegodne państwa muzułmańskiego. Drugim wydarzeniem było aresztowanie kilku irańskich obywateli w Azerbejdżanie, którzy planowali ataki terrorystyczne na budynki powiązane z interesami Stanów Zjednoczonych i Izraela. Iran ponowił swoje zainteresowanie rozwiązaniem sporu o Górski Karabach po objęciu stanowiska prezydenta przez Hassana Rouhaniego w 2013 roku. Wtedy irański ambasador w Azerbejdżanie ogłosił, że Islamska Republika Iranu jest gotowa podjąć negocjacje między stronami, twierdząc, że konflikt może zakończyć się dzięki działaniom dyplomatycznym, a nie militarnym⁴⁷⁴.

W 2016 roku Azerbejdżan zaczął odczuwać zagrożenie wynikające z zainteresowania Iranu rozwiązaniem kwestii Górskiego Karabachu. Baku obawiało się, że podpisanie umowy nuklearnej Iranu z grupą P5+1 (USA, Rosja, Chiny, Wielka Brytania, Francja, Niemcy) i zniesienie sankcji nałożonych na Teheran pozwoli na rozwój współpracy Teheranu z Armenią i sprzyjającą jej Rosją, szczególnie w kwestii współpracy wojskowej, co w związku ze sporem o Górski Karabach mogłoby przyczynić się do militarnej przewagi Armenii⁴⁷⁵. Niemniej, Iran pomimo współpracy z Armenią na wielu płaszczyznach, opowiadał się o przynależności Górskiego Karabachu do Azerbejdżanu. Przykładem takie stanowiska jest to, że szef Sztabu Generalnego Islamskiej Republiki Iranu, Mohammad Bagheri w styczniu 2019 roku ogłosił, że „Iran uważa Karabach za terytorium Azerbejdżanu i popiera integralność terytorialną Azerbejdżanu (...) Przemocowa zmiana granic jest niedopuszczalna, a Iran zawsze stoi po azerskiej stronie w tej kwestii”⁴⁷⁶. Takie deklaracje płynące ze strony Iranu wskazują, że stanowisko Iranu, co do pokojowego rozwiązania sporu

⁴⁷³ W dystrykcie Füzuli siły amerykańskie przebywały w 1993 roku. Zob. R. Stepanian, *Iran Against U.S. Peacekeeping Role In Karabakh*, za: <https://www.azatutyun.am/a/2080247.html>, (13.02.2021).

⁴⁷⁴ J. Barry, *Brothers Or Comrades at Arms ? Iran's Relations with Armenia and Azerbaijan* [w:] *Iran in the world : president Rouhani's foreign policy*, S. Akbarzadeh (red.), Basingstoke 2016, s. 65.

⁴⁷⁵ A. Jarosiewicz, *W objęciach Kremla. Polityka bezpieczeństwa Azerbejdżanu*, za: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-09-01/w-objeciach-kremla-polityka-bezpieczenstwa-azerbejdzanu>, (12.02.2021).

⁴⁷⁶ V. Doğanekin, *Iran: Karabakh belongs to Azerbaijan*, za: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/iran-karabakh-belongs-to-azerbaijan/1366528#>, (13.02.2021).

o Górski Karabach w dwóch pierwszych dekadach XXI wieku nie uległo zmianie. Rozwijanie współpracy z Armenią w tak strategicznych obszarach jak bezpieczeństwo energetyczne i militarne stanowi jeden z kierunków odbudowy gospodarki Iranu po kilkudziesięciu latach sankcji międzynarodowych i powiązywanie tego rodzaju współpracy z kwestią karabaską wydaje się raczej bezpodstawne, przynajmniej z perspektywy interesów Teheranu.

Iran wobec wydarzeń w Górskim Karabachu w 2020 roku

Rok 2020 w kontekście sytuacji Iranu na arenie międzynarodowej był jednym z najtrudniejszych w historii współczesnej tego państwa. Kolejne wydarzenia, które dotyczyły Teheran, poczynając od zabicia generała Kassema Sulejmaniego w Iraku, katastrofy ukraińskiego samolotu pasażerskiego, napięć ze Stanami Zjednoczonymi poprzez pandemię koronawirusa, kończąc na konflikcie o Górski Karabach spowodowały, że Iran zaczął odczuwać realne zagrożenie militarne dla swojego bezpieczeństwa. 27 września 2020 roku doszło do eskalacji napięcia między Armenią i Azerbejdżanem o Górski Karabach, kiedy to wojska azerbejdżańskie zdecydowały się na ofensywę na północy linii kontaktowej, która oddziela Górski Karabach od Azerbejdżanu oraz na granicy armeńsko-azerbejdżańskiej na południu. W kolejnych dniach konfliktu siły azerbejdżańskie odcięły obszar Karabachu od granicy z Iranem⁴⁷⁷. Siłom azerbejdżańskim udało się zająć około 30 % terytorium Górskiego Karabachu, a 9 listopada 2020 roku zajęto miasto Susza, które jest uznawane za bramę w głąb Górskiego Karabachu⁴⁷⁸.

Rozpoczęcie działań zbrojnych w Górskim Karabachu postawiło Iran w bardzo niewygodnym położeniu. Irańskie ministerstwo spraw wewnętrznych jasno zakomunikowało, że w sytuacji, gdy walki między Armenią a Azerbejdżanem przeniosą się na terytorium Islamskiej Republiki Iranu, wówczas Teheran dokona odpowiednich kroków w celu zapewnienia bezpieczeństwa międzynarodowego. Już kilka dni po rozpoczęciu działań zbrojnych, czterech najważniejszych przywódców modlitewnych Iranu, stanowiących osobistych wysłanników Najwyższego Przywódcy wydało oświadczenie, w którym udzieliło poparcia dla sił Azerbejdżanu, które mają według nich mają prawo do zakończenia „ormiańskiej okupacji” ziemi islamu, jaką jest Górski Karabach. Ponadto, oświadczenie miało

⁴⁷⁷ A. M. Dyner, *Wojskowy wymiar konfliktu o Górski Karabach*, za: https://pism.pl/publikacje/Wojskowy_wymiar_konfliktu_o_Gorski_Karabach, (13.02.2021).

⁴⁷⁸ A. Legieć, *Rozejm w Górskim Karabachu*, za: https://pism.pl/publikacje/Rozejm_w_Gorskim_Karabachu, (13.02.2021).

wpłynąć także na sytuację w Irańskim Azerbejdżanie, gdzie mniejszość azerska zaczęła opowiadać się za działaniami wojsk azerbejdżańskich⁴⁷⁹.

Hassan Rouhani w rozmowie z premierem Armenii, stwierdził, że to Erywań musi zakończyć spór o Górski Karabach⁴⁸⁰. W podobnym tonie wypowiadał się doradca Najwyższego Przywódcy ds. bezpieczeństwa narodowego, Ali Akbar Velayati i rzecznik rządu, Ali Rabiei, którzy wezwali Armenię do wycofania się spod granicy z Azerbejdżanem, która jest uznawana przez Organizację Narodów Zjednoczonych oraz odwołali się do jednej z rezolucji Rady Bezpieczeństwa z lat 90. XX wieku, w której wskazano, że obecność sił armeńskich w Górskim Karabachu jest „okupacją”⁴⁸¹. Sam Najwyższy Przywódca w wystąpieniu emitowanym w irańskiej telewizji państwowej 3 listopada 2020 roku powiedział: „Ziemie Azerbejdżanu okupowane przez Armenię powinny zostać wyzwolone i zwrócone Azerbejdżanowi”, przy czym podkreślił, że Ormianie zamieszkujący Górski Karabach powinni zostać bezdyskusyjnie objęci ochroną⁴⁸².

W związku z narastającym konfliktem Iran zaczął odczuwać bezpośrednie zagrożenie płynące z działań zbrojnych, gdy na terytorium Islamskiej Republiki Iranu zaczęły spadać zarówno azerbejdżańskie, jak i armeńskie pociski raketowe i artyleryjskie⁴⁸³, także jej przestrzeń powietrzna była naruszana przez drony. Skutkowało to tym, że w połowie października 2020 roku Iran przeprowadził w rejonie granicy z Azerbejdżanem i Armenią manewry obrony powietrznej, co miało stanowić jednoznaczny sprzeciw Teheranu wobec naruszania przez strony konfliktu irańskiej suwerenności i integralności terytorialnej. Ponadto, Iran na drogach dojazdowych do granicy z Azerbejdżanem oraz Górskim

⁴⁷⁹ K. Ochman, *Ostrożna polityka Iranu w konflikcie o Górski Karabach*, za: <https://kierunekkaukaz.pl/2020/10/13/ostrozna-polityka-iranu-w-konflikcie-o-gorski-karabach/>, (13.02.2021).

⁴⁸⁰ *Iran chce mediacji ws. konfliktu w Górskim Karabachu*, za: <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/iran-chce-mediacji-ws-konfliktu-w-gorskim-karabachu,424642.html>, (13.02.2021).

⁴⁸¹ K. Ochman, *Ostrożna polityka Iranu w konflikcie o Górski Karabach*, za: <https://kierunekkaukaz.pl/2020/10/13/ostrozna-polityka-iranu-w-konflikcie-o-gorski-karabach/>, (13.02.2021).

⁴⁸² B. Daragahi, *Nagorno-Karabakh: An unexpected conflict that tests and perplexes Iran*, za: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/nagorno-karabakh-an-unexpected-conflict-that-tests-and-perplexes-iran/>, (13.02.2021).

⁴⁸³ Dowódca Korpusu Strażników Rewolucji Islamskiej, Hassan Salami po jednym z incydentów z udziałem pocisków raketowych stwierdził, że „Jakośkolwiek niepewność i zagrożenie na naszych granicach, które szkodzą bezpieczeństwu psychicznemu i pokojowi naszych obywateli, jest nie do przyjęcia”. Zob. B. Daragahi, *Nagorno-Karabakh: An unexpected conflict that tests and perplexes Iran*, za: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/nagorno-karabakh-an-unexpected-conflict-that-tests-and-perplexes-iran/>, (13.02.2021).

Karabachem ustanowił kontrole bezpieczeństwa z wykorzystaniem ciężkiego uzbrojenia oraz systemami obrony przeciwlotniczej⁴⁸⁴.

Należy zadać pytanie jaką i czy w ogóle jakąś rolę odegrał Iran w rozmowach pokojowych, które przyczyniły się do podpisania zawieszenia broni między Armenią i Azerbejdżanem? Miesiąc po rozpoczęciu konfliktu, wiceminister spraw zagranicznych Iranu został oddelegowany do rozpoczęcia działań dyplomatycznych mających na celu zakończenia konfliktu. Brał on udział w rozmowach w Baku, Erywaniu, Moskwie i Ankarze, gdzie informował o irańskich obawach, co do zachwiania ładu i bezpieczeństwa w regionie⁴⁸⁵. Przedstawiono także irańskie propozycje zakończenia konfliktu, które zawierały między innymi: zapewnienie praw ludności, ustanowienie kanałów komunikacji, stworzenie mechanizmu dla krajów regionu do monitorowania realizacji inicjatywy. Iran zapowiedział też chęć współpracy w przeciwdziałaniu zagrożeniom terrorystycznym w Górskim Karabachu⁴⁸⁶. Rozmowy między Armenią a Azerbejdżanem były prowadzone przez Rosję przy nieoficjalnym udziale Turcji, co skutkowało tym, że Iran został praktycznie wyłączony z prac nad porozumieniem pokojowym. W wyniku porozumienia zawartego 10 listopada 2020 roku siły armeńskie skapitulowały oraz wydano decyzję o rozmieszczeniu rosyjskich sił pokojowych na terenie Górskiego Karabachu, w regionach, gdzie występuje mniejszość ormiańska. Takie rozwiązanie powoduje, że Iran musi dokonać zmian w swojej polityce wobec północno-zachodnich sąsiadów oraz skupić się na zabezpieczeniu militarnym granicy z Azerbejdżanem, co wynika głównie z wyżej wymienionych sytuacji zagrażających bezpieczeństwu Iranu, do jakich doszło w czasie konfliktu⁴⁸⁷. Dla władz irańskich konieczność zabezpieczenia kolejnej części granicy, tym razem na północno-zachodniej części kraju powoduje osłabienie koncentracji Teheranu na innych kluczowych w kontekście irańskich interesów regionów – przede wszystkim Zatoki Perskiej, Syrii czy Jemenu oraz zwiększenia kosztów na obronność, co szczególnie w okresie kryzysu gospodarczego w Iranie oraz pandemii koronawirusa stanowi wyzwanie ekonomiczne.

484 Ł. Golowanow, *Górski Karabach: 28. dzień wojny, Iran zabezpiecza granicę z Azerbejdżanem*, za: <https://www.konflikty.pl/aktualnosci/wiadomosci/gorski-karabach-28-dzien/>, (13.02.2021).

485 B. Daragahi, *Nagorno-Karabakh: An unexpected conflict that tests and perplexes Iran*, za: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/nagorno-karabakh-an-unexpected-conflict-that-tests-and-perplexes-iran/>, (13.02.2021).

486 *Araghchi held 'very good' talks during regional tour: Zarif*, za: <https://www.tehrantimes.com/news/454169/Araghchi-held-very-good-talks-during-regional-tour-Zarif>, (13.02.2021).

487 L. Coffey, *Iran the big loser in Nagorno-Karabakh war*, za: <https://www.arabnews.com/node/1762626>, (13.02.2021).

Wydarzenia z 2020 roku oprócz tego, że stanowiły zagrożenie dla bezpieczeństwa Iranu, paradoksalnie dają Teheranowi oraz Baku nowe możliwości współpracy. W połowie stycznia 2021 roku minister spraw zagranicznych Iranu, Mohammad Javad Zarif podczas spotkania z prezydentem Azerbejdżanu zapowiedział, że Iran pomoże Baku w odbudowie zniszczonych w wyniku konfliktu zbrojnego obszarów odebranych Armenii. Ilham Alijew z zadowoleniem przyjął ofertę, zapraszając irańskie firmy do przyłączenia się do odbudowy siedmiu okręgów otaczających sporny region Górskiego Karabachu⁴⁸⁸. Chęć współpracy w tak strategicznych obszarach jak budownictwo, energetyka czy ochrona zabytków może spowodować zmniejszenie napięć między Teheranem a Baku oraz zrównoważenie przez Iran wpływów takich państw jak Turcja, Stany Zjednoczone czy Izrael w Azerbejdżanie na swoją korzyść.

Wnioski

Dla Iranu kluczową rolą jest utrzymanie stabilności społecznej wewnątrz państwa. Posiadając na swoim terytorium zarówno mniejszość ormiańską, jak i azerską, wyzwanie dla władz irańskich jest ogromne, szczególnie, że Azerowie są jedną z najbardziej wpływowych grup społecznych w Iranie. Azerowie mają duży wpływ na teherański bazar, który posiada ważne znaczenie nie tylko gospodarcze, ale i polityczne⁴⁸⁹. Dla Iranu określenie się oficjalnie po jednej ze stron konfliktu w XXI wieku jest niebywale trudne, a sam fakt rozwoju współpracy z chrześcijańską Armenią, kosztem muzułmańskiego i szyickiego Azerbejdżanu wynika z dwóch przesłanek. Po pierwsze, dla Teheranu problemem w relacjach z Azerbejdżanem jest to, że Baku wspiera program NATO – Partnerstwo dla Pokoju czy Organizację na rzecz Demokracji i Rozwoju (GUAM), co jednoznacznie pokazuje, że dla Azerbejdżanu ważnym kierunkiem polityki zagranicznej jest współpraca z Europą i USA. Po drugie – system obowiązujący w Azerbejdżanie. Azerbejdżan podobnie jak Iran jest państwem w większości szyickim, jednak w przeciwieństwie do Iranu, republiki islamskiej, Baku obrał turecki model państwa świeckiego⁴⁹⁰.

⁴⁸⁸ Z. Agayev, *Iran Offers to Rebuild Azerbaijani Areas Won Back in Armenia War*, za : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-01-25/iran-offers-to-rebuild-azerbaijani-areas-won-back-in-armenia-war>, (13.02.2021).

⁴⁸⁹ Najwyższy Przywódca Iranu, Ali Chamenei ze strony ojca posiada pochodzenie azerskie. Zob. *Iran chce mediacji ws. konfliktu w Górskim Karabachu*, za: <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/iran-chce-mediacji-ws-konfliktu-w-gorskim-karabachu,424642.html>, (13.02.2021).

⁴⁹⁰ A. Dzisiów - Szuszczykiewicz, *Polityka Iranu wobec Azerbejdżanu...*, op. cit., s. 337-338.

Dla Iranu katastrofalne skutki mogłoby mieć umiędzynarodowienie konfliktu i zaangażowanie w niego następujących państw: Turcji, która opowiada się po stronie Azerbejdżanu, Rosji, która współpracuje z Armenią oraz Stanów Zjednoczonych i Izraela dla których Azerbejdżan jest kluczowym partnerem w regionie. Iran mając w różnym stopniu, ale napięte relacje z każdym z tych państw, uznaje zaangażowanie ich w sprawy bezpośrednio wiążące się z irańskim bezpieczeństwem za zagrożenie dla suwerenności i integralności Islamskiej Republiki Iranu. I o ile zagrożenia płynące ze strony USA i Izraela jest wciąż podkreślane przez władze irańskie, które od lat próbują stworzyć system obrony przed potencjalnym atakiem ze strony tych państw, to pojawienie się ponad 2 tysięcy rosyjskich żołnierzy w okolicy około 100 kilometrów od terytorium Iranu tworzy nowe wyzwanie dla władz irańskich. W przypadku Turcji, napięcia na linii Teheran – Ankara wynikają z problematyki wojny w Syrii i tego, że oba państwa wspierają przeciwne strony walczące. Ponadto, doniesienia, że Azerbejdżan wydał zgodę na rozmieszczenie syryjskich najemników, którzy nie tylko są sunnitami, ale walczą przeciwko reżimowi Baszara al-Assada spowodowały konsternację władz irańskich, które obawiają się przemieszczenia się antyirańskich bojówek na swoje terytorium⁴⁹¹.

Iran będzie w najbliższym czasie baczniej przyglądać się zmieniające się sytuacji w Górskim Karabachu. O ile sam konflikt zbrojny jest faktycznym zagrożeniem nie tylko dla Teheranu, ale i dla całego regionu, to kwestia zaangażowania się innych państw o ambicjach mocarstwowych, powoduje, że Iranowi może być trudno zbudować sojusz, który miałby poprzeć jedną ze stron konfliktu, szczególnie, że Teheran od lat balansuje między Baku a Erywaniem, powoduje, że żadne z tych państw nie może jednoznacznie określić Iranu jako państwa sojusznika w sporze o Górski Karabach.

Streszczenie:

Spór o Górski Karabach stanowi jedno z zagrożeń dla bezpieczeństwa Iranu. Iran od kilkudziesięciu lat stara się prowadzić działania dyplomatyczne mające na celu zakończenie sporu między Armenią a Azerbejdżanem o sporny obszar, dążąc do uzyskania statusu głównego negocjatora między stronami. Dla władz irańskich kolejny konflikt zbrojny przy granicy państwa w połączeniu z liczną i wpływową mniejszością azerską stanowi zagrożenie

⁴⁹¹ B. Daragahi, *Nagorno-Karabakh: An unexpected conflict that tests and perplexes Iran*, za: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/nagorno-karabakh-an-unexpected-conflict-that-tests-and-perplexes-iran/>, (13.02.2021).

dla stabilności państwa. Przyłączenie Górskiego Karabachu do Republiki Azerbejdżanu jest odbierane przez Teheran jako potencjalny impuls dla irańskich Azerów do połączenia północnych ostanów z Azerbejdżanem, a to wiąże się z zachwianiem równowagi w regionie. Niniejszy artykuł ma na celu wskazanie działań Iranu mających na celu zakończenie sporu o Górski Karabach, szczególnie w latach 90. XX wieku i dwóch pierwszych dekadach XXI wieku. W artykule w celu analizy powyższego problemu zostały wykorzystane następujące metody badawcze: analiza historyczna, metoda decyzyjna oraz synteza.

Słowa kluczowe:

Górski Karabach, Iran, Azerowie, integralność terytorialna

Keywords:

Nagorno-Karabakh, Iran, Azerbaijanis, territorial integrity

Bibliografia:

1. Adamczewski P., *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Warszawa 2012.
2. Agayev Z., *Iran Offers to Rebuild Azerbaijani Areas Won Back in Armenia War*, za: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-01-25/iran-offers-to-rebuild-azerbaijani-areas-won-back-in-armenia-war>, (13.02.2021).
3. *Araghchi held 'very good' talks during regional tour: Zarif*, za: <https://www.tehrantimes.com/news/454169/Araghchi-held-very-good-talks-during-regional-tour-Zarif>, (13.02.2021).
4. Barry J., *Brothers Or Comrades at Arms? Iran's Relations with Armenia and Azerbaijan* [w:] *Iran in the world: president Rouhani's foreign policy*, S. Akbarzadeh (red.), Basingstoke 2016.
5. Coffey L., *Iran the big loser in Nagorno-Karabakh war*, za: <https://www.arabnews.com/node/1762626>, (13.02.2021).
6. Curanović A., *Religie, kościoły i konflikty międzywyznaniowe w regionie Kaukazu* [w:] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich. Tom 4. Armenia, Azerbejdżan, Gruzja – przeszłość i teraźniejszość*, M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec (red.), Lublin 2013.
7. Daragahi B., *Nagorno-Karabakh: An unexpected conflict that tests and perplexes Iran*, za: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/nagorno-karabakh-an-unexpected-conflict-that-tests-and-perplexes-iran/>, (13.02.2021).
8. Doğantekin V., *Iran: Karabakh belongs to Azerbaijan*, za: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/iran-karabakh-belongs-to-azerbaijan/1366528#>, (13.02.2021).

9. Dyner A. M., *Wojskowy wymiar konfliktu o Górski Karabach*, za: https://pism.pl/publikacje/Wojskowy_wymiar_konfliktu_o_Gorski_Karabach, (13.02.2021).
10. Dzisiów – Szuszczykiewicz A., *Polityka Iranu wobec Azerbejdżanu*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2007, nr 5-6.
11. Franz M., *Czy Azji grozi kolejna wojna, tym razem w basenie Morza Kaspijskiego?*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2013, nr 2.
12. Golowanow Ł., *Górski Karabach: 28. dzień wojny, Iran zabezpiecza granicę z Azerbejdżanem*, za: <https://www.konflikty.pl/aktualnosci/wiadomosci/gorski-karabach-28-dzien/>, (13.02.2021).
13. *Iran chce mediacji ws. konfliktu w Górskim Karabachu*, za: <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/iran-chce-mediacji-ws-konfliktu-w-gorskim-karabachu,424642.html>, (13.02.2021).
14. Jarosiewicz A., *W objęciach Kremla. Polityka bezpieczeństwa Azerbejdżanu*, za: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-09-01/w-objeciach-kremla-polityka-bezpieczenstwa-azerbejdżanu>, (12.02.2021).
15. Koolae E., Hafezian M. H., *The Islamic Republic of Iran and the South Caucasus Republics*, „Iranian Studies” 2010, nr 3.
16. Kwiatkiewicz P., *Azerbejdżan: ukształtowanie niepodległego państwa*, Toruń 2009.
17. Legieć A., *Rozejm w Górskim Karabachu*, za: https://pism.pl/publikacje/Rozejm_w_Gorskim_Karabachu, (13.02.2021).
18. Mahmudlu C., Abilov S., *The peace-making process in the Nagorno-Karabakh conflict: why did Iran fail in its mediation effort?*, „Journal of Contemporary Central and Eastern Europe” 2018, nr 26.
19. Mechtijew R., *Dziesięć lat, które zmieniły Azerbejdżan 2003-2013*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016.
20. Migdalovitz C., *Armenia-Azerbaijan Conflict*, za: https://www.everycrsreport.com/files/20030325_IB92109_9903b2aae5d085a21bb813d0e0a2e937e029032e.pdf, (11.02.2021).
21. Modrzejewska-Leśniewska J., *Konflikt armeńsko-azerbejdżański 1990-2006* [w:] *Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869-2006*, P. Ostaszewski (red.), Warszawa 2006.
22. Ochman K., *Ostrożna polityka Iranu w konflikcie o Górski Karabach*, za: <https://kierunekkaukaz.pl/2020/10/13/ostrozna-polityka-iranu-w-konflikcie-o-gorski-karabach/>, (13.02.2021).
23. Ramezanzadeh A., *Iran's Role as Mediator in the Nagorno-Karabakh Crisis*, za: <https://www.vub.be/sites/vub/files/nieuws/users/bcoppet/135ramezanzadeh.pdf>, (11.02.2021).
24. Rzepka M., *Polityka zagraniczna Islamskiej Republiki Iranu* [w:] *Wprowadzenie do polityki zagranicznej muzułmańskich państw Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, M. Woźniak-Bobińska, A. M. Solarz (red.), Warszawa 2018.
25. Stepanian R., *Iran Against U.S. Peacekeeping Role In Karabakh*, za: <https://www.azatutyun.am/a/2080247.html>, (13.02.2021).

-
26. Tarasiuk D., *Procesy narodowotwórcze, narody i problemy narodowościowe w regionie* [w:] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich. Tom 4. Armenia, Azerbejdżan, Gruzja – przeszłość i teraźniejszość*, M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec (red.), Lublin 2013

Актуализация конфликта Нагорного Карабаха: анализ с разных сторон и точек зрения

Нагорно-Карабахский конфликт — это конфликт двух цивилизаций: Азербайджанской и армянской, — одним из самых ранних и масштабных среди региональных конфликтов на постсоветском пространстве. Нынешний этап конфликта берет свое начало еще с 80-х годов прошлого столетия во время существования СССР и перерос в противостояние двух независимых государств: Азербайджанской Республики и Республики Армения.

Карабах — живописная территория в Закавказье, древнейшие земли, имеющие великую историческую ценность и значение не только в азербайджанской и армянской истории, а и для мира в целом. Именно на территории горной части Карабаха, в Ходжавендском районе Азербайджана в пещере Азых были обнаружены следы, орудия людских поселений, а также останки древнего человека (азыхантроп), что причисляет данную местность к регионам формирования современного человечества наряду со Средиземноморьем и Восточной Африкой [Пещера была обнаружена советским азербайджанским учёным М.Гусейновым в 1960 г.].

Основной целью данной публикации является анализ средств массовой информации, представляющих данный конфликт с разных сторон, разных стран, с разных точек зрения. Кому же из двух народов исторически принадлежит данная территория? Каждая из стран твердо отстаивает свою позицию. Так из статьи о Нагорно-Карабахском конфликте на официальном сайте министерства иностранных дел Республики Армения можно почерпнуть, что «Арцах» (Карабах) является неотъемлемой частью исторической Армении. В эпоху Урарту (IX-VI вв. до н.э.) Арцах был известен под именем Уртехе-Уртехини. Об Арцахе, как части Армении, есть упоминания в работах Страбона, Плиния Старшего, Клавдия Птолемея, Плутарха, Диона Кассия и других античных авторов. Ярким свидетельством этого является также

и сохранившееся богатое культурно-историческое наследие⁴⁹². В то время как азербайджанские источники же гласят о том, что в данный исторический период на юге Азербайджана находилось могущественное государство Манна (IX-VI вв. до н.э.). В то время не только в Карабахе, но и на Южном Кавказе (Закавказье) вообще не было армянского этноса⁴⁹³.

По некоторым данным первое появление армян на территории Закавказья датируется II в. до н.э. и повлекло начало агрессивных действий против местных государств и народов. В этот период армяне развивали Армянскую империю на востоке Малой Азии так называемую «Великой Арменией» и пытались охватить все заселенные ими территории. После смерти царя империи Тиграна II вымышленная легенда о «Великой Армении» сошла на нет, и они стали вассалами Рима и были ими до IV века. Однако, в отличие от армян, азербайджано-албанское государство продолжало проводить независимую политику, и исторические районы Карабаха были ее частью⁴⁹⁴.

В разные времена территория Карабаха подпадала под оккупацию арабского халифата, принадлежала албанскому государству, входила в состав Верховного монгольского каганата, а затем государства Хулагу (Эльханидов), входила в состав азербайджанских государств Гарагоюнлу и Аггоюнлу, подпадал под владения пяти албанских феодальных княжеств, была одним из княжеств государства Сефевидов и отдельным Карабахским ханством.

С 1783 года российское государство начало вмешиваться в борьбу за оккупацию Южного Кавказа, пытаясь создать «христианское государство» на территории Азербайджана, а точнее - поддержать себя. В конце 18-начале 19 веков агрессия России усилилась, Карабахское ханство было присоединено к России как мусульманско-азербайджанская земля⁴⁹⁵.

⁴⁹² Нагорно-Карабахская проблема. [Электронный ресурс]: Министерство Иностранных Дел Республики Армения. URL: <https://www.mfa.am/ru/nagorno-karabakh-issue>

⁴⁹³ История Нагорного Карабаха. [Электронный ресурс]: Национальная Академия Наук Азербайджана. Институт Молекулярной Биологии и Биотехнологий. URL: <https://imbb.az/az/news/841>

⁴⁹⁴ Карабах с древнейших времен до времен ханств. [Электронный ресурс]: Виртуальный Карабах. Центр информационно-коммуникационных технологий. URL: <https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/22/32/qarabag-en-qedim-zamanlardan-xanliqlar-dovrunedek.html>

⁴⁹⁵ Организация Объединенных Наций. Международные Договоры по Правам Человека. Основной документ, являющийся составной частью докладов государств-участников. Азербайджанская Республика [31 января 2002 года]. [Электронный ресурс] URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=FhOD6sgqgzAhFXD9F%2FeKaFMm83LbFY75RhklFGrig%2B4vCnJiMzyLfHoDODRgFZF3aJ3o6haDraXwhCUv4X9ErNAKk1jrzXC0JwCMI76aA8tjpCjgKTwcOZaTjfCAhJDarYCBalKNGtnsv4rBkqeixA%3D%3D>

Когда Российская империя распалась, в Карабахе вспыхнули кровопролитные армяно-азербайджанские столкновения. Противостояние шло вплоть до момента, когда в Азербайджане установилась советская власть. Рабоче-крестьянская Красная Армия подавила армянские восстания в Карабахе. Решением властей территория была признана частью Азербайджанской ССР, что вызвало недовольство армянской стороны⁴⁹⁶.

В советское время руководство Армении неоднократно поднимало вопрос об отделении Нагорного Карабаха от Азербайджана и находило сторонников решить этот вопрос в свою пользу. Однако каждый раз после вмешательства руководства Азербайджана незаконные предложения руководства Армении отклонялись.

Современный этап Нагорно-Карабахской проблемы начался в 1988 году. Столкновения между армянскими и азербайджанскими общинами, выселение азербайджанцев с территорий Нагорного Карабаха и Армении, ответные погромы в азербайджанском городе Сумгаит – всё это переросло в первую Карабахскую войну, а спустя время и во второй крупномасштабный, 44-дневный вооруженный конфликт между странами, когда Армения и Азербайджан обвинили друг друга в усугублении конфликта и нарушении режима прекращения огня.

Конфликт в Карабахе не раз обсуждался в ООН и стал основанием принятия Советом Безопасности четырех резолюций, ни одна из которых не была исполнена⁴⁹⁷. По данным сайта Генеральной Прокуратуры Азербайджанской Республики резолюции не дали результата из-за деструктивной позиции Армении⁴⁹⁸. На разных уровнях принимались попытки посадить стороны за стол переговоров, но при смене власти переговорный процесс приходилось начинать сначала. Вопросом Карабахского конфликта занимается Минская группа ОБСЕ при сопредседательстве России, США и Франции.

Существуют различные точки зрения на участие России в урегулировании Нагорно-Карабахского конфликта. По мнению украинского журналиста Дмитрия Гордона, в разгаре современного конфликта причастна в первую очередь Россия,

⁴⁹⁶ Нагорный Карабах: история земли, за которую снова разгорается война. [Электронный ресурс]: Информационное агентство «В городе N». URL: <https://www.vgoroden.ru/statyi/nagorny-karabakh-istoriya-zemli-za-kotoruyu-snova-razgoraetsya-voyna>

⁴⁹⁷ Что случилось в Нагорном Карабахе? Отвечаем на главные вопросы. [Электронный ресурс]: BBC News. Русская служба. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-54427054>

⁴⁹⁸ 44 gün sürən Vətən Müharibəsi (II Qarabağ müharibəsi). [Электронный ресурс]: сайта Генеральной Прокуратуры Азербайджанской Республики. URL: <https://genprosecutor.gov.az/az/page/azerbaycan/i-ve-ii-qarabag-muharibesi/44-gun-suren-veten-muharibesi-ii-qarabag-muharibesi>

которая всегда действовала по принципу «разделяй и властвуй». Журналист считает, что конфликт был подогрет Россией, как и советскими спецслужбами в 1989 году, что спровоцировало ожесточенное противостояние между двумя древними мудрыми народами⁴⁹⁹.

Нагорно-Карабахский конфликт повлек за собой множество потерь и разрушений как людских жизней так зданий и даже городов. Так по данным министерства внутренних дел Азербайджанской Республики на территории Азербайджана повреждены или разрушены порядка 900 населенных пунктов, 150 000 домов, 7 000 общественных сооружений среди которых школы, детские сады, библиотеки и многое другое. Число погибших достигает 20 000 человек и 50 000 раненных. В ходе конфликта более 6 000 граждан Азербайджана пропали без вести и были захвачены в плен⁵⁰⁰. В результате оккупации земель Нагорного Карабаха многие семьи азербайджанского происхождения стали беженцами и вынужденными переселенцами с родных поселений. По данным Государственный комитет по делам беженцев и вынужденных переселенцев Азербайджанской Республики количество составило более миллиона человек. Эта проблема обсуждалась еще в 2014 году на встрече заместителя премьер-министра Азербайджанской Республики и председателя выше упомянутого комитета с британским министром по делам Европы Дэвидом Лидингтоном. Дэвид Лидингтон выразил сожаление по поводу того, что армяно-азербайджанский Нагорно-Карабахский конфликт долгое время не решается, и сказал, что мировое сообщество должно уделять больше внимания урегулированию этого конфликта⁵⁰¹. Министр так же отметил, что сохранения статуса-кво не выгодно как конфликтующим сторонам, так и мировому сообществу.

В ходе длительного противостояния политические силы Азербайджана так же потеряли надежду на разрешение конфликта путем вмешательства со стороны международных организаций. Так на последнем VIII Бакинском глобальном форуме, который состоялся 4-6 ноября 2021 года министр иностранных дел Азербайджана

⁴⁹⁹ Путин не стал воевать в Карабахе – Гордон назвал две причины. [Электронный ресурс]: Телеканал Украина 24. URL: <https://old.u24.ua/vmire-news/5734-putin-ne-stal-voevat-v-karabahe-gordon-nazval-dve-prichiny>

⁵⁰⁰ Последствия военной агрессии Армении против Азербайджанской Республики [Электронный ресурс]: Министр внутренних дел Азербайджанской Республики. URL: <https://mia.gov.az/?ru/content/29863>

⁵⁰¹ British Minister was informed about the realities about Nagorno-Karabakh conflict [Электронный ресурс]: Site of State Committee For Affairs Of Refugees and Internally Displaced Persons Of The Republic Of Azerbaijan. URL: <http://idp.gov.az/en/news/342>

Джейхун Байрамов заявил, что доверие к ООН было подорвано из-за не результативности переговоров и резолюций организации⁵⁰². Так же министр говорил о том, что власти страны призывают мировое сообщество к созданию нового мирового порядка. Ведь Азербайджанская Республика и многие другие страны заинтересованы в повышении эффективности ООН в решении конфликтных ситуаций между государствами и нациями.

Азербайджанская воля к победе и уверенность в собственной исторической правоте настолько безгранична и пропагандируется со всех источников. Так, например, на сайте Верховного суда Азербайджанской республики отдельно вынесен баннер “кричащий” посетителям о том, что Карабах – это Азербайджан. А также цитируется общенациональный лидер Азербайджана Гейдар Алиев: “Я верю, что Ильхам Алиев сможет завершить те судьбоносные вопросы, планы и работы, которые мне не удалось выполнить. Я верю в него так же сильно, как и в себя, и у меня большие надежды на его будущее”⁵⁰³. Уверенность политических сил Азербайджана в том, что Нагорно-Карабахский конфликт должен быть решен в пользу Азербайджанской республики так же, транслируется и сайта комиссара по правам человека Азербайджанской Республики. В одной из статей так же можно найти упоминание о том, что после решения конфликта в пользу страны, Азербайджан должен стать общим домом для всех проживающих в ней народов⁵⁰⁴.

В своем обращении к народу Президент Азербайджанской Республики Ильхама Алиева от 10 ноября 2020 года поздравил население страны с одержанной победой в сорока четырехдневной войне и конфликте, который более 30 лет сохранялся между народами двух стран. Алиев называет подписанное заявление историческим, как для истории страны, так и в целом, так как было подписано в формате видеоконференции. Президент достаточно резко и однозначно выразился в отношении премьер-министра Армении Пашиняна, который в последний момент отказался публично подписывать заявление. Так же главнокомандующий страны высоко оценил усилия как президента

⁵⁰² Foreign Minister said UN's activity produced no effect in Karabakh resolution [Электронный ресурс]: Report News Agency URL: <https://report.az/en/karabakh/foreign-minister-said-un-s-activity-produced-no-effect-in-karabakh-resolution/>

⁵⁰³ Karabakh is Azerbaijan! [Электронный ресурс]: The Supreme Court of Azerbaijan Republic URL: <http://www.supremecourt.gov.az/en/static/view/295>

⁵⁰⁴ Karabakh [Электронный ресурс]: Ombudsman The Commissioner for Human Rights of the Republic of Azerbaijan URL: <https://ombudsman.az/en/view/pages/133>

Турции Реджепа Тайипа Эрдогана, так и президента России Владимира Путина, которые приложили большие усилия, чтобы решить вопрос мирным путем.

Поддержка Азербайджана Турцией в противостоянии 2020 года имела влияние на исход военных действий. Дружественное отношение народов Турции и Азербайджана опираются на прочные основы, такие как общая история и национально-нравственные ценности народов. Находящийся с визитом в Азербайджане Мехтеранский союз Министерства национальной обороны Турецкой Республики выступил на концерте по случаю Дня Победы в Центре Гейдара Алиева. В своей речи министр обороны Турции Хулуси Акар заявил, что Карабах сегодня свободен и присоединился к своей родине и что азербайджанские турки не пали перед трудностями.⁵⁰⁵

На встрече премьер-министра Азербайджанской Республики Али Асадова с делегацией во главе с председателем Великого национального собрания Турции Мустафой Сентопом подкомитет Комитета по правам человека Великого Национального Собрания Турции изучает случаи нарушения прав человека в зонах боевых действий, включая Нагорный Карабах, и готовится опубликовать отчет о преступлениях против человечности, совершенных Арменией против мирного население Азербайджана⁵⁰⁶.

В своем интервью о взаимоотношениях России и Турции министр обороны России Сергей Шойгу так же упомянул о российско-турецком сотрудничестве в вопросе урегулирования ситуации в Нагорном Карабахе. Он называет операцию очень сложной, потому как в ней было задействовано огромное количество аргументов, элементов, мотивов, в результате чего люди перестали убивать друг друга⁵⁰⁷.

В сентябре 2021 года на заседании правительства Армении Пашинян в своей речи, говоря об открытии коммуникаций в регионе Карабаха, признал, что это западные территории Азербайджанской Республики, чем несомненно порадовал жителей Азербайджана и местные СМИ, которые разнесли новость по своим

⁵⁰⁵ Karabakh is free today - Turkish Defense Minister says [Электронный ресурс]: APA. URL: https://apa.az/en/herbi_xeber/karabakh-is-free-today-turkish-defense-minister-says-361456

⁵⁰⁶ Prime Minister Ali Asadov received the Vice President of the World Bank [Электронный ресурс]: Republic Of Azerbaijan Cabinet Of Ministers URL: <https://nk.gov.az/en/article/1144/>

⁵⁰⁷ Sergei Shoigu: Nagorno-Karabakh is very difficult operation [Электронный ресурс]: Newtimes.az - Analytical Information Portal. URL: <http://newtimes.az/en/interview/7310/>

источникам⁵⁰⁸. Однако заявление подобного характера так же вызвало бурю негодование среди армян, которые никоим образом не хотят мириться с новой реальностью.

После подписания трехстороннего заявления о прекращении огня и заключение мирных договоренностей на территории, соединяющей Армению и Азербайджан, был развернут шестикилометровый горный коридор, где располагается миротворческий контингент Российской Федерации во избежание повторных конфликтов между странами. Однако в некоторых источниках так же сообщается о деструктивной деятельности армян на территории коридора. Так, например, 13 ноября 2021 года армянский террорист бросил ручную гранату в военнослужащих азербайджанской армии и российского миротворческого контингента на блокпосте в Карабахе. По словам эксперта Ильгара Вализаде после незаконного визита министра обороны Армении Аршака Карапетяна в Карабах подобные провокации осуществляются систематически⁵⁰⁹. Что не способствует стабильности в регионе, напротив, они могут привести к напряженности в отношениях между азербайджанскими военнослужащими и российскими миротворцами.

Некоторые источники так же говорят о напряженности между Азербайджаном и российским миротворческим контингентом. Основой раздора служит неспособность последних предотвратить переброску армянских вооруженных сил в Карабахский регион, который частично находится под временным контролем российских миротворцев⁵¹⁰. Посему страны по очереди проводят учения на территории Лачинского коридора. Учения российских миротворцев должны были сигнализировать армянскому обществу о готовности Москвы обеспечить защиту коридора. В свою очередь следующими стали учения азербайджанских и турецких войск в районе Лачинского коридора. Основная цель совместных учений по данным сайта Министерства Обороны Азербайджанской Республики - повышение оперативной совместимости подразделений спецназа дружественных стран и стран-партнеров в ходе боевых действий, подготовка

⁵⁰⁸ Armenian PM admits that Karabakh is territory of Azerbaijan [Электронный ресурс]: Trend News Agency. URL: <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3481189.html>

⁵⁰⁹ Expert: Provocations intensified after Armenian defense minister's illegal trip to Karabakh [Электронный ресурс]: AZƏRBAYCAN 24 URL: <https://www.azerbaycan24.com/en/expert-provocations-intensified-after-armenian-defense-minister-s-illegal-trip-to-karabakh/>

⁵¹⁰ Azerbaijan Increasingly Critical of Russia's Peacekeeping Mission in Karabakh [Электронный ресурс]: The Jamestown Foundation. Eurasia Daily Monitor Volume: 18 URL: <https://jamestown.org/program/azerbaijan-increasingly-critical-of-russias-peacekeeping-mission-in-karabakh/>

к действиям в мирное и военное время, обмен знаниями и опытом⁵¹¹. Азербайджанские СМИ представили азербайджано-турецкие учения как «особое предупреждение» против любых провокаций в Карабахском регионе.

Так же в ходе современной истории Нагорно-Карабахского конфликта нельзя не отметить факт поддержки ЕС армянской стороны. Так на встрече министра иностранных дел Армении Арарат Мирзоян и спецпредставитель ЕС на Южном Кавказе Тойво Клаар последний подтвердил политическое обязательство ЕС продолжать оказывать поддержку Армении в приоритетных областях⁵¹². Такая поддержка связана с тем, что на территории Азербайджана по-прежнему находятся военнопленные армянского происхождения.

После возвращения в состав Азербайджанской Республики земель, долго находящихся под оккупацией, восстановление освобожденных территорий имеет большое значение как с точки зрения развития Карабахского региона, так и развития экономики Азербайджана и прописано в документе «Азербайджан 2030: национальные приоритеты социально-экономического развития», утвержденном Указом Президента Ильхама Алиева 2 февраля 2021 года. Так в Физулинском районе был заложен фундамент нового аэропорта, ведутся работы по реконструкции и реставрации разраченных сооружений, строится жилищная инфраструктура. «На освобожденных от оккупации территориях ведутся восстановительные работы, вновь слышны звуки азана в наших мечетях», - отметил министр финансов Азербайджана Самир Шарифов на пленарном заседании парламента⁵¹³.

Со слов президента Алиева достижения поставленных целей принимаются комплексные меры, успешно реализуются многоцелевые логистические проекты, проекты «умный город», «умная деревня» с использованием современных технологий,

⁵¹¹ The "Three Brothers - 2021" International Exercises of the Special Forces will be held in Baku [Электронный ресурс]: Ministry Of Defense Of Azerbaijan URL: <https://mod.gov.az/en/news/the-three-brothers-2021-international-exercises-of-the-special-forces-will-be-held-in-baku-37586.html>

⁵¹² Toyko Klaar discussed the situation around Karabakh with the Foreign Minister and the Prime Minister of Armenia [Электронный ресурс]: Turan News Agency URL: https://www.turan.az/ext/news/2021/9/free/politics_news/en/7667.htm/001

⁵¹³ Самир Шарифов: Ведутся работы по ускорению возвращения в Карабах и Восточный Зангезур [Электронный ресурс]: Новостной портал Media.az URL: <https://media.az/politics/1067837283/samir-sharifov-vedutsya-raboty-po-uskoreniyu-vozvrashcheniya-v-karabakh-i-vostochnyy-zangezur/>

предпринимаются важные шаги по превращению Карабаха в источник альтернативной энергии, зону «зеленой энергии»⁵¹⁴.

По словам главы России Владимира Путина, урегулирование подобных конфликтов представляет особую ценность, имеют особое значение, играют особую роль для государства. Россию связывают с этими республиками многовековые связи. Это имеет внутривосточное измерение в этой связи, и представляет очень большой интерес с точки зрения внутренней безопасности, с точки зрения политики. Направление СНГ для России является приоритетным по внешней политике и с экономической точки зрения⁵¹⁵.

По мнению азербайджанского аналитика Мурада Мурадова, Россия прекрасно понимает, что стратегический и экономический ущерб от испорченных отношений с Азербайджаном, неизбежный в случае ее прямой поддержки Армении, не может быть компенсирован самым тесным союзом с Ереваном. Еще один ключевой фактор, определяющий подход России, - сложные и противоречивые отношения Москвы с Турцией⁵¹⁶.

Бывший сопредседатель Минской группы ОБСЕ от США Джеймс Уорлик считает, что Россия активно работает за кулисами, чтобы предотвратить более широкий конфликт. По его словам, сопредседатели Минской группы США, Франция и ОБСЕ должны более активно сотрудничать в этом вопросе⁵¹⁷.

Вашингтон является одним из сопредседателей Минской группы посредников и потому официально не поддерживает ни ту ни другую сторону. В свою очередь 45 президент Соединенных Штатов Америки Дональд Трамп во время выступления на предвыборном митинге в штате Нью-Гемпшир назвал проблему Карабахского противостояния легкой, а армян – невероятными людьми, которые дерутся как черти. Ранее Трамп высказывался об армяно-азербайджанском конфликте скупом⁵¹⁸.

⁵¹⁴ Karabakh will become a modern and the most developed part of the region [Электронный ресурс]: Official information resources of the Ministry of Emergency Situations of the Republic of Azerbaijan URL: <https://www.fhn.gov.az/newspaper/?en/news/view/9585>

⁵¹⁵ Сопредседание о российской миротворческой миссии в Нагорном Карабахе [Электронный ресурс]: Официальный сайт Президента России. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/64455>

⁵¹⁶ Мурад Мурадов: Россия и Вторая Карабахская Война. [Электронный ресурс]: Центр Досліджень Армії, Конверсії Та Роззброєння. URL: <https://cacds.org.ua/мурад-мурадов-россия-и-вторая-карабах/>

⁵¹⁷ Qarabağda sülhlə bağlı 7 sual. Bundan qazanan kimdir və sonra nə olacaq? [Электронный ресурс]: BBC News. Azərbaycanca. URL: <https://www.bbc.com/azeri/region-54878142>

⁵¹⁸ Трамп: "Армяне дерутся как черти". [Электронный ресурс]: BBC News. URL: <https://www.bbc.com/russian/live/news-54317944>

Президент Белоруссии Александр Лукашенко еще в 2016 году предлагал тогдашнему лидеру Армении отдать часть непризнанной Нагорно-Карабахской республики Азербайджану за крупную сумму. В современных же реалиях Лукашенко белорусский лидер выразил одобрение ранее принятой договоренности о прекращении военных действий, достигнутой в результате обострения вооруженного противостояния в зоне Нагорного Карабаха осенью 2020 года⁵¹⁹.

По мнению политолога-востоковеда Алексея Малащенко Армения и Азербайджан будут настаивать каждый на своей победе и одновременно опасаться проигрыша в глазах и своих, и мирового сообщества. Однако ни Армении, ни Азербайджану продолжение военной схватки на самом деле не выгодно. По его словам, победы в конфликте никто не добьется, а участие Турции на стороне Азербайджана лишь амбиции Эрдогана заявить о лидерстве и в мусульманском мире, в тюркском сообществе под своим патронажем, претендует на особую роль на Ближнем Востоке⁵²⁰.

Журналист немецкого издания Deutsche Welle в одной из статей пишет мнение о нехватке искреннего посредника в конфликте вокруг Нагорного Карабаха, так как Россия и Турция имеют свои цели. А также, что конфликт постоянно разгорается с целью отвлечь внимание от ухудшения экономической ситуации стран-соперников. Так, например, не реализованы обещания президента Азербайджана о модернизации экономики и преодолении коррупции⁵²¹.

Армяно-американский академик основатель Центра региональных исследований в Ереване Ричард Гирагосян, критически оценил роль ЕС в карабахском конфликте и назвал оглушительной тишину со стороны мирового. Но также отметил, что для Армении это не повод отвернуться от демократии и европейской модели развития так как «российские ценности коррупции и авторитаризма имеют больше общего с Азербайджаном, а не с Арменией»⁵²².

Федеральный министр обороны Аннегрет Крамп-Карренбауэр назвала в своем докладе в Университете Гельмута Шмидта в Гамбурге современную войну в Нагорном

⁵¹⁹ Лукашенко поздравил Армению и Азербайджан с окончанием конфликта в Карабахе. [Электронный ресурс]: ИА Красная Весна. URL: <https://rossaprimavera.ru/news/f7197bf7>

⁵²⁰ Политолог Алексей Малащенко — об иранском факторе в Нагорном Карабахе. [Электронный ресурс]: Журнал "Огонёк" №41 от 19.10.2020, стр. 16 URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4529330>

⁵²¹ Коментар: Кому вигідна війна за Нагірний Карабах [Электронный ресурс]: Deutsche Welle. URL: <https://p.dw.com/p/3jAnG>

⁵²² Эксперты о ситуации в Карабахе: мир с далеко идущими последствиями [Электронный ресурс]: Deutsche Welle. URL: <https://p.dw.com/p/3lcS7>

Карабахе первой в истории человечества настоящей войной беспилотников между двумя странами⁵²³.

По словам Эрика Чана, специалиста по китайско-корейской политике и вопросам безопасности, из-за сочетания современных и старых систем с инновационными методами Азербайджан разрушил сильные укрепления Армении, тем самым получил преимущество во второй Нагорного Карабахской войне⁵²⁴.

В заявлении Европейского Парламента от 30 июля 2021 года можно найти критику в отношении азербайджанской стороны конфликта, которая в своем заявлении высказались относительно так называемого «Западного Зангезура» и назвали часть территории Республика Армения азербайджанской «исконной землей». Такие заявления в высшей степени безответственны и угрожают дальнейшим подрывом региональной безопасности⁵²⁵.

Президент Франции Эммануэль Макрон призвал Азербайджан вывести свои войска с «суверенной территории Армении» после серии недавних пограничных инцидентов между двумя странами Южного Кавказа, которые усилили региональную напряженность, также призвал двух соседей установить свои границы путем переговоров⁵²⁶. Так же Макрон выразил поддержку Франции народа Армении заявлением на своей странице в социальной сети Twitter.

Подобные заявления и недовольство народа Армении повлекли за собой инициацию первого разбирательства в Международном суде ООН, главном судебном органе Организации Объединенных Наций, уполномоченном разрешать правовые споры между государствами. Армения заявляет о нарушениях Азербайджаном Международной конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации, в том числе о нарушениях, совершенных во время прошлогодней жестокой войны из-за

⁵²³ Second Keynote Speech by German Federal Minister of Defence [Электронный ресурс]: Federal Ministry of Defence. URL: <https://www.bmvg.de/en/news/second-keynote-speech-german-minister-of-defence-akk-4503976>

⁵²⁴ Chan, Eric, "What Taiwan's Military Can Learn From the Armenia-Azerbaijan War". December 09, 2020. [Электронный ресурс]: The Diplomat. URL: <https://thediplomat.com/2020/12/what-taiwans-military-can-learn-from-the-armenia-azerbaijan-war/>

⁵²⁵ European Parliament URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/238542/20210730_AZ-AM%20border%20clashes_joint%20statement.pdf

⁵²⁶ France's Macron Calls For Azerbaijani Troop Pullout From 'Armenian Territory' [Электронный ресурс]: Radio Free Europe/Radio Liberty. URL: <https://www.rferl.org/a/france-macron-nagorno-karabakh/31284862.html>

Нагорного Карабаха. В ответ Азербайджан через неделю подал аналогичное заявление⁵²⁷.

Российское интернет издание «Вести», ссылаясь на «РИА Новости», информирует и в то же время предостерегает своих читателей, приводя в качестве примера данные компании Stratfor, касательно опубликованной карты расширения сферы влияния Анкары до 2050г.: «Карту расширения сферы влияния Анкары, подготовленную ранее компанией Stratfor, продемонстрировал турецкий государственный телеканал TRT1. Созданная в 1996 году американская компания, которую иногда называют "теневым ЦРУ", прогнозирует расширение турецкого влияния к 2050 году сразу на целый ряд стран Балкан, Северной Африки, Закавказья, Средней Азии, Ближнего Востока и даже на часть России. В зону влияния Турции должны, по оценкам специалистов Stratfor, попасть Азербайджан и Армения, Грузия, Египет и Сирия, Саудовская Аравия, Ирак, Греция, Кипр, Ливия, Йемен, ОАЭ, а также части азиатских республик бывшего СССР, сообщает РИА Новости»⁵²⁸.

Фундамент многовековой истории конфликта между Арменией и Азербайджаном послужил условием интереса со стороны России обеспечить обе стороны противостояний значительным вооружением. С одной стороны, экономическая подоплёка сделок по поставкам оружия содержала производственный интерес ВПК России, с другой и гораздо более весомой стороны, поставки вооружений имели геополитический контекст. Пресловутая фраза «разделяй и властвуй» проверенная практикой тысячелетий, подчеркивает интерес России выступать в конфликте при необходимости геополитическим арбитром: напрямую не участвующей стороной конфликта, однако стороной, которая определяет зависимость политики от обороноспособности стран Армении и Азербайджана.

На мировом геополитическом пространстве совершенно очевидной является позиция Турции, которая стремится доминировать в отношении географически близко расположенных стран. Управление конфликтом отчасти указывает на показательную силу, однако рамки её проявления ограничены присутствием других геополитических участников, в первую очередь, таких как Россия, а также Европейский союз и США.

Рассмотрим в качестве альтернативного взгляда на события в Нагорном Карабахе, обращаясь к интернет-изданию новостей BBC.

⁵²⁷ The U.N. Must Investigate Nagorno-Karabakh War Crimes. [Электронный ресурс]: Foreign Policy. URL: <https://foreignpolicy.com/2021/10/07/the-u-n-must-investigate-nagorno-karabakh-war-crimes/>

⁵²⁸ <https://www.vesti.ru/article/2523222>

Данный источник, возвращаясь к истории указывает, что политически Турция всегда была на стороне Азербайджана, а Армения, в свою очередь, акцентирует внимание на геноциде армянского народа в 1915г.: «Народы Турции и Азербайджана связывают тесные исторические и культурные связи, они говорят на языках из одной лингвистической семьи. Политически Турция всегда поддерживала Азербайджан - особенно после развала СССР. При этом, интернет-издание так же обращает внимание на иранскую позицию, которая обеспокоена данным конфликтом, так как в Иране проживает много этнических армян и азербайджанцев: «Ирану также приходится балансировать между Баку и Ереваном. В Иране живет много этнических азербайджанцев - в основном на севере страны, у границ Азербайджана и Армении. Иранские власти обеспокоены возможностью возникновения сепаратистских настроений среди них. В Иране также достаточно многочисленная армянская диаспора»⁵²⁹.

Этот же источник оценивает данный конфликт и со стороны России, которая балансирует политическими и экономическими интересами как по отношению к Армении, так и к Азербайджану: «Россию связывает с Арменией и Азербайджаном многовековая история, но теперь все гораздо сложнее. И дело не только в том, что Россия - сопредседатель Минской группы ОБСЕ и как посредник должна слушать обе стороны. Россия продаёт оружие Армении и Азербайджану на многие миллиарды долларов. Российские компании владеют крупными экономическими активами в Армении. На территории Армении находится большая российская военная база. Большое число граждан Армении находится на заработках в России. Многие граждане Азербайджана тоже работают в России. Российский бизнес вложился в нефтяную индустрию Азербайджана. В самом Азербайджане - довольно много граждан с русскими корнями. Предполагается, что по этим причинам Россия не занимает однозначную позицию, поддерживая Баку или Ереван.

Интернет издание Washington Post отмечает, что в 2020г. региональные лидеры, такие как Россия и Турция, поделили сферы влияния, в то время как остальные страны оставались лишь наблюдателями: «Две внешние державы решительно повлияли на карабахскую войну 2020 года: Россия и Турция. Это говорит о том, что эпоха сделок между региональными лидерами возвращается, а Европа и Соединенные Штаты остаются в стороне. Введение российских миротворцев для обеспечения соблюдения

⁵²⁹ <https://www.bbc.com/russian/features-54427054>

новой карты усиливает влияние Кремля на Южный Кавказ. Но их миссия может оказаться трудной и вовлечь Россию в ожесточенный конфликт. Поддержка Турцией Азербайджана также позволила переделать Карабах и Южный Кавказ. Война может быть жестоким картографом. Авторитаристы снова проводят линии на картах - а все остальные приспосабливаются»⁵³⁰.

Так же WashingtonPost обращает внимание, что независимость Нагорного Карабаха не было признано ни одной страной ранее, что в итоге обусловило действия президента РФ поддержать сторону Азербайджана: «Независимость Нагорного Карабаха не была признана ни одним государством, в том числе и Арменией, и более двух десятилетий мирных переговоров в рамках Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе не привели к соглашению о возвращении территории Азербайджану или о статусе анклава. По сделке, заключенной при посредничестве В.Путина, Азербайджан вернул семь районов и часть Нагорного Карабаха, включая стратегический город Шуша»⁵³¹.

Интернет-издание EurAsia Daily в статье от 17.10.2020г отмечает взаимосвязь конфликта Нагорного Карабаха и Шелкового пути, который связан с интересами Китая в части транспортного коридора, пишет автор статьи Николай Вавилов: «Китай внимательно наблюдает за событиями в Закавказье. Через этот регион пролегает один из коридоров для беспрепятственного движения китайских товаров в Европу по континентальному безопасному от американского флота маршруту. По словам эксперта, из-за ситуации в Нагорном Карабахе инфраструктурные проекты Китая в области железнодорожного и автомобильного сообщения не могут быть реализованы, «их эффективность ставится под сомнение». «Проблема Карабаха глобально влияет на проблему «Шелкового пути», - считает китаист, отмечая при этом, что каждая из веток «Шелкового пути» находится в «очень крупной геополитической зависимости от нарастающего китайско-американского противодействия»⁵³².

Особая значимость Азербайджана как транспортной артерии в контексте глобальных экономических интересов отмечается так же в интернет-издании Octagon: «Кавказский и Каспийский регионы – точка пересечения двух транспортных

⁵³⁰ <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/11/16/five-ways-2020-nagorno-karabakh-conflict-will-change-map/>

⁵³¹ https://www.washingtonpost.com/world/europe/armenia-nagorno-karabakh-frontline/2020/11/22/c0bdc1e6-2b52-11eb-9c21-3cc501d0981f_story.html

⁵³² <https://easaily.com/ru/news/2020/10/17/voyna-v-karabahe-vliyaet-na-proekt-shelkovyy-put-kitay-otvetit-cherez-iran>

коридоров. Первый – это китайский проект «Восток – Запад», или «Великий шёлковый путь», частью которого являются перевалочные хабы в Грузии и Азербайджане. Второй маршрут «Север – Юг» связывает индийский Мумбаи с российским Санкт-Петербургом. В нём партнёр Индии и России – Иран, который вложил много финансовых средств и организационных усилий в строительство на территории Азербайджана железнодорожных переходов, соединяющих иранскую и российскую железнодорожные сети. Эти регионы – объекты пристального интереса со стороны Турции, президент которой Реджеп Эрдоган одержим идеей реанимации Османской империи. США и Великобритания рассматривают Кавказ как плацдарм для атаки или давления на Россию и Иран. С другой стороны, контролирующие маршруты морской торговли англосаксы не заинтересованы в конкурентах в виде сухопутных коридоров и потому были бы не прочь устроить на Кавказе несовместимый с нормальной работой хаос и под шумок захватить командные высоты для локализации в регионе своих военных баз. Решение задачи переформатирования и хаотизации Кавказа можно возложить на Турцию, которая прекрасно справится с ней, особенно если курировать этот проект будут её старые британские партнёры»⁵³³.

В контексте вышеизложенного можно предположить, что ситуации в Нагорном Карабахе отводится осевая роль противостояния полярных геополитических игроков в лице США, Великобритании с одной стороны и России с Китаем, с другой стороны. В данном формате Турция занимает позицию буферной зоны, если исходить из паритета военного и экономического веса остальных заинтересованных сторон в разрешении данного конфликта.

Исход конфликта в Нагорном Карабахе послужил условием укрепления уровня лояльности между Азербайджаном и Турцией, однако бросил тень на их способность удерживать необходимый уровень геополитической толерантности в рамках стремления стран участниц конфликта к развитию и расширению экономического и политического сотрудничества с Европейскими странами. Несмотря на то, что Турция является членом НАТО, а также ассоциированным членом Европейского союза, действия скорее указывают на независимую линию геополитического вектора Анкары.

Различные предположения выносились на рассмотрение со стороны Европейского Союза, в части необходимости решения данной проблемы, как одной из важных, среди соседствующих стран - Азербайджана, Армении и Грузии: «В середине

⁵³³ octagon.media/politika/nagornyj_karabax_boj_mestnogo_znacheniya_v_vojne_za_peredel_mira.html

2003г. Совет министров ЕС назначил в регион своего специального представителя, главной задачей которого ставилось содействие установлению мира в трех странах южно-кавказского региона: Азербайджана, Армении и Грузии – возвращению беженцев в эти страны и урегулированию конфликтов в регионе и, в частности, Нагорно-Карабахского. Но на практике, деятельности этого спецпредставителя свелась к помощи миссиям ООН и ОБСЕ в регионе, а в 2006 г. его роль была расширена до участия в переговорном процессе между сторонами конфликта, контроль процесса перемещения беженцев, контроль за соблюдением границ и контролю за ситуацией с наркотрафиком, торговлей оружием и психотропными веществами».⁵³⁴

Важно так же упомянуть совместные инициативы в рамках Минской группы ОБСЕ, которые были разработаны в 2009г. для мирного урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта и включали следование нижеследующим принципам:⁵³⁵

- возвращение территорий вокруг Нагорного Карабаха под контроль Азербайджана;
- предоставление промежуточного статуса для Нагорного Карабаха, обеспечивающего гарантии безопасности и самоуправления;
- обеспечение коридора, связывающего Армению с Нагорным Карабахом;
- определение будущего окончательного правового статуса Нагорного Карабаха путем имеющего обязательную юридическую силу волеизъявления;
- возвращение всех внутренне перемещенных лиц и беженцев в места прежнего проживания;
- международные гарантии безопасности и проведение миротворческой операции».

Необходимо так же отметить, что Франция в настоящее время так же не признает независимость Нагорного Карабаха. Можно предположить, что непризнание может быть обусловлено экономическим сотрудничеством с Азербайджаном, которое наметилось еще со времён распада СССР. Так, в речи Президента Азербайджана Гейдара Алиева 13.01.1997 было заявлено следующее: «Я совершенно согласен с тем, что наше сотрудничество с "Эльф Акитен" и другими компаниями Франции

⁵³⁴ <https://politcom.org.ua/na-kavkaz-cherez-bryussel>

⁵³⁵

<https://caucasusedition.net/ru/%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%80%D0%B8%D0%B4%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D1%8B-%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83/>

стремительно развивается... Хочу выразить уверенность в том, что подписание сегодня при участии президентов Франции и Азербайджана во Франции, в резиденции Президента в Елисейском дворце, контрактов о совместном использовании месторождений "Лянкяран-дениз" и "Талыш-дениз" станет историческим событием в основательном развитии экономических связей между нашими странами»⁵³⁶.

Таким образом, экономическое сотрудничество двух стран в нефтяной сфере, определяет особую степень лояльности Франции к Азербайджану в контексте поддержки территориальных интересов последнего. Однако, Франция, являясь членом Европейского союза, так же выступает в роли партнера по отношению к Армении, в рамках программы Восточного партнерства начиная с 2009г. Из этого можно предположить, что благодаря Восточному партнерству, может появиться решение в части определения совместных усилий в нахождении мирного и окончательного решения вопроса между Арменией и Азербайджаном.

Уже в мае 2018г. Президент Франции Эммануэль Макрон в своём письме заверил Президента Азербайджана Ильхама Алиева в поддержке сближения с ЕС и помощи в урегулировании конфликта: «Азербайджан всегда может полагаться на поддержку Франции в решении будущих задач и в вопросе продолжения сближения с Европейским союзом. Позвольте еще раз отметить, что Франция как сопредседатель Минской группы не пожалеет усилий для справедливого и продолжительного урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта путем переговоров»⁵³⁷.

Рассмотрим сложившуюся ситуацию в Нагорном Карабахе, после завершения военных действий: «Боевые действия в Нагорном Карабахе завершились 10 ноября 2020 года после подписания трехстороннего соглашения о прекращении боевых действий в Нагорном Карабахе днем ранее. Документ в том числе предусматривает введение в регион российских миротворцев, обмен пленными между сторонами конфликта, передачу Арменией Азербайджану ряда районов региона и возвращение беженцев в Карабах»⁵³⁸.

Армянское население, многие люди, проживавшие в Нагорном Карабахе, крайне радикально отреагировали на договоренности о прекращении военных действий и договоренностей в пользу Азербайджана: «Уже несколько дней армяне массово покидают территории Нагорного Карабаха, которые по договору между Арменией,

⁵³⁶ <https://lib.aliyevheritage.org/ru/9375267.html>

⁵³⁷ <http://cbc.az/ru/news/news1527347061>

⁵³⁸ <https://iz.ru/1126161/2021-02-17/putin-obsudil-s-pashinianom-realizatsiiu-dogovorennosti-po-karabakhu>

Россией и Азербайджаном вскоре должны перейти последнему. Свои дома они сжигают, чтобы те не достались азербайджанцам, а кровлю, ценные вещи, электроприборы и домашних животных пытаются вывезти. По дороге в Армению гонят коров и овец, а грузовики транспортируют лес: его тоже пилят в Карабахе. 25 ноября 2020г. Кельбаджарский район тоже официально отойдет Азербайджану»⁵³⁹.

Между тем, статус русского языка на территории Нагорного Карабаха обсуждается на уровне первых лиц государства и признается официальным: «Президент непризнанной Нагорно-Карабахской Республики (Арцаха) Араик Арутюнян подписал закон о признании русского языка официальным. Об этом 17 февраля сообщается на сайте Национального собрания республик. Отмечается, что согласно проекту изменений, в законе «О языке» официальными языками НКР признаются литературный армянский и русский».⁵⁴⁰

Достигнутая договоренность о переходе Нагорного Карабаха к Азербайджану не встретила необходимую поддержку со стороны населения Армении, многие люди решили открыто об этом заявить: «После недолгой передышки политическая ситуация в Армении вновь накалилась. 25 февраля 2021 г. генштаб республики выступил с призывом к главе правительства уйти в отставку. Минобороны коллег не поддержало, заявив, что армия не должна вмешиваться в политику. Однако позиция генштаба нашла понимание у большинства оппозиционных политиков и немалой части народа. Как заявили «Известиям» в «Прорывающей Армении», уход лидера страны уже стал «национальным требованием». Сам премьер-министр Никол Пашинян назвал заявление генштаба попыткой военного переворота, объявил об увольнении его главы Оника Гаспаряна и призвал своих сторонников выйти на улицы. Впрочем, туда же вышли и его противники»⁵⁴¹.

Вместе с тем, оппозиционное движение в Армении выступает в поддержку развития диалога о получении статуса союзника США вне НАТО, тем самым создавая линию напряжения в рамках договорённостей о присутствии российских военных миротворцев в этом регионе: «Армении необходимо диверсифицировать источники приобретения оружия, а также получить статус союзника США вне НАТО, заявили

⁵³⁹ <https://hromadske.ua/ru/posts/karabah-posle-mira-armyane-zhgut-svoi-doma-chtoby-oni-ne-dostalis-azerbajdzhamam>

⁵⁴⁰ <https://iz.ru/1125892/2021-02-17/russkii-iazyk-byl-priznan-ofitcialnym-v-nagornom-karabakhe>

⁵⁴¹ <https://iz.ru/1129471/nataliia-portiakova-aleksei-zabrodin/nikola-so-dvora-k-chemu-privedet-novoe-obostrenie-v-armenii>

участники акции, организованной "Национально-демократическим полюсом" в Ереване... "Это новая национально-освободительная борьба", - заявил на акции один из лидеров движения Жирайр Сефилян»⁵⁴².

Выводы

По сей день многовековой конфликт двух народов до сих пор остается не разрешенным.

Из всего вышеизложенного следует, что исторически на протяжении многих веков конфликт в Нагорном Карабахе разжигался, и заинтересованными сторонами оказывались не только Армения или Азербайджан, но также Турция, Советская Россия и СССР, а также Великобритания и ЕС отстаивают свою точку зрения по поводу данного конфликта. Учитывая относительно небольшую географическую площадь около 4400 кв.км., эта территория имеет весомое значение на геополитическом пространстве, в том числе как важный транспортный коридор. В современном, индустриально-инновационном мире, где определяющая роль политики основывается на итоговом финансовом результате всех процессов для вовлеченных сторон, несложно предположить очевидный интерес к конфликту со стороны крупнейших стран - геополитических игроков. Вопрос мирного урегулирования данного вопроса по-прежнему остается открытым.

Очевидно, что непринятие населением Армении сложившейся ситуации может привести к внутренним противостояниям, что чревато конфликтами внутри страны. Будет ли достаточно у властей необходимых возможностей для сохранения мира и статуса-кво после подписания трёхсторонних договоренностей в ноябре 2020г. - покажет время.

Для Азербайджана, как и для Армении, социально-экономическое развитие имеет особое значение, прежде всего в части развития международных отношений, совершенствования политических институтов и дальнейшую имплементацию интеграционных инициатив, закрепленных политическими соглашениями о Восточном партнерстве, а также соглашения о партнерстве и сотрудничестве с Европейским Союзом. Успех реализации теперь зависит как от политических элит, так и от гражданского населения обоих государств.

⁵⁴² <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/361467/>

Streszczenie:

Publikacja opisuje historyczny przebieg wydarzeń od samego początku wybuchu konfliktu w Górskim Karabachu, którego początki sięgają końca XIX wieku. Konflikt od ponad 100 lat kojarzony jest z różnymi wydarzeniami. W ciągu ostatnich 25 lat konflikt w Górskim Karabachu ponownie stał się niezwykle aktualny w przestrzeni geopolitycznej. W artykule zostały przeanalizowane punkty widzenia mediów Armenii, Azerbejdżanu, Rosji, Turcji, USA, Unii Europejskiej. Obecnie różne środki informacji publicznej z każdej strony, w różnych krajach, na różne sposoby opisują tę sytuację konfliktową. Niniejsza publikacja analizuje opis konfliktu z różnych stron, na podstawie opinii różnych mediów, co pozwoli głębiej i lepiej zorientować się w tej sytuacji.

Słowa kluczowe:

Górski Karabach, konflikt, przestrzeń geopolityczna, Armenia, Azerbejdżan

Key words:

Nagorno-Karabakh, conflict, geopolitical space, Armenia, Azerbaijan

Bibliografia:

1. Нагорно-Карабахская проблема. [Электронный ресурс]: Министерство Иностранных Дел Республики Армения. URL: <https://www.mfa.am/ru/nagorno-karabakh-issue>
2. История Нагорного Карабаха. [Электронный ресурс]: Национальная Академия Наук Азербайджана. Институт Молекулярной Биологии и Биотехнологий. URL: <https://imbb.az/az/news/841>
3. Карабах с древнейших времен до времен ханств. [Электронный ресурс]: Виртуальный Карабах. Центр информационно-коммуникационных технологий. URL: <https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/22/32/qarabag-en-qedim-zamanlardan-xanliqlar-dovrunedek.html>
4. Организация Объединенных Наций. Международные Договоры по Правам Человека. Основной документ, являющийся составной частью докладов государств-участников. Азербайджанская Республика [31 января 2002 года]. [Электронный ресурс] URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=FhOD6sgqgzAhFXD9F%2FeKaFMm83LbFY75RhkIFGrig%2B4vCnJiMzyLfHoDODRgFZF3aJ3o6haDraXwhCUv4X9ErNAKk1jrzXC0JwCMI76aA8tjpCjgKTwcOZaTjfCAhJDarYCBalKNgtnsV4rBkqeixA%3D%3D>

5. Нагорный Карабах: история земли, за которую снова разгорается война. [Электронный ресурс]: Информационное агентство «В городе N». URL: <https://www.vgoroden.ru/statyi/nagornyy-karabakh-istoriya-zemli-za-kotoruyu-snova-razgoraetsya-voyna>
6. Что случилось в Нагорном Карабахе? Отвечаем на главные вопросы. [Электронный ресурс]: BBC News. Русская служба. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-54427054>
7. 44 gün sürən Vətən Müharibəsi (II Qarabağ müharibəsi). [Электронный ресурс]: сайта Генеральной Прокуратуры Азербайджанской Республики. URL: <https://genprosecutor.gov.az/az/page/azerbaycan/i-ve-ii-qarabag-muharibesi/44-gun-suren-veten-muharibesi-ii-qarabag-muharibesi>
8. Путин не стал воевать в Карабахе – Гордон назвал две причины. [Электронный ресурс]: Телеканал Украина 24. URL: <https://old.u24.ua/vmire-news/5734-putin-ne-stal-voevat-v-karabahe-gordon-nazval-dve-prichiny>
9. Совещание о российской миротворческой миссии в Нагорном Карабахе [Электронный ресурс]: Официальный сайт Президента России. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/64455>
10. Мурад Мурадов: Россия и Вторая Карабахская Война. [Электронный ресурс]: Центр Досліджень Армії, Конверсії Та Роззброєння. URL: <https://cacds.org.ua/мурад-мурадов-россия-и-вторая-карабах/>
11. Qarabağda sülhlə bağlı 7 sual. Bundan qazanan kimdir və sonra nə olacaq? [Электронный ресурс]: BBC News. Azərbaycanca. URL: <https://www.bbc.com/azeri/region-54878142>
12. Трамп: "Армяне дерутся как черти". [Электронный ресурс]: BBC News. URL: <https://www.bbc.com/russian/live/news-54317944>
13. Лукашенко поздравил Армению и Азербайджан с окончанием конфликта в Карабахе. [Электронный ресурс]: ИА Красная Весна. URL: <https://rossaprimavera.ru/news/f7197bf7>
14. Политолог Алексей Малашенко — об иранском факторе в Нагорном Карабахе. [Электронный ресурс]: Журнал "Огонёк" №41 от 19.10.2020, стр. 16 URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4529330>
15. Коментар: Кому вигідна війна за Нагірний Карабах [Электронный ресурс]: Deutsche Welle. URL: <https://p.dw.com/p/3jAnG>
16. Эксперты о ситуации в Карабахе: мир с далеко идущими последствиями [Электронный ресурс]: Deutsche Welle. URL: <https://p.dw.com/p/3lcS7>
17. Second Keynote Speech by German Federal Minister of Defence [Электронный ресурс]: Federal Ministry of Defence. URL: <https://www.bmvg.de/en/news/second-keynote-speech-german-minister-of-defence-akk-4503976>
18. Chan, Eric, "What Taiwan's Military Can Learn From the Armenia–Azerbaijan War". December 09, 2020. [Электронный ресурс]: The Diplomat. URL: <https://thediplomat.com/2020/12/what-taiwans-military-can-learn-from-the-armenia-azerbaijan-war/>

-
19.	European	Parliament	URL:
	https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/238542/20210730_AZ-AM%20border%20clashes_joint%20statement.pdf		
20.	France's Macron Calls For Azerbaijani Troop Pullout From 'Armenian Territory' [Электронный ресурс]: Radio Free Europe/Radio Liberty. URL: https://www.rferl.org/a/france-macron-nagorno-karabakh/31284862.html		
21.	The U.N. Must Investigate Nagorno-Karabakh War Crimes. [Электронный ресурс]: Foreign Policy. URL: https://foreignpolicy.com/2021/10/07/the-u-n-must-investigate-nagorno-karabakh-war-crimes/		
22.	https://www.vesti.ru/article/2523222		
23.	https://www.bbc.com/russian/features-54427054		
24.	https://www.politico.eu/article/turkey-erdogan-year-of-belligerence		
25.	https://www.washingtonpost.com/politics/2020/11/16/five-ways-2020-nagorno-karabakh-conflict-will-change-map/		
26.	https://www.washingtonpost.com/world/europe/armenia-nagorno-karabakh-frontline/2020/11/22/c0bdc1e6-2b52-11eb-9c21-3cc501d0981f_story.html		
27.	https://easaily.com/ru/news/2020/10/17/voyna-v-karabahe-vliyaet-na-proekt-shelkovyy-put-kitay-otvetit-cherez-iran		
28.	octagon.media/politika/nagornyj_karabax_boj_mestnogo_znacheniya_v_vojne_za_pere-del_mira.html		
29.	https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/49312/		
30.	https://politcom.org.ua/na-kavkaz-cherez-bryussel		
31.	https://caucasusedition.net/ru/%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%80%D0%B8%D0%B4%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D1%8B-%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83/		
32.	https://lib.aliyevheritage.org/ru/9375267.html		
33.	http://cbc.az/ru/news/news1527347061		
34.	https://iz.ru/1126161/2021-02-17/putin-obsudil-s-pashinianom-realizatsiiu-dogovorennostei-po-karabakhu		
35.	https://hromadske.ua/ru/posts/karabah-posle-mira-armyane-zhgut-svoi-doma-chtoby-oni-ne-dostalis-azerbajdzhancam		
36.	https://iz.ru/1125892/2021-02-17/russkii-iazyk-byl-priznan-ofitsialnym-v-nagornom-karabakhe		
37.	https://iz.ru/1129471/nataliia-portiakova-aleksei-zabrodin/nikola-so-dvora-k-chemu-privedet-novoe-obostrenie-v-armenii		
38.	https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/361467/		

**44-дневная война: крах оккупационной политики Армении,
восстановление территориальной целостности Азербайджана и новая
региональная реальность**

44-дневная война (27 сентября – 9 ноября 2020) положила конец почти 30-летней оккупации Вооруженными силами Республики Армения пятой части территории Азербайджанской Республики.

Части ВС Армении, дислоцированные на оккупированных землях Азербайджана, утром 27 сентября 2020 года начали очередной масштабный обстрел из крупнокалиберного оружия, артиллерии и минометов позиций азербайджанской армии и прифронтовых населенных пунктов Азербайджана. В результате, погибли мирные жители и военнослужащие, серьезно пострадала гражданская инфраструктура. По приказу Верховного главнокомандующего, президента Ильхам Алиева, Вооруженные силы Азербайджана развернули контрнаступательную операцию «Железный кулак» по всему периметру фронта с целью освобождения территорий страны от армянской оккупации. Уже в первые дни военных действий были освобождены несколько сел и ряд стратегических высот, стало очевидно, что азербайджанская армия значительно превосходит армянскую армию как по боевой выучке и моральному духу, так и по качеству вооружения и техническому оснащению. ВС Азербайджана удалось прорвать глубокоэшелонированную оборону армянских оккупационных войск в южной части фронта. Один за другим оккупированные города и селения возвращались под контроль Азербайджана и его Вооруженных сил.

Государства-сопредседатели Минской группы ОБСЕ (США, Россия, Франция), ранее на протяжении многих лет своей посреднической деятельности не предпринимавшие кардинальных шагов для принуждения Армении к отказу от военной агрессии против Азербайджана, пресечения оккупации в соответствии с резолюциями Совета Безопасности ООН, принципами и нормами международного права, с самого начала 44-дневной войны предпринимали усилия для объявления перемирия. В условиях разрастания широкомасштабных военных действий между

Азербайджаном и Арменией особенно в двусмысленном положении оказалась Россия. С одной стороны, она в качестве союзницы Армении как на двусторонней основе, так и в рамках Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ), должна была оказать ей военную поддержку. С другой, Россия не была заинтересована в ухудшении отношений с Азербайджаном как своим стратегическим партнером и, тем более, во вступлении в войну против него. Но главное – и эту позицию Москвы четко обозначил президент РФ Владимир Путин, – у России не было правовых оснований вступать в войну на стороне своей союзницы, Армении, поскольку боевые действия шли на международно-признанной территории Азербайджана.

Путин, в частности, подчеркнул, что у России есть «определенные обязательства» перед Арменией как членом ОДКБ. «Но боевые действия ведутся не на территории Армении. Что же касается исполнения Россией своих договорных обязательств, то мы всегда исполняли, исполняем и будем исполнять свои обязательства».⁵⁴³ Действительно, Россия, как впоследствии признался Путин, продолжала оказывать Армении внушительную помощь отправкой вооружения. «Российская Федерация в рамках и многосторонних, и двусторонних обязательств, в том числе в сфере военно-технического сотрудничества, полностью выполняла все свои обязательства, за что руководство Армении, в том числе в лице премьер-министра Никола Пашиняна, неоднократно выражало слова благодарности», – заявил Путин.⁵⁴⁴

Одновременно в ходе войны Россия предпринимала усилия и на дипломатическом поприще, добиваясь прекращения огня и объявления перемирия между воюющими сторонами. 9-10 октября в Москве главами МИД Азербайджана и Армении Джейхуном Байрамовым и Зограбом Мнацаканяном было согласовано гуманитарное перемирие. Воюющие стороны договорились прекратить огонь с полудня 10 октября «в гуманитарных целях для обмена военнопленными и другими удерживаемыми лицами и телами погибших при посредничестве и в соответствии с критериями Международного Комитета Красного Креста». Кроме того, была достигнута договоренность между Азербайджаном и Арменией приступить при посредничестве сопредседателей МГ ОБСЕ «к субстантивным переговорам с целью скорейшего достижения мирного урегулирования».⁵⁴⁵

⁵⁴³ <https://www.rbc.ru/politics/07/10/2020/5f7d773a9a7947642575d8fd>

⁵⁴⁴ <https://www.interfax.ru/russia/737570>

⁵⁴⁵ https://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4377041

Однако перемирие, достигнутое при содействии России, продлилось не более суток. Уже 11 октября Вооруженные силы Армении нанесли ракетный удар по второму по величине и значимости городу Азербайджана – Гяндже. Погибли 10 человек, 40 получили ранения. Этот очередной ракетный обстрел Гянджи привел к возобновлению полномасштабных военных действий.

Помимо российской попытки добиться прекращения огня между Азербайджаном и Арменией, были предприняты еще две, при посредничестве западных сопредседателей МГ ОБСЕ – Франции и США. Однако эти попытки, ознаменовавшиеся объявлением гуманитарного перемирия соответственно 17 октября и 26 октября, также оказались неудачными из-за нарушения Арменией достигнутых договоренностей.

17 октября Гянджа вновь подверглась ракетному удару с территории Армении. Погибли 15 мирных жителей, включая детей и подростков, 55 получили ранения. В целом, Гянджа – второй крупный город Азербайджанской Республики, с населением в полмиллиона человек, расположенный более чем в 100 км от зоны боевых действий, неоднократно, 4, 8, 11 и 17 октября, был подвергнут ракетным обстрелам со стороны ВС Армении, в результате которых погибли 32 мирных жителя, 143 получили ранения.

27 октября армянская армия применила запрещенные международным правом кассетные бомбы при ракетном обстреле города Барда, расположенного вдали от линии фронта. Погибли 5 человек, в том числе и один ребенок, ранения получили 13 человек. 28 октября армянская армия во второй раз обстреляла Барду. Кассетные бомбы унесли жизни 21 мирного жителя, почти 70 человек были ранены.

Однако со стороны государств-сопредседателей Минской группы не прозвучало ни одного осуждения в адрес Армении, совершавшей в дни войны преступления против человечности, подвергая ракетным бомбардировкам мирные города и села Азербайджана. ВС Армении целенаправленно наносили удары по мирному населению и гражданской инфраструктуре целого ряда азербайджанских городов, таких как Гянджа, Барда, Тертер, Нафалан, Мингячевир, Агджабеди. Причем обстрелы районных центров Тертерского, Агджабединского и Гёранбойского районов, с применением запрещенных и чрезвычайно опасных бомб с кассетными боеприпасами, практически не прекращались ни на один день в ходе войны. Это была тактика устрашения и террора, аналогичная военным преступлениям, совершенным армянской стороной в период Первой Карабахской войны, только на этот раз при массовом убийстве мирного населения Азербайджана применялись современные типы

вооружений и ракетных установок большой разрушительной силы, запрещенные международными конвенциями кассетные и фосфорные боеприпасы.

Факты применения армянской стороной ракет «Скад» и «Смерч» не только на поле боя, но и против мирных жителей Азербайджана были признаны международными организациями Human Rights Watch и Amnesty International как «жестокие и безрассудные». В частности, Amnesty International зафиксировала факты обстрела жителей Гянджи артиллерийскими устройствами с использованием баллистических ракет, а также факт обстрела Бардинского района кассетными бомбами.⁵⁴⁶

Таким образом, Армения в ходе 44-дневной войны совершила военные преступления, приведшие к многочисленным жертвам среди мирного населения азербайджанских прифронтовых сел и городов, namного удаленных от зоны боевых действий, и этот факт отражен в отчетах международных правозащитных организаций. По данным Генеральной прокуратуры Азербайджана, за период с 27 сентября 2020 года по 16 ноября 2020 года, в результате преступлений вооруженных сил Армении против мирного населения Азербайджана погибли 94 человек, 414 человек получили ранения. Кроме того, в непригодное для жилья состояние пришли 3410 домов и 120 многоквартирных жилых зданий, а также 512 гражданских объектов.⁵⁴⁷

В связи с этими фактами стоит особо подчеркнуть, что азербайджанская армия ни разу не наносила удары по мирному армянскому населению. На это неоднократно указывал и президент Азербайджана Ильхам Алиев. Так, отвечая на вопрос корреспондента украинского телеканала «Интер» в ходе пресс-конференции для представителей местных и зарубежных СМИ, состоявшейся 26 февраля 2021 года, глава азербайджанского государства отметил минимизацию потерь среди мирного населения. «Это была одна из установок, которые я как Верховный главнокомандующий давал, когда мы осуществляли освободительные действия. Если вы посмотрите на статистику, то, по нашим данным, среди мирного населения противной стороны потери были минимальные. Это менее 40 человек, исходя из того, что среди их военнослужащих, по самым скромным оценкам, потери были где-то 6,5 - 7 тысяч человек. И к тому же еще, с учетом наших наблюдений и фактов, большая часть так называемого мирного населения со стороны противника погибла в то время, когда

⁵⁴⁶ <https://www.hrw.org/news/2020/12/11/armenia-unlawful-rocket-missile-strikes-azerbaijan#>

⁵⁴⁷ <https://story.karabakh.center/ru/karabakh-eto-azerbaidzhan>

они осуществляли действия, связанные с военными действиями: они там были около артиллерийских орудий, подносили боеприпасы, и когда мы эти орудия уничтожали, они просто страдали. Поэтому мирное армянское население в войне не пострадало. К сожалению, армянская сторона, наоборот, стремилась максимально нанести ущерб мирному населению, и бомбардировки Гянджи баллистическими ракетами, и Барды, и Тертера, и других городов об этом говорят», - подчеркнул Ильхам Алиев⁵⁴⁸.

Ильхам Алиев, принимая 12 декабря 2020 года сопредседателей Минской группы ОБСЕ – от Франции Стефана Висконти, от США Эндрю Шофера, а также чрезвычайного и полномочного посла России в Азербайджане Михаила Бочарникова и личного представителя действующего председателя ОБСЕ Анджея Каспшика, подчеркнул: «В многочисленных интервью международным медиа во время войны я говорил, что у нас нет проблем с армянским народом. Наша война с оккупантами, преступниками, захватившими нашу территорию. Армяне же могут жить в условиях безопасности и достойно, как живут сегодня в различных регионах нашей страны. Под нашим управлением улучшится и их благосостояние. После войны мы видим состояние сел, в которых раньше жили армяне. Там царила нищета. Люди жили там в невероятных условиях. В чем же была цель этой оккупации? Почему армяне на протяжении многих лет содержали там представителей своего народа как рабов? Не знаю, видели вы или нет, в первые дни войны, когда Азербайджанская армия захватила окопы армянской армии, то стала свидетелем того, что некоторые из уничтоженных оккупантов прикованы друг к другу цепями. Это были шокирующие видео. То есть, они вынуждали людей стоять в окопах. Таким образом они останавливали тех, кто пытался бежать, покинуть позиции. Во время войны у них были специальные группы, которые, находясь в тылу армянских войск, убивали пытавшихся бежать представителей своей же нации. Такое случалось часто. Они – военные преступники. Обстрел Гянджи баллистической ракетой, обстрел Барды и Тертера кассетными и фосфорными бомбами, незаконное заселение оккупированных территорий – все это военные преступления, и они гордились этим...».⁵⁴⁹

Однако в ходе войны сопредседателей больше волновали не военные преступления армянских оккупантов, а геополитические последствия неизбежной

⁵⁴⁸https://azertag.az/ru/xeber/Prezident_Ilham_Aliev_provel_press_konferenciya_dlya_predstavitelei_mestnyh_i_zarubezhnyh_SMI__OBNOVLENO___7_VIDEO-1722283

⁵⁴⁹https://moscow-baku.ru/news/politics/ilkham_aliev_prinyal_posla_rossii_i_sopredsdateley_mg_obse_ot_ssha_i_frantsii/

победы Азербайджана. К примеру, после провала американской инициативы о прекращении огня между Азербайджаном и Арменией бывший сопредседатель МГ ОБСЕ от США Керри Кавано выступил со статьей в британском издании *Financial Times*, в которой призвал к активизации дипломатических усилий России, США и Франции. Он заявил также о своей обеспокоенности в связи с тем, что Турция, являющаяся союзником Азербайджана, и Россия, являющаяся союзником Армении, «вполне могут вступить в бой»⁵⁵⁰.

Между тем, как показал последующий ход событий, Россия и Турция согласовали недопущение своего прямого вмешательства в войну между Азербайджаном и Арменией. Тогда как успешное продвижение азербайджанской армии не оставляло сомнений в том, что война может остановиться только при выполнении Ереваном главного требования Баку – согласия на вывод армянских войск с оккупированных территорий. Примечательна была реакция Баку на оказываемое на него давление в целях приостановления войны без получения от Еревана подтвержденного международными посредниками согласия на вывод армянских войск с территории Азербайджана. Президент Азербайджана Ильхам Алиев твердо дал понять, что контрнаступление азербайджанской армии не остановится до полного прекращения оккупации, и если внешние силы, которые обеспокоены перспективой надвигающегося сокрушительного разгрома Армении, действительно, волнует ее судьба, то пусть они принудят правительство Пашиняна принять единственно спасительное для его страны решение – вывод войск с территории Азербайджана.⁵⁵¹

Решающим событием Второй Карабахской войны, получившей название 44-дневной войны, стало освобождение азербайджанской армией города Шуша. Ввиду того, что Шуша, считающаяся сердцем Карабаха, благодаря рельефу местности является естественным укреплением, войти в город на танках или с помощью прочего тяжелого оружия было невозможно. Имелось только два пути ее освобождения. В первом случае можно было бы уничтожить силы противника, размещенные в городе, артиллерийским огнем и ударами с воздуха, однако командование отказалось от этого варианта, потому что бомбардировка города привела бы к большим разрушениям.

⁵⁵⁰Carey Cavanaugh. Nagorno-Karabakh conflict is heading to the point of no return. <https://www.ft.com/content/f8f188c3-ef5d-427b-8c11-3850fa3da42d>

⁵⁵¹Натиг Назимоглу. Губадлинский перелом: крушение иллюзорных надежд Армении. https://ru.oxu.az/politics/435011?fbclid=IwAR3RXVTVcuZx33rvzxyWfh01Iqt6_2TYFRgpfX0vXH132iKNjy3bhji-8Kw

Поэтому в качестве альтернативного варианта была выбрана тактика рукопашного боя. Легковооруженные солдаты и офицеры Азербайджанской армии, перебравшись через густые леса, глубокие ущелья, скалы и горы, уничтожали врага в рукопашном бою. Один из зарубежных журналистов, находившийся в то время в Ханкенди, так описывал незавидное положение армян: «Армянская армия в Шуше разгромлена. Десятки раненых на военных машинах скорой помощи транспортируются в больницу в Ханкенди. Остальные военнослужащие, измотанные, спускаются вниз по горам, снимая с себя и сбрасывая вдоль дороги военную форму. Без конца приезжают и уезжают машины скорой помощи. В автомобилях раненые солдаты уложены прямо друг на друга. Травмы, которые они получили, являются доказательством того, что имел место рукопашный бой». В другом репортаже, опубликованном в те дни изданием *Le Monde*, говорилось, что поверженные военнослужащие армянской армии, получив ранения разной степени, покидают Шушу и бегут в Ханкенди. 8 ноября Верховный главнокомандующий Ильхам Алиев сообщил народу весть об освобождении города Шуша. Победа в Шуше, по сути, предрешила исход войны. На следующий день пришло известие об освобождении еще более чем 70 сел, а днем позже Пашинян был вынужден подписать акт капитуляции, приняв условия президента Азербайджана.⁵⁵²

Война завершилась победой Азербайджана, восстановлением его территориальной целостности. Точку же в ней поставило Трехстороннее заявление, подписанное президентом Азербайджана Ильхамом Алиевым, премьер-министром Армении Николом Пашиняном и президентом России Владимиром Путиным в ночь с 9 на 10 ноября 2020 года. Согласно Трехстороннему заявлению, объявлялось полное прекращение огня и всех военных действий в зоне конфликта с 10 ноября 2020 года. Армения мирным путем возвращала Азербайджану его неосвобожденные в ходе войны территории – Агдамский, Кельбаджарский и Лачинский районы. Документ предусматривал, что вдоль линии соприкосновения в Нагорном Карабахе и вдоль Лачинского коридора разворачивается миротворческий контингент Российской Федерации в количестве 1960 военнослужащих со стрелковым оружием, 90 бронетранспортеров, 380 единиц автомобильной и специальной техники. Причем миротворческий контингент разворачивается параллельно с выводом армянских вооружённых сил. Срок пребывания миротворческого контингента РФ – 5 лет с автоматическим продлением на очередные 5-летние периоды, если ни одна из сторон

⁵⁵² <https://www.virtualkarabakh.az/ru/post-item/52/2871/ikinci-qarabag-muharibesi.html>

не заявит за 6 месяцев до истечения срока о намерении прекратить применение данного положения. В целях повышения эффективности контроля за выполнением сторонами конфликта договоренностей предусматривалось развертывание миротворческого центра по контролю за прекращением огня.

Согласно Трехстороннему заявлению, Азербайджан гарантирует безопасность движения по Лачинскому коридору граждан, транспортных средств и грузов в обоих направлениях. А Армения гарантирует безопасность транспортного сообщения между западными районами Азербайджана и его Нахчыванской Автономной Республикой с целью организации беспрепятственного движения граждан, транспортных средств и грузов в обоих направлениях. Контроль за этим транспортным сообщением осуществляют органы Пограничной службы ФСБ России.

Документ предусматривал возвращение на территорию Нагорного Карабаха и прилегающих районов внутренне перемещенных лиц и беженцев под контролем Управления Верховного комиссара ООН по делам беженцев. Кроме того, производился обмен военнопленными, заложниками и другими удерживаемыми лицами и телами погибших.

Одно из важнейших положений заявления – разблокирование всех экономических и транспортных связей в регионе, а также обеспечение строительства новых транспортных коммуникаций, связывающих Нахчыванскую Автономную Республику с западными районами Азербайджана.⁵⁵³

Таким образом, по результатам войны, длившейся 44 дня, Вооруженные силы Азербайджана нанесли сокрушительное поражение армянской оккупационной армии, разгромив и фактически уничтожив ее. Армения капитулировала, что стало логическим следствием политики агрессии, которую она проводила в отношении Азербайджана почти 30 лет, удерживая под оккупацией 20 процентов азербайджанской территории. Не пожелав в свое время миром решать конфликт с соседями, добровольно вывести свои вооруженные силы с территорий Азербайджана, она получила сокрушительный удар на поле карабахской войны.

Между тем, широкомасштабное контрнаступление Вооруженных Сил Азербайджана знаменовалось крахом агрессивной Армении не только на поле боя. Столь же мощен и убедителен был удар, нанесенный в самую сердцевину стратегической доктрины Армении, коей долгие 27 лет обрабатывалось общественное

⁵⁵³ <http://kremlin.ru/events/president/news/64384>; <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64384>

мнение в этой стране. Если проанализировать все «вещественные доказательства» армянской политической мысли за последнюю четверть века, то можно прийти к выводу о несоответствующей действительности самооценке Армении, уверовавшей в свою полнейшую безнаказанность за оккупацию части международно-признанной территории Азербайджана, военные преступления против азербайджанского народа. «Непобедимая армянская армия», «Армения – ключевое звено региональной и глобальной геополитики», «Великие державы зависят от Армении», «В руках Армении – судьба цивилизации»... Таков неполный список пропагандистских клише, коими были напичканы мозги армянских обывателей все годы существования статус-кво в регионе карабахского конфликта – статус-кво, сложившегося в результате военной агрессии Армении, оккупации ею азербайджанских территорий при прямой военной, политической и финансовой поддержке третьих стран. Азербайджанская армия разрушила пресловутый статус-кво, а заодно с ним и все продукты мифотворчества армянских стратегов. Нет «непобедимой армянской армии», она не сумела предостеречь крах захватнической политики Армении, наделившей себя правом на оккупацию чужих территорий, уничтожение и изгнание с этих земель сотен тысяч мирных людей только за то, что они – азербайджанцы...

Но вместо того, чтобы сейчас признать свое поражение и неправоту, Армения не придумала ничего лучше, кроме как пытаться убедить весь мир в том, что, дескать, это «не Азербайджан одолел нас, непобедимых, а орды ведомых турками террористов». Между тем, правда, какой бы горькой она ни была для армянских оккупантов, заключается в том, что их военную агрессию успешно пресекла армия Азербайджана – мощные Вооруженные Силы нашего государства, доказавшего, в отличие от «форпоста России на Южном Кавказе», свою полную состоятельность и самодостаточность как во всех направлениях мирного развития, так и на поле боя. Именно азербайджанская армия поставила на колени оккупационные войска Армении, именно от азербайджанской армии они получили сокрушительные удары с тем, чтобы после этого, как подчеркнул Президент Азербайджана Ильхам Алиев, им «неповадно было даже смотреть в нашу сторону».

Армянская риторика о якобы поддерживающих Азербайджан террористах не выдерживала никакой критики и оттого, что терроризм – излюбленная стезя самой Армении и армянских националистов. Боевики из ASALA, «Дашнакцутюна» и других армянских террористических организаций, равно как и курдских, арабских и других этно-террористических группировок, стали последней надеждой агонизирующей в ходе

44-дневной войны армии Армении. Надежды, впрочем, бессмысленной и заведомо обреченной на полный провал. Не зря президент Ильхам Алиев, констатируя факт размещения в Армении и на оккупированных территориях Азербайджана террористических лагерей, предупредил в ходе войны, что после освобождения Карабаха в живых там не останется ни один террорист.⁵⁵⁴

Таким образом, Армения потерпела тотальное поражение, что и нашло свое отражение в акте о ее капитуляции – Трехстороннем заявлении от 10 ноября 2020 года. Гарантом же данного азербайджано-армянского соглашения, подведшего черту под 44-дневной войной, по сути стала Россия. Но в то же время в качестве одной из миротворческих сил выступила и Турция. Мировые СМИ обратили особое внимание на озвученные президентом Азербайджана в момент подписания Трехстороннего заявления в онлайн-режиме слова о том, что Турция также примет участие в миротворческом процессе.⁵⁵⁵

Действительно, уже на следующий день после подписания Трехстороннего заявления, 11 ноября, по итогам переговоров по видеосвязи министров обороны России и Турции – Сергея Шойгу и Хулуси Акара – был подписан Меморандум о создании совместного российско-турецкого Центра по контролю за прекращением огня в Нагорном Карабахе.⁵⁵⁶

Таким образом, в результате 44-дневной войны в регионе Южного Кавказа сложилась новая геополитическая реальность. Ее основу составляет стратегическое сотрудничество между Россией и Турцией при значительно усилившихся региональных позициях Азербайджана, победа которого в войне с Арменией закрепила его в роли государства-лидера Южного Кавказа.

Москва и Анкара предпринимают совместные мирные усилия в рамках деятельности российско-турецкого Центра по контролю за прекращением огня, построенного в освобожденном от армянской оккупации Агдамском районе Азербайджана. При этом Россия и Турция рассматривают в качестве двигателя мирного процесса экономическую интеграцию, разблокирование существующих и создание

⁵⁵⁴ Натиг Назимоглу. Как азербайджанские солдаты развенчивают миф о «непобедимой армянской армии». <https://media.az/politics/1067795130/vooruzhennyye-sily-azerbaydzhana-krushat-okkupantov-i-mif-o-nepobedimoy-armyanskoy-armii/?fbclid=IwAR0dafyfwxUrbvMbMYs474r9or4fJ1BSUhH4gDQHD2JNKO1qF6zgErZz0V8>

⁵⁵⁵ Armenia, Azerbaijan and Russia sign Nagorno-Karabakh peace deal. <https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564>

⁵⁵⁶ <https://www.interfax.ru/world/736700>

новых транспортных коммуникаций в регионе. Сотрудничество Москвы и Анкары можно считать одним из краеугольных камней платформы шестистороннего сотрудничества на Южном Кавказе, с инициативой создания которого выступили президенты Азербайджана и Турции – Ильхам Алиев и Реджеп Тайип Эрдоган.

Платформа «3+3» предполагает развитие многостороннего сотрудничества в самых разных сферах – политики, безопасности, экономики и т.д. – с участием трех южнокавказских государств – Азербайджана, Грузии, Армении, а также их трех крупных соседей – России, Турции, Ирана. Участие Армении в этом общерегиональном проекте мира и сотрудничества лежит через признание ею территориальной целостности Азербайджана и Турции, а также содействие разблокированию транспортных сообщений, прописанному в трехсторонних заявлениях лидеров Азербайджана, России и Армении – не только от 10 ноября 2020 года, но и 11 января 2021 года.

В рамках сложившегося в заключительный день войны трехстороннего формата постконфликтного мирного процесса – Азербайджан-Армения-Россия – Москва инициировала подписание еще одного документа, с уклоном на налаживание сотрудничества между Баку и Ереваном. Подписанное в российской столице Трехстороннее заявление от 11 января 2021 года явилось как бы продолжением заявления от 10 ноября 2020 года. В новом документе нашла свое отражение договоренность лидеров Азербайджана, Армении и России о создании на основе предложения президента РФ Путина трехсторонней Рабочей группы под совместным председательством вице-премьеров Азербайджана, Армении и России. В качестве приоритетов деятельности Рабочей группы были определены железнодорожное и автомобильное сообщение, а также иные направления сотрудничества между тремя государствами. В качестве задач, поставленных перед Рабочей группой, было обозначено, в частности, «восстановление и сооружение новых объектов транспортной инфраструктуры, необходимых для организации, выполнения и обеспечения безопасности международных перевозок, осуществляемых через Азербайджанскую Республику и Республику Армения, равно как и перевозок, осуществляемых Азербайджанской Республикой и Республикой Армения, при выполнении которых требуется пересечение территорий Азербайджанской Республики и Республики Армения».⁵⁵⁷

⁵⁵⁷ <http://www.kremlin.ru/supplement/5606>

В соответствии с Трехсторонним заявлением от 11 января периодически проводятся встречи между вице-премьерами Азербайджана, Армении и России. Несмотря на очевидные сложности в установлении поствоенного мира, Россия, разместившая свой миротворческий контингент в некоторых местностях в горной части Карабахского региона Азербайджана, декларирует необходимость полного выполнения всех пунктов трехсторонних заявлений. Так, глава МИД РФ Сергей Лавров, посетив Ереван и Баку в мае 2021 года, подтвердил безальтернативность экономического разблокирования как основы мирного процесса между Азербайджаном и Арменией. Кроме того, он выступил за решение «гуманитарных проблем», включая и предоставление Арменией карт минных полей Азербайджану. Последнее позволит активизировать ход восстановительных работ на освобожденных от армянской оккупации территориях и предотвратит вероятность все новых смертей от взрывов мин.

В позиции России обращает на себя внимание отсутствие каких-либо веских заявлений о «статусе Нагорного Карабаха» – потерявшем актуальность вопросе, который армянская сторона периодически пытается «протолкнуть» на площадке своих обсуждений с западными сопредседателями Минской группы ОБСЕ. Сразу по окончании войны президент России Путин выразил надежду на то, что «мы уже не будем употреблять это словосочетание – «нагорно-карабахский конфликт».⁵⁵⁸ В одном из своих последующих заявлений Путин подтвердил, что «территория Нагорного Карабаха с позиций международного права является частью Азербайджана».⁵⁵⁹

Завершение нагорно-карабахского конфликта провозгласил президент Азербайджана Ильхам Алиев. В истории Азербайджана и всего региона начался постконфликтный период, одной из важнейших характеристик которого является возрождение Карабаха, масштабное восстановление освобожденных территорий, разрушенных и разграбленных за 30-летний период армянской оккупации азербайджанских городов и селений. Показательны слова Ильхама Алиева: «Мы восстановим и дома, и природу». И, как подтверждение этого, стартовавшие работы по восстановлению не только городов и селений, но и природных заповедников, которые долгие годы подвергались уничтожению, экологическому террору со стороны оккупантов.

⁵⁵⁸ <http://kremlin.ru/events/president/news/64409>

⁵⁵⁹ <https://tass.ru/politika/10283731>

Освобожденные города и села восстанавливаются на основе генерального плана. Приоритетной целью обозначено скорейшее возвращение сотен тысяч вынужденных переселенцев на свои родные земли. Президент Ильхам Алиев заявил в этой связи: «Для возвращения граждан в родные края со стороны государства будет оказана необходимая помощь.⁵⁶⁰ Ему же принадлежит высказывание, точно определяющее суть наступившего по завершении 44-дневной войны исторического момента: «Мы вернулись на эти земли. Мы вернулись как героический народ, как государство-победитель. Мы изгнали врага с родных земель. Мы восстановим все наши разрушенные города и села, жизнь вернется, люди вернутся, и мы еще раз продемонстрируем всему миру величие нашего народа. Сейчас начинается новый период нашей жизни – период созидания, развития, восстановления наших земель»⁵⁶¹.

Streszczenie:

44-dniowa wojna (27 września 2020 r. – 9 listopada 2020 r.) położyła kres prawie 30-letniej okupacji jednej piątej terytorium Republiki Azerbejdżanu przez Armenię. Siły zbrojne Azerbejdżanu przywróciły integralność terytorialną swojego państwa. W czasie wojny Armenia popełniła nowe zbrodnie wojenne na ludności Azerbejdżanu. Wśród nich - ataki rakietowe na Ganję, Bardę i inne miasta Azerbejdżanu, które doprowadziły do licznych ofiar wśród ludności cywilnej. Zwycięstwo Azerbejdżanu umocniło jego pozycję jako lidera Kaukazu Południowego i stworzyło nową rzeczywistość regionalną, w której ważną rolę odgrywa współpraca pokojowa między Rosją a Turcją.

Słowa kluczowe:

Azerbejdżan, Armenia, wojna, integralność terytorialna, ludność cywilna, ostrzał, ofiary, Ganja, Barda, region, rzeczywistość, Kaukaz Południowy, Rosja, Turcja.

Key words:

Azerbaijan, Armenia, war, territorial integrity, civilian population, shelling, victims, Ganja, Barda, region, reality, South Caucasus, Russia, Turkey.

Bibliografia:

1. Armenia, Azerbaijan and Russia sign Nagorno-Karabakh peace deal, <https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564>
2. Carey Cavanaugh. Nagorno-Karabakh conflict is heading to the point of no return. <https://www.ft.com/content/f8f188c3-ef5d-427b-8c11-3850fa3da42d>

⁵⁶⁰ <https://www.virtualkarabakh.az/ru/post-item/52/2871/ikinci-qarabag-muharibesi.html>

⁵⁶¹ <https://karabakh.center/d/page18485477.html>

-
3. Натиг Назимоглу. Губадлинский перелом: крушение иллюзорных надежд Армении.https://ru.oxu.az/politics/435011?fbclid=IwAR3RXVTVcuZx33rvzxyWfh01Iqt6_2TYFRgpfX0vXH132iKNjy3bhji-8Kw
 4. Натиг Назимоглу. Как азербайджанские солдаты развенчивают миф о «непобедимой армянской армии».
<https://media.az/politics/1067795130/vooruzhennye-sily-azerbaydzhana-krushat-okkupantov-i-mif-o-nepobedimoy-armyanskoy-armii/?fbclid=IwAR0dafyfwxUrbvMbMYs474r9or4fJ1BSUhH4gDQHD2JNKO1qF6zgErZz0V8>
 5. www.azertag.az
 6. www.interfax.ru
 7. www.interfax.ru
 8. www.karabakh.center
 9. www.kremlin.ru
 10. www.mid.ru
 11. www.rbc.ru
 12. www.tass.ru
 13. www.virtualkarabakh.az
 14. www.virtualkarabakh.az